
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01162105 9

HISTORISKE
AFHANDLINGER

AF

A. D. JØRGENSEN.

FØRSTE BIND.

KØBENHAVN.
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN.
1898.

KØBENHAVN. — GRÆBES BOGTRYKKERI.

AFHANDLINGER

VEDRØRENDE

NORDENS HISTORIE I MIDDELALDEREN.

I.

DE HAMBORGSKE ERKEBISPERS FORSØG PÅ AT GENERHVERVE PRIMATET OVER DEN NORDISKE KIRKE.

(1868.)

[Ny kirkehistoriske Samlinger 4. Bd. S. 593–625. — Her med Rettelser og Tilføjelser af Forfatteren.]

Oprettelsen af det nordiske erkebispedømme er et vendepunkt af største betydning i vor kirkes og derved i hele vor folkeudviklings historie; den afslutter for lang tid den tyske indflydelse og danner udgangspunktet for en ny og kraftig stræben i alle retninger af det kirkelige liv. Thi der er neppe noget andet tidsrum, reformationen måske undtagen, der i rig udvikling kan måle sig med det tolvte århundrede: rige klostre oprettedes trindt om i landet og blev midtpunkter for en højere kultur, stenkirker voxede ligesom frem af jordens skød, forholdet mellem kirkens tjenere og lægfolket ordnedes efter en ny tankegang, og mænd som Eskil og Absalon, Andreas Sunesøn og Saxe fremgik af klosterskolernes stilhed.

Meget af dette vilde sikkert også være fremkommen uden den nationale kirkes selvstændighed; men det er dog et stort spørgsmål, om det vilde være kommen så fyldigt og rigt som det nu formede sig, og om vor kirke vilde have efterladt sig så storslåede minder eller have skaffet sig en så velgørende indflydelse på rigets hele udvikling, som den nu gjorde. Så-

ledes som århundredets historie nu foreligger, er det vanskeligt at tænke sig, hvorledes alt vilde have stillet sig, om Eskil og Absalon havde været Hamborgs lydbisper, og erkebispedommets oprettelse i Lund synes i den grad at være fremgået af forholdenes natur, at en anden udviklingsgang noget nær må forekomme os som en umulighed, med mindre også Danmarks tilværelse som rige skulde nået en brat ende i hine farefulde tider. Asgers udnævnelse til Nordens primas var et brud, der var længe forberedt og, da det var sket, hævdedes med hele den ihærdighed, der var sagen værdig. Hele Norden anerkendte da også fra første færd af Lunds højhed, og endnu et århundrede efter, da dog næsten det meste af hin tids idrætter var sunket i glemsel, mindedes Saxe, at „paven derved udfriede os fra den saxiske højhed“ og gav os „frihedens ret“[1].

Anderledes måtte det selvfølgelig stille sig for de hamborgske erkebisper, der derved mistede den langt overvejende del af deres kirkeprovins. Hamborg, der for et halvt hundred år siden havde drømt om at komme i spidsen for et nordisk patriarkat, omfattende de saxiske, vendiske og skandinaviske folk[2], så sig nu pludselig reduceret til det mindste blandt de tyske erkestifter, og den rolle, det skulde spille i det romerske kejserrige efterat have fuldendt sit missionsværk mod nord, afbrødes før den var rigtig begyndt. Det var derfor ingenlunde godvillig det opgav primatet over Norden, og den modstand, der forhalede bruddet mindst i en menneskealder, fortsattes længe efterat det syntes at være afgjort for bestandig. Hamborg kom derved til at føre en lignende kamp mod os som den, Køln et par århundreder tilbage i tiden havde påført det selv, dengang nemlig kong Ludvig 858 havde henlagt Bremens bispedømme til Ansgars fattige erkestift, — en ordning som Køln gjorde indsigelse imod i over hundrede år[3].

[1] Saxo, ed. Müller, p. 610: „eam (Lundam) Saxonica ditione eruit“, „Dania — libertatis jus — assecuta est.“ Sml. vita Canuti ducis lectio 1: „Rex (Ericus) . . . patrie sue consulens libertati, a domino papa pallium impetravit.“

[2] Helveg, Den d. kirkes hist. til reformat., I 168.

[3] Lappenberg, Hamb. Urkundenbuch, nr. 14, 23, 25, 26 og 37.

Hamborgs bestræbelser mod den nordiske kirkes selvstændighed blev som bekendt uden synderlige følger, og de agtedes så ringe i den nærmest påfølgende tid, at vi end ikke har mindste efterretning om dem i nogen dansk kilde; men de kaster dog næsten hver gang nyt lys også over andre af vore temmelig indviklede forhold og får derved en historisk betydning, der ellers neppe vilde tilkomme dem. Det vil derfor ikke være aldeles uden betydning endnu engang i sammenhæng at undersøge de herhenhørende kilder, og det såmeget mere, som der til de hidtil bekendte, der på flere steder vistnok tillader en anden forklaring end den, der i almindelighed gives dem, i den senere tid er kommen en forhen ubekendt eller upåagtet af ikke ringe betydning.

De hamborgske forsøg udgår på en enkelt undtagelse nær fra de to erkebisper Adelbero og Hartvig, og fremstillingen falder derved naturligst i to hoveddele.

I. Adelbero, 1123—48.

De to første erkebisper i Hamborg efter Nordens udskillelse, Humbert og Fredrik, gjorde intet for at hævde deres højhed over Lund; tiden var heller ikke derefter, thi da Paschalis II, der havde oprettet erkesædet i Lund, var død 1118, blev den store kirkestrid altid heftigere og Tyskland var splittet i to lejre. Det endelige forlig i Worms 1122 og dets bekræftelse i Rom det følgende år faldt derimod netop sammen med Adelberos valg og rejse til Rom, og på dette punkt er det da indsigelserne mod Bremerkirkens uoprettelige tab begynder. Det var ikke at undres over, at paverne ønskede en ny undersøgelse også af dette forhold, nu da alle de tyske anliggender havde fået en ny belysning ved konkordatet i Worms, og det må vistnok bebrejdes Asger som en stor ligegyldighed, at han så hårdnakket sad alle opfordringer til at bevise sin ret overhørig. Derved overlod han pavekurien, der var tilgængelig for så mangfoldige indflydelser, til sine modstanderes intriger, og det var at forudse, at de omsider måtte

sejre i en sag, der var dem så magtpåliggende, og i grunden kunde være paven så ligegyldig.

Adelbero hentede strax efter sin udvælgelse palliet i Rom, og de tyske annaler bemærker hertil, at det „ved hans to forgængeres forsømmelighed var tabt og gået over til de Danske“ [1]. Fra tysk side opfattedes erkebispedømmet over Norden, Saxen og Vendland altså endnu som en helhed, så at værdigheden kun for en tid var flyttet fra Bremen til Lund, som den før var flyttet fra Hamborg til Bremen, og det er da rimeligt, at også paven er gået ind på denne betragtningsmåde. Da Adelbero derfor nu havde modtaget palliet af pave Calixtus II, indviede han strax en af sine ledsagere til biskop i Sverig for i gerningen at vise, at han var kanonisk indviet primas over den nordiske kirke. For en sikkerheds skyld fik han dog en pavelig legat med, der skulde opfordre de danske bisper, af hvilke man måtte vente modstand, til underkastelse [2]. Calixtus II døde imidlertid uden at se nogen ende på den strid, eller rettere uden at sagen kom for hans domstol, og hans efterfølger Honorius II måtte atter sende en legat herop for at mægle i striden mellem Adelbero og „vor broder, *erke*bisp A. af Lund“, uden at dog heller dette førte til noget resultat [3]. Også Innocens II søgte forgæves at bringe en mindelig overenskomst istand: Asger anerkendtes som faktisk erkebisp, også af tyske prælater, og det synes at have været ham nok [4].

Men alligevel lå der som antydet en stor fare i denne tavshed. De danske love bestemte tremarks-bøder for „retløse“ (contumacia), om man undlod at møde tredje gang efter stævning til det lovlige værnething, og „den, der er skyldig at betale sine tre mark, han må ingen søge, om han fanger døle.

---

[1] „In archiepiscopum ab eo (Calixto) consecratur habitaque synodo canonico et iudiciario ordine pallium obtinuit, *negligentia duorum antecessorum suorum amissum et in Danos translatum.*“

[2] Annales Hildesh. hos Pertz III 115. Annalista Saxo, P. VI 759 (aftrykte hos Lappenberg s. 126).

[3] Lappenberg s. 130.

[4] Scriptores rerum Dan. IV 218.

for han har gjort ret; thi thing skal ikke hjælpe dem, der ej vil gøre ret efter thingets dom"[1]. På denne Asgers „retløse" grundede da også paven sin endelige dom, da han 10 år efter Adelberos første klage „med sine bispers og kardinalers råd" højtidelig udtalte sig for Hamborgs fordringer og atter henlagde den nordiske kirke under Adelberos primat.

Det var dog ikke blot, eller endog kun fortrinsvis, fordi Asger havde siddet enhver stævning overhørig, at sagen foreløbig fik dette udfald, skøndt det måtte tjene som officiel begrundelse, men det lå nok såmeget i de politiske forhold på den tid. Det var kong Lothar af Saxen, der kom til Rom i forsommeren 1133 for at lade sig krone af Innocens II, hvis parti han havde taget i et skisma, hvem dette skridt skyldtes. Det synes at have været en af betingelserne ved opgørelsen af deres mellemværende, thi de fem buller (til Adelbero, kong Nils, *biskop* Asger, den svenske konge og hans bisper) er daterede d. 27. Maj, en otte dage før kroningen fandt sted, og Innocens siger selv, at han udsteder dem „bevæget ved Lothars, sin elskede søns bønner".

Lothar var udgået af det saxiske hus, der stadig havde sin opmærksomhed henvendt på de danske forhold. To år tidligere stod han foran Danevirke under påskud af at ville hævne sin myrdede ven, Knud Lavard, og kort efter forberedte han sig på et nyt tog herop for at hævne de Tyskere, Harald Kesja havde ladet myrde i Roskilde; men begge gange lod han sig formilde ved Magnus's guld og hyldning, thi Danmarks ydmygelse og det romerske riges hæder var hans egenlige mål. Derfor lod han Magnus højtidelig krone som sin lensmand, efterat han havde aflagt ed på, at han og hans efterfølgere på den danske trone vilde være kejserne tro og lydige (påske 1134). Den plan at støtte Hamborgs fordringer er da kun et led i Lothars politik overfor Danmark, og hans held i denne henseende kunde have fået de sørgeligste følger for riget. Det

[1] Skånsk lov 4, 9, Jydsk lov 2, 68 og Eriks sællandske lov 2, 51 (Thorsens udgaver).

måtte i høj grad bidrage til at forøge forvirringen i vore fortvivlede forhold, når valget som her pludselig stilledes mellem igen at underkaste sig Hamborg, eller at udsætte en så ubefæstet kirke for banlysning og deraf følgende indre opløsning.

Innocens's bulle til Adelbero lød, efter en almindelig indledning om paveembedets betydning, således[1]:

„Tidt og ofte har vor ærværdige broder Adelbero, erkebisp af Hamborg, klaget for vore forgængere Calixtus og Honorius højlovlig ihukommelse, som også for os, over at bispen fra Lund og de øvrige danske bisper negter dig den lydighed, de er dig skyldige som deres overhyrde, efter Gregors osv. privilegier. Gentagne gange er det også befalet dem, såvel af vore forhen nævnte forgængere, Calixtus og Honorius, som også af os, at de enten skulde vende tilbage til lydighed under Hamborgs kirke eller, om de troede at have nogen skellig grund til andet, fremstille sig for det apostoliske sæde med den: men de ringeagtede det apostoliske bud og de hverken kom selv, ej heller sendte de talsmænd. *For at da ingen skal have fordel af sin retløse, så underordner vi dig atter,* efterat have rådført os med vore brødre, bisperne og kardinalerne, *såvel ham i Lund som de øvrige danske bisper.* På samme måde som Gregor osv. bekræfter vi altså, bevæget ved Lothars, vor elskede søns bønner, ved dette skrift din og derved den

[1] Sepe vtique venerabilis frater noster Adalbero, H. archiep., in presentia predecessorum nostrorum felicis memoriæ, Calixti et Honorii, ac nostra questus es, Ascerum Lundensem et alios episcopos Daciæ, tibi debitam, sicut metropolitano suo, quemadmodum in antiquis privilegiis Gregorii, Sergii, Leonis, Benedicti, Nicolai et Adriani Romanorum pontificum continetur, obedienciam denegare. Frequenter autem a predictis predecessoribus nostris Calixto & Honorio atque a nobis eis mandatum est, ut aut ad tuam et H. ecclesiæ redirent obedienciam, aut si quam super hoc iustam se habere confiderent racionem, ad sedem apostolicam uenirent ostendere preparati: ipsi uero apostolicis contempnentes obedire mandatis, nec uenerunt, nec responsales miserunt. *Quia igitur nemo lucrum debet de sua contumacia optinere,* ex deliberato fratrum nostrorum episcoporum & cardinalium consilio *tam Lundensem quam alios episcopos Daciæ tibi restituimus.* Ad formam itaque priuilegiorum G. . . . etc. . . . episcopatus Daciæ, Swediæ, Norueiæ, Farriæ, Gronlandiæ, Halsingaldiæ, Islandiæ, Scridevindiæ & Selauorum, karrissimi filii nostri, Lotharii regis, precibus inclinati, tibi et per te H. ecclesiæ, suæ videlicet metropoli, presenti scripti pagina confirmamus.“ Lappenberg nr. 144.

hamborgske kirkes højhed over bispedømmerne i Danmark, Sverig, Norge osv. og Vendland." Derefter følger den apostoliske velsignelse og forbandelse.

Det vilde være næsten ubegribeligt, om der fra dansk side ikke var givet noget tilsvar på denne hårde, men neppe ufortjente tiltale. Der har imidlertid ikke i de tidligere bekendte kilder været noget fast holdepunkt til at følge stridens videre udvikling, og den eneste efterretning, der kunde bringes i forbindelse med den, kardinal Martins sendelse til Danmark 1134, er bleven misforstået eller overset af de kirkelige forfattere, så man er bleven stående ved den antagelse, at Asger også denne gang lod sagen gå sin egen skæve gang, indtil Innocens af sig selv forandrede anskuelse og anerkendte det danske erkebispedømme på den mest højtidelige måde[1].

Det træffer sig imidlertid så heldigt, at i den senere tid en ny kilde er bleven fremdragen af de tyske klosterarkiver, der giver et vigtigt bidrag til belysning af dette forhold. Det er de korte årbøger fra Klosterrad, lidt nord for Aachen, der antages nedskrevne 1148 og de nærmest påfølgende år og nu findes trykte i det store tyske nationalværk ved Pertz (annales Rodenses i Monumenta Germ. XVI. 1860. p. 698 sq.), som her giver en uventet oplysning. Der fortælles her nemlig adskilligt om en af klosterets største velgørere, Embrico, der senere døde som munk og efterlod sig en søn Herman og en datter Margrete. Denne søn prøvede alt 1124, da han var kommen til skelsår og alder, at blive valgt til abbed; han havde de unge på sin side og faderens stilling til klosteret var et hensyn, der vejede tungt til hans fordel; men alligevel faldt han igennem for en fremmed, da de ældre frygtede hans hovmodige og fremfusende karakter og vilde hævde det kanoniske valgs uafhængighed af verdslige hensyn. Det samme gentog sig 5 år derefter, og nu forlod Herman mismodig sit hjem og fik af erkebisp Fredrik af Køln bolig anvist i Düne-

---

[1] Müller, Saxo, notæ ub. p. 332. Helveg s. 327 ff.

wald ost for Rhinen, i nærheden af selve erkebispesædet. Men efterat have henlevet nogen tid i ensomhed her „drog han til Danmark og blev optagen i en vis biskops folge: af ham sendtes han til Rom til paven, og hjembragte herfra til ham den erkebiskoppelige værdighed og palliet over hele hin egn, der hidtil var undergiven kirken i Bremen, indtil samme Herman ved sine anstrængelser udfriede den derfra“[1]. Dette vidnesbyrd er utvivlsomt og fyldestgorende. Af det folgende fremgar, at det er den samme Herman der senere blev biskop i Slesvig, og hvis gravmæle den dag idag findes i Lunde krypte. Derved var det altsa, at han, skondt fremmed, kom til sa stor ære i den danske kirke: han fik paven til at tage sin dom tilbage og meddele den nordiske erkebisp en bekræftelse pa sin værdighed, — thi det er en let undskyldelig fejl hos den tyske annalist, at han lod det være bispens forste udnævnelse.

Sporgsmalet er da kun, til hvilken tid denne Hermans sendelse skal henfores, thi ved forste ojekast skulde det synes, at man ikke kunde bestemme den nærmere end til for 1139, da den pavelige legat Theodignus var her i landet hos Eskil[2], siden alle tilknytningspunkter mangler. Al sandsynlighed taler imidlertid for, at den pavelige anerkendelse alt bragtes Asger, og det ikke ret længe efter Innocens's buller. Det er nemlig forst og fremmest hojst usandsynligt, at de styrende mænd i den danske kirke skulde have ladet det komme til et brud med paven, dersom de da overhoved satte pris pa forbindelsen med Rom, hvad jo de senere begivenheder tilstrækkelig viser de gjorde. Pa den anden side kan det heller neppe antages, at Innocens vilde have talt en yderligere udsættelse, han var en mand af Bernhards strænge skole, der vel kunde blive nodt til at ga pa akkord med den verdslige magt, men neppe var

[1] „Unde prostremo recedens etiam ab eodem loco Daliam est ingressus, et illadem clientelæ cujusdam episcopi associatus, a quo Romam ad domnum papam delegatus reportavit et inde dignitatem et pallium archiepiscopatus totius regionis illius quæ hactenus subjecta erat tota Bremensi ecclesiæ, donec absolvit eam inde suo labore idem Heremannus.“

[2] Helveg s. 340.

tilsinds at opgive pavedømmets værdighed ligeoverfor en fjern kirke, om den fremturede i sin genstridighed. Men da han nu ses at have anerkendt Eskil 1139, er der sikkert al grund til at antage, at det skridt, der fra dansk side blev gjort til en forsoning med Rom, ikke har ladet vente alt for længe på sig, efterat den udtrykkeligste opfordring til det var udgået fra Aventinerbjerget.

Men det samme fremgår af gangen i annalernes fortælling, der er anlagt uden andet hensyn end den rent historiske følgeorden. Sendelsen til Rom omtales da, som det vil ses af det foregående, strax efter Hermans optagelse hos en dansk biskop; efter hans hjemkomst, fortsættes der derpå, gik der nogen tid, før han gav sig i kongens tjeneste, og atter efter nogen tid blev han ved dennes hjælp biskop i Slesvig[1]. Men dette bispeskifte fandt sted strax efter Erik Emuns død, og det må da vel have været denne konge han har tjent[2]. Dette bekræftes også ved Erik Lams udtryk i gavebrevet til Herman, efterat han var fordreven fra sit bispesæde, at han nemlig udsteder det af ærefrygt for den hellige orden han tilhører, og „fordi han mandigen har hjulpet hans frænder“[3]; thi herved kan der neppe sigtes til andre end hans morbroder og forgænger på tronen. Vi træffer desuden alt Herman her i landet i Nov. 1135 som biskop Eskils kapellan blandt undertegnerne af et gavebrev i Nestved[4]. Ligeledes kalder nekrologet i Lund ham for „kannik i dette kloster“[5], og da han ikke kan være bleven det efter sit mislykkede forsøg på at blive biskop, siden kongen måtte forsørge ham ved et særligt gavebrev, må han

[1] „Hinc autem *procedente aliquo tempore* contulit se etiam regis illius obsequio, a quo *post paululum* condonatus est episcopali fastigio, cujus sedis est vulgo Slesvich nuncupatio.“

[2] Han forlenes med det len, som 250 år senere siges at være kanslerens ret (Steenstrups studier s. 33); han var da vel noget sådant hos Erik.

[3] „ob reverentiam ordinis sacri et quia meis necessitatibus viriliter astitit.“ — [Senere Tilføjelse:] In necessitatibus . . . astitit betyder i et pavebrev fra 1266: hjælpe i (ens) trængsler (Kirkeh. saml. V 120).

[4] Thorkelin, Dipl., I 6.

[5] „H. ep. hujus congregationis canonicus.“ Script. r. D. III 435.

vel alt have været kannik i Lund i Asgers tid. Men det vilde vistnok være særdeles påfaldende, om en tysk klerk uden særlige adkomster var bleven Eskils kapellan og kannik i Lund; ja det vilde endog være påfaldende, at det kunde falde ham ind at gå til Danmark uden særligt kald, til en tid, da kejseren vilde påføre os krig, fordi endel af hans landsmænd var bleven dræbte under de urolige forhold. Det falder vistnok naturligst at antage, at Herman er bleven søgt netop til dette hverv, og da vel nærmest af Eskil, der senere stadig ses at have taget sig af ham, dengang domprovst i Lund og den mest energiske mand i den danske kirke. Og at hans kald netop kom til at gå til de egne, Herman opholdt sig i, lå da vel også naturligt nok deri, at Eskil havde sin uddannelse og sine ungdomsbekendtskaber fra den berømte skole i Hildesheim[1]. Ad denne vej er der dog heller intet til hinder for at Herman alt noget tidligere (han forlod Klosterrad 1129) kan være sendt op til Eskil, og at denne da selv har valgt ham til at udføre det vanskelige hverv i Rom.

Tidsbestemmelsen for denne sendelse synes dog at have endnu et bestemt tilknytningspunkt, skøndt det som alt hvad vi ved i denne sag kun som ved et tilfælde og af andre grunde er overleveret os. Den hellige Bernhard fra Clairveaux fortæller nemlig pave Evgenius i sin afhandling „de consideratione“ et mærkeligt træk af uegennyttighed hos en af sine venner, kardinalpresbyteren Martin, der var bleven udnævnt af Innocens i året 1130. Da han nemlig engang blev sendt som legat til Danmark, kom han ligeså fattig tilbage, som han var dragen derop, „uden guld fra det guldrige land“, — noget der var uhørt i de tider, da kirkens nådegaver måtte købes så dyrt. I Florens gav stedets biskop ham en hest til at komme til Pisa med til paven, men også denne gav han ham tilbage, da bispen til gengæld ønskede Martin skulde tale hans sag. I Pisa traf han også Bernhard, der opholdt sig her i

[1] Scriptores r. D. II 638.

anledning af et kirkemøde, og tiden for legatens tilbagekomst må derefter vistnok sættes til forsommeren 1135[1]. Dette modsiges ikke på nogen måde, ved at hans navn findes under et pavebrev fra December 1133, thi på en mand som Martin passer sikkert ikke den almindelige beregning for en sendelses langvarighed, hvorefter man har troet at burde sætte hans afrejse til 1132; han kom ikke til Danmark for at hædres eller berige sig, men for at udrette sit kirkelige ærende. Hvilket iøvrigt dette ærende var, antydes kun i de yngre kilder, der neppe altid er pålidelige. Således er det sikkert en løs formodning, der kun dårlig svarer til datidens forhold, når en fransk forfatter siger, at han kom herop for ved sin veltalenhed og sit mægtige exempel at virke på folket[2]. Langt rimeligere lyder det, når den lærde Manrique siger, at han sendtes herop „for at bekræfte landets rette kirkefyrste og reformere dets kirkelige forhold"[3]. Thi man kan vel neppe tænke sig en sendelse fra Rom til Danmark ved denne tid, uden at den jo måtte stå i forbindelse med erkebispestriden, og Münter, der ikke kendte noget til Hermans sendelse, faldt derfor ganske naturligt på den formodning, at det var denne Martin (som han iøvrigt vistnok fejlagtigt kalder Cybo), der overbragte bullerne af Maj 33[4]. Men dette synes dog lidet rimeligt: disse buller var en dom, der ubetinget gav Adelbero ret og pålagde biskop Asger, kong Nils og de andre danske bisper og stormænd en ubehagelig forpligtelse, og det er vistnok usandsyn-

[1] „Is card. presb. M. functus aliquamdiu legatione in Dacia, tam pauper remeavit ut etc. — Ibi [illegible] Florens. episc. [illegible] Pisas usque [illegible] pervectus est": Bernard. de consideratione lib. IV c. 5 (Opera 1719, I 447). Baronius, Annales ecclesiastici ad 1134: „Dum adhuc St. Bern. Pisis moraretur, contigit reditus M. presb. card. et legati [illegible] etc. —" (XII 237), jfr. A. Pagi, critica IV 486—88: hovedrådslagningen holdtes i Pisa d. 30 Maj.

[2] Aubery, Hist. général des cardinaux, I 128: „Il receut ordre du pape d'aller en D. convertir par la force de ses prédications et l'exemple de sa vie quelques peuples de ces pais Septentrionaux, d'où il revint etc." Smlg. Pontoppidans Annaler I 352.

[3] Manrique, Annales Cistercienses, I 241 (anno 1132, c. 7.10): „M. in Daciam a papa mittitur, *confirmaturus primatum vere pontificis et res ecclesiae ibidem reformaturus.*" Det sidste har måske givet Aubery anledning til sin fremstilling.

[4] Münter, Archiv, I 14—16, sml. Aubery I 129—30. De senere kirkelige forfattere synes ikke at have lagt mærke til denne efterretning.

ligt, at slige domme overbragtes af en kardinalpresbyter, og det ovenikøbet således, at man ventede han vilde blive overøst med gaver. Langt snarere må man antage, at Martin var sendt herop med palliet til Asger, da en simpel klerk som Herman neppe kunde overlevere det i pavens navn, og sendelsens tid, den første halvdel af 1134, svarer da fortræffelig til den udvikling af begivenhederne, der i enhver henseende må anses for den naturligste.

Fra dette øjeblik af var forståelsen mellem pavekurien og det nordiske erkebispedømme genoprettet for bestandig, og det lykkedes aldrig mere nogen tysk prælat at få paven på sin side i denne sag. Det var da en lykke, at Lund i Eskil ejede en mand, der både så hvad det gjaldt om, og forstod at kæmpe med de rette våben, thi Asger, der, som det synes, havde fået sin værdighed mere ved andres end ved sin egen anstrængelse, forstod neppe at sætte tilbørlig pris på den, eller i alle tilfælde ikke at hævde den. Det er derfor vistnok også med et sideblik til de kirkelige forhold, at den samtidige Roskildekronike siger om ham, at „han under rigets store nød ikke stillede sig som en mur for Israels hus, men bøjede sig som et siv for vejret“[1]. Det er derfor heller ingenlunde sandsynligt, hvad Helveg antager, at pavebullerne har havt nogen indflydelse på hans partistilling mellem Nils og Erik; det omslag, der fandt sted sidst på året 33, forklares vistnok bedst af frygt for Eskils skæbne i Viborg og hans mægtige domprovsts indflydelse[2]. Det går i det hele med de historiske tildragelser, der kun er halvt kendte, som med genstande, der ses gennem en tåge: deres omrids er ikke blot utydelige, men langt større og mægtigere end i virkeligheden. Forskeren bliver tilbøjelig til at tilskrive dem en indflydelse, som de aldrig har havt, at drage dem med ind i forhold, som de er fremmede for, og i dem at søge forklaringen til det, der ellers synes uforståeligt. Når tågen da letter, ses det ofte, at arbejdet i den henseende

[1] Scriptores r. D. I 382.
[2] Helveg s. 326 og 330.

må begyndes forfra, da hele grundvolden svigter. Således ikke blot i henseende til Asgers partistilling, men også, og især, til bispestriden i Slesvig nogle år længere hen i tiden.

Det der i den henseende forelå i de tidligere kilder var følgende. Da Eskil blev erkebisp efter Erik Emuns død, kom Rig fra Slesvig til Roskilde og Herman fik hans bispesæde. Dernæst haves der et åbent brev af kong Erik Lam, udstedt i Lund[1], hvorved der tillægges Herman adskillige indtægtskilder, fordi han er bleven fordreven fra sit stift „ved en folkebevægelse" (tumultu et seditione populari). Senere træffes Herman i Lund indtil sin død mellem 1145 og 48[2] og hans gravsted findes endnu i domkirkens krypte. Hans efterfølger i Slesvig var en vis Åge (Occo), der dog atter selv blev fordreven og først længe efter vendte tilbage under det store kirkeskisma 1161. Saxe angiver som grund til hans fordrivelse, at han havde gjort sig skyldig i et skisma, og som et fingerpeg med hensyn til tiden derfor står hans navn under et brev af erkebisp Adelbero, udstedt i Juli 1141 i Bremen[3]. Af disse kendsgerninger har da P. E. Müller og efter ham Helveg[4] sluttet sig til et skisma indenfor den danske kirke i anledning af Adelberos sejr 1133, således at Herman var Lunds, Åge derimod Bremens kandidat til den ledige bispestol i Slesvig; at denne sejrede først, hin senere, så de begge blev fordrevne efter hinanden og hver gik til sin erkebisp. Men denne opfattelse støder på store betænkeligheder allerede i de foreliggende kendsgerninger. Det er alt påfaldende nok at se en Tysker, Herman, som Lunds ligeoverfor en Dansk, Åge, som Hamborgs lydbiskop; men endnu større vanskelighed opstår der af at Åge har medundertegnet gavebrevet til Herman i Lund, noget Müller da også forklarer som en fejlagtig læsning for Rig (Occo for Ricco). Men en slig fejl er det altid misligt

[1] Thorkelin, Dipl., I 7.

[2] 1145 var han tilstede ved domkirkens indvielse, og 1148 kendtes hans dødsdag, d. 16. Januar, allerede i Klosterrad.

[3] Lappenberg, Urkundenbuch, nr. 163.

[4] Notæ uber. til Saxo, p. 330-33. Helveg s. 341 ff.

at forudsætte, og især bliver det det her, hvor der netop ligger en stor betydning i, at Åge er den eneste biskop der er tilstede, da man derved uvilkårlig ledes til den antagelse, at der er indgået mindeligt forlig mellem de to modstandere, og at Herman for bestandig har givet afkald på at bestige bispestolen, hvad der også bekræftes derved, at han ikke gik til Slesvig igen efter Åges fordrivelse. Den største vanskelighed er dog den, som Müller har overset, at det er en „folkebevægelse", der fordriver Herman, og at man altså nødes til at antage, at Slesvigs indvånere hældede til Hamborgs parti på en tid, da dette tegn på tyskhed tilvisse vilde være aldeles enestående. Vel kom det en tyve år senere til lignende sammenstød i Roskilde, i anledning af et bispevalg, ved hvilken lejlighed Tyskerne blev overfaldne og dræbte eller jagede ud af byen, men der er intet der tyder på, at de end blot havde opstillet en egen kandidat til bispestolen, valget var kun den tilfældige anledning til at det nationale fjendskab kom til udbrud[1]. Kongen og Eskil vilde da vel heller neppe have tålt sligt i en af rigets største stæder, og Herman vilde sikkert i dette tilfælde være bleven ført tilbage med våbenmagt.

Men alle disse vanskeligheder fjernes da også fuldstændig ved hin tyske klosterkronike. „Kongen gav ham bispedømmet i Slesvig", siger den, „men *samtidig havde menigheden* i hin by selv *valgt en indfødt mand*. Da Herman nu strax blev indviet, støttende sig til kongens stemme, blev hin også indviet, idet hans slægt og menigheden var på hans side, og støttet til deres hjælp bemægtigede han sig værdigheden og stedet"[2]. Åge stod altså så langt fra som den tyske kandidat overfor den danske, at han tvertimod var den „indfødte" overfor den „fremmede". Herved må der dog ikke tænkes på Hermans tilfældige fødested; han kom som kannik fra Lund,

[1] Saxo, ed. M., p. 737.

[2] „a quo (rege) condonatus est episc. — Sleswich —, interea electo ad eandem præsulatus sedem indigena a civitatis illius populo. Sed consecrato statim H. opitulante sibi regis suffragio, consecratus est et ille, astante ei consangvineo et civili populo, quorum prostremo provectus subsidio, dignitate potitus est et loco."

men Åge tilhørte uden al tvivl en indflydelsesrig sønderjydsk slægt, og vi ser da det samme opført her som samtidig i Skåne, at folket ønskede bispedømmet skulde blive i en bestemt „indfødt" slægt, overfor hvilken Skåningerne f. ex. kaldte Absalon og hans frænder for „fremmede". Men når det forholdt sig således med Hermans fordrivelse, når han af denne grund havde menigheden og da vel også kapitlet mod sig, så falder det helt naturligt, at han mismodig over sit gentagne uheld i at søge kirkens store embeder opgav tanken om at tiltvinge sig bispestolen og i mindelighed overlod den til Åge, der da rimeligvis først herefter har modtaget indvielsen af Eskil.

Men herved kommer det til at stå uforklaret, hvorfor Åge er bleven fordrevet, som det synes kort tid efter. Det udtryk Saxe bruger om ham, at han var „smittet af et skisma", kommer igen i anledning af Eskils udenlandsrejse, „for ikke at smittes af et skisma" [1], og må sikkert henføres til en spaltning i pavedømmet eller erkebispedømmet. Men et paveskisma findes der intet spor til hos os for hint store der fordrev Eskil, og det er i sig selv usandsynligt, at en biskop på egen hånd skulde have blandet sig i forhold, der ikke vedkom ham og kunde berøve ham sin værdighed. Der findes derimod en bestemt efterretning om et skisma i den danske kirke, netop på den tid Åge må antages at være fordreven, skøndt det gøres så ubetydeligt og latterligt som muligt af Saxe. Det opstod, da Olav Haraldsøn havde ladet sig hylde som konge i Skåne, og Eskil tiltrods for sin ed faldt fra ham og gik til Erik på Sæland. Olav indsatte da en ny erkebiskop, der også hed Eskil, og holdt sig en tid lang i rolig besiddelse af Skåne. Dette skønnes ikke blot af de gamle kongelister fra Lund, der opfører Olav som konge i to år, 1139—41, men også af Saxes fortælling, at han følte sig så tryg i Skåne, at det lykkedes Eskil og Erik at overraske hans folk, da de lå spredte på

[1] Saxo, ed. M., p. 769: „Occo, cui superioris scismatis contagio deponendi pontificatus causam tribuerat", — 772: (E.) „ne scismatis contagio implicaretur".

2*

deres gårde, medens de havde efterladt deres rustninger i Lund[1]. Olav blev da fordreven og erkebispen hængt; men nu førte han kampen over til Sælland og dræbte her biskop Rig i Ramløse, hvorpå paven satte ham i ban; nogen tid efter faldt han. Rigs drab fandt sted d. 18. Oktober, som det synes 1140, skøndt nekrologet fra Lund henfører det til kampens første, årbøgerne til dens sidste år[2], begge angivelser som det synes vilkårlige og uden hensyn til begivenhedernes rækkefølge, som den findes hos Saxe.

Banlysningen, den første der traf nogen dansk konge var sikkert ikke mindre foranlediget ved Olavs vilkårlige fremfærd i Lund end ved hans voldsomheder på Sælland; han havde villet føre bispedømmet tilbage til et forlængst overvundet standpunkt, da det var undergivet kongens forgodtbefindende og de politiske forholds udvikling. Banlysningen, siger Saxe udtrykkelig, blev forkyndt de jydske bisper isærdeleshed, uden al tvivl fordi Olav også her havde sit parti. Han optrådte nemlig som sin faders og alle sine myrdede brødres hævner, som repræsentant for Nils og Magnus's parti, der senere havde sin hovedstyrke i Jylland, da Knud atter rejste dets fane. Også Harald Kesja var bleven valgt og hyldet på Urnehoved thing, kort før hans broder Erik lod ham dræbe, og det er øjensynligt at det ældre kirkelige parti, det der bukkede under ved Fodevig i det store bispefald, holdt sig til denne side. Den såkaldte „Roskildekrønike“, der oprindelig sluttede med Eskils og Rigs forflyttelse, før Olavs oprør, er skreven ud af dette partis ånd; derfor dadler den Knud og Erik Ejegod, derfor klager den over Asgers vankelmodighed og Nils's svaghed, derfor udstøder den et veråb over faldet ved Fodevig — „den bitre dag, den dødens og mørkets time, fuld af sorg og klage“ — og viser tydelig sin misfornøjelse med at Eskil blev erkebisp og Rig biskop i Roskilde. Dette partis hoved var Olav, og det er da vel neppe for dristigt at an-

[1] Scriptores r. D. I 425. III 433. Saxo, ed. M., p. 668–71.
[2] Scriptores r. D. III 460 og I 161. 240. 252. 369.

tage, at også en af landets bisper kan have anerkendt hans erkebisp og derved være bleven inddragen med i hans fald. Det vilde også i henseende til tiden svare godt til, at Åge hen i sommeren 1141 træffes i Bremen, medens vi ikke senere hører til ham, før han kommer tilbage tyve år efter, da Esbern, som vistnok var hans efterfølger, havde måttet rømme landet. Dette forhold vilde da også forklare Eskils overstadige vrede over hans genindsættelse, så han strax på egen hånd banlyste ham midt under gudstjenesten, skøndt han vidste kong Valdemar holdt sin hånd over ham, — og ikke mindre Absalons ord, da han traf ham på Sælland, „at han troede kongen havde taget sig af Åge, ene for at ærgre Eskil“ [1].

Det fremgår da heraf, at bispestriden i Slesvig efter Rigs forflyttelse ikke i nogen henseende har stået i forbindelse med de hamborgske erkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke, og at der tvertimod er al grund til at antage, at Adelbero har ladet sagen fuldstændig falde efter den afgørelse, der var tilvejebragt ved Hermans sendelse; ligesom der overhoved aldrig af den grund har været nogen spaltning i den danske kirke.

II. Hartvig, 1148—68.

Skulde Hamborgs fordringer endnu engang få nogen betydning, da måtte det være under så forvirrede forhold som dem, der indtrådte efter Erik Lams død, og de måtte fremføres af en mand som den Hartvig, der fulgte Adelbero i erkebispedømmet. Hartvig var ikke blot prælat, men tillige udsprungen af en rig greveslægt, hvis lande, Stade og Ditmarsken, han arvede som domprovst efter sin broders død, samme år som Erik Lam ægtede hans skønne, men berygtede søster (1144).

Hartvig stod mellem de kæmpende partier med hele sin

[1] „cæterum non tam catholicarum partium odio quam ejus regisque litigio Oeconis susceptionem imputandam docebat“. Saxo p. 769.

ærgærrighed, altid rede til at slutte sig til den, der vilde gå hans ærender, altid istand til at yde anselig hjælp i penge og stridsmænd, tilgængelig for den, hvis sager stod dårligt for øjeblikket, men kunde bringes påfode igen, indsmigrende og vindende overfor den, der syntes at have fremtiden for sig. Det indtryk får man af hvad Saxe fortæller om ham, og det kan da ikke negtes, at han i en vanskelig tid kunde blive en særdeles farlig fjende for det danske rige og den danske kirke.

Der er en mærkelig forskel mellem den måde Hartvig og den Adelbero tog sagen på. Medens denne strax ved sin tiltrædelse begyndte med højtidelige indsigelser på rette sted, hos paven, og vedblev med sine indsigelser, indtil det føjede sig så vel, at han opnåede hvad han vilde, — men da så paven efter nærmere overvejelse alligevel afgjorde alt lige imod hans ønsker, føjede sig i det kirkelig rigtige og tav om den ting for fremtiden, — så optræder Hartvig på en helt anden måde. Det var kun ved given lejlighed han fremkom med sine fordringer; når Danmark eller dets første mænd var stedte i nød, da tradte han til for at fiske i rørt vande; når forskellige partier stod ligeoverfor hinanden og i stridens bitterhed glemte rigets ære over egen øjeblikkelig fordel, da søgte han at få løfter og træffe aftaler mod at yde al fornøden hjælp. — Hovedtanken i hans bestræbelser og resultatet af dem sammenfatter Saxeren Helmold med et suk i disse ord: „Udmærket som dobbelt fyrste, på grund af sin høje byrd, gjorde Hartvig sig den yderste umage for at generhverve lydbisperne i hele Danmark, Norge og Sverig, der efter historien engang har hørt under Hamborgs kirke. Men da han tiltrods for sine tjenester og sin rundhåndethed intet opnåede hos paven og kejseren, gav han sig til at genoprette de forlængst nedlagte vendiske bispedømmer, for dog ikke helt at mangle lydbisper“ [1].

[1] „Qvi propter generis nobilitatem duplici principatu clarus, magno studio enisus est pro recuperandis suffraganeis episcopis universæ D., N., Sv., qvos Hammenburgensi ecclesiæ qvondam pertinuisse commemorat antiqvitas. Sed cum obseqviis et variis argitionibus nil profecisset apud papam et Cæsarem, ne omnino careret suffraganeis aggressus est jam pridem abolitos episcopatus Slaviæ suscitare.“ Leibnitz II 594.

Neppe to år efter Hartvigs udvælgelse kom kong Knud til ham for at bede om hjælp. Efter sit nederlag ved Viborg var han flygtet til Sverig, derfra til Polen, så til Saxen til Henrik Løve, men overalt vendte man ham ryggen. Nu henvendte han sig til den mægtige erkebisp i Bremen og blev her modtagen med stor venlighed, fik penge og hjælpetropper og gjorde da atter et forsøg på at sætte sig i besiddelse af Jylland (1151)[1]. Ved denne lejlighed er det Saxe bemærker, at Hartvig var en fjende af de Danske for erkebispedommets skyld, og der kan heller neppe være nogen tvivl om, at han jo har fået Knud til at give gode løfter for det tilfælde at toget lykkedes. Denne formodning bestyrkes yderligere ved et brev fra kejser Konrad til paven, hvori han blandt andet undskylder Hartvig for at han ikke er mødt i Rom til den fastsatte tid „for at hævde Bremerkirkens værdighed“[2]; Konrad havde nemlig holdt ham tilbage undervejs i Würzburg, hvor han midt i September holdt et møde med rigets store, og han beder paven sætte en ny frist for ham. Hartvig har altså ført forhandlinger og indgivet besværinger i sommeren 1151, og det ligger nær at henføre dette til de ved Knud vakte forhåbninger, så Hartvig førte kampen i Rom, medens Knud førte den i Nørrejylland og Frisland. Men for denne gang afgjorde våbenlykken foreløbig sagen; Knud kom tilbage som flygtning, gentagne gange overvunden, og Hartvig greb strax til en ny rolle, den at mægle mellem kongerne. Knud skød sin sag ind for kejseren, ligesom hans fader, Magnus Nilssøn havde gjort, og Sven fulgte snart hans exempel efter Hartvigs råd, og det i de mest smigrende, næsten ydmyge udtryk[3]. Det blev dog ikke Konrad der kom til at afgøre denne strid, thi han døde i Febr. 1152; men Fredrik Rødskæg optog sagen efter ham og tilkendte Sven riget, medens Knud og Valdemar fik store

---

[1] Saxo p. 684.

[2] Lappenberg nr. 196: rogamus ut diem et terminum pro conservanda ecclesiæ Bremensis dignitate sibi constitutum benigne illi remittatis etc. Pertz, Leges, II 88.

[3] Lappenberg nr. 199.

forleninger. Dermed døde da også for dengang tanken om at gøre noget for Bremen hen. Sven sad nogle år rolig i sit rige, indtil folkestemningen slog om og han måtte vige for sine medbejlere.

Da drog Hartvigs stridsmænd atter op i Jylland med en fordreven dansk konge; erkebispen var selv med og Danevirke åbnedes med hans gyldne nøgle. Men toget mislykkedes aldeles: Sønderjyderne, der følte sig for svage til at gøre modstand, efterat deres naturlige værn var brudt, drog mod nord „for at bevare troskaben mod deres fædreland“ [1], og Tyskerne blev snart kede af at ligge der ved vintertid (1155—56) og vendte om med Sven. Heller ikke dennegang tales der udtrykkelig om, at Sven havde lovet Hartvig noget i henseende til den danske kirke; men vore kilder har som omtalt aldeles ikke deres opmærksomhed henvendt på dette punkt, og det ligger så aldeles i hele situationen, at noget sligt må være sket, at der neppe kan være tvivl om, hvorfor Hartvig tog sig så ivrigt af Sven. At denne, der iøvrigt holdt på rigets værdighed, dog ikke altid tog det så nøje med sine midler, viste han noget senere, da han sendte en gave til Ryboernes afgud Svantevit for at få hjælp af Venderne mod sit fædreland.

Endelig prøvede Hartvig det også med den tredje og lykkeligste af den tids konger, Valdemar. Allerede tidligere havde han havt lejlighed til at indsmigre sig hos ham, da han advarede ham mod Svens falskhed på en rejse [2]; nu da han var bleven enekonge og var kommen i en bitter fejde med Eskil og flertallet af de danske bisper, troede Hartvig øjeblikket belejligt til at minde om Hamborgs ældre rettigheder. Dette fremkom på det bekendte møde ved kejser Fredriks hof, hvor Valdemar tog riget til len af kejserdømmet og tildels anerkendte den skismatiske pave Victor. Men heller ikke her opnåede Hartvig noget; thi der siges kun, at han fremsatte

[1] Saxo p. 713.
[2] Saxo p. 708.

sin fordring[1], medens der intet forlyder om kejserens svar, og efter Helmolds almindelige bemærkning, at han kun fandt døve øren hos kejser og pave, kan man vistnok med sikkerhed slutte, at der intet hensyn toges til hans klager. Hvad Valdemar personlig angår, da fandt Hartvig uden al tvivl i Absalon en så energisk og indflydelsesrig modstander, at der sikkert aldrig har været nogen alvorlig tanke hos kongen om at opgive det nordiske erkesæde af bitterhed mod dets øjeblikkelige repræsentant. Dermed synes Hartvig da også at have slået sig tiltåls, idetmindste forlyder der intet videre om noget forsøg fra hans side efter den tid. Først over tyve år derefter troede en nyvalgt erkebisp, Hartvig II. at kunne benytte rigets øjeblikkelige forlegenhed i kampen med Bugislav af Pommern til at få en bekræftelse på erkesædets gamle ret, men paven afviste sagen foreløbig, og den synes aldrig at være bleven bragt på bane igen efter den store sejr, Absalon næsten til samme tid vandt over Vendernes hele styrke, hvorved rigets anseelse var hævdet for lang tid[2].

Der er dog endnu en begivenhed i vor kirkes historie, der fortjener en nærmere undersøgelse på dette sted, dels fordi den giver anledning til, at kejseren for en stund tager sig af Bremens fordringer og dernæst opgiver dem for stedse, dels fordi den kaster et lys også over andre punkter af vor historie, — nemlig Eskils fængsling på tilbagerejsen fra Rom. For imidlertid at få det rette syn på denne tildragelse vil det være nødvendigt at betragte den i hele sit sammenhæng med de større begivenheder, den gav anledning til.

I året 1156 (eller 57?) blev Eskil tilligemed en anden dansk biskop opsnappet i det vestlige Tyskland, da han kom tilbage fra en rejse til pavekurien. Han blev udplyndret og kastet i fængsel, for at nødes til at betale løsepenge, og det

[1] Annales Stadenses (Pertz VI 344): „Venit Hardvicus, Brem. arch., conquereus ibidem, qvod tria regna, D., Sv., N., se de sua sede abstraxerint violenter, cum jure deberent suam sinodum observare.“ (Lappenberg p. 210.)

[2] Pavebrevet af 5. Maj 1185 hos Lappenberg nr. 268.

nyttede ham ikke, at han bad kejseren om beskyttelse, thi denne tog sagen helt koldsindigt og lod den bero[1]. Der herskede dengang et meget spændt forhold mellem paven og kejseren, og det var denne neppe ukært at få en lejlighed til at ærgre sin hemmelige fjende. Der var da heller intet der kunde forbitre Hadrian mere end en slig lovloshed mod en af kirkens fyrster, der tilmed stod i et personligt venskabsforhold til ham, og denne lille begivenhed blev en gnist, der for en kort tid lod den dybe modsætning mellem den hojeste verdslige og kirkelige magt slå op i lyse luer. — indtil atter fornuften tog lidenskaben tilfange og kampen udsattes nogle år endnu. — Da kejseren ikke vilde lægge sin indflydelse i vægtskålen, men rimeligvis henviste til den almindelige måde at slippe ud af en sådan forlegenhed på, ved at betale for sig, forbød Eskil på det bestemteste sine frænder og landsmænd at foretage det mindste i den retning og henvendte sig med sine klager til Hadrian. Denne blev i hoj grad forbitret over kejserens ligegyldighed og afsendte et tordenbrev til mødet i Besançon, i Oktober 1157, med to af kirkens hojeste prælater, sin kansler, kardinal Roland, den senere pave Alexander III, og kardinalen Bernhard. Paven betegnede heri erkebispens fængsling som en uhørt forbrydelse, en fornærmelse ikke blot mod kirken, men også mod kejserdommet, der ikke på nogen måde kunde lades ustraffet. Det var ham derfor uforklarligt, hvorledes kejseren havde kunnet se så ligegyldig på en sag, der var vidt og bredt bekendt og havde vakt alles forbavselse; følgen var, at ophavsmændene efter hans optræden anså sig for brødefri, da retfærdighedens arm ikke traf dem strax. Paven havde søgt grunden til denne opførsel hos sig selv, men var ikke istand til at finde den, thi stedse var han sig bevidst at have vist Fredrik venskab, ligesom han havde givet ham kejserkronen. „Alligevel må vi formode og frygte, fortsætter han, når det er øjensynligt, at du ser gennem fingrene med en så

---

[1] Urstisius, Germ. hist. I 199.

uhort forbrydelse, der er sket ikke mindre til kejserdømmets end til hele kirkens fornedrelse, at du ledes til denne ligegyldighed ved had og bitterhed mod din milde moder, den hellige romerske kirke, og os selv, et had, der må være vakt ved slette menneskers indflydelse"[1]. Da dette brev var læst op, kom det til et heftigt ordskifte om den påstand, at kejseren havde sin værdighed og krone som len („beneficium") af paven, og den ene af prælaterne spurgte i samtalens hede, af hvem han vel ellers havde den, om det ikke var af paven? Da sprang den tapre Otto af Wittelsbach op og vilde have kløvet hans hoved med sit sværd, men Fredrik lagde sig imellem og lod legaterne drage tilbage med frit lejde, dog således at rejsen blev dem bestemt foreskreven. — Det blev imidlertid ikke herved; kejseren sendte en skrivelse omkring i riget for at meddele alle, hvad der var forefaldet og hvad paven havde anmasset sig at udtale i sit brev; med en skærende ironi henpeges der på hans kald som fredens fyrste og velsignelsens herre, som den hvis rige ikke er af denne verden, men som dog vil herske i den. — Paven optog på den anden side den tilkastede handske og udstedte et brev til de tyske bisper, hvori han fortalte dem sagens sammenhæng fra sit synspunkt og opfordrede dem til at holde med ham og kirkens fordringer. Deres svar blev imidlertid afgørende for stridens udvikling; de sagde nemlig, at de i dette punkt måtte holde med deres konge, den romerske kejser, der takkede Gud og sit folks valg for riget og værdigheden. Da gav også Hadrian efter, så meget mere som Fredrik stod rustet til et tog til Italien for at tugte Milano; han sendte undskyldning og en meget spagfærdig forklaring af ordet „beneficium"[2], og kejseren modtog gerne i dette øjeblik hans hånd

---

[1] Radevici appendix de rebus Fred. imp. I. c. 9 (Urstisius, Germ. hist I 480 sq.).

[2] „Licet enim, hoc nomen, quod est „beneficium", apud quosdam in alia significatione, quam ex impositione habeat, assumatur: tunc tamen in ea significatione accipiendum fuerat, quam nos ipsi posuimus, et quam ex institutione sua noscitur retinere. Hoc enim nomen ex „bono" et „facto" est editum, et *dicitur beneficium apud nos non feudum, sed bonum factum.* In qua significatione in universo sacræ scripturæ corpore invenitur etc." Urstisius p. 490.

til forlig på dette vilkår: det var en sejr, der atter for kort tid syntes at hæve den verdslige magt over kirkens voxende vælde. Dette forlig sluttedes i Augsburg i begyndelsen af sommeren 1158 og kort efter drog Fredrik til Italien.

Det der oprindelig havde givet anledning til hele striden, uretten mod Eskil, omtales ikke mere, hverken i brevene eller i fortællingen. Der kan dog ikke sluttes nogetsomhelst af den tyske kildes tavshed i den henseende, thi hovedsagen var for den at fremstille de to stormagters holdning i principstriden, anledningen var for den en ubetydelighed. De danske forfattere har antaget, at kejseren foranledigede Eskils befrielse efter det strænge pavebrev, men selv om det kunde bevises, at han ved denne tid slap ud af fængslet, er det lidet troligt, at det var kejseren han skyldte det; thi netop nu måtte det være ham dobbelt om at gore at trodse og krænke kirkens mænd.

Men der foreligger i virkeligheden intet der kunde tale for, at Eskil har været tilstede her i landet før i August måned 1158, da han har undertegnet et gavebrev[1]: og da hele undersogelsen af hans stilling i striden kommer til at hvile herpå, vil det være nodvendigt at imødegå de indvendinger, der kan rejses herimod. Det er da forst og fremmest antaget som en historisk kendsgerning, at kong Valdemar blev kronet af Eskil efter sin sejr på Gradehede i Oktober 1157, og dette er da atter bleven afgorende med hensyn til formodningen om Eskils befrielse[2]. Alligevel er der i virkeligheden intet der taler for, at denne kroning har fundet sted. Allerede i og for sig vilde den være besynderlig enestående i vor historie; Valdemar II er den forste konge der krones efter tronbestigelsen, før den tid synes kroningen at have havt en noget anden betydning, den synes mere at have været et fremtidsløfte end et tegn og en indvielse for den, der alt havde magten. Magnus Nilsson og Sven kronedes af de tyske kejsere som deres lensherrer, det var for at forherlige ham, når de bar sværdet foran ham.

[1] Thorkelin, Dipl., I 13—14.
[2] Helveg s. 383. 386.

Senere kronedes de to børn Magnus Erlingsøn i Norge og Knud Valdemarsøn i Danmark; det var en kirkelig indvielse til en stor fremtid. Mellem disse vilde Valdemars kroning, om den havde fundet sted, stå som en afvigelse, hvis hensigt i hvert tilfælde måtte være stærkt udpræget, og da nærmest være at vise sin uafhængighed af kejserdømmet; men det passer kun slet til, at han næste år sender folk til Tyskland med hyldningsløfte. Desuden kan det ikke let tænkes, at samtiden, der lagde så stor vægt på Knuds kroning, skulde have glemt Valdemars, og dog er der ingen af de samtidige kilder, der ved noget om den at sige; alle lægger de derimod vægt på, at han efter slaget i Jylland blev enekonge[1]. Dertil kommer, at Valdemar aldrig i sine breve betegner sig selv som kronet, hvad der derimod er tilfældet med Knud. Denne modsætning kommer især frem i den sællandske kirkeret, der siges at være given „a fiurtande vintær valdemar konungs, sithæn han varth en valdugh konung — oc en iamlangæ oc tre ukæ oc thre daghæ, sithæn — kong knut konung valdemar sun var crunæth oc til konung vight“ osv.[2]

Der er kun en ældre kilde, der har noget om Valdemars kroning, men den har da havt det held eller uheld at blive troet bedst af dem alle, nemlig den såkaldte Roskildekrønike. Selve den gamle krønike går kun til omtrent 1139, som tidligere omtalt, men den findes fortsat til kong Valdemar II's tid, således som den er overleveret os. Det træffer sig dog så heldigt, at originalen til denne fortsættelse i den nyere tid er kommen for dagen, nemlig i den „vita et translatio Canuti ducis“, der synes at være skreven 1170 i anledning af Knuds skrinlæggelse[3]; thi det beror øjensynlig på en misforståelse, når den lærde udgiver vender forholdet om, da det, der i

[1] Saxo p 736. Sven Ågesøn: „V., gloriosus victor, solus regnum obtinuit“, Script. I 63. — Knytlingesaga: „Þá fékk V. k. einvald yfir ollu Danaveldi“, k. 119 — Chron. Erici regis: „V. obtinuit monarchiam totius Daciæ“, Script. I 163. Annales Esrom.: „V. totum regnum obtinuit“, Script. I 241 osv. Helmold: obtinuit W. regnum Danorum et factus est moderator pacis et filius pacis (I 84).

[2] Thorsen, Vald. sællandske lov, s. 74.

[3] Udg. af Waitz i Abhandl. der Gesellsch. der Wissensch. in Göttingen VIII.

levnedsbeskrivelsen falder som en naturlig fortsættelse i samme tone og omfang som det foregående, i kroniken står som løsrevet og langt mere kortfattet end det øvrige. Men kroniken indskyder nu netop sin glimrende skildring af Valdemars kroning, der uden al tvivl er tagen fra sønnens (c. 1204), i levnedsbeskrivelsens simple beretning, at Valdemar efter sin sejr blev enekonge i Danmark og bragte held og lykke til dets hårdt betrængte strande[1].

Der er endnu en anden tidsbestemmelse, der kunde synes at bevise Eskils nærværelse her i landet idetmindste tidlig på året 1158, nemlig Vitskøl klosters stiftelse. Selve stiftelsesbrevet, der er undertegnet af Eskil og sex bisper, mangler dog år, men det må antages at have været en tradition i klosteret selv, at det var udstedt den 1. April 1158[2]. Her kunde dog let en forvexling finde sted, da opgivelserne af år er så usikre på denne tid; således henfører de samme årbøger, der omtaler Vitskøl kloster ved 1158, Knuds drab i Roskilde og slaget i Jylland til to forskellige år, 1156 og 57, medens andre sætter disse begivenheder til 57 og 58 eller blot til 58[3]; dagen sættes det eneste sted, hvor den forekommer, til d. 5. April[4]. Men selv om den 1. April 58 var klosterets stiftelsesdag eller med en vis ret fejredes som sådan, er dermed ikke sagt, at brevet, den sidste højtidelige bekræftelse, var udstedt den dag; dersom

---

[1] Translatio Can. lectio VIII: Deinde cum proditore in Grathæheth dimicans (V.) prout quod deus voluit victoriam obtinuit, et sic *tota Dacia ejus data est dicione.*	Anonymus Rosk. (Scr. I 368): (Sv.) in G. cum eo (V.) dimicans, prout deus voluit, infeliciter occubuit etc. — Post hæc gloriosus V. — a cunctis optimatibus Daniæ in regnum assumptus, atque *ab Eskillo archipresule in regem unctus et purpuratus et diademate gloriosissime coronatus, atque in regni solio honorifice collocatus est* anno d. i. 1157.
Rex igitur V. victoriosus paganos ad fidem etc.	Qvi regnum Daniæ 26 a. nobiliter rexit. Nam paganos ad fidem etc.

[2] Scriptores IV 462 Helveg s. 389. Annales Cistercienses har vistnok efter samme kilde 1158 som stiftelsesår for „Vitæ schola“.

[3] Chron. Erici regis. Scr. I 162. Chron. Dan. p. Sialandiæ II 615 (Annales Nestved. I 369. Annal. Esrom. I 241).

[4] Chron. Erici regis.

Eskil ikke var tilstede, dengang kongen gav brødrene sin gård, vilde der vel endog være sandsynlighed for, at man havde udsat bekræftelsen til erkebispens tilbagekomst. En anden omstændighed kunde dog synes at tale for, at brevet alligevel var udstedt på den opgivne dag, den nemlig, at biskop Asger fra Roskilde har undertegnet det; thi han antages at være død d. 18. April 1158[1]. Men vistnok med urette. Dagen er sikker nok, siden den findes i nekrologet fra Lund, men året findes kun i de annaler, der nylig er omtalte som upålidelige i deres opgivelser. Uden tvivl var det 1159: thi at Saxe fortæller Absalons udvælgelse til biskop ligeefter Valdemars første påtænkte tog til Vendland (i sommeren 1158) og henfører den til „eadem tempora“ (p. 737) beviser intet. Det eneste faste holdepunkt, der synes at foreligge, er tidsbestemmelsen under den sællandske kirkeret, der siger, at d. 21. Juli 1171 faldt i Valdemars 14. og i Absalons 13. år; men da det ikke kan antages, at bispevalget efter Asgers død kan have medtaget over et fjerdingår (18. April — 21. Juli) så må det vistnok sættes til 1159[2]. Der er da intet til hinder for at henføre det af Eskil og Asger underskrevne stiftelsesbrev for Vitskol kloster til en senere måned i året 1158 eller til d. 1. April 1159[3], eftersom man vil foretrække kildernes opgivelse af år eller dag.

Derefter kan vi vende tilbage til Eskils fængsel og med mere frihed veje grundene for og imod hans løsladelse 1157. Det træffer så heldigt, at der er bevaret os et brev, Eskil skrev hjem „til Danmarks konger og høvdinger, bisper, abbeder, den menige klerus og det hele folk“. Efter tiltalen må det antages at være skrevet før den sidste afgørelse mellem kongerne, der falder sammen med mødet i Besançon (Okt. 57), og hele dets tone svarer også nærmest hertil. Eskil fortæller ikke at

[1] Müller ad Sax. p. 737.

[2] Valdemars 14. år er Oktober 1170—71; Absalons 13. bliver efter denne antagelse forsommeren 1171—72; 21. Juli 71 falder altså i dem begge.

[3] [Senere Tilføjelse:] Da påsken 1159 faldt på 12. April, kan 1. April 1158 være = 1. April 1159.

han er tagen tilfange, det forudsættes som bekendt; han vil derimod fortælle, at kejseren ikke vil befri ham, og han skriver i en tone, der viser, at han er mægtig greben af den afgørelse for kirken og sig selv, han ser deri. Den lidenskab hvormed han bevidner, at han er redebon til at lide og dø for kirken, forklarer da også tildels den heftighed, hvormed paven skriver til Fredrik: denne kunde neppe have truffet et farligere punkt i kirkens store organisme end Eskil fra Lund. Han vil fortælle sine landsmænd, hvad det er man beskylder ham for, siger han: „Kejseren påstår, at han har forsyndet sig hårdelig imod ham og gjort sit til at formindske hans rige og krone". Han er ikke istand til at udgrunde, hvor og hvordan det er sket, men „han attrår det danske riges hæder og den danske kirkes højhed så meget, at han hellere vil lide for den end herske i den". Det han dog især skriver for, og det han vil pålægge kongerne og sine undergivne er, at de ikke på nogen måde må tænke på at løskøbe ham af fangenskabet: kirkens anseelse er nedbrudt, agtelsen for dens tjenere forsvunden, når dens lærer og hoved skal kunne gribes op på alfarvej og bydes ud tilfals. Derfor beder han dem kun ved forbønner at virke for hans løsladelse, og han byder og befaler på det indstændigste, at ingen må vove at komme med nogen anden løsepenge: engang er han genløst med Kristi blod og anden gang skal det ikke ske ved gods og guld[1].

Hvad der tydeligt fremgår heraf er da, at kejseren ikke på nogen måde holder på ham, og at Eskil heller ikke forud-

[1] „Qvalis autem sit ea, vel qvæ fuerit nostrorum causa vinculorum, audiant domini mei et amici mei, fratres mei et sacerdotes mei. — Dominus imperator Romanus nos apud eum graviter pecasse imponit, et nos sui regni et suæ coronæ diminutionem fecisse causatur. Nos autem super his conscientiam nostram recolentes, ubi aut qvando hæc fecerimus, neqvaquam reperire valemus. — In tantum enim Danici regni honorem et Danicæ ecclesiæ exaltationem desidero, ut gratius sit mihi pati pro ea, quam regnare in ea. — Oro vos solis orationibus innocentiam meam redimere. Mando et mandando præcipio, ne de alia redemptione aliquis vestrum audere præsumat. Ego etenim semel Christi sangvine redemptus, iterum non reqviro redimi. — Prætera infamis est redemptio, qua libertas periit ecclesiæ, qva servitus comparatur. Necesse est enim, ut membra serviant, si caput humilies sub tributo etc." Pontoppidan, Annales, I 558—559. Helveg s. 380—81.

sætter sligt. Var det ham eller Hartvig af Bremen om at gøre at ydmyge netop Eskil, da vilde de selvfølgelig ikke have ladet det komme an på en pengesum. Kejseren vil kun slå fast, at hver mand i slige sager skal skøtte sig selv, det har intet med kejserdømmet at bestille, medens Eskil og paven påstår, at kejserdommet er kirkens sværd. Derfor kommer Fredrik også frem med sin personlige anke mod Eskil: „havde vi været venner“, har han vel omtrent svaret, „og havde der været nogen personlig grund for mig dertil, skulde jeg gerne befri dig, dog ingenlunde af hensyn til dit embede, thi det vedkommer mig ikke; men tvertimod, du har bidraget dit til at fjerne det danske rige og den danske kirke fra mig“. I denne påstand ligger der en klage ikke blot af Hartvig, men sikkert også af kejserens lensmand Sven, som Eskil havde svigtet i det sidste øjeblik og derved tvunget til at forlade landet. Men Eskil føler så dybt det forargelige i, at en mand som han skal være udsat for at måtte betale for sin frihed, at han hellere vil do i fængsel end komme tilbage med vanære, og på dette punkt står striden for hans vedkommende, da pavens brev bringer kejserens hele vrede til udbrud. Det kan ikke undre os, at Hartvig nu igen er påfærde; et sligt øjeblik kom måske aldrig mere. Han fik da et halvt år efter, da striden var kommen til sin fulde udvikling ved de bitre rundskrivelser og vægtskålen afgjort hældede til kejserens side ved de tyske bispers svar, en bekræftelse af Fredrik på hele sit erkebispedømmes gamle omfang, således som kejser Ludvig fordum havde bestemt det (d. 16. Marts 1158)[1]. Det var en afgørelse, der på en vis måde svarede til den, Adelbero opnåede af Innocens, men den var heller ikke af længere varighed. Der fortælles nemlig, at danske udsendinge kom til Augsburg i sommeren 1158, samtidig med pavens legater, og bad om kejserens bekræftelse på Valdemars valg. Fredrik modtog dem venlig, tog imod deres ed og løfte, men forlangte,

[1] Lappenberg nr. 208.

at kongen selv skulde fremstille sig for ham inden 40 dage efter hans tilbagekomst fra det tog til Italien, han nu stod i begreb med at gøre[1]. Det synes da at være dette løfte, der var den egenlige grund til, at Valdemar virkelig i året 1162 — før kom Fredrik ikke tilbage — drog ned og aflagde hyldningsløftet. Men forliget i Augsburg må sikkert anses for også at have omfattet Eskil og den nordiske kirkes hele stilling, således at ærkebispen slap ud af sit fængsel uden løsepenge og blev anerkendt i sin værdighed som Nordens primas. Dette fremgår nemlig ikke blot af den måde, forligets bekræftelse i Besançon omtales på[2], men også af de to følgende pavebuller om denne sag. Den 21. Febr. 1159 bekræfter Hadrian den hamborgske kirkes rettigheder og grænser, men således, at kun Vendland, ikke Norden omtales[3]; og hvad der er endnu mærkeligere, året efter giver den kejserlige pave Victor, der blandt sine få tilhængere også talte Hartvig af Bremen, medens Eskil var hans bitre modstander, den selvsamme bekræftelse efter alle de gamle pavers privilegier[4]. Under disse omstændigheder kan der ikke være nogen tvivl om, at jo kejseren har skiftet politik i denne sag — thi for ham var den et rent politisk spørgsmål —, og at han har sat så megen pris på Valdemars underkastelse, der ikke ved et tilfælde kan være sket „i de samme dage“ som Hadrians, da der alt var gået henved et år, siden han blev enekonge, og over 3 år, siden han kom til magten, at han ligeoverfor den har opgivet det kirkelige band, der knyttede Danmark til Saxen, og som han måtte indse dog ikke kunde holde i længden. For den danske politik måtte

[1] „Eodem loco, iisdemque diebus nuntii regis Daciæ nuper electi, principis adeunt præsentiam, postulantes quatenus investituram de regno suo regi mittere, ac electionem de ipso factam ratihabitione confirmare dignaretur. Exaudivit eos imperator, præbito et accepto ab eis sacramento jurisjurandi. Post reditum suum de Italia infra XL dies regem ad curiam venturum et regni administrationem de manu principis, debitæ fidelitatis interposita securitate, suscepturum.“ Radevicus, lib. I, c. 24. Urstisius p. 491.

[2] „Vald. duo regna, Daciæ et Sveciæ, ab imperatore suscepit.“ Annales Stad. — Pertz VI 344.

[3] Lappenberg nr. 217.

[4] Lappenberg nr. 221.

opgaven nu blive at befri riget for dette afhængighedsforhold, og hvor stærkt der arbejdedes i den retning, fremgår tilstrækkelig af Sven Ågesons og Saxes skrifter som også af den meget sigende efterretning, at man ved denne tid begyndte på Danevirkes udbedring ved en mægtig stenmur.

Resultatet af disse spredte undersøgelser af erkebispedommets stilling til Hamborgs fordringer kan da sammenfattes i følgende hovedpunkter:

Pavestolen stillede sig kun engang afgjort på Hamborgs side, og det væsenlig efter kejserens tilskyndelse, 1133. Før den tid udgik der kun mæglingsforsøg fra den, senere så godt som intet.

Fra *dansk side* besvaredes pavens afgørelse 1133 ved en sendelse af den tyske klerk Herman, hvilket havde Lunds højtidelige anerkendelse tilfølge, rimeligvis ved kardinalpresbyteren Martin i foråret 1134.

Bispestriden i Slesvig 1138 står ikke i nogen forbindelse med Hamborgs fordringer, og der haves overhoved ingensomhelst efterretning om, at disse har afstedkommet nogen spaltning i den danske kirke.

Hartvigs forsøg på at generhverve det nordiske primat er politiske intriger; han søger at få kronprætendenterne på sin side, først Knud, senere Sven, endelig Valdemar.

Eskils tilfangetagelse 1156 står ikke i nogen forbindelse med erkebispestriden, men bliver et led i den større kamp mellem kejser og pave. Alligevel bliver den af afgørende betydning for kejserens stilling til den nordiske kirke, da han først optager Bremens fordringer og derpå for bestandig opgiver dem.

Lejlighedsvis er her desuden formentlig følgende punkter efterviste:

Ages fordrivelse fra Slesvig skyldes et skisma i Lund, medens Olav Haraldsøn var konge i Skåne.

Valdemar I blev ikke kronet efter sejren i Jylland.

Absalon blev ikke biskop i Roskilde før 1159 og *Vitskøl*

kloster må antages at være endelig funderet efter sommeren 1158.

De danske udsendinges hyldningsløfte i Augsburg 1158, der atter var den nærmeste anledning til Valdemars Tysklandsrejse 4 år senere, gik væsenlig ud på at opnå Eskils losladelse og kejserens anerkendelse af den nordiske kirkes uafhængighed.

ERKEBISPESKIFTET I LUND 1177 OG DEN SKÅNSKE KIRKELOV.

(1869.)

[Ny kirkehistoriske Samlinger 5. Bd. S. 1—22.]

Læseren af disse samlinger vil have lagt mærke til en lille, men såre indholdsrig afhandling af hr. prof. dr. Paludan-Müller, der forsøger at kaste et nyt lys over erkebispeskiftet i Lund ved Eskils frivillige fratrædelse („To bemærkninger i anledning af prof. F. Hammerichs skrift o. s. v.“, 1: om Anders Sunesons herkomst, Ny kirkehist. saml. III 425—34). Denne begivenhed er nu af så stor betydning for hin tids hele historie, den er så storslået i sine enkelte træk og så indflydelsesrig for en lang fremtid, at det tilvisse lønner sig umagen at dvæle ved den og at søge forståelsen af den ad alle de veje, tidens ødelæggende hånd har skånet. Og især bliver det ønskeligt atter at gennemgå akterne, når alt som ved et trylleslag kommer til at stå i èn ny belysning, ved at der som her gives begivenhedernes hele følge et andet tyngdepunkt og et næsten modsat udspring. Det er altid gavnligt på denne måde at vende tilbage til det første kildestudium, og selv om det nye lys da skulde vise sig at have været vildledende, vil det have bidraget sit til at fremkalde en drøftelse

af forhold, der forhen fik lov til at stå hen som uimodsagte og uimodsigelige.

Den lærde forfatter har nu ganske vist i dette tilfælde fremsat en forklaring af erkebispeskiftet, der både er usædvanlig dristig i sig selv overfor en samtidig forfatter af så stort værd som Saxe og tilmed så godt som uforenelig med alt hvad vi ellers ved om hine tiders forhold; og det skal være hensigten med det følgende at levere et indlæg fra den modsatte side, for om muligt at hævde Saxes troværdighed og at godtgøre den indre sandhed i en af de mest storladne scener i vor historie.

Fortællingen om erkebispeskiftet vil i det væsenlige være alle bekendt, som den findes hos Saxe. Eskil lod det komme til en højtidelig scene i Lunds domkirke, han nedlagde i kongens, bispernes og stormændenes nærværelse sin værdighed som den nordiske kirkes primas og udnævnte ifølge pavelig fuldmagt, som legat, Absalon som den mest værdige til sin efterfølger. Absalon vægrede sig imidlertid på det bestemteste, modsatte sig ethvert mindeligt forlig og indskød sagen til pavens afgørelse. Denne kom da også nogen tid efter, og Absalon måtte under trusel af banstraf gå til Lund, medens dog også Sællands stift foreløbig blev under hans bestyrelse.

Prof. P.-M. antager nu, at Eskils plan at få Absalon til sin efterfølger og Absalons vægring ved at modtage valget ingenlunde havde sin dybere grund i, at hin havde større tillid til hans kræfter end han selv, men i en langvarig og hårdnakket kappestrid mellem to storætter, den sællandske Skjalm Hvides og den jydske Sven Trundsons, Knud hertugs og Knud konges tilhængere. Eskil skulde nemlig have havt til hensigt at bane vej for sin frænde Asger, der nu var domprovst i Lund, til bispestolen i Roskilde, da forfatteren antager, at han af paven havde fået fuldmagt til også at besætte den, og fra Roskilde gik vejen da atter til Lunds højsæde. Denne plan var det Absalon kæmpede imod, så han først vægrede sig ved at modtage værdigheden, derpå fik udvirket, at det blev ham,

der kom til at besætte Roskilde bispestol (med sin frænde Anders Sunesøn).

Der synes nu ganske vist at være noget, der taler for denne forklaring; den tilfredsstiller hovedtrækkene i det historiske fænomen, og den stemmer kun alt for vel med de menneskelige lidenskabers løb, der så ofte begynder som rislende småbække, svulmer op til rivende strømme og larmende fosse, men ender som lavtløbende mudrede floder, der forpester luften omkring sig, indtil de forsvinder i det store hav, der renser alt. Men der skal tilvisse vægtige og afgørende grunde til, før man bærer det over sit sind at udslette en så stor begivenhed af sit fædrelands eller overhoved af menneskeslægtens historie ved at lade den have sit udspring af den laveste skinsyge og iføre sig det ureneste hykleris dragt. Slige afgørende grunde er nu i virkeligheden ikke tilstede her; tvertimod, alt hvad vi ellers ved tyder hen på, at Saxes fremstilling i alt væsenligt er sand, og at de tvende store erkebispers forhold står rent og uplettet.

Når der her kunde synes at være dømt for hårdt både om Saxe og Eskil, for det tilfælde at prof. P.-M. har ret i sin fremstilling, må der ses hen til hele skildringen hos den store samtidige forfatter. Alle tildragelser i Lund i anledning af erkebispeskiftet må da være fuldstændig forvanskede, thi Saxe kunde ikke være uvidende om de sande forhold, — med mindre Eskil og Absalon kan tænkes at have været istand til at spille en slig komedie tilende, som hele deres færd da måtte blive. Al den venlighed og kærlighed Eskil skal have vist ham; al den omhu Absalon til gengæld lægger for dagen for den svage olding; den dybe grebethed, der sætter sit præg på alt hvad erkebispen foretager sig i de sidste øjeblikke her i fædrelandet, blandt hvis første mænd han havde havt sin plads i over en menneskealder; de ved deres naivitet næsten rørende forsøg han gør på at få Absalon til at forløbe sig, så han kunde komme til at binde sig til Lund, — alt dette er da enten historisk usandt eller hykleri.

Men hvad berettiger os da til at opkaste et så nærgående spørgsmål om Saxes troværdighed? Hvor har vi ellers noget bevis eller blot en berettiget mistanke mod hans sandhedskærlighed? At han der, hvor afstanden i tid eller rum var for stor, er dårlig underrettet, vedkommer jo ikke denne sag; at han så forholdet til Tyskland fra et dansk standpunkt og derfor kun fremstiller den ene side af de politiske tildragelser ved Ejderen, ja at han i det hele er partisk for sit folk, sin konge og sin biskop, kan ikke undre nogen; men hvor har han forfalsket utvivlsomme kendsgerninger, eller hvor har han end blot vist frygt for at ytre en uforbeholden dom? Han er jo netop bekendt for sine fordomsfrie udtalelser om kirkelige og politiske spørgsmål; han dadler kong Valdemar, fordi han var påstaelig og just ikke noget lyst hoved, og han bebrejder dronningen, at hun elskede falsk glimmer og derfor trods de bedste rådgiveres mening fik sin datter forlovet med kejserens søn. Og hvad de rent faktiske træk angår, da synes alle undersøgelser mere og mere at bekræfte, at han med en sjælden troskab har gengivet alt, som det var ham bekendt, indtil de mindste småting, f. ex. i beskrivelsen af togene til Vendland. Og hvorfor skulde han da netop her, ved erkebispeskiftet, dølge sandheden så aldeles? Han skrev jo for Absalon og Valdemar og tilegnede deres efterfølgere sit værk; hin skånske slægt var falden, og havde den gjort et sidste forsøg på at hævde sin stilling, som det prof. P.-M. forudsætter, hvad var der da ivejen for at fremstille det i sine sande træk og vise, hvorledes Absalon sejrede og fik sin vilje sat igennem, medens det nu dog ser ud, som om det var ham der bukkede under og under banstraf fik sin dom fra Vatikanet.

Men Eskils hele stilling henimod den tid, da begivenheden foregik, taler desuden afgjort mod enhver anden forklaring end den, der fremgår af Saxes fortælling. Den gamle erkebisp var ikke mere nogen partigænger og hans slægts glans havde tabt sin bedårende indflydelse på ham. I omgangen med den hellige Bernhard og hans disciple og i sysselsættelsen med kloster-

stiftelser havde hans mægtige ånd fundet den hvile, ungdommens djærve stridslyst ikke havde ladet ham smage på magtens tinde. Slægtens hæder var for ham gået op i fædrelandets og kirkens. I sin landflygtighed havde han lært at sætte pris på hjemmet og at beundre den sikkerhed, hvormed Absalon og hans konge førte rigets styre. Det skal da også mindes til hans ros, at han alt strax, første gang Valdemar kom til Skåne for at opbyde leding mod Venderne, af hele sin sjæl sluttede sig til ham, såsnart han så det var alvor, ja endog truede alle dem, der blev tilbage, med kirkens ban. Hvormeget mere måtte han da ikke senere anerkende den ihærdighed, hvormed det engang opstillede mål blev forfulgt i gode og onde dage. Paven kunde derfor vistnok også med sandhed skrive til kong Valdemar, da det røre, kirkestriden havde afstedkommet, var stilnet af og han virkede for Eskils tilbagekaldelse fra sin landflygtighed, at „han var en mand af stor fromhed og forstand, kongen og sit fædreland inderlig hengiven“[1]. Det viste han da også efter sin hjemkomst; thi ikke blot deltog han selv i erobringen af Arkon og i Absalons tog til Vagrien, så han følte sig ung igen i kampen mod hedningene — (og Saxes fortælling røber her overalt samtidens glade beundring for den elskelige olding, i hvem det gamle kæmpesind ligesom brødes med klostertanken) —, men han skrinlagde også kong Valdemars fader og kronede hans søn i Ringsted, en handling der for bestandig gjorde udslaget for den nye kongeslægt. Der går idethele gennem alt, hvad Eskil foretager sig efter sin syvårige landflygtighed, en afgjort tillid til rigets nye forhold; han gør hvad han kan for at befæste deres anseelse, og det er kun glimtvis mistanken mod ham luer op i kongens sjæl, den konges, der selv af sine venner får det vidnesbyrd, at han var sen til at glemme fornærmelser og såre ængstelig i at våge over sin magt.

[1] Helveg, D. d. kirkes hist. til reform., I 408

Men selv om vi et øjeblik antager, at der under alt dette lurede hemmelige planer, som Saxe ikke har villet blotte, og at den mand, som man i Clairvaux næsten ansa for en helgen, kun tænkte på sin slægts tsorhed, idet han forlod riget for at glemme al verdens magt og ære i sin klostercelle, — selv om så var, hvorledes skal vi da tænke os hans dybt lagte plan i sin helhed? Hvad opnaede han ved at få Absalon til Lund og Asger til Roskilde? Dog kun det at Absalon, en mand på neppe halvthundrede år, fik den højeste magt i kirken. Thi selv om Asger blev bisp i Roskilde, var dermed jo ingenlunde givet, at han senere skulde komme til Lund, selv om han overlevede den nye erkebisp, der vel neppe var synderlig ældre end han selv. Hvormeget kunde der ikke udrettes af Absalon, før det skete, hvordan kunde ikke alle forhold forandre sig! Men det må indrømmes, at der alligevel var en mulighed for at Eskil kunde sætte pris selv på dette svage håb, der jo kunde styrkes ved uforudsete tilfælde, hvis det kun ikke blev aldeles uhjemlet, at der overhoved var tale om for ham at kåre en biskop i Roskilde. Det at han gør mine til ikke at bruge sin ret i Lund, indtil kapitlet udtrykkelig beder ham derom, tyder ikke på, at han skulde have isinde at gå endnu videre og panøde et helt fremmed stift en biskop. Men alt dette var et aftalt spil mellem ham og kapitlet, vil man kunne svare. Men i så tilfælde kunde han ikke let gøre regning på, at kapitlet i Roskilde vilde opføre det samme spil med ham, thi det holdt med Absalon; man skulde tvertimod synes, at det næsten måtte blive ham umuligt efter en scene som den i Lund at gøre brug af et nyt pavebrev i Roskilde. Dertil kommer endelig det usandsynlige, der efter denne antagelse stadig bliver tilbage, at det ikke skulde være Eskil, der dog til syvende og sidst har bestemt pavens afgørelse. Han var hans personlige ven og havde delt de onde dage med ham, medens Valdemar faldt fra, og Absalon satte de politiske hensyn over de kirkelige. Og når afgørelsen da kommer til Absalon „at efterleve under bans straf", ligger det da vel også fjernt

at antage, at det er ham der har afnødt paven den tiltrods for Eskil og Valdemar.

Og nu selve kongens stilling! Er det tænkeligt, at Valdemar i en strid som denne, mellem to slægter, af hvilke den ene var uadskillelig sammenknyttet med ham og hans hus, medens den andens stilling var mere end tvivlsom, at han skulde have taget parti for Eskil? Og at han gjorde det, bevidner ikke blot Saxe, men også Knytlingasaga; han troede nemlig, ligesom Eskil, at ingen uden Absalon var det store embed voxen[1].

Men når der således synes at være overvejende grunde for at antage, at en slig plan som den af prof. P.-M. antydede ikke har været tilstede i hint øjeblik, da Eskil overdrog Absalon sin værdighed i St. Lavrentiuskirken, og denne nægtede at modtage samme, så bliver endnu den lærde forfatters påstand tilbage, „at hvad der da skete vil aldrig tilfulde forstås, sålænge man i den underlige strid alene ser på de to kirkefyrster, Eskil og Absalon: det er de to slægter, der mødes i dem, og i baggrunden viser sig tydeligt de to helgener, hver på sin side. Eskils ængstelige påtrængenhed for at fraviste Absalon samtykket går langt ud over det rimelige og naturlige, havde det alene været ham om en duelig eftermand for kirkens skyld at gøre; han må desuden have kendt forholdene altfor godt til ikke at indse det betænkelige i Absalons forflyttelse til Skåne. Og Absalons modstand er alvorligere, end at den lader sig forklare af hans forkærlighed for Sælland alene, eller af denne i forbindelse med hans frygt for de brydderier, han da kan have forudset fra Skåningernes side. Nøglen til begges adfærd ligger i slægternes forhold“ o. s. v.[2] For at klare dette, vil det altså være nødvendigt at betragte begivenhederne i deres sammenhæng, for at se, om der dog ikke må tilskrives de kirkelige og politiske forhold en sådan vægt, at både Eskils valg og Absalons vægring i følelsen af op-

---

[1] Saxo p. 916, 918, 925. Knytlingasaga, k. 125, p. 392.
[2] Ny kirkehist. saml. III 430 f.

gavens vanskelighed tilfulde kan forstas. Knudepunktet i denne overvejelse bliver da selvfølgelig ikke scenen i Lund, der er begivenhedernes krisis, det ma snarere søges i erkebispens afrejse ved 1175, da han øjensynlig forlader riget med den faste beslutning at opgive sit embed, og det vil komme an pa at bestemme grunden til denne beslutning.

Af Saxes ord, der her som sa ofte er fyldige nok, men mangler bestemthed, ses det ikke med sikkerhed, om det var de senere politiske begivenheder, og da navnlig hans dattersønners deltagelse i Magnus's forsøgte opror, der allerede dengang forudsas af erkebispen og foranledigede ham til at forlade riget for en tid, eller der var andre forhold i hjemmet, som han ikke følte sig voxen. Hvad der imidlertid afgjort taler imod, at det var den første grund, er, at han senere synes fuldstændig uvidende om, hvad der er foregået herhjemme, da han kommer til Ribe og her modtages med den efterretning, at der er opdaget en sammensværgelse og at hans dattersønner har forladt riget. Han fik endog et slagtilfælde og vovede neppe at bede kongen, med hvem Knud og Karl også var beslægtede, om nåde for dem[1]; hele vinteren derefter lå han syg og led meget af sorg over dette sammenstød mellem hans slægt og kongehuset. Derimod fortæller Saxe noget tidligere og uden forbindelse med alt hvad der vedkommer oprøret, at Eskil forlod riget med kongens vilje, skøndt denne nødig så det; han trængte nemlig til ro, og den kunde han ikke finde i hjemmet, — „da ombyttede han det ubehagelige liv i fædrelandet med en frivillig landflygtighed, idet han ventede at få det bedre mellem fremmede end mellem sine landsmænd“[2]. Men når man hermed sammenligner det oprør, der rejstes mod Absalon, strax efterat han havde faet fast fod i Skåne, og nar der ses hen til hvad det er, bønderne vil opnå, afskaffelsen af

[1] Saxo p. 896, 903.

[2] Saxo p. 890. Eskillus, domesticis supra vires negotiis fatigatus — proficiscendi licentia a rege difficulter extorta — asperum patriæ convictum voluntariæ peregrinationis lenitate mutavit, jucundiorem rerum usum apud exteros quam inter cives habiturus.

bispetienden, helst tillige bispemagten, kan der vel neppe være tvivl om, at det jo er striden herom, der alt ulmede for Eskils afrejse og måtte forudses vilde ende med åben kamp.

Tienden i hele sit omfang, en tredjedel til kirken, en til præsten og en til bispen, var et led af allerstorste betydning i middelalderens kirkelige organisme, og kampen om den går gennem et århundrede, indtil den gennemfores og afgor kirkens overvægt i hele folkeudviklingen for lang tid. Ingen kæmpede så udholdende og tillige så heldigt for denne sag hos os som netop Absalon, ja han er endog at anse for dens egenlige bærer. Det er ikke vanskeligt at se hvad han tænkte derved. Det gjaldt om at danne en stand, som kunde være uafhængig af de andre i materiel henseende og ved sin dannelse og hele retning være en bærer for alle ideelle interesser i folkelivet. Men dertil kunde kun kirkens mænd, der stod udenfor den idelige brydning mellem adel og almue, være tjenlige. Medens bisperne ved embed og rigdom stod mellem rigets forste mænd, var præsterne spredte over hele landet, noje forenede med almuen, af hvilken de var fremgåede, adskilte fra den ved et svælgende dyb, det „rene levned", colibatet, der trængte igennem tilligemed tienden. Det er let nok at påvise det mislige i denne stands oprettelse, tiden har siddet til doms over den, og nu forekommer alt hvad der minder om præstevælde os som utålelige bånd. Men når der ses hen til det danske folks tilstand i midten af det tolvte århundrede, da almuen var træg og ofte hellere forrådte landet end frelste det, da adelen kun ponsede på omvæltninger og kongefejder, sa må vi takke Gud for den biskop, der grundfæstede kirkens magt og derved skabte en stærk patriotisk stand, selv om han derved måtte boje den bondefrihed, der havde tabt sin hojere berettigelse ved at svigte sit kald. Striden i Skåne var i den henseende afgorende. Erkebispen havde nojedes med et *vederlag* for sin tiende; bonderne vilde ikke forpligte sig til noget, men de vilde nok yde det nodvendige. Men det var ikke nok for Absalon, han vilde have slået fast som en *ret*, hvad der nu

var en *gave*, thi ellers var bispemagtens fasthed bygget på sand og vilde svigte ved første bedste lejlighed. Dette gennemførte han da også i en række blodige kampe i Skåne, som han havde gennemført det tidligere på Sælland og senere ifølge sin erkebiskoppelige myndighed fastsatte det for Sønderjyllands vedkommende[1]. Senere sejrede det samme i Nørrejylland og på Fyn.

Men, vil man indvende, bispetienden var jo indført i Skåne ved lov, før den kendtes på Sælland, og længe før Absalon kan antages at have havt en væsenlig indflydelse på forholdene i dette stift, nemlig i året 1161 eller 62[2]. Dette har dog intet fast holdepunkt i de ældre efterretninger og beror sikkert på en stor fejltagelse. For at komme til klarhed i dette vigtige spørgsmål, der bliver afgørende for det andet om Eskils og Absalons forhold i det hele taget, vil det være nødvendigt at gennemgå ikke blot alt hvad der kan skaffes tilveje af ligefremme oplysninger om den skånske kirkelovs alder, men også hvad der ellers i nogen henseende kan have betydning for dens fastsættelse. Det naturligste er da først at henvende sig til håndskrifterne, der foreligger aftrykte og bedømte i prof. Thorsens og dr. Schlyters fortrinlige udgaver af skånske lov. De ældste håndskrifter giver ingen oplysninger i henseende til udstedelsestiden, først i to fra det 14. århundredes anden halvdel (det Ledreborgske nr. 12 og det Stokholmske B 74) møder vi bestemte data[3].

De forskellige tidsangivelser svarer her fuldstændig til dem under den sællandske kirkelov og falder ligesom disse i to rækker, således at de i den første bestemmer tiden i forhold til konge og bisp, de sidste i forhold til verdens skabelse og Kristi fødsel. At disse sidste er falske kan der ikke være tvivl om, de falder nemlig på år 1142; de to første stemmer

[1] Thorkelin, Dipl., I 60; sml. Helveg, a. st., s. 456 f.
[2] Helveg s. 398.
[3] Thorsens indledning til sk. l. 17 ff. 28. Sk. l. s. 88 anm. og s. 265. Schlyter, Skåne-lagen, s. XX, XXII og 379.

derimod meget vel indbyrdes og med de øvrige historiske forhold. Stokholmshåndskriftet har dem således: — „*a sivtanda vintri waldemars konings* oc ærchipiscob *æschil* hafthi *fæm vintær oc thrætirgr* varit ærchibiscop ofnæ scane“; det Ledreborgske siger: — „*a syutændæ* wintre waldemars konungs sithæn han war enwældugh konung oc ærkebiscop æskel hafthe waret *fæm wintær oc fyritiughu* ærchebiscop i skane.“ — Valdemars syttende år er Oktober 1173—74 (Juli 71 kaldes under den sællandske kirkelov hans fjortende år), og da Eskil regner Avgust 1139 for sit første år som erkebiskop[1], vil Avgust 1174 falde i hans 36te, og *Juli 1174* — (thi dagen opgives til lørdagen før eller efter St. Jakobsdag) — vil altså svare til begge opgivelserne, forudsat at det sidstnævnte håndskrifts 45 år anses for en skrivefejl for 35. Hvorledes årstallet 1142 er fremkommen heraf er ikke godt at se; det er tydeligt, at de sidste tidsbestemmelser er senere tilsatte, og da af en i historien meget ukyndig hånd.

Herefter må da alt de ældre forfattere have anstillet deres beregninger, men udfaldet har været højst forskelligt. Medens nemlig Kornelius Hamsfort får 1173 ud af det (rimeligvis forledet til at foretrække dette for det følgende år ved den vistnok senere, efter sællandske kirkelov tilføjede slutningsbestemmelse af dagen, da den 28. Juli faldt på en lørdag i 1173), har de andre (Hvidtfelt o. s. v.) 1162, en mening der er antagen af alle de nyere forfattere og hævdet af prof. Larsen med alle de grunde der kunde fremdrages. Dette bevis støtter sig dog i særdeleshed på Thorkelins text af kirkeloven, der skriver „Valdemars syvende“ istedenfor „syttende år“[2] og derved, skøndt atter med urette, lader slutte til 1162, der ligeledes uden vanskelighed kunde fås ud af tallet 1142 (LXII istedenfor XLII)[3].

[1] Thorkelin, Dipl., I 245 f.

[2] Det ældste håndskrift, der har denne afvigelse, er fra 1430, s. Schlyter, Skånelagen, s. XXVII, CLXXXI og 379.

[3] Thorkelin, Danske kirkelove, s. 12: „*a siunde* vinthri V. k. sithan han var envaldugher k. och ercheb. E. haffde fæm v. och XXX væreth e. i Skanæ. Larsen i

Men denne tidsbestemmelse, Juli 1174, har da også på det bestemteste medhold i selve loven og alle de historiske forhold. Den sællandske kirkelov blev givet tre år tidligere, og den bærer på flere steder præg af at være ældre og at have været til, da den skånske affattedes. Således har denne, der jo iøvrigt i alt væsenligt er næsten fuldstændigt ligelydende med hin, en bestemmelse om påske- og pinsehelgden, som hin har glemt; omvendt kan det ikke godt tænkes at være gået til, da man ikke kunde have nogen grund til fra en fuldstændigere opregning af helligdagene at gå tilbage til en skødesløsere. Også på andre punkter er den skånske udførligere og omhyggeligere i sine udtryk[1]. Af betydning synes også det træk at være, at den overalt siger „biskop“ ligesom den sællandske, og ikke erkebisp. Modsætningen mellem den verdslige og den kirkelige lov i den henseende er især tydelig i de ældste handskrifter, der stadig har erkebisp hist og biskop her, og den bør neppe, som prof. Thorsen antager, forklares ud af ældre kirkelove fra før erkebispedommets tid (s. forerindringen s. 14): den synes naturligst at kunne være indkommen ved at kirkeloven er affattet efter den sællandske.

Desuden taler Absalons stilling til begge kirkelovene på det bestemteste for dette tidsforhold. Originalen til den skånske siges udtrykkelig at have båret både kongens, Eskils og Absalons segl, ligesom den sagdes at være given med Valdemars samtykke[2]; men hvad skulde bevæge Absalon til at få vedtaget en kirkelov i Lund, der endnu ikke var vedtagen i Ring-

Juridisk tidsskr. XIII 2, s. 253, og XV 1, s. 10. — Scriptores rer. Dan. I 279 og Hvidtfelt I 107. Valdemars syvende år vilde kunne forstås om 1162, hvis der ikke udtrykkelig havde stået hans syvende år som *enerældig* konge, thi det regnes fra slaget på Gradehede, som det fremgår af mange steder (sml. Script. r. D. I 426).

[1] Sml. § 13 i sk. k.: en præsts mishandling sagsøges som helgdbrud, ligesom mishandling af forældre o. s. v. Endvidere slutningen af § 5, §§ 12 og 25 (Thorsens udgaver).

[2] Thorsens Sk. l. s. 89: — „the gamblæ skra thær ærchibiscup æskil oc biscup absalon mæth waldemar kunungs gothwilia gafæ skanungum thær i lund liggir ok therra incigle fore“ —. 1257 påstår Kristoffer, at erkebisp Jakob Erlandsen „impugnat statuta Scaniensum, quæ dicuntur Skraa, vallata sigillis regum et quorundam prælatorum, qui pro tempore fuerunt in Lundensi ecclesia“. Script. r. D. V 588.

sted, og hvorledes kunde han tro, at Eskil kunde eller vilde gennemføre i Skåne, hvad han ikke mægtede eller ikke anså tiden for passende til på Sælland?

Herimod vil der nu indvendes, at lovene jo var givne til fordel for bønderne og afnødte bisperne af kong Valdemar; men hele denne opfattelse af deres betydning strider fuldstændigt mod det uomtvistelige forhold, at tiendens indførelse, der er disse loves egenlige indhold, var bispedømmets sejr og almuens nederlag. Tidligere lønnedes bispen, eller han lønnede sig rettere sagt selv, af en uendelighed af bøder og gaver[1]; de skulde nu indskrænkes mod at tienden svaredes af alt. Det er det loven vil; den sætter bestemte grænser for bøderne og ordner det vigtigste angående den kirkelige rettergang, men ender med bispetienden. Vel er det nu så, at alle håndskrifter af begge kirkelove indledes med at sige, at „denne ret sattes på målstævnet i Lund (Ringsted) *efter alle Skåningers* (Sællandsfarers) *bøn, fordi retten før var for hård*"; men man må her huske på, at det ældste af disse håndskrifter er fra slutningen af det 13. århundrede. Dengang havde den skånske kirkelov opnået en stor betydning, idet den var bleven brugt i kampen mellem Kristoffer og Jakob Erlandsøn; kongen skrev til Skåningerne, at de skulde stå på deres gamle skrå, som erkebispen forkastede som ukanonisk, og dennes broder Nils, der var gældkære (lensmand) i Lund, men stod på kongens side, lod tage afskrifter af den til alle herreder, for at bønderne ifølge lovens slutning kunde værge sig med den („vm skil vm logh bøndor ok biscop, tha skal thæssi script therra mællin skiliæ"[2]). Disse afskrifter var det da ventelig, der fik den ovennævnte indledning, rimeligvis med den i flere håndskrifter bevarede tilsætning: (efter alle Skåningers bøn) „mæst mæth

---

[1] Allerede Adam af Bremen klager derover: „verum baptismus et confirmatio, dedicationes altarium et sacrorum benedictio ordinum apud illos (Nordmannos) et Danos care *omnia redimuntur*. Qvod ex avaritia sacerdotum prodisse arbitror, *quia barbari decimas adhuc dare aut nesciunt aut nolunt*, ideo constringuntur in ceteris, quæ deberent gratis offerri". Skoleudgaven s. 205.

[2] Thorsens Sk. l. s. 89 og Script. r. D. V 591.

thorthæ gælkyræ". Disse ord røber nemlig tydelig nok hensigten: den verdslige embedsmand vilde fremstille sig som bøndernes beskytter og vilde give det et historisk forbilled: således havde kongerne og deres mænd altid været pa bøndernes side imod prælaterne. — At dette nu er en historisk usandhed. og at særlig Thord gældkære var en mand, der var Absalon meget hengiven, kan man ved at gøre flygtigt bekendskab med Saxes udførlige beretninger om de skånske stridigheder fa at se. Det var da ogsa en historisk usandhed, at kirkeretten havde været hardere før, „altfor hard"; dette udsagn er, som sa mange lignende, fremgaet af stridens hede, der som oftest smelter historiens faste former og giver dem et udseende, der svarer til øjeblikkets behov. Nils Erlandsøn har ret i, at det hans broder vil byde bønderne, er langt hardere end det kirkeloven har, og nar den lærde erkebisp forsikrede, at alt det han vilde, var ældgamle love der kun skulde fornyes eller føres ud i livet, la det nær nok at sætte den anden pastand herimod, at hin gamle lov til sin tid var fremkommen som et forlig mellem kirken og bønderne (med kongen), der var en stor sejr for de sidste. Men det bliver ikke desmindre en historisk usandhed, der ikke bør henstå upåtalt, om den så er nok så gammel.

Men hermed falder da ogsa hovedgrunden til, at forfatterne har holdt pa kirkelovens udstedelse i et sa tidligt år som 1161 eller 62. Var disse loves vedtagelse en sejr over bisperne, da matte den nærmest være afnødt Eskil først, og hvad var da naturligere end at tænke pa det øjeblik, da han måtte forlade landet „efter at have gjort kongen store indrømmelser"; thi saledes fortolker Helveg efter disse forudsætninger i sin „Kirkehistorie til reformationen" (I 398) følgerigtigt Saxes ord ved denne lejlighed. Men dette er dog sikkert ikke dennes mening, han taler ikke om „indrømmelser", endnu mindre antyder han det mindste om loven; han taler kun om „gaver" (i jordegods, beneficia), som kirken havde faet ved de heden-

farne kongers gavmildhed, men nu mistede for bestandig[1]. Valdemar tænkte desuden neppe så langt, at han skulde have benyttet en prælats forlegenhed til at afnøde ham en kirkelov, selv om den virkelig havde været til fordel for almuen, han så på det, der lå nærmest for, og tog kirkegodset. Hvorledes skulde det desuden forklares, at Absalon en halv snes år senere lod sig afnøde den samme indrømmelse? Antages det, at kongen 1162 havde syn for slige sager, kunde han da ikke formå Absalon som sin ven til at gøre den samtidigt; og når det ikke skete, var der da sandsynlighed for, at det vilde lykkes ham så længe bagefter?

Sagen er simpelthen denne, at de to kirkelove er bispemagtens verdslige grundlove, det den støtter sig på i sin bedste tid, og det den vistnok burde have nøjedes med for stedse. Absalon får først sin vedtagen 1171 ved Valdemars hjælp, efterat deres magt var dybt rodfæstet her på øen, og tre år senere får Eskil sin vedtagen i Lund, udentvivl efter Absalons tilskyndelse og med hans underskrift. I denne underskrift, hvis form vi desværre ikke kender, lå der vistnok endel mere end et vitterlighedsvidnes. Den synes at antyde en forståelse mellem de to bisper. Vi har et par gavebreve, det ene udstedt af kongen, det andet af Absalon, i „vor hovedstad Lund“, den 25. Febr. 1174 (s. Thorkelin, Dipl. I 36 og 56); blandt Absalons vidner er Knud konge og domprovst Asger, medens erkebispen ikke nævnes; også det synes at tyde på et nærmere personligt forhold mellem Eskil og Absalon ved denne tid, et forhold, af hvilket erkebispen da udentvivl har fattet sin beslutning med hensyn til sin efterfølgelse.

Det kunde her endnu synes uforklaret, hvorledes man da har bevæget Skåningerne til at vedtage denne kirkelov og „love bispetiende“, siden de dog senere gjorde sig så stridige

[1] Saxo p. 772: siqvidem beneficia, quæ superiores reges sacris ædibus religiosa liberalitate detulerant, regiæ potestati præter fas potienda restituit. Qvod parum licite gestum postera regum usurpavit autoritas. Sml. Grundtvigs oversættelse, 2. udg., s. 653.

imod den. Men der var i og for sig ikke noget egenligt spring i udviklingen ved at ordne forholdet således. Bispernes stilling var i politisk henseende særdeles fremragende; ligesom Absalon stadig var Sællændernes selvskrevne fører, således erkebispen Skaningernes, og også jydske bisper nævnes jævnlig som høvdinger for større afdelinger af ledingsflåden. Bispedømmets indtægter var store, og de blev neppe synderlig større ved tiendens indførelse, det var kun udredelsens måde, der var meget forskellig. Tidligere betaltes den kirkelige handling, relikvierne og synderne, nu skulde skatten udredes af alt hvad naturen gav; det første stemte med de verdslige loves tankegang, det sidste med de religiøse. Der er da ikke noget ivejen for at tænke sig, at Absalon med sin personlige indflydelse kunde få Sællænderne til at vedtage denne lovforandring, eller at Eskil kunde få Skåningerne til det samme, før spørgsmålet var bleven genstand for nogen egenlig strid. Det var da vistnok først bagefter, at misfornøjelsen kom rigtig frem, da Magnus Erikson og hans tilhængere satte sig i forbindelse med alt hvad der var fjendtligt mod kongen og det bestående, ligesom der jo udtrykkeligt siges, at han skrev åbne breve til Skåningerne, hvori han lovede dem „frihed“ [1].

Af denne sagernes stilling synes da Eskils afrejse 1174—75 (tiden kendes ikke nærmere), og hvad derefter fulgte, tilstrækkelig at lade sig forklare. Han havde ikke ventet denne modstand og den uro, der nu rejste sig rundtomkring; mere end nogensinde før længtes han efter klosterets ro, og Saxes ord passer fortrinligt hertil: han befandt sig ikke vel imellem sine landsmænd. — Da fattede han den plan for enhver pris at løse sit forhold til den nordiske kirke og ved sin personlige indflydelse nøde paven til at tilstå ham denne bøn, som han alt engang før havde afslået ham. Det måtte, som tidligere omtalt, stå klart for ham, at der kun var *en* mand i

[1] Saxo p. 907: Aperta Scaniensibus scribebatur, regem super complurium oppressione calumnians, cunctosque ad bellum cum eo gerendum exhortans, Magnum repetendæ libertatis auctorem habituros.

Danmark, der var embedet voxen, som det nu var, med alle øjeblikkets vanskeligheder, og han var neppe noget øjeblik i tvivl om, at han burde vælge ham til sin efterfølger, hvad enten det nu blev kapitlet eller paven, han skulde anvende sin indflydelse på i den retning. Og paven valgte da den for Eskil hæderligste vej, idet han gjorde ham til legat og overdrog ham at kåre sin eftermand blandt de danske gejstlige.

Således finder da formentlig Eskils holdning i Lund sin fulde forklaring: han har i den grad sat sin lid til Absalon, at han ikke vil skilles ved den tanke, at han skal give efter, det koste hvad det vilde. Derfor lokker og truer, derfor bønfalder han ham med tårer, at han skal påtage sig det store hverv; men forgæves. — Thi Absalons vilje er ikke mindre udpræget, og også han synes at have havt fuld føje til sin vægring.

For Absalon stillede forholdene sig nemlig således. Skaningerne stod så at sige under våben mod en lov, som idetmindste *han* ikke mere kunde tage tilbage. Modstanden i denne form og med denne heftighed var ham uventet, ikke mindre end den havde overrasket Eskil. Dertil kom de indre forhold i det hele taget, som de havde stillet sig i de senere år; Magnus's oprør ulmede udentvivl på flere punkter, foruden i Skåne og Halland vistnok særlig i Jylland; — således rejser der sig for exempel få år efter en modstand mod at hylde Knud på Urnehoved thing. En mængde nidviser om dronning Sofie, der er bevarede lige til vore dage, tyder på, at kongehuset ikke var særlig afholdt; Tove og hendes søn Kristoffer ansås udentvivl for forurettede ved Knuds kroning, og Valdemar selv dadles bittert i folkevisen for sin hårdhed mod sin søster og hendes ulykkelige elsker, den fangne modkonge Buris[1]. Af Saxes fortælling ses, at Valdemar selv anså sit liv og sin trone for alvorlig truet netop i disse år, og at det kun var Absalons klogskab og kraft, der holdt alt gående og i rette

[1] S. Grundtvig, Danmarks gamle folkeviser, III nr. 121. 126—30.

øjeblik stedse kom til at slå det afgørende slag. Men ikke mindre mislig var vor stilling bleven udadtil. Freden med Venderne havde vist sig at være af ringe varighed: intet tog var afgaet dertil i flere år, rimeligvis fordi de indre forhold optog kongens og bispens hele opmærksomhed; men i året 1176 var Absalon i den grad optaget af dem, at han tilbragte de ni måneder i leding (Saxo p. 877). Nu havde de befæstet flere punkter, særlig indløbet til Svinefloden, så at Oderen og dermed hele Pommern var spærret for de Danske. Samtidig gik de så vidt i deres overmod at tage et skib, der var bestemt til kong Valdemar med foræringer. Under disse forhold blev det nødvendigt at fortsætte den gamle kamp, for om muligt endelig engang at få den fort til ende. Valdemar forbandt sig med Henrik Løve og i året 1177 begyndte krigen igen på alle punkter[1]. Men i denne kamp viste det sig altid påny, at det egenlig kun var Sællænderne og Sønderjyderne, der stadig kunde gøres sikker regning på; Skaninger, Fynboer og Nørrejyder svigtede ofte, når der var godt begyndt, eller negtede rentud at deltage i ledingsfærden. Det var da mere end nogensinde uundgåelig nødvendigt for Absalon at beholde sit bispedømme med dets hengivne almue og stridslystne adel, der hvad øjeblik det skulde være måtte kunne bruges ikke mindre mod Skaninger, og måske Jyder med, end mod Vender og Tyskere: thi også bag Ejderen lurede der et stadigt fjendskab mod os. Opgav Absalon nu det sikre Sælland for det usikre, modvillige Skåne — thi den højere værdighed kunde ikke friste ham —, da opgav han tillige alt hvad han hidtil havde udrettet, hele sin fortid og måske sin og rigets fremtid med.

Denne opgave følte han sig ikke voxen; på engang at trodse den skånske almue, de oprørske kongefrænder og Venderne, og det uden den samlede, vel organiserede sællandske styrke, måtte han anse for et altfor voveligt forsøg, hvis uhel-

[1] Saxo p. 920. N. M. Petersen, Togene til Venden i Annaler for nord. oldk. 1838—39, s. 94 ff.

dige udfald kunde have de ulykkeligste følger for riget. Eskil så imidlertid i sin vånde ingen anden udvej, en mindre udmærket personlighed vilde han ikke betro sit stift til, og han antog Absalon for at være istand til at overvinde alle vanskeligheder. Og denne anskuelse delte kong Valdemar, der desuden var glad overrasket ved at se sin mistanke mod Eskil — at han vilde sætte Asger til sin eftermand — forsvinde.

Således fremkom da den af Saxe beskrevne scene i Lunds domkirke tilligemed de forhandlinger, der fulgte efter. Det vil da ses, at Saxe ikke uden grund lader Absalon beråbe sig på sin kærlighed til Roskilde stift og gøre bestemt modstand. Eskil nævner ham næsten modstræbende, han vil ligesom have, alle skal fatte forud hvad det er han vil og være beredte på at støtte ham i det afgørende øjeblik, uden at Absalon på en tilsvarende måde kan samle sin modstand. Thi Eskil venter, at denne vil fremkomme, han siger udtrykkelig, at han ikke tvivler om, at vedkommende af beskedenhed vil have betænkeligheder ved at modtage værdigheden, som han dog mere end nogen anden fortjener, ikke blot for sin nidkærhed i kirken, men også for sin djærvhed i kampen for fædrelandet. — Men Absalon kendte sikkert ligeságodt Eskils mening, som denne kendte hans, og kommer strax med sin indsigelse. Denne byrde, sagde han, var for tung, til at den burde lægges på hans skuldre; han vilde på ingen måde forlade den kirke, som han havde modtaget i Danmarks største trængselstid og nu ved den højeste anspændelse af alle sine sjæls- og legemsevner havde sat i den mest blomstrende stand, idet han ikke blot havde betvunget dens ydre fjender, men også forvandlet dens tidligere fattigdom til rigdom[1]. Men hvorledes kunde Absalon tale tydeligere? Skulde han i nærværelse af Skanes kirkelige og verdslige stormænd og en stor del af almuen åbent udtale sin mistillid til deres troskab; var det ikke nok, at han fremhævede sit forhold til Sælland, der måtte være alle bekendt?

---

[1] Saxo p. 915—16.

Nu indskød Absalon sin sag for paven, og Eskil svarede, at det nok skulde vise sig, hvem af dem der gjaldt mest på det sted[1]. Imidlertid søgte han bagefter ved bønner og overtalelser at bevæge ham til at give efter: han viste ham kirkens guld og sine prægtige og talrige huskarle, der viste sig rede til at aflægge troskabsløftet til den nye erkebisp; men alt forgæves: selv med alt dette guld og disse stridsmænd vovede han sig ikke til den farlige kamp.

Men heller ikke Eskil eller kongen skiftede mening. Der afgik nogen tid efter sendebud fra kongen og Lunde kapitel til Rom for at bede om bekræftelse på Absalons valg: de lagde vejen over Clairvaux, hvor Eskil opholdt sig og fik en skrivelse med fra ham til paven. Absalon og Roskildenserne sendte derimod andre, der skulde virke i modsat retning.

Udfaldet var, at det kom til et forlig mellem de to modsatte anskuelser[2]; han skulde foreløbig forene de to embeder i sin person. Dette forlig svarer da også fuldstændig til begges ønsker, om det end pålægges Absalon som en tvungen sag, der ikke overlades til hans frie valg. Selv således tvivlede han måske om at kunne magte de vanskelige forhold, der altid mere tårnede sig op omkring ham og kongen. Men nu var der intet andet for end at vove forsøget.

Det behøver neppe at siges, at det lykkedes i alle henseender. Rimeligvis allerede i slutningen af året 1177[3] modtog han det erkebiskoppelige pallium af legaten Galandus, men allerede tidligere havde han som det synes forberedt sig på

[1] Saxo p. 917: Tum Eskillus — dicebat, sensurum Absalonem, sua an illius vota plus momenti Romæ sint habitura.

[2] Saxo p. 925: Qvi tametsi diversas atque contrarias res petitione complexi viderentur, ea tamen Romani pontificis industria sunt excepti, ut pari utraque sibi pro votis consultum gauderet.

[3] Paludan-Müller hævder vistnok med rette dette år mod Velschows beregning (Ny kirkehist. saml. III 433 f.). Det fremgår ikke blot af årbøgerne, men også af Saxes ord (— sendebuddene kom tilbage ved samme tid, som det store skisma endte, [Juli 1177], og legaten blev her vinteren over efter at have udført sit hverv, p. 925 —) og af et brev hos Thorkelin (p. 44), der er udstedt af *erkebisp* A. samme år Knud blev konge i Skåne (1177). Knytlingasaga siger, men vistnok uden nærmere hjemmel, at han blev viet ved fastetid (altså 1178).

denne afgørelse. Samme år var nemlig Knud udnævnt til konge i Skåne og Halland[1], en titel, der vistnok lagde hele den verdslige bestyrelse i Absalons hånd, ligesom vi senere ser, at efter Valdemars død erkebispens indflydelse bliver aldeles overvejende i alle forhold. Alt var da forberedt på at kue Skåningerne i det afgørende øjeblik, og efter nogle års uroligheder stod Absalon på Lunde thingsted med samme myndighed som før ved Ringsted. Og samtidigt hermed undertryktes de sidste forsøg på en rejsning af den danske almue til fordel for kongefrænderne, medens Venderne fuldstændigt bukkede under for erkebispens våbenlykke, og deres fyrster modtog landene til len af Knud, der selv sad på sin trone uden den skygge af tysk afhængighed, der havde fulgt Valdemar siden mødet i Besançon. Således blev de nærmeste år efter erkebispeskiftet, der tegnede så truende, fulde af velsignelse for konge og rige, og skøndt Eskil ikke så det sidste udfald († d. 6. Sept. 1182), kunde han dog gå i sin grav med den fulde overbevisning, at han havde gavnet Danmark ligesåmeget ved sin sidste gerning i fædrelandet som ved hele sit dådrige liv.

Scenen i St. Lavrentiuskirkens kor, da Eskil forgæves bønfalder Absalon om at overtage den højeste værdighed i den nordiske kirke, er da ingen hul komedie og endnu mindre et forargeligt skalkeskjul for lave beregninger mellem to slægter, der vil vriste magten af hinandens hænder; det er tvertimod et af de største øjeblikke i vor historie. Den mægtigste personlighed, vort fædreland har frembragt, er stedt for en afgørelse, der bringer hans sjæl til at dirre; medens den storslåede olding, der ligesom med den ene fod står i fortidens minder som den eneste tilbageblevne af dens mange eventyrlige skikkelser, og med den anden i Sydens stille klostercelle, udtaler kaldets ord og bønfalder ham om at modtage det, og den ridderlige konge giver sit bifald og sin fortrøstning til

[1] Script. r. D. I 163. 242.

vennens ubegrænsede evner tilkende. Det er et af de store øjeblikke, der virker opløftende gennem tiderne, fordi de åbenbarer uforgængelige tanker og lader det komme til fuldt og fyldigt gennembrud i ydre handling og ligesom dramatisk situation, hvad der bevæger sig i enhver, der skal følge et stort og afgørende kald. I sandhed, dette billed bør stå hen i vor historie, uanfægtet af nogen tvivl og af noget forsøg på at formindske dets træk; thi vi har ikke råd til at ødsle med fortidens storhed, men må holde den frem og se op til den med ydmyghed og med fortrøstning!

SVOLDERSLAGET OG TIDSREGNINGEN I DEN NORSKE KONGERÆKKE.

(1869.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1869, S. 283—310.]

Blandt de navnkundige begivenheder i vor ældste historie er der neppe mange, som synes at stå i et så klart lys for alle, der med glæde dvæler ved fortidens store minder, som det søslag, i hvilket Olav Trygvesøn fandt sin død. Alt synes her at være fuldstændig overskueligt, tiden og stedet ikke mindre end handlingens hele gang, dens oprindelse og følger. — Alligevel turde der også her, som de fleste steder i oldtidens historie, være et og andet at underkaste en nøjere prøvelse, en og anden forbindelse at tvivle om og at efterspore. Der er nemlig i selve den skønne sagas fremstilling noget næsten foruroligende fuldendt, en så afsluttet helhed og gennemsigtig klarhed, at det synes utænkeligt andet end at der her foreligger en blanding af digtning og sandhed, især når der ses hen til, at fortællingen først er optegnet et par hundred år efter begivenheden, og at den angik hin eventyrlige helt, der var sit folks yndling og genstand for eftertidens beundring. Kampens enkeltheder vil vi aldrig få nogen anden eller bedre underretning om end den, der kan hentes af de norske kongesagaer og tildels af Saxe; forholdene, der frem-

kaldte sammenstødet, derimod, og følgerne af den afgørelse, det førte til, er det kritikens opgave at veje. Det er, om man vil, kun rammen, men en ramme, der ikke blot samler billedet, men tillige forbinder det med sine omgivelser og fremhæver dets hele skønhed og betydning.

Kritiken vender sig i dette tilfælde som så ofte først mod et punkt, der ved første øjekast synes aldeles underordnet, men i virkeligheden er af stor betydning — og det ikke blot for denne ene begivenhed —, nemlig det år, i hvilket slaget fandt sted. Hvor overordenlig megen forvirring der i historien er opstået af en falsk tidsregning, hvor vigtigt ofte et årstal eller en opgivelse af dag og time kan være til at forstå en begivenheds indre sammenhæng og udvikling, det overses i almindelighed af dem, der kun flygtigt vil nyde granskningens resultater, men føles desmere af hver, som selv søger forståelsen på første hånd og ønsker at efterspore tildragelsens udvikling og dens forhold til det foregående og efterfølgende.

Hvad nu tidspunktet for Svolderslaget angår, da er det vistnok kun den avtoritet, hvormed det fra først af er bleven bestemt, og den tradition, ifølge hvilken det af historieskriverne er bleven taget til udgangspunkt for alle kronologiske beregninger, der ligesom har holdt kritiken og undersøgelsen borte fra det; thi såvidt mig bekendt har ingen søgt at eftervise dets rigtighed, ligesålidt som nogen har angrebet den. Der gives nu ganske vist overalt i historien faste holdepunkter, som det ikke går an at røre ved, fordi de er så godt afhjemlede ved samtidiges troværdige vidnesbyrd, at enhver tvivl om deres rigtighed strider mod alle videnskabens grundsætninger; men det tilkommer da rigtignok også kritiken at godtgøre deres urokkelighed med fyldestgørende grunde. Til disse utvivlsomme kendsgerninger er det nu så langt fra at opgivelsen af året 1000 for Olav Trygvesøns fald hører, at det tvertimod neppe vil være vanskeligt fra virkelig faste holdepunkter at godtgøre dens upålidelighed.

Det er som bekendt Are Frode, i hvis „Islændingebog“

den bemærkning først træffes, at Olav faldt samme år som kristendommen blev vedtagen på Islands althing, nemlig 1000 vintre efter Kristi fødsel, 130 efter den hellige Edmunds død. Der må dog strax her lægges mærke til den forskellige grad af sikkerhed, hvormed han fremsætter de to ting: kristendommen vedtoges, „som alle siger“, „efter den almindelige tidsregning“ i året 1000, men samme år faldt kong Olav „efter Sæmund præsts saga“ [1]. Herved kommer der fra først af en usikkerhed ind i bestemmelsen, der svækker dens umiddelbare krav pa tiltro; siges dette at være Sæmunds beregning, da ligger der heri en tilståelse af, at der kunde tænkes en afvigende, eller at en sådan i virkeligheden var opstillet, og at der ikke for forfatteren forelå afgørende grunde til at foretrække den ene for den anden, skøndt han dog holdt sig til den, der forekom ham at være den sandsynligste. Ja der behøver end ikke at ligge sämeget til fordel for Sæmunds opgivelse i Ares ord; han kan blot ville gengive den, uden at udtale sig for eller imod, blot som et tilknytningspunkt imellem de norske og islandske begivenheders følgerække, og han vilde godt kunnet nøjes med at stille sine ord som han har gjort, om han for sit vedkommende *ikke* antog, at de to begivenheder lå slet så nær sammen.

En anden mislighed ved året 1000 er selve dets „runde“ skikkelse; det er farligt for en begivenhed at komme i nærheden af et sligt årstal, når ikke alt er klart og bestemt i den; der ligger i det runde tal en fristelse, der voxer i samme forhold som sikkerheden aftager. For en omtrentlig opgivelse er dette da også ligegyldigt, men for forståelsen af en kronologisk sammenhæng kan det være af afgørende betydning at få et faktum fjernet fra et sligt år.

Men det er ikke nok at vække denne foreløbige mistanke mod Islændernes tidsregning i dette punkt, det vil være nød-

---

[1] Íslendinga bók k. 7: en O. T. fèll et sama sumar at sögu Sæmundar prests: - þat var hundrað ok 30 vetrum eptir dráp Eaðmundar, en þúsund eptir burð Krists at alþyðu tali.

vendigt at stille sig denne for øje i sin helhed og at undersøge den i sine sammenføjninger. Der må da først og fremmest huskes på, at Are og Sæmund stod overfor tidsregningen i Nordens ældre historie væsenlig på samme måde som vi, uden andre hjælpemidler end dem vi kender: traditionen og enkelte hovedpunkter i den engelske kronologi. Denne sidste gav dem egenlig kun tre tilknytningspunkter, Edmunds, Olav den helliges og Harald Hardrades dødsår, 870, 1030 og 1066; den første gav dem de islandske lovsigemænds og de norske kongers og jarlers embeds- eller regeringsår tilligemed adskillige holdepunkter i deres historie. Alt andet er fremgået heraf og har altså ingen selvstændig betydning, alle gamle beregninger har kun den vægt, der altid må tillægges en mening af folk, der har taget sig så alvorligt af at klare de kronologiske spørgsmål som Are og Sæmund; man bør ikke opgive den uden nødvendighed og uden at klare for sig, hvori dens fejl har sin grund.

Der er den mislighed ved en undersøgelse af Sæmunds beregning, at vi strængt taget ikke kender hans kilder nærmere. Snorre siger, at Are var den første, der skrev i det norske sprog, men det skrift, vi har af ham, kan i det tidligste være fra året 1134, da hans række af lovsigemænd går så langt, og det større, han først udarbejdede, siger han selv var skrevet for bisperne Thorlak og Ketel, hvem han viste det til, ligesom også til præsten Sæmund. Men Thorlak blev først biskop i året 1118 og Ketel i året 1122, så hele Ares forfatterskab falder efter denne tid; han døde først 1148. Endelig siger han i sin fortale til Islændingebogen, at han, efter at have vist bisperne og Sæmund sit første skrift, forøgede og rettede det i tidens løb, uden at han dog endnu vil udgive det, han her byder, for ufejlbarligt[1].

Herefter og efter Snorres udtrykkelige vidnesbyrd, at Are

[1] „— ok jókk því, er mèr varð síðan kunnara, ok nú er gerr sagt à þessi, enn à þeirri. En hvatki es missagt es i fræðum þessum, þá er skylt at hafa þat heldr, er sannara reynisk.“

var den *første*, der skrev norsk, må man da antage, at Sæmund først af Ares forsøg fik tanken om at skrive de norske kongers levned, hvilken del denne derfor udelod af sine senere studier, idet han udelukkende holdt sig til Islands historie[1]. Sæmund må da vel også væsenlig have havt de samme eller ganske lignende kilder som dem, Are nævner og temmelig udførlig omtaler, og vi fejler derfor neppe synderlig ved uden videre at holde os til disse og lade de fortrin og mangler, der viser sig ved dem, være afgørende også for Sæmund.

Are Frode var født 1067, året efter Harald Hårdrådes fald. Fra sit 7. til 21. år opfostredes han hos Hall i Haukadal, der var så gammel, at han mindedes sin dåb af Thangbrand, som var sendt til Island af Olav Trygvesøn. Hos Hall opfostredes også Tejt, en søn af Islands første biskop, Islejf, der atter var en søn af den navnkundige høvding Gissur Hvide, der var de kristnes fører, da læren blev vedtagen på althinget; Tejt, siger Are, var den kundskabsrigeste mand, han havde kendt. Andre frasagn hørte Are af Thuride Snorredatter, der mindedes sin fader, som var 35 år gammel, da kristendommen kom til Island, og døde et år efter kong Olavs fald ved Stiklestad. Endelig fortæller Snorre i sin fortale til de norske kongers saga efter Ares egne ord i sit første (tabte) skrift, at han havde sine fortællinger af den norske historie af Odd Kolsøn, der atter havde dem af Thorgejr Afradskol, som boede ved Throndhjem, da Hakon jarl blev dræbt.

Dette lyder nu vistnok altsammen meget tilforladeligt, men ved en nærmere prøvelse viser der sig dog forskellige misligheder. For det første må der da lægges mærke til, at Are modtog den bedste del af traditionen i sin barndom og første ungdom, medens hans videnskabelige syslen med den falder i en fremrykket alder. Mellemtiden mellem året 1000 og 1125 er desuden omtrent lige lang en vej for den menneskelige hukommelse, om den går gennem 3 eller et par flere

---

[1] „En með því at þeim (þ. K. ok Sæmundi) líkaði svá at hafa eða þar viðr auka, þá skrifaða ek þessa of et sama far, *fyr utan ættartölu ok konunga æfi* — “.

sjæle: glemselen og misforstaelsen gør sig ikke blot gældende ved overgangen fra det ene individ til det andet, men ogsa i løbet af den enkeltes udvikling, under de forandringer, der overgar enhver levende and, og de mangfoldige indtryk, den stedse modtager. Det er ikke så meget enkelthederne, der tabes, ikke fremstillingen af en begivenhed, der forvanskes — skøndt der ogsa i den henseende kan fremkomme forunderlige ting —, det er først og fremmest forbindelsen, der glemmes, tidsforholdet, der udslettes, og helheden, der forstyrres. Og da gar det den historiske tradition som hin slange i mythen, der altid fik to hoveder igen, hvergang den mistede et; neppe har glemselen udslettet et træk, før der ligesom af sig selv voxer et par andre ud; neppe er en forbindelse tabt af syne, før en anden vilkarligt knyttes og drager atter andre med sig.

At denne almindelige mislighed ved enhver tradition, der strækker sig over et arhundred, i fuldeste mål er tilstede i Islændingebogen, har vi til al lykke et så håndgribeligt bevis pa, at det synes at matte vække selv deres betænkelighed, der er mest tilbøjelige til at holde pa traditionens ufejlbarlighed; det er fortællingen om, hvorledes det gik til på althinget, dengang kristendommen vedtoges. Denne fortælling havde Are efter sit eget udsagn af Tejt, en sønnesøn af en af hovedmændene ved hin begivenhed, søn af Islands første biskop, den lærde Islejf, der var født nogle år efter og levede til 1080. Alligevel lader han lovsigemanden Thorgejr i sin tale for enighed pa oen fortælle om den danske og norske konge, der havde ufred, men af deres høvdinger blev nødte til forlig — en begivenhed, der som bekendt først indtraf en 40 år efter!

Der er desuden en særlig mislighed ved bestemmelsen af det omtalte arstal, den nemlig, at vi slet ikke får nogen redegørelse for Sæmunds beregning, men tvertimod får et indtryk af, at den var en af flere og at der kunde være delte meninger om, hvilken der var den rigtigste. At idethele emnet for Ares historieskrivning ingenlunde af ham ansås for noget, der var

at løbe til, fremgår tydeligt nok af hans foran omtalte indledning: der var tvertimod en række spørgsmål, man først efterhånden og vanskeligt kunde komme på det rene med, uden måske nogensinde at træffe det rette. Og at der var en afvigende tradition netop i det her omtalte punkt, får vi vished for i den bekendte saga om Laxdølerne, der i sine hoveddele hører til de ældste og sikkert mest fortalte på Island. Her siges der nemlig, at kristendommen blev vedtagen på Island året efter at Thangbrand havde været der, som også den almindelige tradition antager; men derpå fortælles, at Olav Trygveson først *næste* sommer frigav de gisler, han havde taget, og blandt hvilke den berømte Kjartan var. Og dette står ingenlunde i sagaen som noget uvæsenligt, der kunde forandres ved et par ord, det er tvertimod et betydningsfuldt led i fortællingen: thi i vinterens løb får Bolle, der er kommen tilbage til øen, tid til at overbevise Gudrun om, at Kjartan er bleven hende utro og bejler til kong Olavs søster, hvorpå hun ægter ham tidligt på året derefter. Gudrun siges nu atter at være Ares oldemoder, og denne kan da ikke have været uvidende om disse tidsforhold, og om han end ikke har villet tilskrive dem nogen afgørende betydning overfor Sæmunds beregning, synes det dog næsten at måtte være dem, der har ladet ham ligesom tage et forbehold, idet han meddelte dens resultat ikke som noget, han selv antog, men som noget, der fandtes i Sæmunds saga.

Det bliver da et spørgsmål, om vi kan tilvejebringe bedre kilder end dem, der stod til Ares og Sæmunds rådighed, og om det altså vil være os muligt at komme til sikrere resultater end de. Dertil må der ubetinget svares ja. På den ene side foreligger for os hele den samtidige evropæiske literatur med alle sine tilknytningspunkter i et ganske andet omfang end den kunde være hine Islændinge tilgængelig; på den anden hele den norske tradition, der først senere blev optegnet i sine forskellige former og med sine ældste kilder, de samtidige skjaldevers. Det denne tradition især søgte at holde fast af

bestemte tidsopgivelser, var egenlig kun høvdingeskifternes indbyrdes forhold, kongernes og jarlernes regeringstid, pa samme måde som Islænderne fastholdt lovsigemændenes embedsar, og ligesom de ældste danske kongerækker, de hamborgske erkebisperækker o. a. væsenlig holder sig hertil. Men dette er da også nok til at danne et fast grundlag for kronologien i sine hovedtræk, da der på ikke få steder findes tilknytningspunkter til udlandets samtidige og fuldstændig palidelige årbøger.

Et sådant holdepunkt er da først og fremmest Olav den helliges dødsdag, d. 29. Juli 1030. Året opgives nemlig ikke blot som utvivlsomt af Are, men også af den angelsaxiske kronike, der er samtidig og i dette tilfælde taler om en begivenhed, der havde en ligefrem øjeblikkelig interesse for England, siden dets konge Knud den store derved blev endelig herre over Norge. Ligeledes taler en solformørkelse, der fandt sted d. 31. Avgust 1030, men senere henførtes til selve slagdagen, afgjort for dette år: thi medens det er ret vel begribeligt, at en naturbegivenhed, der for hin tid havde en så stor betydning, kunde sættes i umiddelbar forbindelse med et slag, hvorom rygtet lige var bleven udbredt over hele Norge, — så vilde det være urimeligt at antage, at en sammenblanding af de to dage kunde have fundet sted, dersom de skiltes ad ved år og dag: thi det må vel huskes på, at det ikke er en fjern eftertid, der henfører solformørkelsen til slagdagen, men at det allerede sker i vers, der tillægges samtidens mænd[1].

Fra dette år må vi da gå tilbage ved hjælp af sagaernes og årbøgernes opgivelser. Olav den digre, siges der hos Snorre, såvel som hos Theodorik munk og i Ágrip, var konge i 15 år; det samme er alt slaet fast i et vers af den samtidige skjald Sighvat[2]. At der ikke herved skulde være regnet fra hans første ankomst til riget til hans død er højst usandsynligt, og det fører os altså til året 1015 som tidspunktet for hans regerings begyndelse. Dette stemmer også med den beret-

[1] Maurer, Die Bekehrung des norw. Stammes, II 531 ff. 537 f.
[2] Snorre, O. h. saga k. 260. Script. r. D. V 330 Ágrip k. 27.

ning, at hans broder Harald Hardrade, der efter et vers af Thjodulf deltog i slaget ved Stiklestad som 15arig dreng, lå i vuggen den første vinter Olav tilbragte hos sin svoger Sigurd Syr[1]. Da Olav kom til landet, havde Hakon Erikson været jarl et år og før ham havde hans fader været det i 12 år, medens Sven endnu sad i riget et år efter Hakons fordrivelse. Dette fører os tilbage til året 1002 som tidspunktet for Olav Trygvesøns fald og Erik jarls tilbagekomst til sin faders rige. Dennes 12 år omtales ikke blot af Snorre, men også af Ágrip og Fagrskinna, og traditionen må have været meget udpræget i den henseende, siden det blev optegnet, skøndt det var så vanskeligt at forene den øvrige tidsregning dermed[2].

Der er imidlertid i selve sagaernes fejl i tidsregningen for de to Olavers vedkommende noget, der taler for de her opstillede tal. En række af de ældste og bedste kilder henfører nemlig Olav den helliges fald til året 1028 eller 29; Are og Sæmund med deres efterfølgere er ene om det rigtige år[3]. Det ligger da nær at antage, at man er gået ud fra året 1000 som det nemmeste og tilsyneladende sikreste holdepunkt, og at der derfra er talt 28 eller 29 år frem, alt som der regnedes 1 eller 2 år mellem Erik jarl og kong Olav. At den ældre Olavssaga udtrykkelig siger (k. 53), at der efter folks sigende var hengået 30 år mellem de to Olavers fald, betyder ikke meget, da dette jo fremgik af Sæmunds skrift, medens det sikkert er den af literaturen upåvirkede norske tradition, der er opbevaret os i Ágrip og hos Snorre.

Også på en anden måde viser det sig, at den opstillede kronologi bragte historikerne til falske formodninger og påstande. For at udstrække afstanden mellem de to Olaver til 30 år siger nemlig Are, at den sidste Olavs 15 år skal regnes

[1] Snorre, H. H. saga k. 1. Yngre Olavssaga k. 49. (Fagrskinna k. 90.)

[2] Snorre, O. h. k. 23. Ágrip k. 18. Fagrskinna k. 88. (Håndskrifterne vakler mellem 11 og 12 år.)

[3] Til 1028 henføres det af „legendæ de St. Olavo" (Script. r. D. II 532, 534, 538, 543. III 641), Fornsvenskt legendarium (I 863); til 1029 af Ágrip k. 27, munken Theodorik k. 19 og den ældre Olavssaga k. 101.

indtil hans fordrivelse fra Norge (1028), medens Snorre vil have dem regnet fra Sven jarls fordrivelse aret efter Olavs ankomst: i begge tilfælde vilde tidspunktet for denne blive flyttet længere op i tiden, til 1013 eller 14. Men dette star i strid med hvad vi ved andetsteds fra, at Erik Jarl forst forlod Norge, dengang kong Knud samlede folk til sit Englandstog efter Sven Tveskægs dod, der indtraf 1014. Og forst efterat Erik ikke blot havde forladt Norge, men var kommen til England, hvad der forst skete det folgende år, kunde Olav, der opholdt sig her, falde på at vende tilbage til sit fædreland. Men denne tidsbestemmelse, der ligesalidt lader sig rokke som den for kong Olavs fald, udelukker da alle gamle og nye forsog pa at slippe fra sagaernes tydelige udsagn, der forer os til året 1002 for Svolderslaget.

Men til det selvsamme resultat kommer vi ved en bevægelse fremad fra et tidligere tidspunkt. Der haves nemlig et sadant, vel ikke sa udtrykkelig afhjemlet ved fremmede kilder som Olav den helliges fald, men dog godtgjort ved et utvivlsomt tilknytningspunkt, nemlig Harald Grafels fald ved Hals. Der siges i tillægget til Landnámabók, at der var stor hungersnod pa Island det ar, Islejf blev viet til biskop i Bremen; men 80 ar tilforn, det ar, da Harald faldt, var der dog en endnu storre; da ad folk krager og ræve og alt urent. Denne opgivelse er bestemt nok og stemmer pa det nojeste med hvad vi ved andetsteds fra. Islejf døde i aret 1080; der siges, at det var pa en sondag, 6 nætter efter Peders og Povls dag, hvad der netop træffer saledes det ar; da havde han været biskop i det hele i 24 ar, som hans son Tejt selv sagde[1]. Dette forer os til aret 1056 for den sidste store hungersnod i Norden. Men dette ar bekræftes desuden af, at der var stor misvæxt og nod ogsa i Tyskland efter de samtidige arbogers vidnesbyrd[2]. Den forste hungersnod falder altsá i aret 976.

[1] Íslendingabók k. 9.
[2] Pertz, Mon. Germ., VIII 31, 691. VII 270.

hvad der bekræftes af den engelske kronike, der ligeledes giver samtidige efterretninger[1]. Forbindelsen med Harald Gráfel er endelig ikke heller tilfældig, men begrundet i selve begivenhedernes uadskillelighed; det var jo nemlig den store misvæxt, der gav anledning til forræderiet mod ham. Der er nu i virkeligheden heller ikke det mindste i vejen for at holde sig til dette år og den deraf fremgåede begivenhedernes følgerække. Maurer, der med så stor skarpsindighed har søgt at klare de kronologiske vanskeligheder i den norske kongerække, har imidlertid anset det for utilstedeligt at afse fra sagaernes fortælling om Hakons deltagelse i kampen på Danevirke i et af årene 974 eller 75 som Norges jarl[2]. Dette er dog ganske vist af ringe betydning og bliver snarere et våben for den modsatte påstand. Der er i og for sig ringe sandsynlighed for, at Hakon jarl, der end ikke vilde betale Harald Blåtand skat, skulde være kommen herned for at hjælpe ham ved landeværnet, selv om det kunde tænkes, at der havde været tid til at kalde ham tilhjælp, eller Harald ikke skulde have havt mandskab nok i sit eget rige. Langt rimeligere er det, at hans deltagelse faldt i den tid, han tilbragte ved Haralds hird som den fredløse, der bad om hjælp og oplagde planer til idetmindste tilsyneladende at forøge Dankongens magt[3]. Men tidsregningen er desuden fuldstændig afgørende i den henseende, og det står kun tilbage herfra at gå frem i tiden til det år, vi her særlig søger at fastsætte.

Norge var ingenlunde høvdingeløs, fordi Harald Gráfel var falden; han regerede i fællig med sine brødre og sin moder dronning Gunhild, og de sad tilbage for at tage vare på landet, da Harald drog ned til sin fosterfader i Danmark. Det er derfor det rimeligste, at det først var i det følgende år kong Harald og Hakon jarl drog til Norge med en stor ledingsflåde for at underlægge sig landet. Dette bestyrkes desuden af det

---

[1] Thorpes udg. I 230, håndskriftet Cotton. Tiber. B. I.
[2] Maurer, a. st., s. 512.
[3] Sml. Årbøger f. n. oldk. 1868, s. 385.

lov, der blev lagt på jarlen, at den første vinter han sad i riget gik silden op ad alle fjorde, men *sommeren for* var det den rigeste høst[1]; der siges desuden udtrykkelig, at han drog nordpå i landet om sommeren. Hakon jarl sad 20 år i Norge efter Haralds fald, siger sagaen; det fører os til året 997, da han faldt tidlig på våren for sin træls hånd. Nogen tid efter kom Olav Trygveson til landet og var konge i 5 år[2]. Også herved føres vi altså til året 1002 som tidspunktet for denne konges fald.

Der er endnu en beregning, der fra denne side støtter det her fremsatte, nemlig kong Olavs alder, der dog i det hele hører til de vanskeligere spørgsmål. At der imidlertid har været en bestemt overlevering om den mærkelige konges ungdoms skæbne synes utvivlsomt, og sagaernes opgivelser vil her være nok til at overse dens sammenhæng med de bekendte historiske begivenheder. Olav var efter den sandsynligste beretning 27 år gammel, da han blev konge; det står i den for tidsregningen pålideligste kilde og er det eneste, der kan give en tilfredsstillende forklaring af de modstridende opgivelser[3]. Al sandsynlighed taler dernæst for, at han blev født i året 970. Efter Are havde Hakon nemlig ufred med kong Harald Gråfel i dennes 6 sidste år, og det, der efter sagaen gav anledning til striden, var kong Trygves drab, efter hvilket sønnen Olav fødtes[4]. Dette svarer også på det nøjeste til hvad Snorre fortæller om hans barndoms og ungdoms historie. 3 år gammel kom han fra Sverig, var derpå 6 år i Estland, 9 i Rusland og 3 i Kurland (k. 5, 7 og 30). Herfra drog han så 21 år gammel til de britiske øer, hvor han hærgede i 4 år (k. 31). Mærkeligt nok er det netop i disse 4 år (991—94) der tales om idelige hærtog, skøndt det kun er

[1] Snorre, O. T. k. 16: hinn *fyrsta vetr* er H. rèð fyrir landi, þá gékk sild upp um alt land, ok *áðr um haustit* hafði korn vaxit, hvar sem sáit hafði verit.

[2] Ágrip k. 11 og 16. Fagrskinna k. 70. Maurer, a. st., s. 510. Munch, Det n. f. hist., I 2, 11 ff. anm.

[3] Ágrip k. 16. Maurer II 523.

[4] Snorre, H. Gr. k. 9—12. O. Tr. k. 1 og 13.

tilsidst, Olav udtrykkelig nævnes tilligemed kong Sven fra Danmark. Det er bekendt nok, at disse tog endte med et forlig, ved hvilket de nordiske søkonger fik en anselig Danegæld mod at love at ophøre med deres plyndringer. Herefter vendte Sven hjem til sit rige, men Olav blev tilbage og indgik et nyt forlig eller snarere et forbund med kong Edelred, til samme tid som han antog kristendommen. At forliget, der endnu haves, er et andet end det, der blev sluttet i fællesskab med kong Sven, fremgår af dets hele indhold: Olav får en ny Danegæld, men påtager sig den forpligtelse at frede om de engelske kyster og strømme, så godt han formår[1]. Det var en tanke, der ofte kom frem hos de angelsaxiske konger, og det især hos Edelred, at samle nordiske mænd under deres banner, for ved deres hjælp at holde de andre borte. Således blev Gunlög Ormstunge hans hirdmand og Thorkel den høje sluttede sig til ham med alle sine mænd. Olav, der var en fredløs kongesøn, kunde da ej heller let finde på at vrage en stilling, der gav ham så megen lejlighed til at vinde hæder og guld, uden at træde den forandrede livsanskuelse for nær, der, som det synes, fra først af greb ham så mægtigt. Der har været ytret forskellige meninger om, når Olav er gået over til kristendommen: at det først er sket i England, kan der ingen tvivl være om. Den engelske kronike siger nu, at han efter det første forlig med Edelred (sent på året 994) gæstede denne konge, der senere „modtog ham af bispernes hånd" og gav ham mange gaver. Et af håndskrifterne omtaler ligefrem, at han blev undervist af dem[2]. Der må herved sikkert tænkes på hans dåb, selv om kronikens udtryk nærmest sigter til den kirkelige bekræftelse af dåbsløftet. Sagaens fortælling om hans dåb hos eneboeren på Syllingerne bærer præg af at være af senere oprindelse, selv om der ligger noget sandt til grund for den: han kan således f. ex. være bleven primsignet ved en slig lejlighed, en foreløbig form for overgangen

---

[1] Worsaae, Den d. erobr. af E. og N. s. 251 f.

[2] Thorpes udg. I 241.

til den ny lære, som vore fædre satte megen pris på, men Engelsmændene ellers neppe kendte, idetmindste ikke på denne tid. Et foreløbigt bekendskab måtte han da også gøre med kristendommen blot ved at færdes mellem de danske vikinger, der på den tid selvfølgelig alle var kristne. Den yngre Olavssaga (k. 79) henfører dåben til hans 25. år, hvilket da også efter den her fremsatte beregning fører os til året efter de sidste hærtog, 995.

Al sandsynlighed taler endvidere for, at Olav ikke strax herefter har begivet sig tilbage til Norge. Der må være gået nogen tid efter det første forlig, før det andet (med ny Danegæld) kunde sluttes, og sagaernes fremstilling strider åbenbart mod at han lige derefter har forladt England. Forliget må først være kommen til udførelse: årbøgerne roser ham for, at han holdt det og aldrig kom til England mere med hærskjold: han må vel have gjort mere og afholdt andre fra at hærge i nogen tid. Idetmindste omtales der intet angreb i de to følgende år, hvorpå de atter begynder i 997. Imidlertid sluttede Olav svogerskab med den irske konge Olav Kvaran og opholdt sig nogen tid hos ham, indtil, som det synes, efterretningen om Hakon jarls mord lokkede ham tilbage til Norge. Også denne række af begivenheder peger altså bestemt hen på året 997 som tidspunktet for hans ankomst til riget.

Før vi forlader denne undersøgelse, vil det være det rigtigste endnu med et par ord at henvende opmærksomheden på den begivenhed, der af Sæmund henføres til samme år som Olav Trygvesons fald, for at det ikke skal synes, at noget her er bragt i ulave, der tidligere har været i den skønneste orden. Sammenhængen i Laxdølernes saga taler som forhen bemærket afgjort for, at der idetmindste lå en vinter mellem kristendommens vedtagelse på althinget og Svolderslaget, og det samme fremgår af, at den islandske overlevering tilskrev Thorgejr Thorkelson den sidste afgørelse som lovsigemand; det var han nemlig for sidste gang i sommeren 1001, som det fremgår af Ares række af lovsigemænd og deres embedsår,

der var udarbejdet efter Bjarne den vises beretninger til sine sønnesønner: han mindedes Thorarin, der var lovsigemand for sidste gang i året 969. Men længere end til 1001 kan vi på den anden side heller ikke ret vel flytte den op i tiden, thi hele sammenhængen i Olav Trygvesons regeringshistorie — der iøvrigt i kronologisk henseende ingenlunde er så fuldendt, som især den yngre saga gerne vilde give det udseende af — tyder hen på, at det var imod slutningen af sin korte kongebane, Olav fik efterretningen om kristendommens sejr i denne Norges vigtigste nybygd.

Are siger, at Thangbrand blev sendt op til Island af kongen, og at han var der i „et eller to år" og i den tid „dræbte to eller tre mennesker", sikrere var traditionen ikke på den tid angående de mest fremtrædende momenter ved dette vendepunkt. Thi Thangbrands sendelse afgjorde lærens skæbne på den fjerne ø, han samlede de elementer, der alt længe før må have været vundne for kristendommen i Danmark eller England, han bevægede flere af de mest ansete mænd til at bøje sig for tidens ånd, og således var alt forberedt til det afgørende slag på det næste års althing. Skøndt nu de senere sagaer holder sig til de 2 år for Thangbrands ophold på Island, er der dog adskilligt, der taler for, at det snarere kun var et, særligt den voldsomhed, hvormed han optræder og som gør det usandsynligt, at han skulde havt talmodighed til at sidde mere end en vinter over deroppe, da det snarere synes, at han, efterat have gjort bekendskab med alle forholdene og personerne, har skyndt sig hjem til Olav, for at opfordre ham til voldsomme forholdsregler for at tvinge øboerne. Men forholder dette sig således, da er Snorres tidsregning rigtig, når han siger, at Olav sendte Thangbrand, da han havde været konge i 2 år, og hans ophold deroppe falder da i 999—1000.

Dette må da være nok om tidspunktet for Olav Trygvesons fald: det er neppe noget lysteligt arbejde for de fleste at trænge igennem en slig række af beregninger, men sagen er på den anden side af så stor betydning for Norges og derved

for hele Nordens historie, at det dog nok er umagen værd at dvæle ved den med nogen opmærksomhed. At der her derimod ikke er taget hensyn til andet end selve kildernes udsagn, medens de tidligere, ofte skarpsindige forsøg på at klare vanskelighederne kun ganske flygtigt eller slet ikke er omtalte, har selvfølgelig ikke sin grund i, at de er oversete eller undervurderede — de har tvertimod jævnlig været vejledende —, men deri, at en i det enkelte gaende kritik af andre fremstillinger fører til pinlige gentagelser og i virkeligheden bidrager langt mindre til at klare spørgsmålet end den samlede opgørelse af hele det oprindelige regnskab.

Svolderslaget holdtes efter de pålideligste kilder dagen efter Mariemessen, d. 9. September[1]; andre henfører det dog til den følgende eller næstfølgende dag[2]; den yngre Olavssaga har fået regnet ud, at d. 9. Sept. i året 1000 faldt på en mandag, 1002 faldt den på en onsdag.

Det er imidlertid ikke blot tiden, der trænger til en nærmere prøvelse, før vi kan vende os til selve slagets historiske stilling og betydning, det er også *stedet*. Man taler i almindelighed om slaget *ved* Svolder, og sagaerne taler om „den ø, der hedder Svolder" (Snorre, O. T. k. 107: við ey, þá er Svöldr heitir), men allerede dette er en fejltagelse, da det efter alle pålidelige kilder var et *farvand*, snarest et sund, der i oldtiden kaldtes således. I kvaddene, der henføres til samtiden, tales der således om kampen „foran Svolders munding", „foran Svold"[3], ligesom skjaldene bruger det udtryk: „ud af Trondhjems munding" o. l.; derimod siges der vel også, at slaget stod „under ø"[4], men ikke i nogen anden betydning end den ganske almindelige, dette udtryk også har i vore folkeviser. Det samme fremgår af de efterretninger om stedet, der findes i anledning af Vendertogene, thi medens Saxe her kalder det „Svolderhavn" (portus

---

[1] Landnáma, tillæg; isl. nekrologium, Script. r. D. II 514; yngre Olavssaga k. 256.
[2] Odds O. Tr. k. 71. Kristni saga k. 12.
[3] Snorre, O. Tr. k. 113 (123), Skule Thorstensøns vers: sunnr fyrir Svöldrar mynni. Snorres Edda s. 400.
[4] Snorre, O. Tr. k. 114 (124), Haldors vers: at hólmi.

Svaldensis p. 874), taler Knytlingesaga om en „Svoldera“ (i ánni Svöldr, k. 122), medens der aldrig er tale om nogen ø af dette navn. Det samme synes ogsa at ligge i de *afrigende* angivelser af stedet: Ryannalerne (chron. Erici reg.) kalder det „Mesund“, det snævre sund, hvorved der her selvfølgelig ikke kan være tænkt pa det bekendte sted i Slien; udtrykket ma snarere være kommen ind i arbøgerne af en dansk folkevise, der da er bleven misforstaet. Det samme er da udentvivl allerede tilfældet med Adam af Bremen, der henlægger det til Øresund, „der hvor det er smalest ved Helsingborg“: thi skøndt meget kunde tale for at tage hans beretning for den palideligste, lader dette sig dog ikke gøre overfor kvaddenes bestemte navn og de senere historieskriveres overensstemmende vidnesbyrd om, at dette sted lå ved den vendiske kyst. Ágrips angivelse, at slaget stod under Sælland, er endelig så usikker, at den nærmest må forklares som en formodning af forfatteren, der vidste, at det var i de danske farvande, og ligesom Adam antog det for det rimeligste, at det mátte have været ved Danmarks hovedø.

N. M. Petersen, og med ham de nyere forfattere, søger Svoldr, som han efter sagaerne tager for en ø, mellem Ryo (Rügen) og Usedom, og da nærmest i det nu undergáede Svant Wusterhausen[1]. Men navnets lighed er her sågodtsom ingen, i alle tilfælde ikke større end at man på den måde vilde kunne finde et Svoldr i sågodtsom hvert øhav. Der er intet andet for end at søge stedet efter Saxe og Knytlingesaga, da det er de eneste steder, hvor der nu kan findes pálidelige efterretninger om nordiske navne på Vendlands kyst. Saxe nævner sin „portus Svaldensis“ kun pa et sted, nemlig som samlingsplads for den vendiske flade, der agtede at overfalde Møn og Falster (p. 874—5); men det er klart, at denne angivelse langt nærmere peger pa et sted vest end øst for Ryo. Det mátte jo være Venderne om at gøre at have sa kort en vej som

[1] Annaler f. n. oldk. 1837, s. 222. Danm. hist. i hedenold II 111.

muligt til fjendens land fra det sted, de samledes på; det var meningsløst at lade Vestvenderne og Ryboerne drage ned gennem de vanskelige farvande til egnen ved det nuværende Greifswalde, når de senere skulde tilbage op mod Danmark. Den danske flåde samles således stadig ved Masned eller i Grønsund, når den skal til Vendland, ved Hals eller Isøre, når den skal mod Nord eller Vest o. s. v. Men nogen nærmere betegnelse får vi desværre ikke af Saxe; vi må for resten hjælpe os med den mindre nøjagtige, ofte ligefrem forvirrede Knytlingesaga og en sammenstilling af dens fortællinger med Saxes fuldstændig klare fremstilling.

Knytlinga nævner Svolder ved to forskellige lejligheder. I slutningen af kap. 119 fortælles om de Danskes angreb på Rostok ved „Gudakersa", som de kaldte fjorden, og om Absalons sammenkomst med hertug Henrik; morgenen derpå, fortsættes der da, drog kongen østerpå langs Vendlands kyst til Svoldr; der lå Venderne udenfor åen med en stor styrke, men de trak sig dog tilbage for Danekongen. Denne slog sig da til ro her, medens Kristoffer hærgede Valung på Ryø o. s. v. — Saxe har samme gang i fortællingen med ikke større afvigelser end at begge kan have havt beretningen fra første hånd. Han lader Venderne lægge sig foran Gudakersa uden dog at lade det komme til slag, hvorpå de Danske forfølger dem østerpå til midt på dagen; da stopper de op og lægger sig til hvile i en havn (portum tenentes, p. 764), indtil Eskil kommer og ægger dem til fornyet angreb på det vestlige og sydlige Ryø. Vil man her indrømme sagaen, at Saxes portus er den, han selv senere kalder Svaldensis, da er det klart, at den også her kun kan søges vest for Ryø.

I det 122. kap. fortæller Knytlinga om toget til Tribusis: Absalon og Kristoffer, siger den, før til Svoldr og drog op i landet; da de kom tilbage til samme sted, lå de vejrfaste i 20 dage, inden de kunde komme hjem. Saxe fortæller også her udførligere og nøjagtigere, uden dog at nævne andre navne end Tribusis (Tribusana provincia, p. 806); de hærgede, så

landet tildels la øde endnu dengang Saxe skrev. Et blik pa kortet synes ogsa her at vise, at det snarest ma have været nordfra hæren kom, og at vejen østerfra vilde have været vanskeligere og usikrere bade for skibene, der blev tilbage, og for dem, der drog op i landet. Ogsa det, at der omtales et vandløb, stort nok til at stanse en forfølgende fjende, tyder pa det samme, thi et sadant findes mod nord, derimod neppe mod øst.

Alle disse forskellige bestemmelser synes at pege pa et af indløbene til „die Grabow", indhavet mellem Zingst og fastlandet, vistnok nærmest det østligste, ligeoverfor Hedinsø og Ryø, det, der nu kaldes „die neue Au". Iøvrigt skal det ikke fordølges, at dette sund udtrykkelig omtales engang under Vendertogene, uden at kaldes for Svolder hverken af Saxe eller af Knytlingesaga. Her var det fladen løb ind og gjorde landgang, Absalon pa den ene og Valdemar pa den anden side af „aen", som den ogsa her kaldes (amnis, flumen, Saxo p. 748 f., móða, Knytl. k. 119). De satte da ild pa byerne i natten, for at det kunde lyse over søen (palus), der blev ved at ligge mellem dem. Skibene matte ga ind 3 og 3 for grundenes skyld, et forhold, der svarer godt til hine tiders, og særlig disse egnes, forestillinger om en god havn, ligesom ogsa til sagaens fortælling om den norske flades langsomme fremrykning til kamp. Muligvis vilde man kunne komme til en afgørende bestemmelse gennem navnet, da det ikke er usandsynligt, at „Svoldr" er en oversættelse af et vendisk navn, ligesom Burstaborg af Stetin og Steinborg af Kamin[1]; hint vand hed nu i middelalderen „Reke", d. e. strømmen, og det er da vel ikke umuligt, at det kan være deraf. Svoldr egenlig er en oversættelse, dannet af udsagnsordet at „svella" (svall, sollit)[2]. Dette ma dog overlades de sprogkyndige til afgørelse;

---

[1] Annaler f. n. oldk. 1837, s. 239.

[2] Codex Pom. dipl. p. 600 og anm. 6: i et diplom fra 1240 giver Wisezlaus af Ryø byen Stralsund adskillige ejendomme, hvorved følgende udtryk forekommer: „a *portu* eciam qui *noua reka* dicitur —". I anm. 6 kaldes den „die *wichtige Rhede* die neue Reke"; Tyskerne kalder den som omtalt „die neue Au".

her er det egenlig kun af væsenlig betydning at holde fast ved, at slaget stod etsteds ved Vendlands kyst, ikke langt fra Ryo.

Herefter kan vi da vende os til det, der udgør undersøgelsens hovedopgave, nemlig *den historiske situation*, der fremkaldte Svolderslaget, og det vil da formentlig vise sig, at det, der her er fremsat om tiden og stedet, er af væsenlig betydning for fastsættelsen af denne. I fortællingerne har vi valget imellem to modsatte overleveringer, idet den danske opfatter Olav som den angribende, medens den norske på en enkelt saga nær siger, at han var den angrebne. Allerede Adam af Bremen, der som bekendt fik sine efterretninger af Sven Tveskægs datterson, siger, at Olav efter Tyres tilskyndelse påførte Sven krig, og Saxe gentager det samme, skøndt under helt andre forudsætninger. Også den norske Ágrip holder sig hertil, skøndt den kender beretningen om, at Olavs tog tillige gjaldt Vendland. Herved er det imidlertid strax påfaldende, at det er de samme forfattere, der antager, at slaget fandt sted i de danske farvande — thi også Saxe, der intet bestemt sted nævner, har rimeligvis antaget det —, og der er en forbindelse mellem denne vitterlig fejlagtige efterretning og hin opfattelse, forsåvidt som de begge røber, at traditionen har taget det, der forekom den at være det rimeligste, efterat det oprindelige var gået tabt; den hele begivenhed havde selvfølgelig ikke gjort det indtryk og efterladt sig det ry her i Danmark som i Norge, og også der var overleveringen ikke overalt lige stærk og ren. Stod slaget derimod, som det fremgår af den eneste samtidige kilde, skjaldekvaddene, ved Vendlands kyst, da er det åbenbart, at kong Olav var den angrebne, ligesom han blev den besejrede. Dette har da også den almindelige norske tradition holdt fast på, vistnok særlig støttet til erindringen om Erik jarls forhold, der er glemt i de andre beretninger. Der kan heller neppe være nogen tvivl om, at det jo fornemmelig var ham, der, fordreven fra sin faders rige, satte alt igang og lagde råd op mod kong Olav med de to

andre nordiske konger. Han blev besvogret med Sven Tveskæg og sluttede venskab med Olav Svenske, og han æggede alt det had og al den misundelse frem, der i så rigt mål fandtes hos dem begge. Det var især Sigrid Storrådes lidenskab der i den henseende måtte komme ham tilhjælp; som Olavs moder og Svens hustru opgav hun ikke noget øjeblik sin hævn over den forsmædelse, hun havde lidt af sin norske frier.

Denne del af sagaernes beretning er da vistnok uimodsigelig: at det var Sven Tveskæg, Olav Svenske og Erik jarl, der angreb og overvandt Olav Trygveson under den vendiske kyst. Et andet spørgsmål er det, om de har ret i deres angivelse af hans rejses formål, at han nemlig gæstede kong Bugislav (Boleslav) for at få sin Dronning Tyres ejendele udleverede. Dette synes neppe at være andet end en af sagamændenes formodninger, der så let udvikler sig i den brede episke fortælling, som ikke tåler noget spring eller nogen uforklaret begivenhed, men helst glider jævnt frem gennem lutter klare og letoverskuelige forhold. Hele fortællingen om, at Tyre imod sin vilje sendes hen for at ægte „den gamle hedenske konge", at hun senere undviger og flyr fra Vendland op til Norge, hvor hun ægter kongen, er desuden i sig selv så usandsynlig og ligner så meget middelalderens eventyr og viser om de kristne kongedøtre, der kommer til et fjernt hedensk land og omvender dets konge ved deres ynde og uskyld, at den sikkert må lades helt ude af betragtning ved en vurdering af de politiske forhold før Svolderslaget. Noget andet er det, når Ágrip, der idethele er skrevet ud af en ældre, men også mangelfuldere tradition, siger, at Tyre engang havde været lovet en vendisk hertug, men at hun ikke vilde have ham, hvorimod hun senere fik Olav Trygveson; thi da Sven selv var gift med en datter af den polske konge Miseko, altså en søster til hans efterfølger Boleslav, der dog senere blev forskudt af ham og levede i Vendland til efter hans død, da sønnerne Harald og Knud hentede hende tilbage, så er der

intet urimeligt i en slig patænkt forbindelse, og det er da ej heller sa underligt, at der heraf i tidens løb kunde udvikle sig en fortælling, der kunde forklare det tilsyneladende uforklarlige: hvorfor Olav Trygveson havde begivet sig ned til Vendland, da han matte vide, at hans fjender lurede pa ham.

Der er dog endnu et moment i sagaens fortælling der kan indeholde sandhed, nemlig det, at Tyre ikke fik sin medgift og derfor æggede sin mand til toget. Ágrip angiver det ligefrem som grund, at kongen vilde hente sin hustrus arvegods hos Sven Tveskæg, og allerede Adam af Bremen siger, at det var hende der æggede Olav til angreb. At noget sadant har fundet sted, bekræftes endvidere af det ejendommelige træk i sagaen, der ikke let kan være senere tiders pafund — med mindre det da er kommen ind fra en anden fortælling —, at Olav en tidlig forarsdag købte usædvanlig store kvanner og bragte dem hjem til dronningen, der dog ikke vilde modtage dem, men benyttede lejligheden til at minde ham om sit mellemværende med den danske konge. Derpa tyder det ogsa, at Olav efter alle beretninger rustede sig sa usædvanligt til toget: han lod bygge det største skib oldtiden kendte, Ormen den lange, og for afsted med en anselig styrke. Det kan derfor ikke pa nogen made siges, at Olav blev overfalden uforberedt; tvertimod var det neppe hans agt at forlade de danske farvande uden at drage et blodigt spor efter sig; han begik kun den uforsigtighed at opholde sig for længe ved den vendiske kyst, sa hans fjender, der var lige sa opsatte som han pa et sammenstød, fik tid til at samle sig med en større styrke, end han vistnok havde ventet.

Den egenlige grund til, at Olav pa sit tog kom til Vendland, ma maske snarere søges i den politiske situation der pa stedet i aret 1002. Kejser Otto III var død d. 24. Januar og hele Tyskland splittet i partier i anledning af det nye valg. Markgreve Ekkard af Meissen, der hidtil havde holdt de vendiske stammer øst for Elbe i ave, blev myrdet, og kong Boleslav af Polen benyttede strax lejligheden til at erobre „die Ost-

mark", Meissen og landet til Elster, da ingen under den almindelige gæring tænkte pa at gøre alvorlig modstand. Da Henrik II endelig var bleven valgt i Juli måned, havde han en sammenkomst med Boleslav, men denne blev yderlig forbitret over et forsøg, der gjordes pa at fange ham, og han kastede sig nu over Tyskerne med hele det nationalhad, Polakkerne var i besiddelse af. — Men under disse forhold synes kong Olavs tog at kunne forklares uden hjælp af det usandsynlige mellemværende med kong Boleslav; han var vel bekendt med de vendiske forhold fra sit ophold i Jomsborg, og det er sare forklarligt, at rygtet om de store omvæltninger, der syntes at skulle foregå dernede, ikke lod ham have ro i hjemmet, nu da han dog var rustet til store foretagender, men gjorde, at han længtes efter at kaste sit sværd i vægtskålen som Norges konge der, hvor han før havde færdedes som menig kæmpe. Det er heller ikke umuligt, at Tyres had til Boleslav kan have havt indflydelse pa Olavs beslutning i den retning. Men at historien intet har opbevaret derom, og at sagaen ikke har faet dette moment med, finder ganske naturligt sin forklaring i, at han intet fik udrettet af det, han i den henseende kan have påtænkt, og at de øvrige begivenheder, der knyttede sig til toget, derimod trængte sig sa stærkt i forgrunden. Dette forklarer da maske tillige sagaens beretning om hans lange ophold i Vendland; hans mænd blev kede deraf, provianten var rimeligvis fortæret og flademandskabet længtes efter hjemlov[1].

Angående selve slaget skal her kun to punkter fremdrages: de kæmpende skibes antal og de danske Jomsvikingers forhold. Ogsa her er det nødvendigt bestemt at skelne mellem versenes og sagaernes udsagn, thi kun i hine kan vi vente det rette forhold bevaret. Haldor den ukristne siger, at Olav drog sønderfra med 71 skibe, „dengang jarlen (vistnok den norske Erik) krævede skibe af Skaningerne (de Danske)".

[1] Det skal her dog nævnes, at den yngre Olavssaga henfører kongens død til det samme år som kejser Ottos, hvad der jo kan indeholde en erindring om det rette forhold, skøndt det vel neppe er sandsynligt.

Hans fjender mødte derimod med 80 skibe, 60 danske, 15 svenske og 5 norske, som der siges i Rekstefja[1]. Disse opgivelser svarer i alle henseender til hvad der måtte antages for det sandsynligste: Olav kunde ikke ret vel vove sig ned gennem de danske farvande med en mindre styrke, de andre kunde på den anden side ikke let i en håndevending samle en større flåde til en kamp, der kun angik deres personlige interesser. Endvidere er det det ene rimelige, at Sven var den der mødte med et helt overvejende antal skibe; han var samtidens største viking og den der i alle måder var første mand i forbundet: Olav deltog i det mere for sin moders skyld, og Erik var en landflygtig jarl, der neppe ejede ret mange fartøjer. Derfor omtaler Adam af Bremen end ikke Olav og Erik, skøndt hans hjemmelsmand Sven Estridsøn, der jo tilhørte det svenske kongehus nok så meget som det danske, ellers nok vidste at fortælle om og fremhæve sin moders halvbroder, endog på sin morfaders bekostning. Ligeoverfor disse efterretninger taber da sagaerne al betydning med deres fortælling om, at Olav kun havde 11 skibe hos sig, da slaget begyndte, og at det var Erik jarl, der med sin mageløse tapperhed overvandt sine landsmænd, mod hvem de Danskes og Svenskes anstrængelser var spildte. Det er skade, at en så skøn fremstilling som den, sagaerne giver af Svolderslaget, skal vanheldes af dette norske arvesyndsmærke.

Et andet træk, der i sagaen ikke uvæsenligt bidrager til at stille Olav i det bedste lys på fjendens bekostning, er fortællingen om Sigvalde jarls forræderi. Nogle siger, at han gjorde kong Olav tryg og derpå forlod ham i kampen; andre går endog så vidt at lade ham drage til Norge for at lokke ham herned. Der var idethele en tilbøjelighed til at lade kongerne falde for forræderi i den ældre middelalder; Kristus var i den henseende det store forbilled, hvorefter sagnet formede mange nekrologer. Her er der imidlertid ingen grund

[1] Snorre, O. Tr. k. 108. Munch, D. n. f. h. I 2, 387.

til at tro på noget sligt. Vel sagde Stefner i et nidvers, da han drog forbi Sigvalde: „nedbøjet er næbet på den niding, der sveg kong Sven af lande og forrådte Trygves søn“[1]; men dette kan ganske i almindelighed sigte til, at han deltog i slaget, og en Normand vilde måske have sagt det samme til Sven Tveskæg eller enhver anden deltager; her var der dobbelt anledning til det, da Sigvaldes list mod kong Sven også kunde betegnes som et forræderi. At opfattelsen af Sigvaldes deltagelse som noget uhæderligt i alle tilfælde ikke har været almindelig i Norden, fremgår tydeligt nok af Skule Thorstensøns vers, hvori han fortæller, at „han fulgte Frisernes fjende (jarl Erik) og Sigvalde sønderpå foran Svolders munding“[2]; thi ingen ærekær mand vilde selvfølgelig rose sig af at have været i følge med en niding. Der er da heller intet sandsynligt i hele denne fortælling; den konge, der svang sin blodige svøbe over England og satte dets krone på sit hoved, havde vel neppe behov at ty til svig og underfundighed for at komme kong Olav tillivs, ligesålidt som han vistnok måtte takke sin lensmand Erik jarls våben for sejren.

Til slutning skal her endnu gøres opmærksom på et sammentræf af begivenheder, der neppe synes at kunne være tilfældigt. Det var nemlig godt 9 uger efter Svolderslaget at kong Edelred i England lod de Danske myrde (d. 13. Nov.). Således som denne nidingsdåd fremstilles af de gamle engelske forfattere er den næsten en gåde på det tidspunkt, da den udføres. Vikingehæren havde fået sin skat og var gået i vinterkvarter; kongen havde samme efterår modtaget sin unge brud, hertug Rikards datter af Normandiet; der synes ikke at have vist sig noget varsel om den storm, der nærmede sig. Da udgik der hemmelig befaling til alle tro Engelsmænd om at dræbe de Danske i en bestemt nat, hvor de end fandtes. De samtidige årbøger siger, at grunden dertil var, at kongen havde fået at vide, at de Danske tænkte på at rydde ham og hans

[1] Fagrskinna k. 76. Odds O. Tr. k. 61.
[2] Snorre, O. Tr. k. 113.

høvdinger af vejen for at kunne tage riget helt i besiddelse. Befalingen udførtes med hensynsløs grumhed på mere end et sted. Det var ikke vikingehæren, eller ikke blot den, det gik ud over; tvertimod synes befalingen at have gældet alt, hvad der var dansk, forsåvidt det kunde antages endnu at hænge ved hjemmet og at ville slutte sig til nordiske erobrere. At denne skænselsgerning var enestående ses af det rygte, den efterlod sig: kvinder og børn sagde man var bleven myrdede, tildels under udsøgte pinsler; blandt andre blev Sven Tveskægs søster Gunhilde dræbt tilligemed sin mand, jarlen Pallig, og sine børn[1]. Men en så usædvanlig beslutning forudsætter usædvanlige grunde. Det er øjensynligt, at Edelred, som årbøgerne siger, har frygtet en overhængende fare fra det danske elements side, der overalt var isprængt den saxiske befolkning, og at han har villet svække det ved at rydde førerne af vejen og derved tillige indjage resten en alvorlig skræk; denne store plan er da et sidestykke til den at samle en flåde, der kunde være stor nok til at optage kampen med de Danske, som Edelred fatter og påbegynder nogle år senere. Det kan derfor heller ikke antages, at blodbadet har været indskrænket til rigets sydlige halvdel, det gik ud på at blive af med „alle Danske der var i England", som årbøgerne siger, alle dem, der virkelig var danske endnu af sind.

Det er da et spørgsmål, om ikke efterretningen om Olav Trygvesons fald kan have bragt Edelreds plan til modenhed, selv om hans tanker alt tidligere har syslet med den. Olav havde for få år siden sluttet et forbund med ham, der synes at have skaffet Englands kyster tryghed for et par år, og selv efterat han var bleven Norges konge, holdt han ligesom Sven Tveskægs sværd i skeden, så det ikke kom til den afgørende kamp. Edelred måtte frygte. Nu derimod, da Olav var falden og intet mere syntes at kunne forhindre Sven i at fuldende Englands erobring og da måske de Danske der på øen alt lod

[1] Worsaae, Den d. erobring af E. og N. s. 257 ff.

sig forlyde med, at rigets undergang stundede til, — nu kunde et almindeligt blodbad forekomme Edelred at være den eneste udvej, der i forbindelse med en alvorlig anstrængelse for at møde fjenden i åben kamp måske endnu kunde frelse riget. Og skøndt det snart viste sig, at dette fortvivlede middel ikke slog til, er det dog ikke usandsynligt, at det bidrog sit til at forhale afgørelsen i den række af år, der endnu hengik før Angelsaxerne bukkede under.

Hermed er der da formentlig anvist Svolderslaget sin rette plads i samtidens historie. Det står ikke som et løsrevet, om end storartet skuespil, men som led i en række begivenheder, der ikke afsluttes med Norges deling. Om det skal stå der fremdeles, vil fornemmelig bero på tidsregningens rigtighed, derfor er den her stillet i spidsen og anbefales til granskernes fornyede overvejelse; men denne støttes dog atter af begivenhedernes formodede sammenhæng, derfor er den her i sin helhed behandlet sammen med Svolderslaget.

NYERE TYSKE BIDRAG TIL DEN DANSKE MIDDELALDERS HISTORIE.

Anmeldelse.

(1870.)

[Historisk Tidsskrift 4. R. 1. Bd. S. 703–92. — Her med Tilføjelser og Rettelser af Forfatteren.]

I.

De hamborgske erkebispers primat over den nordiske kirke.

Dr. *K. Koppmann:* Die ältesten Urkunden des Erzbisthums Hamburg-Bremen, 1866 (Zeitschrift des Vereins f. hamb. Gesch. V. s. 483—573).

Dr. *C. Grünhagen:* Adalbert Erzbischof von Hamburg und die Idee eines nordischen Patriarchats. Leipzig 1854. 228 s.

Erkebispedømmet i Hamborg og Bremen og dets stilling til den nordiske kirke er et af de spørgsmål, der stadig pány fremsættes til besvarelse, både af danske og tyske forfattere. For disse sidste får det sin naturlige interesse deraf, at sågodt som alle kilder er tyske, hvorved det knyttes til forståelsen af en række andre forhold, ligesom det er et ikke uvæsenligt led i det mere almindelige spørgsmål om det danske folks politiske og kulturhistoriske afhængighed af vore verdensudviklende naboer, hvad der jo stedse har været et yndlingsemne

for deres videnskabsmænd. For os er det selvfølgelig af den største betydning til forståelsen af hele kirkens udvikling og de ydre vilkår, under hvilke kristendommen grundfæstedes og organiseredes i Norden.

Efter Helvegs kirkehistorie, der ikke blot samler hvad der tidligere var fremkommen om dette emne, men tillige giver værdifulde fingerpeg til en klarere opfattelse af missionens fremgang, er der imidlertid neppe ydet noget væsenlig nyt fra vor side, medens der hos Tyskerne i den senere tid synes at være vågnet en fornyet interesse for det. Dette viser sig ikke blot i de ovenanførte monografier af Koppmann og Grünhagen og i det omfangsrige værk af Maurer: „Die Bekehrung des norwegischen Stammes", men også i den omstændighed, at flere af Nordtysklands historiske selskaber har forenet sig om at udsætte en pris på 400 thaler for den bedste fremstilling af missionen i Norden (udsat 1000 års dagen efter Ansgars død, d. 3. Febr. 1865). Det kunde derfor måske synes ubetimeligt netop nu at fremdrage spørgsmålet fra dansk side; men hertil må dog bemærkes, at der neppe vil komme nyt materiale for dagen, og det altså må komme an på den rette fordomsfrie benyttelse af det allerede bekendte, ligesom der vel heller ikke kan være tale om, at nogen Dansk skulde ville bejle til den udsatte pris. Det skal derfor forsøges her med de ovennævnte afhandlinger for øje at sammenstille hvad der kan bringes til vished eller idetmindste til afgørende sandsynlighed angående erkebispedømmets stilling til den nordiske kirke *før* adskillelsen, ligesom anmelderen andensteds har søgt at udrede forholdene *efter* denne tid („De hamborgske erkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke", ovfr. s. 1—36).

Enhver undersøgelse af erkebispedømmets stilling må selvfølgelig gå tilbage til de aktstykker, der gav den sin retslige form; det er denne side af sagen dr. Koppmann har givet et særdeles vigtigt bidrag til ved sin granskning af de hamborgske oldbreves ægthed. På den anden side kan vi selv-

følgelig ikke blive stående herved, da det som bekendt langtfra altid er tilfældet, at diplomernes ord eller ånd går ind i livet og påtrykker det sit præg, og det især hvor, som her, kun den ene part kommer til orde, medens den anden ikke tages på råd med. I slige tilfælde må historien først og fremmest adspørges, selv om det — som atter i dette tilfælde — var den samme part, der skrev den, som også fremkaldte brevenes form og ordlyd. Dette skal her dog kun foreløbig bemærkes, medens vi iøvrigt først henvender opmærksomheden på den ovennævnte undersøgelse, der efter kildernes beskaffenhed må indtage den vigtigste plads.

Den særegne vanskelighed herved er den mistillid, hvormed man nødes til at betragte selve oldbrevene, som de er overleverede os, i afskrifter eller foregivne originaler; der er nemlig ingen tvivl om, at der i den tidligere middelalder er bleven drevet et særdeles vidtgående falskneri med dem, således at hele rækker er lavede længe efter den foregivne udstedelsestid, andre derimod er forøgede og „forbedrede“, somtider mere end en gang, alt som de fordringer steg, der ved dem skulde støttes. Det lå jo ikke så fjernt for den diplomatiske kløgt i en tidsalder, der måtte tillægge det skrevne dokument så stor vægt, og da det var vanskeligt at kontrollere de ældre breves ægthed, siden de kun var til i *en* original, og der sjælden eller aldrig havdes afskrifter, at forsøge sin lykke med et falskneri af denne slags. Det kaster ganske vist et meget misligt lys over kapitlet i Bremen, at det ikke en, men gentagne gange og til forskellige tider indlod sig på sligt for at hævde sin stilling eller rettere tilrane sig en uberettiget plads. Den jydske lov sætter dødsstraf på falsk og jævnfører det med mordbrand og stimandsfærd og det er bekendt nok, at Kristian IV lod Kristoffer Rosenkrans undgælde med liv og ære for et sligt bedrageri; i statslivet har der nu vel altid hersket andre love og andre benævnelser for forbrydelsen, men heller ikke i dette tilfælde blev dog det gamle ord tilskamme, at „falsk slår sin egen herre på hals!“

Mistanken har tidlig været rettet mod erkebispedømmets adkomstbreve; i sammenhæng fremsattes og begrundedes den først af J. Asmussen i „Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schl. Holst. Lauenb. I“ (Kiel 1833), uden at det dog kunde lykkes ham at få de afgørende momenter for bedømmelsen frem. Lappenberg gjorde et nyt skridt, efterat en del originaler var fundne i Stade, og han skaffede undersøgelsen et fast udgangspunkt ved udgivelsen af sit „Hamburgisches Urkundenbuch“, til hvilket han skrev et tillæg (Beilage I) om pavebrevenes ægthed. Heller ikke han kom dog ud over det ældre standpunkt at tage hensyn til en række mindre kriterier, af hvilke intet var afgørende i og for sig, og bedømmelsen kom altså atter til syvende og sidst til at bero på et skøn. Da skaffede Jaffé i sine „Regesta pontificum“, ved at sammenstille pavebreve allevegne fra, et rigt materiale tilveje til vurderingen og en bestemt afgørelse af en række tvivlsmål, især ved at gøre opmærksom på, at der ikke i ægte breve forekommer nogen pavelig kansler som datarius før under Gregorius VI (1045—46). Da det nu viste sig, at de fleste af de nylig fundne originaler fra en ældre tid foregav at være udstedte af kanslere, var dermed også deres uægthed godtgjort trods pergament og segl.

Der haves ialt 15 buller til erkebisperne i Hamborg angående legationen til de nordiske folk før Innocens II's fra 1133, der atter „efter de gamle pavers privilegier“ underordner den nordiske kirke under erkesædet i Hamborg; et par er desuden rimeligvis gået tabte i tidens løb. Den første er udstedt af Gregorius IV og rettet til Ansgar (o. 831), den sidste af Alexander II til Limar (1073). Af disse 15 er de 6 daterede af kanslere før den tid, disse ellers plejer at optræde, og altså falske; de foregives at være udstedte af Sergius (846, Lappenberg, Hamb. Urk. nr. 11), Leo IV (849, nr. 13), Hadrianus II (872, nr. 20), Johannes X (920, nr. 29), Benediktus VIII (1022, nr. 64) og Benediktus IX (1044, nr. 71). Men er disse falske — hvad andre grunde alt tildels lod formode —, da

trækker de atter flere andre, der er ligelydende med dem på de afgørende steder, med sig. Således stemmer de to sidste så nøje med den til Limar rettede og af Alexander II udstedte bulle (1073, nr. 103), der desuden helt igennem viser sig at være et meget uheldigt forsøg, at de alle tre må tilskrives samme falskner: de to af dem er iøvrigt til i (falske) originaler. På samme måde må den af Anastasius III udstedte bulle (912, nr. 28) dele skæbne med Johannes X's; begge ses at være lavede efter den i 1053 af Leo IX givne: begge er de ligeledes bevarede i original. Endelig er det interessant at se, at af de 6 buller, som Innocens II i 1133 påberåber sig, er de tre til i falske originaler (nr. 11, 13 og 20), medens den ene (af Benediktus) er tabt. Karakteristisk er det endvidere at se, at alle er henførte til en meget gammel tid (den sidste til 872): det bedrageri, der dengang skulde foretages, var så skamløst, at man ikke vovede at komme med forholdsvis ny diplomer af et sligt indhold. I disse buller opregnes nemlig en hel række folkenavne fra Norden (ligetil Skridfinner og Grønlændere), der underlægges erkesædet i Hamborg under de mest betryggende former. Men den omstændighed, at de tre af disse buller er vitterlig falske, henleder tillige en bestemt mistanke på de to andre (af Gregorius og Nikolaus), der er bevarede i afskrifter, og skønt de ikke siges at være udstedte af nogen kansler, dog indeholder de mange folkenavne tilligemed andre mistænkelige træk. Her kommer dog et andet moment med i betragtning: de omtales begge af de ældste forfattere, Rimbert og Adam, og de påberåbes i utvivlsomt ægte buller. Der må altså være udstedt breve til Hamborgs erkebiskop (Ansgar) af paverne Gregorius IV og Nikolaus I, og er den foreliggende text ikke rigtig, da må den oprindelige søges andensteds. Her har nu lykken i høj grad begunstiget granskningen, idet de oprindelige buller uden al tvivl er bevarede indtil vore dage. De findes trykte i en nu meget sjælden bog, udgivet 1642 i Køln af en til katholicismen overgået gejstlig ved navn Cæsar, der til sin tid havde været præst i Bremen.

Da han nemlig omgikkes med den tanke at skrive den hamborgske kirkes store missionærers historie, fandt han et gammelt håndskrift i Hamborg, indeholdende de tre helgener Vilhad, Ansgar og Rimberts levned, og dette udgav han nu istedenfor selv at skrive noget, der efter hans mening måtte blive ringere. Samme håndskrift var indheftet i et gammelt skindblad, hvorpå der var skrevet flere af kirkens ældste adkomstbreve og andre gamle dokumenter (således Ansgars rundskrivelse til de tyske bisper om missionen i Norden og pave Nikolaus's brev til den danske konge Erik). Disse trykte han da som et tillæg til sin bog („Triapostolatus Septemtrionis, vita et gesta S. Vilh., S. A., S. R."), og det er i dem at dr. Koppmann, og det vist med fuld føje, søger den oprindelige uforfalskede form af de forhen nævnte pavebreve. Ved fremdragelsen af denne kendsgerning og ved dr. K.'s ypperlige kommentar til de to aktstykker kan man sige at opfattelsen af erkebispedømmets grundlæggelse i Ansgars tid har vundet et fast udgangspunkt og har betrådt den eneste rigtige vej. Foruden disse to bliver der da endnu 5 andre buller tilbage, som dr. K. anser for ægte, nemlig den af Agapitus til Adeldag (948, nr. 35), af Johannes XV til Liavizo (989, nr. 52) og de tre til Adalbert, af Klemens II (1047, nr. 72), Leo IX (1053, nr. 75), begge bevarede i original, og den med den sidste ligelydende af Viktor II (1054, nr. 77). Hvorvidt han imidlertid har ret heri, vil der i det følgende blive lejlighed til at gå nærmere ind på.

Dr. Koppmann knytter, som man kunde vente, sin fremstilling til de enkelte aktstykker, idet han udelukkende sysselsætter sig med de ældste, medens han efter hele sin opfattelse af spørgsmålet kun løseligt og efter Jaffés granskninger berører de senere. Det er ham nemlig væsenlig om at gøre at få konstateret hvad der er ægte og hvad der er falsk, og det er kun som et middel dertil, at han indlader sig på en omhyggelig drøftelse af erkebispedømmets første udvikling: forholdet mellem Hamborg og Norden, som det fremstilles af Adam, påvirkes

efter hans mening aldeles ikke ved bullernes uægthed. Derimod går han ind på en ligeså nøjagtig prøvelse af adkomstbrevene til klostrene i Turholt og Ramesloh, hvis uægthed han ligeledes (efter Lappenberg) efterviser, og af bispedømmet Aldenborgs forekomst i bullerne og kejserbrevene. Det første af disse spørgsmål skal ikke fremdrages her, da det er af underordnet interesse for erkebispedømmets udvikling og kun viser, at man allerede indlod sig på slige falsknerier før 1012, det andet vil komme frem på et følgende sted.

Fremstillingen skal her holde sig til den historiske udvikling og i den henseende søge at samle hvad der hos dr. K. findes spredt på forskellige steder. Det er en selvfølge, at der herved overalt må forudsættes kendskab til de resultater, man tidligere var kommen til, således som de fremsættes i Helvegs kirkehistorie efter alt hvad der dengang forelå.

Da kejser Karl var trængt frem over Elbe, indsatte han i Hamborg en præst ved navn Heridag, der ikke skulde stå under nogen af de saxiske biskopper, men indtil videre være selvstændig, for at der engang i tidens løb kunde dannes et eget bispedømme i hine egne. De grænser, der alt dengang synes at have foresvævet kejseren, var vistnok Obotriternes land indtil Pene, og Vagrien op til Ejderen, tilligemed de af Saxerne beboede strækninger nord for Elbe, Stormarn og Ditmarsken. At han derimod skulde have tænkt på at oprette et *erke*bispedømme her, med det særlige kald at virke for de nordiske folks omvendelse, er der intet der tyder på uden Rimberts ord, der er nedskrevne længe efter dettes oprettelse af Ludvig den fromme[1]; Karl vidste bedre at skelne mellem hvad han formåede at sætte igennem og hvad der lå udenfor hans naturlige område. Det påtænkte bispedømme skulde altså efter Karls tanke væsenlig være vendisk, ligesom idethele Elbe ansås for grænsen mellem de tyske og slaviske stammer; men

[1] [Senere Tilføjelse:] Det må være en forvanskning i texten hos Rimbert, thi Adam har kun det, at der påtænktes et *bispedømme* (I 15). *Erke*bispeværdigheden var tilmed meget omtvistet ved den tid.

det blev ikke oprettet dengang, både Heridag og kejseren døde, inden det kom så vidt, og den svage Ludvig måtte lade den ene af sin faders store planer falde efter den anden. Landene nord for Elbe, der imidlertid blev ved at stå i en slags afhængighed af kejserdømmet, deltes mellem de to bispedømmer Bremen og Ferden, således at vistnok kun den vestligste del, Ditmarsken, blev lagt til Bremen, medens de østlige egne, Stormarn og Obotriternes land, kom til Ferden, der, især dengang, havde et meget lidet område syd for Elbe.

Således stod sagerne, da erkebiskop Ebo af Rheims, en nidkær og i enhver henseende fremragende kirkefyrste, dertil en ungdomsven af kejser Ludvig, fik lyst til at gå til landene nord for Ejderen for at bringe dem kristendommens lys. Ved kejserhoffet havde han nemlig gjort bekendskab med flere Danske, rimeligvis kongens udsendinge, og deres ejendommelige nationale kultur har da udentvivl vakt den åndfulde mands interesse i en ganske særegen grad, siden han kunde falde på selv at gå til dem som en evangeliets tjener, han der var så dybt indviklet i tidens store politiske spørgsmål. Ebo søgte og fik da til den ende pavens udtrykkelige beskikkelse til at prædike evangeliet for de nordiske folk (se Pascalis I's bulle til Ebo og Halitgar af Cambrai hos Lappenberg nr. 6), og han ledsagedes af flere bisper og højtstillede klerke på sine rejser til Danmark, der fandt sted flere somre i træk (o. 822—23). For at have et bestemt udgangspunkt for sin virksomhed forærede kejseren ham en gård Velanao ved Itzeho. Ebo søgte at få fornemme og begavede drenge fra Danmark i sin klosterskole, og han virkede vistnok med megen iver og myndighed; men efter hele sin personlighed kunde han ikke undgå at blande sig i de tronstridigheder, der dengang rystede Danmark, og om han derved end hist og her kunde fremme sin sag, var det dog ikke ad den vej kristendommen kunde eller burde vinde varigt fodfæste. Det faldt dog i hans lod at opnå et tilsyneladende betydningsfuldt resultat, idet han foranledigede den første nordiske konges dåb og derved tillige et andet, ved

første øjekast langt mindre, men i virkeligheden større: Nordens store apostels udsendelse. Da Ansgar i nogle år havde fulgt kong Harald — (pave Evgenius, 824—27, gentog kaldet til Ebo og Ansgar i forening. L. nr. 18) — og senere gjort en rejse til Mælaren, og da han var nogenlunde orienteret i forholdene nord for Elbe, fattede kejser Ludvig den plan at oprette et erkebispedømme for den del af sit rige, der lå hinsides denne flod, for at missionen i Norden kunde få et fast udgangs- og støttepunkt her. Det er altså Karls gamle tanke, men udvidet med det betydningsfulde tillæg: den nordiske mission, der ikke existerede for ham: — thi så langt han kunde nå, udbredte han kristendommen med ild og sværd, iøvrigt lod han den skøtte sig selv. Hvad han havde tænkt sig som et bispedømme bliver tilmed et erkebispedømme, for at stille det så uafhængigt som muligt og uden al tvivl tillige for at give det den højst mulige glans over for Nordens høvdinger, der satte så megen pris på den ydre værdighed og kongelig optræden. Det stod imidlertid ikke til kejseren at fastsætte noget bestemt i de rent kirkelige forhold, især på steder, hvor hans politiske myndighed hørte op; han søgte og fik derfor pavens bekræftelse på erkebispedømmet, medens Ansgars kaldelse til hedningeapostel ved siden af Ebo samtidig stadfæstedes. Det er dette Gregorius IV's stiftelsesbrev (fra o. 831), der senere er bleven forfalsket og i denne skikkelse påberåbt som hjemmel for Hamborgs fordringer på højheden over den nordiske kirke. I sin oprindelige form omtaler det imidlertid slet ikke noget forhold mellem erkebispe*dømmet* og de nordiske lande; det opfatter dem tvertimod som to aldeles forskellige ting: kejser Ludvig har oprettet et erkebispedømme i Hamborg og udnævnt Ansgar til Nordalbingernes første erkebiskop, det *bekræfter* paven; — og paven *udnævner* denne Ansgar tilligemed Ebo af Rheims, de to katholske erkebiskopper, til evangeliets forkyndere blandt de nordiske folk. Begge dele foretages selvfølgelig i forståelse med hinanden, der er ikke nogen tilfældig, men en bestemt attrået forbindelse mellem

dem: men de har deres oprindelse fra to helt forskellige myndighedsområder, og forbindelsen er derfor en foreløbig og personlig. For yderligere at støtte den ny erkebiskop gav kejseren ham tillige klosteret Turholt i Flandern, da det først og fremmest gjaldt om at skaffe ham de nodvendige betingelser for en virksomhed, der var rig på ofre og fattig pa løn i materiel henseende.

Erkebispedømmet indrettes til fremdeles at være bærer for missionen, idet der siges, at der for fremtiden skal vælges mænd, der egner sig til at forkynde evangeliet for hedningene; men dette var jo en nødvendighed for selve stiftets skyld, siden det omfattede en landstrækning, der endnu så godt som helt lå i hedenskabets mørke. „Nordalbingernes land“ kalder paven det, „hvis hovedsæde er Hamborg“, „på det sted hvor Vender og Danske støder sammen med Saxerne“, det land der forhen „hørte til bispedømmerne Bremen og Ferden“ (s. 491). Der tænkes herved ikke blot på de af Saxer beboede egne nord for Elbe, men også på de vendiske strækninger indtil Pene og Ejder, som erkebispestiftet viser sig i besiddelse af senere. Hertil er det da også paven sigter, når han bestemmer, at kejseren skal afgøre det nærmere angående erkebispens indvielse, „indtil sædet får lydbisper af hedningene“ (donec consecrantium numerus augeatur ex gentibus, s. 495); der kan herved kun tænkes på vendiske, og det er en fejl, når man, efterat falskneriet er oplyst, vil holde fast ved, at der her er ment nordiske biskopper.

Ved siden af Ansgar beholdt Ebo sin myndighed som Nordens apostel. Han var så lidt tilsinds i den henseende at opgive sin ret eller svigte sin forpligtelse, at han fik overdraget kaldet til sin frænde Gautbert, siden han ikke selv kunde få tid og ro til at hengive sig til den velsignelsesrige gerning i ordets tjeneste. Gautbert indviedes til biskop af Ebo og Ansgar i forening for at kunne overtage en selvstændig del af missionen, et nyt bevis på at den højeste kirkelige værdighed (paven kaldte sig selv „biskop“) ansås for nodvendig til at

kunne varetage en hedningeapostels høje kald. Med Ebos del af missionen overtog Gautbert tillige gården Velanao i Stormarn. Derefter deltes missionen mellem de to biskopper. Ansgar fik Danmark og Gautbert Sverig. Denne fastholdt da også sin ret, efterat han forlængst var fjernet fra missionen, efterat Ebo var død (851) og han selv bleven biskop i Osnabrück; da Ansgar anden gang påtog sig at drage til Sverig, måtte han derfor først søge Gautberts udtrykkelige samtykke og tage en af ham udpeget klerk med til at forestå den menighed, det måtte lykkes ham at danne i biskoppens navn og under hans højhed. Først efter hans død faldt da også den svenske legation til Ansgar, da ingen anden biskop fik efterfølgelsen i kaldet og vel heller neppe vovede at søge den ved siden af ham. Strax efter kom derfor præsten i den svenske menighed til Ansgar i Hamborg for at fremstille sig som hans klient (s. 505—10)[1].

Imidlertid var det tysk-vendiske erkebispedømme undergået en omvæltning, der dog ingen betydning fik for dets retslige stilling til missionen. Da Hamborg var brændt af vikingerne og Ansgar flakkede omkring uden hjemstavn, siden også Turholt var gået tabt under tronstridighederne mellem kejser Ludvigs sønner, blev bispestolen i Bremen ledig ved Levdriks død, og efter nogen betænkning gav kongen den til Ansgar (847). Hermed ansås da erkebispedømmet i Hamborg for nedlagt, det havde formentlig stået på alt for svage fødder, og som følge deraf indtrådte atter den tidligere deling af stiftet mellem Bremen og Ferden — hvorved da byen Hamborg blandt andet kom til det sidste —, medens Ansgar blev lydbiskop under Køln[2]. At kongen og Ansgar kunde blive enige om

[1] Når dr. K. (s. 506 anm.) udtaler, at dette forhold mellem Ansgar, Ebo og Gautbert ikke forhen er opfattet rigtigt, så har han overset, at Chr. Kusz (diakonus i Kellinghusen) alt har fremstillet det i det væsenlige på selvsamme måde i sine „Antiquarische Kleinigkeiten, 3. Fortsetzung nr. 8" (Staatsbürgerliches Magazin IX 195 ff.)

[2] Sml. Lappenberg nr. 12, hvor Ansgar tilligemed bispen af Ferden optræder som lydbisp under Maintz.

denne ordning er let at forstå: erkebispedommet var oprettet under forudsætninger, der havde svigtet, Turholt var tabt, Hamborg ødelagt, hedningefolkene uomvendte. Den nordiske mission, der var hovedsagen for Ansgar personlig, led herunder, han havde ingen midler ihænde til at repræsentere kirken på en sådan måde, som han måtte anse for nødvendig, og alting gik istå. Efter hele sin karakter kunde han da ej heller lægge synderlig vægt på sin rang, han måtte foretrække at være en rig biskop for en fattig erkebiskop.

Men de andre stormænd i den tyske kirke var af en anden mening; en sådan tilbagegang i værdighed var et farligt præcedens, som de ikke kunde tilstede, og Ansgar nød desuden sikkert en så stor anseelse, at man særlig forargedes over den hos ham. Kort efter blev den hele ordning da atter forandret. Nu blev erkebispedommet Hamborg genoprettet i sit gamle omfang, men samtidig blev bispedommet Bremen nedlagt og dets stift delt mellem Hamborg og Ferden. Derved fik dette sidste vederlag for hvad det nu gentagne gange havde tabt hinsides Elbe, medens Hamborg fik rigeligt vederlag for tabet af Turholt. Dette er den korrekte opfattelse af de omordninger, der fandt sted efter Levdriks død i bispedommerne ved Elbe, enhver anden lader de afgørende momenter blive uoplyste. Hvad der især meget har bidraget til at vanskeliggøre den rette forståelse af disse forhold er den omstændighed, at de ny erkebispers residens snart flyttedes til Bremen, eller rettere at allerede Ansgar foretrak denne stad, der både var sikrere for vikingernes overfald og havde det apparat af bygninger og institutioner, der hørte til et bispesæde. Efterhånden vænnede man sig derfor til at kalde erkebisperne efter Bremen i kroniker og annaler (altså vel også i det daglige liv), i det 11. århundrede gjorde de det alt af og til selv i deres breve, skønt Adam „af Bremen“ endnu ved 1073 kalder sin bog „de *hamborgske* erkebiskoppers historie“, og efter Nordens udskillelse af enhver forbindelse med denne værdighed blev det almindeligt at anse Bremen for stiftets hovedstad. Det var

dog først i 1223, at Hamborgs kapitel efter en lang og hardnakket strid næsten helt mistede sin ret til deltagelse i erkebispevalget (det beholdt kun tre stemmer), og Bremen erklæredes for det rette erkesæde („ecclesia Hamburgensis recognouit titulum et archiepiscopalem dignitatem apud Bremensem ecclesiam remanere“, Lappenberg, Hamb. Urkund., nr. 470). Herved er erkebispedømmets ældre historiske forhold kommen i en skæv belysning; dengang var Hamborg utvivlsomt erkesædet, det der havde en udtrykkelig pavelig indstiftelse at støtte sig til, og dette blev da også klogeligen fastholdt, salænge der var nogen tanke om ad den vej at erhverve højheden over den nordiske kirke. Men det er da heller ikke rigtigt at tale om en *forening* af bispedømmet i Bremen med erkebispedømmet i Hamborg; der kan i det højeste være tale om en forening af de to *stifter*, af deres landområde, og så må der endda huskes på, at Ferden fik sin del af det gamle stift, der lå under Bremen. Hvad der sker 848[1] er derimod som forhen sagt retslig en *nedlæggelse* af bispedømmet i Bremen og en samtidig *genoprettelse* af erkebispedømmet i Hamborg, der havde været nedlagt et års tid. Det er derfor heller ikke korrekt, når de (i *Bremen* residerende og begravede) *hamborgske* erkebisper uden videre regnes i tal og række med de tidligere *bisper af Bremen*, som det sker hos Adam og alt for ham i vers han anfører (I c. 53 o. fl.). Bispedømmet Bremen havde i den tid, det bestod, såvidt vi ved kun fire bisper: Vilhad, Vilrik, Levdrik og Ansgar; „den hamborgske kirkes ypperstepræster“, som Adam vil skrive om og kalder sin bog efter (gesta Hammaburgensis ecclesiæ pontificum), begynder derimod med den hellige Ansgar. — Jeg fremhæver konsekvenserne af den af dr. K. fremsatte opfattelse så skarpt, fordi det er af betydning at få klaret alle de retsspørgsmål, der vedkommer erkebispedømmet i Hamborg, blandt andet for at se hvor snart opfattelsen af dem er bleven påvirket af senere forhold og derved forvansket.

[1] Senere Tilføjelse: Om det var dette år, vides ikke.

hvad der selvfølgelig også bliver af betydning for den rette vurdering af de misforståelser og forsætlige forvanskninger, der i tidens løb gjorde sig gældende med hensyn til Norden.

Det hamborgske erkebispedømme genoprettedes på en tid, da erkebispestolen i Køln var ubesat, og da der var valgt en ny erkebiskop, lykkedes det kongen og de tyske prælater, der havde deltaget i afgørelsen, at få hans samtykke til den gjorte forandring, hvorved jo hans område indskrænkedes noget. Således stod sagen hen i nogen tid; for Ansgar var det rimeligvis nok at være i ubestridt besiddelse af det stift, der skulde skaffe ham de materielle betingelser for missionen. Men den nidkære apostel ældedes tidlig, anstrængelser og spægelser nedbrød hans kræfter og nærmede ham graven; samtidig udbrød der en langvarig og bitter strid imellem erkebispen af Køln og pave Nikolaus. Da søgte kong Ludvig gennem forhandlinger med denne at opnå bekræftelse på den trufne overenskomst angående de kirkelige forhold i Saxland. Denne kom da også i et brev af 31. Maj 864, 8 måneder før Ansgars død (ikke, som efter Adam hos Lappenberg og hos Helveg s. 70, i 858), et brev, der ligesom Gregors selvfølgelig senere er bleven forfalsket, men som forhen omtalt findes i sin oprindelige skikkelse blandt de af Cæsar opbevarede texter. Der gives i dette en historisk udsigt over erkebispedømmets oprindelse og fremgang, og Ansgar bekræftes som „primus Nordalbingorum archiepiscopus", ligesom også i sin legation til de nordiske, vendiske og andre omkringboende folk. Endelig stadfæstes også kong Ludvigs plan at lægge det ledigblevne stift Bremen under erkesædet i Hamborg som vederlag for det tabte Turholt og den overlast, der er sket ved Hamborgs ødelæggelse; erkesædet i Køln skal ingensomhelst fordring have på den del af det nedlagte bispedømme, der er kommen til Hamborg. Hvad missionen til hedningene angår, da er den også i dette brev udtrykkelig knyttet til Ansgars person, uden nogen antydning af at den skal overføres på hans efterfølgere, og Adam af Bremen giver derfor et unøjagtigt referat af den ægte bulle,

når han siger, at Nikolaus gjorde såvel Ansgar *som hans efterfølgere* til det apostoliske sædes vikarer og legater blandt alle svenske, danske og vendiske folk (l. c. 29). Men på den anden side fastsættes det også her, at der stedse skal vælges efterfølgere, som egner sig til at prædike evangeliet, og der er da uden tvivl tænkt på at lade kaldet gå over på dem, dersom de, hvad jo alt deres eget stift udkrævede, skulde vise sig at være skikkede til det. Derimod tales der i dette brev intet om lydbisper, der kunde ventes: erkebispedømmet havde jo nemlig mistet størstedelen af de vendiske strækninger, og at bullen derfor udelader den tidligere hentydning er et nyt bevis på, at man hverken dengang eller nu tænkte på de mulige nordiske bispedømmer.

Med dette pavebrev er i det væsenlige erkebispedømmet i Hamborg, som det var gennem hele middelalderen (når undtages landudvidelsen blandt Venderne), endelig grundlagt. Det omfatter de tidligere omvendte strækninger langs Nordsøen, vest for Elbes munding, og de helt eller halvt hedenske strækninger nord for denne flod, en rig mark for den kristelige iver, der måtte være tilstede hos dets ledende mænd. Hertil er knyttet det ældre kald, der forhen var tildelt Ebo af Rheims og Ansgar i forening, at forkynde evangeliet for de skandinaviske folk, — det rettes nu til Ansgar alene, men det skinner igennem som pavens tanke at lade det gå over på hans efterfølgere, dersom de skulde vise sig værdige til det. Men som den vordende nordiske kirkes rette hoved og bestyrer optræder strax her paven selv, den ypperste biskop og enhver kirkes selvskrevne herre, der ingen anden herre har, ligesom kongen efter de gamle love ejer alt det herreløse gods. Det er kun som hans udsendte og stedfortræder evangelisten virker, hvis der overhoved skal være tale om, at det her er et menneskeligt hverv der udføres, og ikke et guddommeligt kald der adlydes. Det er derfor aldeles i sin orden, at Ansgar, der så ud over øjeblikket og sine personlige interesser, henviste kong Erik i Danmark til paven som kirkens repræsentant,

saledes at denne forste regerende danske konge, der gik dybere ind på kristendommens lære og fordringer, kom i direkte forbindelse med den hellige fader. Det var den samme biskop Salomon, som overbragte kong Ludvigs bon om erkebispedommets stadfæstelse, der også bragte kong Eriks hilsen og gaver til den fjerne kirkefyrste. Pavens svar herpå er til al lykke bevaret på det af Cæsar aftrykte pergamentsblad og viser os klart, hvorledes forholdet opfattedes. Der tales her slet ikke om nogen kirke eller noget kirkeligt bånd, end ikke om nogen pavelig fuldmægtig, men kun om den ophojede tro, hvis talsmænd havde stået for kongen og bevæget hans sind, og om den himmelske herlighed, der skal åbenbares på ethvert menneskebarn (Lappenberg nr. 15. Helveg s. 69). Således måtte paven tale til en hedensk, men verdslig uafhængig konge, som repræsentant for den lære, der skal gennemsyre livet, men ikke berove det sine farver, og saledes stod Ansgar i Danmark, uafhængig af og ligegyldig for den stilling, han indtog i sit hjem, indenfor det tyske riges grænse.

Efter Ansgars dod, siger „Rimberts levned", overtog denne hans efterfølger legationen til hedningene som en arv, efterat han alt forhen af Ansgar havde fået det hverv at prædike Guds ord for dem. Alligevel synes evangeliets forkyndelse i Danmark at være svækket ved Ansgars død, ligesom den snart døde helt hen; Rimbert foretog vel flere land- og sørejser for at se til de kirker, der var grundlagte, også i Sverig, men ved siden af sysselsatte Friserne hans opmærksomhed, ligesom også forholdene herhjemme i det hele synes at være bleven ugunstigere for en påvirkelse sydfra. Det gik da med Ansgars efterfolgelse som med Ebos; det viste sig også her, at der er få der vil gå den tornefulde vej, henrevne af tankens storhed følger enkelte efter, men snart vildes stierne, og når de, der gik foran, er bukkede under for dagens hede, går det som Kristus sagde i den nat, da han blev forrådt: jeg vil slå hyrden og fårene skal adspredes!

Da de nordiske lande var bleven udskilte af enhver for-

bindelse med erkebispedømmet i Hamborg, fremkom prælaterne fra Bremen med gamle pavebuller, der skulde dokumentere deres ret til en højhed over dem. Som vi har set tilskreves disse buller 6 forskellige paver, medens de dog alle var rettede til de to erkebisper, der var så navnkundige i kirkehistorien, Ansgar og Rimbert. Efter disses forbilled var det da Innocens II udstedte den bulle, der var bestemt til at afgøre striden for bestandig, men som efter al sandsynlighed netop gav anledning til en undersøgelse og eftervisning af bedrageriet. Det der ved forfalskningen blev lagt ind i brevene var følgende: Ansgar (Rimbert) og *alle hans efterfølgere* skal ikke blot have erkebispedømmet i Hamborg, men tillige ret til at forkynde læren for folkene i Danmark, Norge, Sverig, Island, Færøerne, Grønland, Helsingeland, Skridfinland og Vendland og til at indvi præster og bisper i disse lande, *der med deres folk for bestandig underlægges det hamborgske erkebispedømme* (f. ex. Hadrianus II: „legatum quoque nostrum te per omnia septentrionalia regna constituimus, omnesque supradictarum nationum episcopos presentes et amplius profuturos cum subiectis sibi plebibus tibi et omnibus successoribus tuis ad sedem Hammaburgensem perpetua subiectione et obedientia subicimus“).

Ved at overse og gennemskue dette falskneri påtrænger der sig en uvilkårligt det spørgsmål: hvorfor skete dette: var Bremerkirken nødt til at gribe til dette middel for at få sin krig frem, eller havde den med andre ord ingen bedre og fyldestgørende hjemmel for sine fordringer? Det ligger nær at tvivle herom. De tyske forfattere, der er gåede så grundig tilværks ved påvisningen af uægtheden, går imidlertid hen over dette spørgsmål med en harefod. Lappenberg erklærer i sin undersøgelse, at interpollationerne nærmest er at anse for *rigtige interpretationer* (s. 786), idet han kun tager hensyn til folkenavnene, men overser de andre langt væsenligere forfalskninger. Alligevel bliver dr. Koppmann stående ved den samme betragtning: „eine Reihe von Fälschungen und Inter-

pollationen, siger han (s. 484), kann nur aus dem Bestreben entstanden sein, *das Recht, das man wirklich besass*, als durch eine ausschliesslich von Hamburg ausgehende missionarische Thätigkeit erworben, und als von Anfang an in ununterbrochener Continuität, und für jeden der bestrittenen Theile ausdrücklich, von den früheren Päbsten anerkannt, darzustellen."

Men dette forklarer intet. Der må være noget galt ved den sag, der jævnlig tyr til uhæderlige midler, og selv om det var nok så almindeligt at forfalske aktstykker i det 11. århundrede (Lappenberg s. 801), bliver det selvfølgelig lige forkasteligt, ligesom f. ex. en mened i vor tid er lige så stor en forbrydelse som nogensinde før, om så der blev brudt endnu flere eder end der gør; det er nemlig at rokke ved grundlaget for enhver retslig afgørelse og at undergrave den tillid, som hverken små eller store forhold kan undvære. Selv om der derfor intet andet var der talte mod det hamborgske erkebispedømmes primat over den nordiske kirke, vilde alene det faktum, at man i Bremen forfalskede en række aktstykker i denne retning være et meget vægtigt vidnesbyrd mod det og i alle tilfælde begrunde en stærk tvivl og en tilsvarende lyst til nærmere undersøgelse. Dette er nemlig hovedspørgsmålet for os: var den hamborgske kirkehøjhed virkelig nogensinde anerkendt fra alle sider, eller var den kun et krav og et mål, stillet af tidsforholdene og den historiske udvikling, anerkendt helt eller tildels af kirkens overhoved? For det første tidsrums vedkommende ligger svaret herpå allerede i det foregående: der bestod i det 9. århundrede intetsomhelst forhold mellem *erkebispedømmet* og de nordiske folk, og dette er også tildels indrømmet af dr. K., skønt ikke i den udstrækning og med den klarhed, som det tåler. Vi skal nu vende os til det næste tidsrum, for at følge forholdets videre udvikling; det vil her være nødvendigt at begynde arbejdet forfra, da de tyske forfattere aldeles ikke har indladt sig på en drøftelse deraf.

Det er ikke her stedet at gå nærmere ind på, hvorledes kristendommen voxede sin stille væxt i Norden, medens vikinge-

togene satte hele Vestevropa i skræk for vore fædres vildhed. Vor tids videnskab har tilfulde godtgjort, at disse tog tillige betegner en kulturblanding og udvexling, mellem Nordboerne på den ene og Vestevropas store kulturfolk på den anden side. Det er et moment, som de tyske forfattere lige fra Adams tid kun har havt ringe lyst til at tage med, skønt lærens hurtige udbredelse herhjemme i en noget senere tid bliver uforståelig uden dette. Helveg har da også meget stærkt betonet netop dette forhold (s. 87 ff.), dog vistnok noget ensidigt som en indflydelse fra England (der først senere, i de store erobringers tid, fik den alt overvejende betydning for Danmark) og som særligt kommende øerne tilgode; medens det sande forhold vistnok var, at alle egne af det danske rige modtog en stærk indvirkning vesterfra, ligesom de alle deltog i de store tog til Thems og Seine, til Humber og Rhin, til Loire og Rhone. Således lod det af Saxe optegnede folkesagn om Gorm, der, dreven af en urolig higen efter det ubekendte, drog op til Nordens nat for at søge guderne og Udgårde Loke, denne konges rådgiver Thorkil ende med tilsøs at komme til Tyskland, hvor han lærte kristendommens forklaring af dødens gåde at kende (Saxo, p. 432).

Den tyske mission blev genoptagen af Unni, erkebisp fra 918—36, den fjerde efter Rimbert. Adam fortæller, at det var Henrik Fuglefængers tog der gav anledning til hans rejse, men dette var efter hans mening igen foranlediget ved Gorm den gamles kristenforfølgelser. Herpå kan der ingen vægt lægges, de samtidige kilder ved intet derom, og var der noget, der kunde vanskeliggøre Unni fremgangen blandt de Danske, skulde det da være den saxiske konges tog. Det er heller ikke rimeligt, at han først i slutningen af sin embedstid skulde være falden på at følge det kald, der lå i hans store forgængers navn, dersom han overhoved var tilsinds at følge det, og det viser jo hans store missionsrejse til Sverig. Efter Unnis død ved Mælaren besteg Adeldag den erkebiskoppelige stol[1], og

[1] (Senere Tilføjelse:) Adeldag blev erkebisp samme år Otto I blev konge. Som

med ham begynder forholdet til Norden at antage en ny karakter, eller dog at få et nyt moment, nemlig *bispevielsen*[1].

Det er nodvendigt atter her forst at henvende opmærksomheden på de adkomstbreve, der danner grundlaget for opfattelsen af retsforholdet. Af de bevarede pavebuller anser dr. K., som forhen omtalt, dem af Agapitus og Johannes XV for ægte, da der efter hans mening ingen grund er til at forkaste dem: positive grunde fremfores ikke, da han overhoved ikke indlader sig på en nærmere omtale af dem. For i den henseende at komme til et bestemt resultat vil det være nodvendigt at soge et fast uomtvistet udgangspunkt. Et sådant har vi i Klemens II's bulle fra 1047, der haves i original, og mod hvis ægthed der ikke kan rejses nogen tvivl, især siden den giver adskilligt mindre end en anden 6 år efter udstedt, og der altså fornuftigvis ingen grund kunde være til at lave den bagefter. Klemens II var ikke blot en ven af Adalbert, til hvem bullen er stilet, men han havde endog tidligere været hans kollega i Bremen og var bleven pave ved hans hjælp. Hvad han derfor tildeler erkebispedommet kan man være temmelig rolig for idetmindste er ligesåmeget som det meste af hvad det for havde havt; det var tilmed uden al tvivl en god del mere. Men nu gentager Klemens de to ældste bullers udtryk om de nordiske folk: „in omnibus (circumquaque) gentibus Sueonum seu Danorum", og der er da ikke fjerneste grund til at antage, at en mellemliggende bulle, der tilmed udtrykkelig påberåber sig Nikolaus's, skulde have forandret eller udvidet det. Når derfor det Agapitus tilskrevne brev istedenfor har: (episcopi) „Danorum, *Noruenorum*, Suonum, necnon *omnium septentrionalium partium*", da synes det åbenbart at være en forfalskning efter den senere formel (fra 1053), der medtog de forhen oversete Normænd og iovrigt reserverede sig hvad

præst læste han den forste messe over den doende og dode kong Henrik. Han stod Otto nær (som Saxlands erkebisp). Poppes optræden og bispevielsen er utvivlsomt umiddelbart fremgaede af Unnis forberedelse og Adeldags indflydelse.

[1] [Senere Tilføjelse:] Agapitus's bulle er vel kun en stadfæstelse af hvad der alt var sket: indvielsen af bisper (sml. W. Giesebrecht, Kaiserzeit I 220. 297 ff.).

der kunde være glemt[1]. Men ikke blot dette, som også dr. K. har antydet, vidner mod bullens ægthed, som den nu foreligger: Adam giver desuden et referat af den, som slet ikke passer på dens ordlyd. Medens denne nemlig går ud på, at de nordiske biskopper uden videre hører til det hamborgske erkebispedømme, siger Adam, at Adeldag fik et brev fra Agapitus, hvori denne lykønskede ham til hedningenes omvendelse og gav ham alle de rettigheder, de fremfarne paver Gregorius, Nikolaus, Sergius og andre havde givet erkebispedømmet i Bremen[2]. „*Ligeledes går han ham* ifølge sin apostoliske myndighed *ret til på hans regne at indvi bisper* for Danmark og det øvrige Norden" (cui etiam sua vice ius ordinandi episcopos tam in Daniam, quam in ceteros septentrionis populos, apostolica auctoritate concessit, II 3, sml. Helveg s. 100). Men når vi således må forkaste den i afskrift overleverede bulle af Agapitus som forfalsket i sine enkeltheder, så må den af Johannes XV vistnok forkastes som aldeles uægte. Den nævnes nemlig ikke i Klemens II's brev, skønt den er aldeles ligelydende med det, og det påberåber sig buller af Nikolaus, Agapitus og Benediktus. Dr. K. bemærker vel herimod, at det næstfølgende brev, det af Leo IX, heller kun nævner de samme tre paver, medens nu dog Klemens II vitterlig havde udstedt sit i mellemtiden; men dette beviser intet. Paven nævner selvfølgelig kun de breve, der hver gang forelægges ham, men dem er der heller ingen grund til at forti, idetmindste ikke uden antydninger (ved et „og andre" e. l.), og det lå da nær nok ikke at forelægge Leo det brev, Klemens havde udstedt 6 år tidligere til den samme erkebiskop. Det gjaldt nemlig om at få yderligere indrømmelser

[1] [Senere Tilføjelse:] Koppmann gør gældende, at det at de Norske kommer før de Svenske, er ejendommeligt for de falske buller. Bisper blandt Normænd og Svenske var der ikke. Der kunde slet ikke være tale om Norge i 948, da Hakon så noget nær var den eneste kristen; men selv om kirken deroppe var regnet med, kan Normænd dog ikke komme før de Svenske, den gamle missions ene hovedmål.

[2] [Senere Tilføjelse:] Dette går på selve erkebispedømmets rettigheder, pallium osv., uafhængighed af Køln.

af pavestolen, og da man engang havde indladt sig på svig, var det sikkert det klogeste til den ende at skjule det sidste og komme frem med ældre dokumenter, måske endog i forfalsket skikkelse. Havde der derimod existeret et brev af Johannes XV som det foregivne, da kan det vistnok forudsættes som givet, at det var bleven fremlagt for Klemens, siden hans blev ligelydende med det, medens det afveg betydelig fra de ældre; og selv om man vilde tænke sig det tabte af Benediktus som et ligelydende mellemled, måtte en henvisning til det upåtvivlelig være gået over fra dette til det nærmest følgende, siden man overalt søgte at føre enhver adkomst så langt tilbage som muligt. Det er heller ikke enestående, at man på denne måde har søgt at antedatere et privilegium, tvertimod har netop Adalbert strax efter leveret os et håndgribeligt bevis derpå. De to buller af Anastasius III og Johannes X (912 og 920) er nemlig som forhen bemærket lavede efter den ægte af Viktor II (1054), hvad der utvivlsomt fremgår af en sammenligning (dr. K. s. 531). Adalbert har ved disse falsknerier tilsigtet at give de ny indrommelser, han afnødte paverne, et skær af fortidens ærværdighed og avtoritet, og hvad han har gjort efter 1054 kan man selvfølgelig uden at træde ham for nær forudsætte om ham efter 1047[1]. Vi ser således, at det store bedrageri, der fører til udstedelsen af Innocens II's afgørelse 1133, har sit mindre forspil i Adalberts velmagtsdage, kun med den forskel, at det her er de ægte buller, der er forbilled for de uægte.

---

[1] Det er her uden videre forudsat som det sandsynligste, at Adalbert selv har foranlediget disse falsknerier; det er imidlertid en selvfølge, at dersom der skulde tilvejebringes overvejende sandsynlighed for, at de nævnte buller bør henføres til en senere tid (hvad der dog neppe er rimeligt), vilde der ikke være det mindste i vejen for at lade Johannes XV's følge med. Det er, efterat ovenstående var nedskrevet, bleven drøftet i „Jahrbücher f. d. Landeskunde der Herzogthümer Schl. Holst. L.“ X 3. hefte, af W. Schröder og K. Koppmann, til hvilket tidspunkt de forskellige forfalskninger rettest bør henføres; den sidste holder især på Limars, den første dels på Adalberts, men for de fleste bullers vedkommende på en langt senere tid; her er det dog af underordnet betydning at komme til et sikkert resultat i den henseende, selv om det overhoved er muligt, thi det synes i intet tilfælde at kunne få nogen indflydelse på opfattelsen af den nordiske kirkes stilling

medens det omvendte senere bliver tilfældet. Der står da kun tilbage med få ord at omtale den af Benediktus udstedte, af Klemens og Leo paberåbte bulle. Den er nu tabt og det lader sig ikke med sikkerhed afgøre, hvem der har udstedt den eller hvad den indeholdt. Det er dog sandsynligt, at det enten var Benediktus VIII eller IX, siden den Johannes tilskrevne bulle kun paberaber sig Nikolaus og Agapitus, medens den sikkert vilde have taget Benediktus med, dersom denne ikke havde været fra en senere tid. Af disse to paver er det måske igen det rimeligste at tænke på den første, der var samtidig med den virksomme erkebiskop Unvan, medens der dog også kunde gættes på den sidste, der overlevede Adalberts udvælgelse et år. Om denne bulles indhold kan der selvfølgelig intet sikkert siges, men det vil dog formentlig af den samtidige historie fremgå som sandsynligt, at den i alt væsenligt gik ud på det samme som det Agapitus tilstod Adeldag: at indvi bisper for de nordiske folk i pavens navn.

Således står vi overfor det hundredår (936—1043), som Adam behandler i sin histories anden bog: det omfatter kristendommens fuldstændige grundfæstelse i Danmark (og Norge). Til vejledning ved fastsættelsen af forholdet mellem den nationale kirke i Norden og erkebispedommet i denne periode er vi altså henviste til slutninger ud af den forfalskede bulle efter Adams referat og de historiske forhold i det hele taget.

Agapitus's bulle er dateret d. 2. Jan. 948, og det er rimeligt nok, at den ægte var fra samme tid, da det måtte ligge i forfalskerens interesse at sikre sig mod vitterlige fejl i henseende til pavens opholdssted, skriver osv. Det rimeligste er vel også at antage, at der aldrig har existeret nogen falsk original, men at det kun er afskriveren der har rettet lidt på den, da den skulde sammenstilles med de andre, mod hvilke den stak alt for meget af: nogen praktisk brug har man neppe nogensinde havt for den. Der tør derfor også nok tilskrives en anden mærkeligked ved den nogen vægt. Medens nemlig både de ældre og nyere ægte buller omtaler Venderne ved

siden af Nordboerne, nævnes de slet ikke her. Gregorius og Nikolaus gør Ansgar til legat „in omnibus gentibus Sueonum siue Danorum *nec non etiam Slavorum* vel in ceteris ubicumque illis in partibus constitutis —“; Klemens underlægger erkebispen bisperne „in omnibus gentibus S. seu D., nec non etiam in illis partibus, quæ sunt a meridionali Albia usque ad fluvium Pene et ad fluvium Egidore —“. Disse to perioder svarer åbenbart til hinanden, den sidste er en underfundig fortolkning af den første. Thi medens hine paver bekræfter det af kejseren oprettede erkebispedomme indenfor rigets grænser og dertil *for erkebispens person* føjer den ret at prædike evangeliet for alle de omkringboende hedenske folk, både Nordboer og Vender, — så vil den sidste forklare begge dele som rettede *til erkebispedømmet i Hamborg*, og den indskrænker derfor Venderne til dem i stiftet (som imidlertid er bleven udvidet til Pene, hvorom mere senere hen), for at kunne insinuere, at Svenske og Danske på samme måde ligger og altid har ligget indenfor stiftet. Men mellem begge disse buller står nu den af Agapitus udstedte og *nævner slet ikke* Venderne. Dette er vistnok mere end et tilfælde eller en forglemmelse af afskriveren, det er sikkert begrundet i tidens forhold. Netop i hine år oprettedes de vendiske bispedømmer i Havelberg og Brandenborg (946 og 49) af kong Otto I, og alt landet op til Pene blev lagt under det første af dem. Dermed faldt den ubetingede ret til mission blandt disse folk bort af sig selv for Hamborgs vedkommende: det blev nu de ny indsatte bispers sag at fremme den hver i sit stift[1]. For de Venders vedkommende derimod, som boede *nord* for Pene og Elde, var det aldeles unødvendigt at give en sådan ret, da den var selv-

[1] [Senere Tilføjelse:] Otto, der var en ven af Adeldag, indsnævrede dog hans område meget, idet han stadig tænkte på at samle hele Vendland under Magdeburg; dette lykkes tilsidst 968, da dette erkesæde oprettes og sættes ved siden af Koln, Trier og Maintz. Hamborg derimod henvises nu til sin nordiske mission. Otto tænker altså uden tvivl alt bestemt på, at dette forhold til Norden skulde have en lang fremtid. Heller ikke i Danmark kan der dengang have været nogen som helst tendens til en emancipation, spørgsmålet var aldeles kirkeligt for den tidsalder, Harald var i den henseende en hengiven ven af Otto som af Adeldag.

skreven tilligemed erkebispedømmets oprettelse i Hamborg og dets grænsers fastsættelse. At Agapitus altså ikke omtaler nogen mission blandt Venderne er et bevis mere på den opfattelse af de nordiske landes forhold til Hamborg, der her gøres gældende, det viser at paven (såvel som selvfølgelig erkebispen) var fuldstændig på det rene med forskellen mellem de lande, der hørte til stiftet, og dem, der kun stod i forhold til erkebispens person i sin egenskab af pavelig legat. Adalbert derimod lod Venderne igen komme frem i pavebrevet i den svigagtige hensigt at danne en parallel mellem dem og Nordboerne.

Til den i Agapitus's bulle udtalte opfattelse svarer da også på det nøjeste to andre træk fra samme tidsrum, der er overleverede os fra to meget forskellige sider. Det ene er det sagn hos Saxe, eller rettere den tradition i den danske kirke, at en konge Frode, efter først at være bleven døbt på et Englandstog, sendte bud til pave Agapitus for at bede ham om lærere i den kristne tro. Denne tradition er nemlig i enhver henseende såre let forklarlig. Ansgars virksomhed glemtes selvfølgelig i Danmark; hvad han havde udrettet var ikke af den betydning og af det omfang, at der kunde vedligeholde sig en tradition derom, uafhængig af de skriftlige mindesmærker. Kristendommen hentedes hjem over havet, Thorkil fik den i Tyskland, Frode i England, det måtte blive folkets ældste erindring. Først derefter udgår der bud til Rom for at få ordenlige lærere i hjemmet og bisper til at forestå kirkerne, og dermed begynder da kirkens grundlæggelse. Traditionen har her glemt mellemleddet i Hamborg, det er uden væsenlig betydning, den holder sig til paven som den unge vordende kirkes naturlige formynder, og det er da i alle tilfælde mærkeligt, at den har fastholdt det rette navn Agapitus. Hvad iøvrigt Frode angår, da synes han at være født af en misforståelse af et oldengelsk digt, men selv om der aldrig har været nogen regerende konge af dette navn i det 10. århundrede, så er det dog ret vel muligt, at et gammelt kvad kan have

overleveret dette navn på en dansk høvding eller kongefrænde, der har henvendt sig direkte til Rom og derved måske endog foranlediget den kraftigere udvikling af missionen, der spores fra Unnis tid (sml. Helveg s. 89).

Det andet mærkelige vidnesbyrd fra denne tid er kejser Ottos brev af 26. Juni 965, hvorved han ifølge den myndighed, der er given ham *ved kejserdømmet* (quum *imperatoriæ dignitatis officium* esse constat, ut erga divini cultum officii pervigili cura insistant etc. Lappenberg nr. 41), tillægger bispedømmerne i Danmark den frihed for afgifter af deres jord og personer, der var tilstaet kirkens mænd overalt i kristenheden. Der forlyder heri intet om den hamborgske eller nogen anden tysk kirkes ret, ligesom det er en sag der ikke vedkommer Otto som tysk konge; han beråber sig kun på Adeldags opfordring og sit kejserdommes værdighed (interventu dilecti archiepiscopi nostri Adaldagi, ac pro statu et incolumitate imperii nostri). Ligeoverfor dette brev står de kongebreve, ved hvilke Otto opretter bispedommerne i Havelberg og Brandenborg; her er der kun tale om kongens vilje og hans mænds, de verdslige savel som de gejstliges, råd; han fastsætter bispedømmernes grænse og udnævner bisperne selv, der er slet ikke tale om pavens stadfæstelse[1].

Adam af Bremen misforstår, og måtte efter de anskuelser, der herskede i Bremen på hans tid, misforstå, dette forhold, idet han påstår, at man af „kong“ Ottos brev kan se, at han i den grad har været herre over Danmark, at han endog har givet dets bispedømmer gaver. Der er nemlig intet i dette brev der ligner de gaver, som ellers af landets herre blev givne til ny bispestole, nemlig indtægterne af jordegods eller lignende, der er kun tale om det gods, de allerede måtte have,

[1] [Senere Tilføjelse:] 965 kom Otto tilbage fra Rom som kejser; han kom til Saxland og begyndte at grundlægge den ny æra; saledes ma ogsa hint brev forklares (Giesebrecht I 449 f. 459). Harald havde netop dengang vist riget en tjeneste ved ikke at understotte Vigmand i Ottos fraværelse. — At Otto ikke har gjort tog til Danmark for kirkens skyld, ses ikke blot af Widukinds tavshed, men ligger også i hans venskab med Adeldag: denne stod jo i det bedste forhold til Harald Blåtand.

og de afgifter, der kunde kræves deraf. Tilmed er det ikke *kongen* der udsteder dette brev, men *kejseren*, og der kan ingen tvivl være om, at der fra først af er lagt en bestemt betydning heri, skønt Otto III senere stadfæster brevet som konge. Det var jo netop det man stadig vilde lægge i kejserdømmet, at det skulde stå over jordens konger, ved siden af pavedømmet, for at hævde kirkens verdslige interesser. Ligesom derfor paven uhindret rådede over de danske biskopper, således kunde kejseren udstede breve om bispestolenes verdslige forhold; hvorvidt de vilde blive tagne tilfølge, dersom de kom i modstrid med landets egne love, var selvfølgelig et andet spørgsmål, som efter hele det mørke, der hviler over hin tid, nu umuligt kan besvares. Men at Otto III efter Adeldags udtrykkelige ønske stadfæster dette brev og udvider det til også at gælde Odense, skønt han kun er konge, vil ikke sige synderligt, da det kun viser, hvor vaklende begrebet ofte kunde holdes, der hvor det egenlig kun var formen om at gøre; var Otto end ikke kejser, så var dog ingen nærmere til at blive det end han, erkebispen var en gammel mand, der ikke kunde vente længe med at få den stadfæstelse, han ønskede før sin død (der indtraf kort efter); blev Otto så engang kejser vilde han neppe gå fra det, han som konge havde lovet. — Iøvrigt skal her endnu kun i forbigående bemærkes angående Adam, at hans opfattelse af hvad der skete ved indvielsen af de første danske biskopper i Slesvig, Ribe og Aarhus (ved 948), at nemlig Jylland dengang blev lagt under erkebispedømmet i Hamborg (eo tempore — Judland — Hammaburgensi episcopatui subiecta est, II 3), skønt den er falsk, på det bestemteste viser, at han endnu ikke kendte den senere påstand, at allerede Ansgar og Rimbert havde været Nordens erkebisper[1]; han daterer Jyllands optagelse i stiftet fra Adeldags, øernes altså fra en endnu senere tid; videre gik man altså endnu

[1] [Senere Tilføjelse:] De til år 1133 forfalskede 6 buller er altså senere end 1072. — Adam gør tydelig forskel mellem Norden og Hamborg stift, IV 13: „unde (a Slia lacu) incipiunt fines Hamb. parrochiæ qui . . . porriguntur usque ad Panim flumen."

ikke i Adalberts dage, og hertil er den moderne tyske videnskab da også med dr. Koppmann kommen tilbage.

Imidlertid udbredtes kristendommen her i riget i Harald Blåtands og Adeldags tid; Jellingestenen med sit billed af den korsfæstede er et enkelt monumentalt, de skriftlige kilder, Vidukind og sagaerne, et fyldigere vidnesbyrd derom (sml. Helveg s. 101 og 118). Derefter kom de store erobringers tid; Sven Tveskæg og Knud den store henvendte al deres opmærksomhed på England og det stolte rige måtte bøje sig under deres spir. Heraf fulgte der da atter en rig vexelvirkning, og ligesom i det 9. århundredes sidste menneskealder fortrængtes den tyske indflydelse af Vestevropas, dennegang vistnok udelukkende Englands. Det var ligesom to forskellige strømninger der skiftedes til at sende deres bølger ind over vort fædreland, og der kan ingen tvivl være om, at jo denne forskellighed bidrog meget til, at læren kunde blive selvstændig tilegnet og dybt optaget i folkets bevidsthed. Hvad derfor missionen i Adeldags tid havde levnet, det fuldendtes af engelske og engelskdanske klerke i Svens mange fredelige år og under Knuds, ved sin evropæiske glans bedårende regeringstid. Det var i denne periode det kom til det første os bekendte sammenstød mellem erkebispen i Hamborg og en nordisk konge. Vi kender desværre kun de herhenhørende begivenheder af Adams fremstilling, der både er fjernet alt for langt fra dem i tiden og selvfølgelig ser dem fra et bestemt partistandpunkt; men på den anden side lader hans gode vilje og redelige fortælling af det, han har hørt, det dog skinne igennem, hvad det var striden drejede sig om og hvorledes den blev bilagt. Knud lod ikke blot præster komme her til landet fra England, han lod også biskopper indvi derovre for at give dem bispedømmer i Danmark. Unvan, der dengang var erkebiskop i Hamborg (1013—29), var mand for at træde op herimod, han var ikke blot en myndig karakter, men tillige beregnende og snild, stadig beredt til at bruge de skatte, kirken i tidens løb havde samlet, til sine hensigters opnåelse. Det synes at fremgå af

Adams ord, at ikke så få biskopper efterhånden blev sendte hjem fra England, uden at erkebiskoppen lod sig forlyde med noget. Rimeligvis har han først søgt pavens fornyelse af det apostoliske kald, der neppe udtrykkelig var overført på Adeldags efterfølgere. Til denne tid må da vistnok netop den tabte bulle af Benediktus henføres, således at det var med den i hånden Unvan endelig vovede at bryde overtvert og uden videre anholde en af Knuds engelske biskopper. Det var Gerbrand, som var bestemt til Roskilde, det gik ud over. Han var indviet af Edelnod, erkebiskop i Canterbury (1020—38), og hertil vilde det svare meget vel, om man kunde antage, at den falske bulle, der tillægges Benediktus VIII, med hensyn til udstedelsestiden svarede til den tabte ægte; den er nemlig dateret 1022, to år før pavens død. Ved denne tid må det i alle tilfælde rimeligvis have været at Unvan troede sig stærk nok til at trodse Nordens mægtige konge. Gerbrand, siger Adam, blev snart vunden af den indsmigrende erkebiskop, han gik endog i spidsen for de mænd, denne sendte til kongen i England for at lykønske ham til de store sejrvindinger og tale Hamborgkirkens sag for ham. Adam fortæller et andet sted, at Unvan vidste at bruge kirkens skatte i rette tid og på rette måde til at vinde lunkne venner og formilde sine fjender: Nordens vilde konger kunde ikke modstå hans gavmildhed og de engelske biskopper bøjede sig for hans guld (II 47. 48). På den måde kom det til et forlig; Knud anerkendte den pavelige legation og lod bisperne, som han havde valgt, fremstille sig i Bremen for at modtage indvielsen eller, om de var viede i England, vedkende sig det forhold, der af kirkens overhoved var oprettet mellem dem; Unvan så på sin side gennem fingrene med den selvrådige konge og anerkendte de bisper, han sendte til ham, „og som han fandt skikkede til embedet", tilføjer Adam forsigtig (alios vero in Anglia ordinatos, pro amicitia regum, cum satisfacerent, ad aedificandam dimisit ecclesiam, II 47). Det behøver vel neppe at tilføjes, at det stadig var kongen der *valgte* bisperne og gav dem embedet:

der kunde ikke opstå tvivl om hans ret dertil, kun han var konge i Danmark, og han var anerkendt som kristelig konge af kirken; men kirkevæsenet var på den anden side så lidet ordnet, at ingen anden kunde have nogen af ham uafhængig ret i den henseende.

For vi slutter omtalen af denne periode af den danske kirkes udvikling i forhold til Hamborg, er der endnu et punkt der i al korthed skal fremdrages, nemlig den især af Helveg på flere steder opstillede modsætning mellem Jyllands og øernes bispedømmer, således at den engelske indflydelse og dermed den rent nordiske karakter skulde været større her, den tyske hist. Denne anskuelse er kun en affødning af Tyskernes theori om en ældgammel modsætning mellem halvøens og øernes beboere, en theori der blomstrede i Dahlmanns tvedeling af det gamle danske rige og satte frugt i Fr. Hammerichs tredeling efter de gamle landskabslove. Ligeoverfor denne theori må det bestandig holdes fast, at en social forskellighed ikke begrunder en politisk adskillelse eller modsætning, ligeså lidt som en lighed hist begrunder en lighed her. Danmark har ikke blot, tiltrods for sundene og de forskelligheder der holdt sig til den nyere tid i lovgivning og sprog, været et samlet rige, sålangt historien går tilbage, men det har også delt politisk og kirkelig udvikling fra de ældste tider. Adam synes rigtignok at opfatte det anderledes, hvad der jo er forklarligt nok, da han hørte hjemme i et rige, hvor stammernes forskellighed og indbyrdes fjendskab spillede en så stor rolle, men han har kun ringe held med sig i de vidnesbyrd, han tror at finde for sin anskuelse. Når han således blandt de bispesæder, Knud besatte med Engelskmænd, særlig nævner Skåne, Sælland og Fyn, da synes der herved ganske vist at foresvæve ham hvad han før har sagt om, at Jylland blev underlagt Hamborg; men mere end en løs antydning er det heller ikke, thi han siger selv, at dette kun er exempler, men at der kom „mange", altså vel også til jydske stole. På den anden side siger han udtrykkelig, at de først indviede jydske

bisper tillige fik øerne under sig, og vi ser da også Otto III tage sig af Odense bispestol med samme kongelige velvilje som af de andre. At den geografiske nærhed iøvrigt selvfølgelig altid har nogen betydning i slige forhold skal ikke på nogen måde bestrides; ligesom den første kirke blev bygget i Slesvig og den næste i Ribe, således bidrog vistnok mange ydre forhold til at grundfæste kristendommen tidligere i landets sydlige egne end i de nordlige og østlige; men at den ofte, ja måske i reglen, i politisk henseende har den modsatte virkning, så den gør modsætningerne skarpere og bevidstheden om dem klarere, afgiver ikke blot vore dage et slående bevis på, men det fremgår alt af mange træk i tidligere tiders historie.

Hermed er da vistnok rækken af de kendsgerninger, der kan give oplysning om den danske kirkes forhold i det store og udadtil, for dette tidsrum udtømt. Det synes utvivlsomt at fremgå af dem, at der i de første 200 år ikke var tale om nogen afhængighed af erkebispedømmet i Hamborg, men at den nordiske kirke retslig lå umiddelbart under paven, som en „stridende“ kirke, der endnu ikke havde kunnet organisere sig ud af sig selv og altså måtte ty til den apostoliske myndigheds bærer i Vesterlandenes trossamfund, siden den politiske selvstændighed, de nordiske folk levede under, udelukkede enhver anden form. Erkebispen af Hamborg havde i det sidste hundredår været bærer for denne myndighed ved pavens udtrykkelige beskikkelse; han havde indviet de nordiske biskopper, skaffet dem kejserlige privilegier(!) og ladet sig selv indvi af dem som sine lydbisper. Og det må da også siges til ære for disse erkebiskopper, at der fra deres side heller ikke endnu foreligger noget forsøg på at lægge andet eller mere ind i det, der var overdraget dem; man synes tvertimod fra alle sider at have været enig om hovedsagen. Det var imidlertid neppe af overdreven samvittighedsfuldhed, man hidtil havde undladt at fremme sin sag ved underfundige midler — thi alt før 1012 antager dr. K. at bullerne vedkommende klostrene i Turholt og Ramesloh er bleven forfalskede —, men fordi fristelsen

endnu ikke var kommen. Med Knud viste faren sig for første gang i en truende skikkelse — og havde han været så djærv en konge for Danmark som han var for England, sa havde han sikkert ladet den voxe Bremerklerkene over hovedet —, den danske kirke begyndte at organisere sig, bispernes nidkærhed havde ingen hedninger flere at vende sig imod, den begyndte at rette sig mod det forældede missionsforhold til Hamborg. Intet var da heller naturligere under de givne forhold end at dette ophørte af sig selv. Enhver ny pave kunde undlade at overdrage sin myndighed over den nordiske kirke til en tysk erkebiskop, eller ved enhver erkebisps død kunde paven undlade at overdrage den til hans efterfølger, og samtidig kunde den overdrages til en dansk biskop; ingen vilde kunne modsætte sig denne udvikling, der i enhver henseende var naturlig og billig, idet den både stemmede med de retslige forhold og med den ny kirkes naturlige krav. Der kan da heller ikke være tvivl om, at dette har foresvævet danske mænd allerede i Knuds tid og at det har været denne tanke, der har gjort Unvan så villig til at tåle kongens egenmægtige indgreb i hans myndighed, af frygt for at en større modstand skulde føre til et brud. Således blev det undgået dengang; den tyske erkebiskop kunde håbe på gunstigere tider, da Danekongens vælde var mindre, hans egen eller hans efterfølgeres større, — de danske bisper tog mod Unvans gaver, brød sig lidet om hans højhed og trøstede sig vel ligeledes med at fremtiden vilde klare forholdene af sig selv. Dengang fik imidlertid Hamborgerne ret, i Adalbert fik erkebispedømmet en repræsentant, imod hvem selv Sven Estridsøn og biskop Vilhelm intet formåede, og den danske kirkes organisation truede med at fuldbyrdes på en for rigets og folkets selvstændighed såre uheldig måde.

Adalbert besteg erkebispestolen i året 1043, omtrent samtidigt med at Sven Estridsøn begyndte kampen for at vinde Danmark tilbage fra den norske Magnus. Det var den mest fremragende karakter i hele rækken, en selsom blanding af

verdslige og kirkelige evner og fejl[1]. Han og hans hele livs gerning har fundet en, man kunde fristes til at sige hensynsløs forsvarer i dr. C. Grünhagen, hvis skrift om ham foran er nævnt i forbindelse med dr. Koppmanns afhandling. Dr. G. gør det til sin opgave at lægge den bedste mening i alt hvad Adalbert har foretaget sig, at se hans liv i en stor ides belysning og undskylde hans fejl som menneskelige skrøbeligheder. Dette kan nu i og for sig være godt nok, men i historien er det et fejlgreb, thi her gælder det ikke om at være skånsom, men retfærdig, da det er umuligt at hæve en enkelt, selv der hvor han står i skygge, uden tillige at nedsætte andre på en uretfærdig måde. Dr. G. går imidlertid ud fra, at alle samtidige har været uretfærdige mod Adalbert, selv Adam af Bremen, der dog ser op til ham som en åbenbaring af noget stort og sjældent, og som kendte ham af daglig omgang. Heri går han dog øjensynligt for vidt; er der nogensteds hvor Adam viser virkelig evne til historisk skildring, da er det tilvisse netop i den tredje bog, der alene omhandler Adalbert: han taler her som den der er vel underrettet og den der har forstået, hvad der var det væsenlige i tidens omvæltninger i den kreds, han havde sat sig for at skildre: Adalbert, der i mange henseender var disse begivenheders midpunkt, opfattede han uden fordom, og hans fremstilling af ham er hverken en lovtale eller et angreb, men noget af begge dele, altsom mandens forskellige sider syntes at udkræve det. Således opfattes den også af W. Giesebrecht i hans „Geschichte der deutschen Kaiserzeit" (hvor dog også de første to bøger af hans historie, der er af ulige mindre værd, roses på sædvanlig måde). Giesebrecht siger nemlig i sin „Übersicht der Quellen und Hülfsmittel" til 3. del, s. 1054: — „für die hier behandelte Periode ist es (Adams Werk) besonders wegen

[1] Senere Tilføjelse: Til Adalberts historie mærk brevet til Fulco i Korbie om Ansgars relikvier og broderskab i mundet om ham (Mabillon, Acta s. Bened. ord. IV, 2, 125); han nævner her: Friser, Danske, Vender, *Normænd* og Svenske „og andre" som omvendte af Ansgar!

der vortrefflichen Schilderung Erzbischofs Adalberts wichtig. Adalbert hat keinen Biographen gefunden, doch sind wir durch Adam besser über ihn unterrichtet als über irgend einen seiner Zeitgenossen. An Adams Urtheil über Adalbert muss man sich halten; denn es beruht auf genauer Kenntniss und ist in einer Weise ausgesprochen, welche der Pietät und Wahrheitsliebe des Autors gleiche Ehre macht."

Adalberts karakter er ikke så vanskelig at förstå som dr. G. synes at antage. Han er en af disse mænd som især fødselsaristokratiet ikke sjælden frembringer, ligesom forudbestemt til enten at henrive og fastholde, eller frastøde og oprøre folk som de er flest. Smuk, rig og gavmild, veltalende og vittig, et klart hoved, beåndet af det ideelle, der griber ham mægtigt hvor det træder ham imøde: som kongelig storhed ikke mindre end som ydmyg selvfornegtelse, synes han skabt til at gå foran i tidens kampe og vise vej i dens gådefulde bestræbelser. Men uden mådehold og selvbeherskelse, uden syn for sine egne brøst, men bidende og skånselsløs overfor andres, med en ustyrlig ærgærrighed og en god del forfængelighed synes han at måtte komme i kollision med alle og at måtte blive hadet af de mange, han sårede på sin vej. Deraf kommer det stærke spil af held og uheld i hans liv; går det godt, da hjælper ligesom alt til at bære ham frem; forlader lykken ham et øjeblik, da viser det sig, at hans venner var skjulte fjender, og at hans fjender hadede ham som døden, og alt bryder på en gang løs over ham, medens han selv synker sammen i fortvivlelse, — indtil lykken atter smiler, og den næsten opgivne skude sætter det ene sejl til efter det andet og hejser alle sine flag.

Neppe var Adalbert i en ung alder bleven erkebiskop, før han vidste at indynde sig således hos kong Henrik III, at han blev hans næsten uadskillelige ledsager og medarbejder i alle rigets indre og ydre anliggender. Han fulgte denne sjældne fyrste på det mærkelige tog til Rom 1046 og var vidne til, at tre paver blev afsatte og en fjerde, hans ungdomsven og

fælle Klemens II. besteg det hellige sæde efter hans anbefaling. I denne stilling var Adalbert tilfreds og lykkelig; alt gik vel for ham derhjemme i stiftet, hvor en ny and snart begyndte at gøre sig gældende, og kejserdømmets store ide, at danne en fast verdslig magt, hævet over de smalige hensyn, der gjorde sig gældende blandt hertuger og grever, greb ham med hele det trylleri, som kærligheden til og stoltheden over fædrelandet og dets hæder, tilligemed hengivenheden for kirken og de store tanker, den satte i bevægelse, kunde udgyde over den. Det Henrik vilde var at rense kirken for det verdslige og netop derigennem knytte den til kejserdommet som udtrykket for den højeste jordiske vælde, retfærdighedens håndhæver, det kirkelige livs ydre værn og støtte. Han døde uden at opnå varige resultater; hans søn og efterfølger var et sexårigt barn, og inden han havde nået den voxne alder var opgavens løsning umuliggjort; thi imidlertid havde den store Gregorius som almægtig kardinal lagt alting tilrette for gennemførelsen af *sin* opfattelse af kirkens og statsmagtens reformation: for ham stod kirken som det ypperste, også i verdslig henseende, kun *den* var istand til at afgive en varig grundvold for freden og retfærdigheden, al verdslig magt måtte derfor i sidste instans gøres afhængig af den.

Da Leo IX, den sidste pave der var valgt og regerede uden Hildebrands indflydelse, og for hvem kirkens reformation var hovedsagen, og kejser Henrik var døde (1054 og 1056), siger Adam, forlod lykken og besindigheden Adalbert. Vel lykkedes det ham at erhverve en plads i den unge kong Henrik IV's formynderskab, men hans indflydelse på drengen dadles, og det viste sig, at han ikke forstod alene at stå i spidsen for et stort riges indviklede anliggender. Hvor arbejdsom, snild og opfindsom han end havde været ved siden af Henrik III, det nyttede ham kun lidt nu, da det gjaldt om at hævde en fremragende plads, der var afhængig af manges gode vilje; hvor fortrinlig han end havde været som den anden mand i riget, kun afhængig af den første, så lidt egnede han

sig til selvanden at være den første. Erkebispedømmet forfaldt i denne tid, de saxiske fyrsters fjendskab voxede fra dag til dag, og da det lykkedes Adalbert at få Anno af Köln, med hvem han delte den højeste magt, fjernet og den 15årige Henrik erklæret for myndig, forbedrede det så lidt hans stilling, at han endog blev fuldstændig fjernet fra hoffet og måtte tåle de største ydmygelser i sit eget hjem (1066). Vel lykkedes det ham atter nogle år efter at komme tilbage til sin gamle plads ved kejserens side, men hans livskraft var udtømt, og han døde, opfyldt af planer om hævn og om kongemagtens forøgelse (1072).

Det må indrømmes dr. Grünhagen, at dette liv vel var en omhyggelig undersøgelse værd; selv om slige karakterer vel neppe er så sjældne, som han forudsætter (han sammenligner ham med Alkibiades, s. 50 f.), så er det dog sjældent, at de sættes i forhold, der i den grad egner sig til at udfolde og lade dem komme frem i alle deres konsekvenser. Dr. G. har dog neppe løst sin opgave på en tilfredsstillende måde, selv om han har samlet ikke så lidt stof og utvivlsomt har behandlet sin opgave med stor interesse. Han har ikke tilstrækkelig klart gennemskuet Adalberts handlinger i det enkelte, og han har grebet fejl i den ide, han tror at skimte gennem dem som helhed. Dette var, som skriftets titel antyder, efter hans mening *ideen om et nordisk patriarkat*.

Dr. G. er ikke den første, der lægger en ganske særdeles vægt på denne ide. Uden dermed at ville påstå, at den ikke alt tidligere er kommen frem, skal her kun henvises til Lappenbergs udtalelse i fortalen til det hamborgske diplomatarium, hvor han forsvarer den plan han har fulgt, at optage en række oldbreve angående erkebispedømmets ældre forhold, netop ved at henvise til dets store bestemmelse: „So möge man es denn billigen, siger han (s. XVI), wenn wir dem Gedanken des grossen Karls folgend, welcher die eigenthümliche Lage Hamburgs zur Förderung des Christenthums und fränkischer Bildung erkennend, diese Stadt so hoch stellte, dass, wenn von

den schwachen Nachfolgern unterstützt, sie neben Rom und Byzanz den Sitz eines neuen Papstthumes hätte werden müssen, welches die Entwickelung des Nordens fördernd, zugleich den Kaisern in ihren Kämpfen mit dem Bischofe von Rom die festeste Stütze dargeboten und durch das nordisch-germanische Geisteslicht eine reinere Kirche erbauet hätte, so möge man es wenigstens entschuldigen, wenn der Geschichtsforscher jeden Strahl jenes Gedanken auffangend, jedes Steinchen des nur begonnenen Riesenbaues sammelnd, denselben bis zu seinem letzten Erlöschen verfolgt." Her findes igrunden udtalt alt det, dr. G. kommer frem med i sin udførligere udvikling, kun at han (efter Rettbergs kritik, se s. 5 anm.) holder sig fri for den middelalderlige tilbøjelighed at henføre alle store ideer til Karl. Han ser alt i erkebispedømmets oprettelse ved en „forening" af Hamborg og Bremen et varsel om dets store betydning: på den ene side at være et midpunkt for en tysk, på den anden for en international virksomhed. Men varslet er her som det der varsles om: Hamborg og Bremen blev aldrig „forenede", og Hamborg blev aldrig sædet for nogen verdenskultur, hverken ved sit erkebispesæde eller, som Lappenberg også antyder, ved sin handel. I den almindelighed, hvormed Lappenberg fremsætter planen, uden egenlig at knytte den til nogen bestemt tid (han synes at gå ud fra, at den foresvævede hele den ældre middelalder), er der imidlertid noget bestikkende ved den: ikke fordi der er noget i selve hin tid, den lader sig knytte til, men fordi noget lignende blev fuldbyrdet ved Luthers reformation. Det er da også åbenbart kun tanken om denne, der har vakt ideen om et nordisk-tysk patriarkat. Havde Henrik III blot levet noget længere, mener G., da vilde det være bleven oprettet, omfattende de nordiske riger, det saxiske land og Vendland (indtil Pene); kejseren vilde samtidig have flyttet rigets tyngdepunkt fra Sydtyskland og Italien til Nordtysklands slette — (han byggede sig et slot i Goslar) —, og patriarkatet vilde derved have opnået en overlegen stilling over de andre tyske bispedømmer og måske, ved hjælp af de danske

fordringer på England, tillige over dette rige! Det ligner de tyske lærde at udruge en sådan ide 7—800 år efterat den skulde være trådt i live. Hamborg stillet ved siden af Konstantinopel og Rom! Den mindste erkebiskop i Tyskland stillet i spidsen for en udvikling, til hvilken der ikke fandtes og ikke kunde findes de mindste spirer på en tid, da det netop var de sydlige gammelkristne lande, der lå i opposition mod pavedommet, medens de nordlige, nylig omvendte, støttede det og så op til det! Tanken vilde, om den var bleven undfanget i hin tidsalder, ikke have været ophøjet, men tåbelig og urimelig.

Der er da i virkeligheden heller intet der taler for, at den har været næret af nogen: Adam kender den ikke, og selv i det han omtaler: et patriarkat, omfattende de to tyske stifter Hamborg og Ferden og de 3 nordiske riger, kalder han den en frugt af Adalberts hovmod og tåbelige drømme. Det erkebispen tænkte på var at oprette en egen kirkelig værdighed, der skulde stå i samme forhold til erkebispedommet, som dette står til bispedommet; han selv vilde dele sit stift (efterat have tilegnet sig Ferden) i 12 små bispedømmer, Danmark skulde have en egen erkebiskop, Sverig og Norge rimeligvis også i tidens løb. Han vilde da have en vis overhøjhed over dem, have ret til at holde synoder o. l.; pavens magt skulde udøves gennem ham, ligesom den udøves gennem erkebiskoppen overfor bisperne; det var kort sagt et nyt mellemled i hierarkiets store organisme, hvis hoved paven var og skulde blive[1].

Således tænker Adam sig dette patriarkat, og der er ikke mindste grund til at tro, at Adalbert har havt nogen anden forestilling om det, en højere ide kunde ikke passe dertil. Adalbert var overhoved ikke den mand, der egnede sig til at være bærer for en ide, ligesålidt som han selv var båren af

[1] Sml. Adam III 70: (A.) gloriatus, se duos tantum habere dominos, hoc est papam et regem, quorum dominio jure subjaceant omnes seculi et ecclesiæ potestates.

det ideelle. Med sin høje dannelse og sin rigt udstyrede personlighed greb han ind i begivenhedernes gang, dreven af ærgærrighed og lyst til at handle, beåndet af tidens ideer, men uden at have hengivet sig til nogen af dem med den inderlighed, der ene er istand til at adle et sådant menneskeliv. Hvor skånsomt man end vil bedømme ham, vil det være umuligt at komme bort fra den erkendelse, at det er kejserhoffets glans og kejservældens magtfylde, der bedårer ham og lænker ham til de to Henriker. Han havde sans for andet end dette, det skal villigt indrømmes; han toede de fattige pilgrimmes fødder og han var nær ved at gå til Norge og Island som ordets forkynder; men det viser kun, hvor let bevægeligt hans sind var, hvor ustadig tankerne søgte omkring efter det usædvanlige, opad, nedad og udad. Der er noget glimrende i hans løbebane, men man søger forgæves noget stort eller endog blot noget fuldbårent og helt. Og allermindst kan tanken om at oprette et patriarkat gøres til dens mål, endog i den grad, at han efter dr. G.'s mening skulde have afslået pavestolen for at sætte den iværk. Det er nok muligt, at han i sine senere år har ytret, at han selv kunde være bleven pave, dersom han havde villet, som Adam fortæller, men efter alt hvad vi ved om ham må denne lejlighed enten aldrig i virkeligheden have været budt ham, eller den er under de givne forhold forekommen ham som et ringere vilkår end at følge kejseren og hans lykke.

Dermed må vi da opgive ikke blot dr. Grünhagens opfattelse af Adalbert, men også Lappenbergs opfattelse af erkebispedømmet. Skulde den have nogen sandhed, måtte det da være netop nu, i Adalberts plan om patriarkatet. Det er ikke blot en løs og urimelig hypothes, at Karl den store har tænkt på en tysk-nordisk kirke, men der er heller ikke mindste spor deraf i den følgende tid, *indtil* Adalbert. Og *efter* hans dage kan de endnu mindre søges; thi fra den tid af gjaldt det kun om ved alle midler at fastholde den usandhed, at de nordiske riger hørte til erkebispedømmet, uden at et glimt af nogen ide,

højere end den der endnu den dag idag sender Hamborgs sønner omkring til alle Nordens lande, oplyser hine klerkes færd; det er som en skæbnens ironi, at Lappenberg selv skulde komme til at sammenstille disse to ytringer af Hamborgs „mission“ i Norden.

Vi må da begynde undersøgelsen af Adalberts forhold til erkebispesagen og patriarkattanken forfra på et nyt grundlag. Dette grundlag er pavebullerne, således som de nu efter det foregående må opfattes. Den første af disse buller er, som oftere omtalt, udstedt af Klemens II, d. 24. April 1047, kort før Adalbert i følge med kejser Henrik forlod Italien, efterat have fulgt sin ven, den nyvalgte pave, gennem Syditaliens blomstrende egne. Der kan da ikke være tvivl om, at den er bleven således som han ønskede det, ikke blot i overensstemmelse med de buller af Nikolaus, Agapitus og Benediktus, som den påberåber sig, men således som de to venner dengang og vistnok alt tidligere havde tænkt sig forholdene ordnede. Klemens II — hans tidligere navn var Svidger — var alt 1032 kommen til Bremen tilligemed Adalbert, begge i følge med den til erkebiskop valgte provst Herman i Halberstadt. Efter hans død vendte de rimeligvis begge tilbage hertil, og senere blev da Svidger biskop i Bamberg (1043—46) for derfra at bestige pavestolen, medens Adalbert efterat have været provst i Halberstadt blev valgt til erkebiskop i Hamborg. Hvad der nu kom til udførelse i pavebullen var da Bremerkirkens kæreste tanke og dristigste håb. Det gjaldt om at bevare forbindelsen med de nordiske riger, og det ikke blot således, at den forlængedes for enkeltmands levetid, men således at den kunde holde for bestandig. Til den ende var det nødvendigt at indlemme dem i det hamborgske erkebispedømme, at gøre de nordiske bisper til lydbisper af erkebiskoppen af Hamborg *som sådan*. Var dette først sket, da kunde man påkalde de kirkelige love til gunst for et stifts udelelighed uden biskoppens indvilligelse. Adam fremfører denne tanke som almenbekendt, den må da vistnok have været gængs

blandt klerkene i Bremen. I de anmærkninger, Lappenberg har skrevet til Adam (dels under textudgaven, dels og især i afhandlingen om hans kilder i Archiv für ältere d. Geschichtskunde VI 803), henviser han til det afrikanske koncil af 397, der besluttede, at der ikke indenfor et bispedømmes område kunde oprettes et andet uden biskoppens samtykke. Hvorvidt imidlertid denne bestemmelse kunde få anvendelse på *erke*bispedømmet i Hamborg, når man dertil regnede de nordiske lande, måtte vistnok komme til at bero på pavernes fortolkning; skal man tro Adam (III 32), var den gunstig for Bremen.

Klemens II's bulle bekræfter alt hvad de tidligere paver Nikolaus, Agapitus og Benediktus har indrømmet erkebispedømmet: „også dem, der nu ved Guds nåde er omvendte til kristendommen, nemlig bisperne blandt alle de Svenskes og Danskes stammer såvel som i de egne, der ligger øst for Elbe indtil floderne Pene og Ejderen, *således at de skal blive under eder og eders efterfølgeres, de hamborgske erkebispers højhed*, og alt hvad I ved Guds nådige hjælp og ved egen anstrængelse kan udrive af vantroens vildfarelse og vinde for kirken, *det skal evigt og urokkeligt blive eder underlagt, både folk og lande*" (— ita ut sub vestra vestrorumque successorum, Ammaburgensis ecclesiæ archiepiscoporum maneant potestate, — — vobis vestrisque successoribus perpetualiter tenendum, inviolabiliter tenere censemus). For at give denne afgørelse noget af alderens ærværdige støv, lavedes derpå den falske bulle af Johannes XV, med selvsamme indhold, som forhen er eftervist. — Men Adalbert kom snart ud over dette standpunkt: Sven Estridsøn fremsatte åbent sin fordring om at få et eget erkebispedømme oprettet, og det var i sig selv så billigt et ønske, at Adalbert måtte indse det vanskelige, ja umulige i at modsætte sig dets opfyldelse. Hans urolige og stolte sjæl udkastede da planen til at skabe et patriarkat i Hamborg; der skulde bevares et overordnet forhold af det tysk-vendiske over de nordiske erkebispedømmer. Hans for-

hold til Leo IX, der besteg pavestolen 1049, var særdeles godt; på den store almindelige synode ved Maintz, hvor paven søgte at forma Tysklands gejstlighed til at antage hans reformatoriske grundsætninger, vandt han ham fuldstændig ved sin skarpe dømmekraft og brændende iver for kirkens anliggender. Leo bekræftede da også d. 6. Jan. 1053 det hamborgske erkesædes privilegier efter de samme tre pavers forbilled som Klemens II. Det ligger nær at antage, at en eller flere af de gamle buller ved den lejlighed blev forelagte paven i en forfalsket skikkelse, uden at der dog kan tænkes på nogen af dem, vi nu har, da de er fra en endnu senere tid[1]. Leo gentager ikke blot hvad Klemens har indrømmet, men føjer til de Danske og Svenske også „Normændene[2], Island, Skridfinland, Grønland og alle de andre nordiske folkefærd". Dertil gøres Adalbert til pavens legat blandt disse folk, og det tilstås ham og hans efterfølgere at indvi biskopper, såmange og hvilke han vil, til hedningenes omvendelse og til hine kirkeprovinser. Desuden får han tilladelse til at smykke sig med mitra, sidde tilhest ved visse højtidelige lejligheder og lade et kors bære foran sig, ligesom retten til at bruge palliet udvides. Det samme gentog Viktor II kort efter sin udvælgelse, d. 29. Okt. 1054 (Leo døde d. 19. April 54), og Adalbert sørgede for også at få disse privilegier antedaterede ved to falske buller fra 912 og 920[3].

Men dermed var da også hans virksomhed i denne retning tilende; efter Henriks død blev han altid mere dragen ind i de politiske forviklinger, og om han end af og til med

[1] [Senere Tilføjelse:] Neppe! man kunde kun gøre paven opmærksom på de forandrede politiske forhold i Norden.

[2] [Senere Tilføjelse:] Tidligere har man åbenbart tænkt sig Normænd blandt de Danske.

[3] Skønt dette vistnok er det sandsynligste forhold, skal det dog bemærkes, at Adams ord om Adalbert (potentiam archiepiscopalem longe lateque in exteras protendebat nationes, III c. 70) tilsyneladende taler for, at forfalskningerne er af senere datum. Adam tænker imidlertid sikkert ikke på privilegierne, som han i reglen gengiver temmelig vilkårligt, og som han senere omtaler særligt for Adalberts vedkommende, men på den faktiske tilvæxt i myndighedsområde som erkebispen fik, især ved bispevielserne til øerne i Nordhavet.

iver vendte sig til sin gerning i hjemmet og i Danmark, så formåede han dog intet mere at udrette til sine planers fremme; tanken om et patriarkat blev opgiven. Vi skal nu se, hvorledes man fra *dansk* side stillede sig til den skete forandring i retsforholdet mellem den nationale kirke og erkebispedømmet.

Sven Estridson fuldendte som bekendt rigets kirkelige organisation: til de 2 bispedømmer på halvøen (Slesvig og Ribe, Århus havde længe været nedlagt) føjede han 3 andre (Århus, Viborg og Børglum), til de 2 på øerne (Odense og Roskilde) ligeledes 2 i Skåne (Lund og Dalby). Alle disse bisper modtog indvielsen i Bremen, ligesåvel som de samtidige svenske og den første islandske biskop Islejf (1056); Adam siger, at Adalbert i det hele indviede 20. Dette var erkebispens gamle ret, ligefra Agapitus's tid af, og kun den norske konge Harald Hardrade synes at have sat sig ud over det, ved ligesom fordum Knud den store at tage sine bisper fra England. Men videre var man heller ikke tilsinds at gå i Danmark: da Adalbert vilde holde en stor kirkedag i Slesvig — (han vovede dog ikke at stævne Nordens biskopper til Hamborg) —, udeblev de fleste af de tilsagte, og det lykkedes ham ikke at få Ejlbert i Odense til at møde for sin domstol: de andre danske biskopper billigede hans vægring. Kong Sven og Adalbert mødtes ofte for at tale om kirkelige sager, men stadig ved Ejderen, der hvor også danske og tyske udsendinge og fyrster kom sammen. Det viser opfattelsen af erkebispens rent udvortes stilling til kirken, han var kun rådgivende overfor dens herre, kongen[1]. Det er ret betegnende at lægge mærke til de udtryk, der i denne tid bruges af og om Adalbert i henseende til hans forhold til Norden. Selv kaldte han sig ikke som hans forgængere „erkebiskop i Hamborg", men „det hellige romerske og apostoliske sædes udsending (legatus)

[1] Adam III 20. III 11: Adalbert vil banlyse Sven for ægteskabet med hans frænke; derpå svarer Sven med trusel om at hærge stiftet. Da paven imidlertid skriver, føjer han sig, *ham* anser han for kirkens herre. Senere søgte Adalbert at forsone Sven, han føler, at han er gået ham for nær (III 17).

og alle nordiske folks erkebiskop, ligesom også den hamborgske kirkes uværdige forstander" (1059 o. fl., Lappenberg nr. 80 o. fl.). Til Harald Hårdrade skriver pave Alexander II, at han ikke må lade sine bisper vi i Frankrig og England, men af Adalbert i Bremen; paven er nemlig kirkens hoved og styrer, men på grund af den store afstand har han indsat hin erkebisp til sin stedfortræder og udsending (vicarius et legatus, vice nostra fungens). De danske biskopper tiltaler han således: „Alexander osv. — hilsen og apostolisk velsignelse til alle bisper, der er ansatte i Danernes rige, og som er undergivne det apostoliske sæde og vor stedfortræder" (Adam, schol. 70 og III c. 70). Det er tydeligt nok, at det gamle forhold her overalt blandes med noget nyt; retten til at indvi biskopper skal udvides til at øve kirkens disciplin og en almindelig tilsynsret, ligesom også til at føre forsædet der hvor rigernes kirkelige anliggender forhandles. Dette mødte imidlertid en bestemt modstand; hvad enten man gennemskuede den svig, der var øvet med pavebrevene, eller ikke, så var man på det rene med sig selv om, at forholdet måtte forandres og ethvert bånd, der knyttede den nationale kirke til Hamborg, brydes.

Til den ende måtte man, som forhen påvist, først og fremmest holde på rigets retslige stilling i kirkelig henseende, som en kun paven underordnet selvstændig kirkeprovins. At dette skete ved at tilbagevise Adalberts overgreb fremgår af det foregående, men at der også gjordes positive skridt har vi et utvivlsomt vidnesbyrd om i Gregors breve til Sven Estridsøn. Af dem ses det nemlig, at Sven har underhandlet med Alexander og til samme tid med Gregor som diakonus, at han har tilbudt at træde i det nøjeste forhold til pavestolen og betale en regelmæssig afgift til den mod at fritages for enhver forbindelse med Bremen. Også tidligere konger, Knud den store og hans søn, havde efter engelsk skik betalt Pederspenge, men det var under form af en frivillig gave de ofrede på alteret, og den sendtes paven i ny og næ; nu skulde det være en regelmæssig skat der opkrævedes bestemt. Der var

heller ikke noget særegent i at Sven tilbød at tage riget til len af st. Peders stol, for at bruge et middelalderligt udtryk, det var noget man havde set gentagne gange på forskellige steder i Evropa, og Gregorius VII gjorde fordring på en politisk-kirkelig højhed over Spanien, Ungarn, Neapel, Kroatien o. s. v. Pave Alexander satte da også større pris på Adalberts venskab end på Sven Estridsons tilbud, og som vi har set støttede han idetmindste tildels Bremens fordringer. At Sven imidlertid ikke, som Dahlmann antager, har villet finde en allieret i paven mod den danske bondestand (Gesch. v. D. I 185 f.), men netop har villet hævde pavens *kirkelige* højhed overfor enhver anden, vil formentlig fremgå utvetydigt af det foregående, ligesom det ligger i Gregors brev, skrevet efterat han var bleven pave og forholdene efter Adalberts død førte det med sig, at de danske ønsker fik forøget vægt; heri omtales nemlig udtrykkelig det, Sven „forlangte og lovede af hensyn til rigets værdighed, — om erkesædet o. a.“ (quæ pro honorificentia regni tui tum de metropolitana sede, tum de quibusdam aliis rebus et postulasti et invicem promisisti, — sml. Helveg s. 179), og omordningen af de kirkelige forhold stilles i nær udsigt. Det er da sikkert også urigtigt, når Dahlmann, og efter ham Helveg, antager, at den tanke, der her så tydeligt kommer frem, blev opgiven enten af Gregor eller Sven, tvertimod den trådte ufortøvet i live. Ikke i form af et nordisk erkebispedømmes oprettelse, men ved en frigørelse fra forbindelsen med Bremen og en umiddelbar udøvelse af den pavelige højhed[1]. Da Adalbert døde 1072 ophørte de hamborgske erkebispers primat over den nordiske kirke, hvis man vil kalde

[1] [Senere Tilføjelse:] Det er først de mange bispedømmers oprettelse i Norden i Adalberts tid, der bringer tanken om et erkebispedømme frem. *Bispedømmet* er kirkens grundvold, *erke*bispedømmet er nyt, først henved 800 får det fuld gyldighed i Tyskland; for Norden havde det ingen betydning, salænge de fleste bisper havde så stort område og aldeles ikke stod i forhold til erkebispen *efter indvielsen*. Da Adalbert vil skabe et sådant forhold og efter tingenes natur må skabe det, får sagen et andet udseende, tanken om et eget erkebispedømme melder sig strax. Adalberts tid (1043–72) er derfor en af de interessanteste perioder i Nordens kirkehistorie, den er i egenligste forstand epokegørende.

det forhold, hvori de stod til den siden Agapitus's tid, således. Vel haves der en bulle af Alexander II til Limar med en stadfæstelse af hans værdighed, men den er uægte tilligemed de to enslydende, der henføres til de to Benedikter og til årene 1022 og 1044. Og to år efter blev han af Gregorius suspenderet fra sin myndighed og sit kirkelige embede, fordi han havde modsat sig pavens befalinger og negtet at møde for det apostoliske sæde og stå til ansvar (sml. Helveg s. 178 f.). Ved denne tid optog da Gregorius underhandlingerne med Sven, og skønt denne ikke kunde yde alt det paven ønskede, især med hensyn til Normannernes underkuelse i Neapel, så var dog den holdning, han viste overfor den tyske konge, af så stor betydning, at der ikke er grund til at antage, at jo den bedste forståelse har vedligeholdt sig mellem dem.

Adam af Bremen, der afsluttede sin historie lige efter Adalberts død, står ved vendepunktet, uden at ane hvor alvorlig den fare var der truede erkebispedommet. Hele hans skrift hviler i den forudsætning, at det har sin rigtighed med Hamborgs fordringer, og der er ikke mindste grund til at tro, at han har skrevet for at begrunde denne ret eller blot give et indlæg i striden. Han var selv en Sydtysker, der kun i få år havde færdedes i Bremen som lærer i kapitlet, og det der havde tiltrukket sig hans opmærksomhed, det der havde hans udelte interesse var den nordiske mission og kirkens fremvæxt i tidens løb nord for Ejderen. At han tildels så denne fra et tysk stade kan ikke undre os, snarere kunde det vække forundring, at han er så koldblodig overfor de forsøg, der gøres fra dansk side for at løse forbindelsen med Hamborg. Er han derfor partisk og ensidig i sine tidligere fortællinger, da må det tilskrives hans hjemmelsmænd og den mangel på grundig undersøgelse og overvejelse, der er et særkende for ham. Vi kan altså ikke hos Adam vente at finde nogen oplysning om de kirkelige forhold efter Adalberts død; ligesom tidligere må vi søge den i tilfældige træk og pavebreve. Det ses da af Gregorius's udtalelser, at han har sat sig i umiddelbar for-

bindelse med den nordiske kirke; Sven opfordrer han gentagne gange til at sende betroede mænd til Rom, ligesom han selv sender breve og bud til Danmark; til Harald Svenson (Hen) skriver han uforbeholdent om hans faders dyder og laster og tilskynder ham til at vedligeholde en stadig forbindelse med Rom; både Harald i Danmark, Olaf (Kyrre) i Norge og Inge og Halsten i Sverig opfordres til at sende folk, der kan underrette paven om disse nationers sæder og skikke og bringe hans befalinger tilbage eller opdrages til at tjene kirkens interesser; ja han retter endog sine opmuntrende og advarende ord til „de Danskes konge, bisper, hovdinger, klerke og almue“ (Lappenberg nr. 106—13). Et andet meget talende faktum er det, at Islands anden biskop Gissur, Islejfs søn, efterat have været hos Gregorius VII i Rom blev viet af erkebispen i Magdeborg 1082 og ikke i Bremen. Endvidere var det sikkert en følge af at Danmark nu helt unddrog sig fra forbindelsen med Bremen, at Limar vilde sætte kong Erik Ejegod i ban, thi ellers ses det ikke hvad der kunde være grund til det, i Saxes tid havde man glemt den. Erik henvendte sig imidlertid til paven og fik medhold hos ham. Denne konge foretog endog 1098 en rejse til Rom og udvirkede her det andet skridt, der skulde fuldende det første, løsrivelsen fra Hamborg, nemlig overdragelsen af den pavelige myndighed til en dansk biskop. Således fuldendtes da den nordiske kirkes organisation, en menneskealder efterat den højeste myndighed over den havde ophørt at være overdragen nogen fremmed prælat af det apostoliske sæde, og da Islændingene skulde have deres tredje biskop Jon Ogmundson viet, sendte de ham til Asger i Lund, 1106. Men i det skatteforhold, hvori Danmark gennem hele middelalderen stod til pavestolen (Helveg II 35 f.), har vi udentvivl et minde fra overgangstiden.

De forsøg, der senere gjordes fra erkebispernes side på at generhverve primatet, er andensteds bleven fremstillede i sammenhæng. Her skal der endnu kun bemærkes i den anledning, at det meget vel er tænkeligt, at den store bullesvig, der gik

forud for Innocens II's afgørelse 1133, strax efter er bleven opdaget og eftervist af det danske erkebispedømmes ivrige og heldige forsvarer, Herman fra Køln. Det er end ikke utroligt, at det gamle fjendskab mellem Køln og Bremen, der atter var luet op i Adalberts tid, har spillet sin rolle i den henseende og altså bidraget sit til, at det uhjemlede og uretfærdige i Hamborgs fordringer blev lagt for dagen og tilbagevist der, hvor den sidste afgørelse i alle kirkelige stridigheder hvilede. Og lad Tysklands lærde da længe nok med vemod se tilbage til den stolte tanke om et saxisk-nordisk patriarkat, — vi vil med Saxe glæde os over, at vi blev udfriede fra den saxiske højhed og opnåede „frihedens ret"!

For at ikke hovedpunkterne i denne undersøgelse skal stå fare for at tabe sig i de mange enkeltheder, der har måttet fremdrages, skal de her til slutning sammenstilles:

I det *9. århundred* tildeles der først Ebo, erkebiskop i Rheims, og efter ham Gautbert; senere Ansgar, erkebiskop i Hamborg, og efter ham Rimbert: *ret til at prædike evangeliet for de nordiske folk.* Der er ikke tale om nogen kirke i disse lande, ej heller om noget forhold til fremmede kirker; paven træder derimod en enkelt gang som kirkens hoved i umiddelbar forbindelse med en nordisk konge.

Agapitus II giver (948?) Adeldag *ret til på pavens vegne at indvi bisper for de nordiske folk.* Denne ret går (som det synes stiltiende) i arv til Adeldags nærmeste efterfølgere og fornyes udtrykkelig af en pave Benediktus, som det synes for Unvan. De danske konger udøver, efter selv at være bleven kristne, uhindret retten til at vælge bisperne, der da (i reglen) vies i Hamborg. Denne tilstand vedvarer i et hundredår, i den sidste menneskealder dog ikke uden indsigelse fra dansk og anvendelsen af konstige midler (overdreven gavmildhed) fra tysk side.

Med *Adalbert* og *Sven Estridsøn* begynder først en alvorlig modsætning at gøre sig gældende. *Adalbert* vil forandre det foreløbige missionsforhold til et varigt primat og opnår til

den ende under heldige ydre forhold pavebreve af Klemens og hans nærmeste efterfølgere, der uden vedkommende kirkes samtykke forandrer hele dens retsforhold. *Sven* vil derimod udvikle den danske kirke i konsekvens med hele dens tidligere fri og sikre fremvæxt, og søger til den ende gennem paven som bærer for den højeste kirkelige myndighed over Norden som mellemled at løse enhver forbindelse med en erkebisp, der ikke tilhørte det danske folk. Den nordiske kirke anerkender imidlertid vedvarende (dog ikke uden indsigelse, især fra norsk side) den Adalbert af paven overdragne ret til bispevielse, men modsætter sig bestemt og med held ethvert forsøg på en udøvelse af nogen højhedsret i andre henseender.

Efter Adalberts død overtager *pave Gregorius VII* selv den øverste ledelse af den nordiske kirke, medens han synes at have ladet bispevielsen foretage af andre erkebiskopper, og *Paskalis II* sender en legat til Danmark for at overdrage den højeste myndighed over den nordiske kirke tilligemed bispevielsen til *den danske biskop Asger i Lund.*

Pavebullerne angående den nordiske legation, som de er overleverede os eller påberåbes, er følgende. *Ægte* er disse:

Paskalis I og Evgenius II, stilede henholdsvis til Ebo og Halitgar, og Ebo og Ansgar.

Gregorius IV og Nikolaus I, begge stilede til Ansgar, (den første dog også vedkommende Ebo); de haves også i en forfalsket form.

Agapitus II til Adeldag, i en forfalsket afskrift; den ægte form kendes dog af Adams referat.

Benediktus, ventelig VIII og stilet til Unvan, er tabt, men var sikkert i alt væsenligt lig den foregående.

Klemens II, Leo IX og Viktor II til Adalbert, de to første bevarede i original, den sidste i afskrift.

(Innocens II til Adelbero, i afskrift.)

Falske er følgende:

Johannes XV til Liavizo, lavet efter Klemens II.

Anastasius III og Johannes X, lavede efter Leo IX og Viktor II og begge bevarede i original.

Alexander II til Limar, og efter den igen Benediktus VIII og IX, de sidste bevarede i original.

Agapitus II, forfalsket af en afskriver, som det synes uden praktisk hensigt.

Gregorius IV, Sergius, Leo IV, Benediktus (III, tabt), Nikolaus I og Hadrianus II, stilede til Ansgar og Rimbert, lavede eller forfalskede for at fremkalde Innocens II's restitutionsbulle.

II.

Kristendommens grundfæstelse i det hamborgske erkebispedømmes vendiske lande.

Laspeyres: Die Bekehrung Nord-Albingiens und die Gründung des Wagrischen Bisthums Aldenburg-Lübeck. Bremen 1864. 219 s.

H. Reich: Knud Laward, Herzog von Schleswig. (Jahrb. f. d Landeskunde der Herzogth. Schl. Holst. L. X. H. I, II Kiel 1869, s. 203—54.)

Dr. *F. Wigger:* Berno, der erste Bischof von Schwerin, und Meklenburg zu dessen Zeit. Jahrb. des Vereins f. mekl. Gesch. u. Alterthumskunde XXVIII. Schwerin 1863. s. 3—278.)

O. Fock: Rügensch-Pommersche Geschichten. I. Rügen 1168. Leipzig 1861. 155 s.

Dersom der ikke var nogen anden og dybere forbindelse mellem kristendommens indførelse og grundfæstelse i disse landstrækninger og vort fædrelands udvikling, end den der fremkommer ved Hamborg som mellemled, da var det uberettiget at drage den ind under den danske historie, thi som det i det foregående er nærmere eftervist, stod de nordiske riger aldrig i noget umiddelbart forhold til erkebispedømmet, men kun til erkebispen i Hamborg. Men der er da også et langt nærmere forhold tilstede end dette; Danmark og det danske folk har selv lod og del i kristendommens udbredelse blandt vore genboer over havet, og Vendertogenes tid danner

et ikke ubetydeligt afsnit i vor middelalders historie. Som et ydre minde om denne delagtighed i missionen blandt Venderne hørte Femern og Ryo (Rügen) indtil reformationen til de danske ostifter, Odense og Roskilde, og endnu den dag idag vidner enkelthederne i den gammelkirkelige bygningsstil både der og på fastlandet om den indflydelse, som til sin tid udgik fra Danmark til det nysomvendte land, der længe stod i lensforhold til den danske krone.

Vendernes omvendelse ved de Danskes og Tyskernes forenede bestræbelser er et af de punkter i middelalderens historie, vi kan dvæle ved med den mest udelte tilfredshed og glæde. Medens det set fra en side var en billig og vel fortjent gengældelse af de anstrængelser, Hamborgs erkebisper havde ofret på den kristne læres udbredelse her i landet, blev det ikke mindre til held og velsignelse for den danske kirke selv ved at inderliggøre evangeliet gennem forkyndelsen. Thi det gælder ikke blot om kundskaberne hvad et gammelt ord siger, at „man lærer ved at lære fra sig", at det klarer ens egen opfattelse og forståelse at overvinde andres ukyndighed; det gælder også hele livsanskuelsen og folkekulturen, både hos den enkelte og i hele samfundet.

Der er en bestemt modsætning mellem kristendommens udbredelse og grundfæstelse hos os og hos Venderne og Saxerne; medens den her skred frem ved sin egen styrke, langsomt men sikkert, gennem flere slægtled, også i det ydre fremtrædende med den frihed, der er dens læres særkende, blev den påtvungen vore sydlige naboer med våbenmagt: Saxerne måtte bøje sig for Karl den stores, Venderne for Henrik Løves og Albrecht Bjørns, Kong Valdemars og Absalons sværd. Det er derfor væsenlig en række af blodige kampe der betegner dens vej, og alt som våbenlykken skifter, udbredes og indskrænkes kirken blandt de halvvilde stammer; det var fremmede der nedrev deres templer, fældede de hellige lunde og nedhug de udskarne guder. En sådan kamp kan dog ikke egenlig beklages, end sige fordømmes, når ikke de højere ideer

tabes af syne i den; den kan være nødvendig som en naturrevolution, thi der gives kræfter der er sa vilde og ideforladte, at de ikke kan bøjes og vendes, men ma brydes og knuses. Og for vore fædre var kampen da ogsa i mange henseender et selvforsvar, ja en kamp pa liv og død, der en tid syntes at være nær ved at ende med deres undergang og rigets opløsning.

Hvorledes det er lykkedes at stanse Venderne på deres første fremtrængen langs Østersøens sydkyst indtil den „danske skov" og Femern, derom haves der aldeles ingen efterretninger[1], de øde strækninger pa begge sider af Ejderen og virket foran Slesvig har vel været nok til at bringe den vilde folkebølge til at lægge sig, idetmindste for en stund. Af Karl den stores historie ses det endog, at de danske konger stod i et venskabeligt forhold til nogle af Venderstammerne, således at de sluttede forbund mod den fælles fjende. Men medens fjendskabet mellem Tyskere og Vender forblev uforandret i tidens løb — (hine trængte nemlig til atter at komme ud til havet, som disse havde afskåret dem fra på en strækning af over hundrede mil) —, skiftede de Danske parti, samtidigt med at overgangen til kristendommen lod dem træde ind i det evropæiske statssamfund og opgive vikingetogene. Dermed var Vendernes undergang given, med mindre de igen kunde få forbundsfæller på de danske øer. Men dette var kun muligt i et af to tilfælde; *enten* kunde de selv bryde op og ved en folkevandring oversvømme dem, grundlægge et stort vendisk rige og med den tapperhed, de havde vist i deres gamle hjem, fortsætte kampen her, indtil det var lykkedes dem at tiltvinge sig en uafhængig stilling midt imellem de germaniske folkestammer, — *eller* de kunde væbne sig med den almenevropæiske kultur ved at modtage den fra Danmark alene, uden at opgive deres selvstændighed[2], for da ved forsynlige forbund

[1] [Senere Tilføjelse:] Sml. Pallmann, Gesch. d. Völkerwanderung II 89, hvor det vises, at de talrige volde i det østlige Tyskland er opførte i det 3. århundrede af Tyskerne mod Venderne.

[2] [Senere Tilføjelse:] Sml. de Svenskes indflydelse på de østlige Vender (ved

med deres frænder mod øst og de i mange henseender ligestillede naboer mod nord at bevare deres nationalitet og selvstændighed mod de erobringssyge Tyskere, der således aldrig vilde være trængte frem til Østersøen, som således kunde blevet et nordisk-vendisk indhav.

Begge disse veje prøvedes i det tidsrum, der blev afgørende for Vendernes skæbne: der går en ofte afbrudt, men idelig genoptagen kulturstrømning over Østersøen fra de danske lande, og det udtales enkelte gange bestemt nok, at der var en frelse mulig ad denne vej for det hårdt betrængte folk. Men lige utvetydige er de forsøg, der fra vendisk side gøres på at få fast fod hinsides havet, underkue og udrydde de splidagtige Nordboer og skabe sig et nyt hjem på deres frugtbare øer. Begge dele måtte dog mislykkes således som forholdene havde udviklet sig, men ved Vendernes egen skyld; de havde siddet tidens kald overhørige og det hævnede sig bittert. Rimeligvis af en naturlig forkærlighed for det overleverede og hjemlige havde disse adsplittede stammer, bestandig ængstelige for at miste deres selvstændighed ligesom Saxerne, der var bukkede under efter en række kampe, omhyggelig undgået enhver påvirkning fra Tyskernes side; den store forskel i sprog gjorde forbindelsen endnu vanskeligere. Den ene gang efter den anden blev kristendommen budt dem af mænd, der satte det guddommelige over de verdslige hensyn, Venderne var ikke uimodtagelige; men neppe var det stadige arbejde med dem ophørt, neppe var lidenskaberne komne i røre ved politiske kampe, der idelig fremkaldtes fra Saxernes side, før kristendommen gik med i løbet og det neppe tændte lys atter blev udslukket. Men for hver gang blev disse folk vildere, uforsonligere og derved atter mere forhadte for de kristne; man sammenlignede dem med Filisterne og de andre hedenske folk,

Dnepr, hvor en ejendommelig slavisk kultur udfoldede sig og det modtagne kraftige nordiske element blev slaviseret, hvorved der opstod et nyt selvstændigt og kraftigt folk. Måske kunde det samme være sket i Pommern og Meklenborg, dersom indflydelsen var kommen før.

der boede omkring Jodeland, og man ansâ dem snart kun for at være istand til at udrede skatter.

Imidlertid gik kulturen sin stadige gang blandt nabofolkene; kirkens indflydelse, også på de verdslige forhold, voxede og de religiøse ideer blev mere og mere ledende i samfundet: korstogene var den blomst, den tidligere middelalders udvikling skulde udfolde. Samtidig havde samfundene omordnet en hel række af verdslige forhold efter tidens krav, fyrstemagten voxede, almuen underordnede sig bærerne for de mere ideelle idrætter, krigsførelsen tillands og tilvands udvikledes jævnlig. Alt dette synes Venderne at have ladet gå sporløst forbi deres enemærker; de blev ved at leve i uvirksomhed, uden sammenhold, uden enighed, uden sans for det ny og uden alvorlig vilje til at hævde det gamle med nogenlunde fyldestgørende midler. Deres modstand og vilde energi hviler derfor på et forunderlig skuffende grundlag, deres historie er fuld af de bratteste overgange fra trods til modløshed, fra kamp på liv og død til overgivelse på nåde og unåde. Hvad der kommer frem som glimt af en dybere forståelse af folkets skæbne og de muligheder, der kunde være til frelse, er adspredt og som ensomme røster, der synes at have lydt forgæves, både til venner og fjender.

Et hensyn må der dog tages netop i den henseende, og det er mangelen på enhver efterretning fra Venderne selv. Det er muligt, ja det er vistnok sandsynligt, at de forskellige synspunkter for en større samlet modstands betydning og øjemed har havt deres talsmænd blandt Venderne; det berettes jo jævnlig, at de holdt thing og at de havde større sammenkomster ved de store helligdomme i Arkon og Rethra, ligesom der ofte spores en helhed i angrebene, der må være mere end tilfældig; havde de havt en historieskriver, der tilfulde forstod deres folkelige ejendommelighed og kendte det, der var foregaet blandt deres ledende mænd, da vilde vi sikkert få et større indtryk af disse spredte og fortvivlede fejder, som det nu volder os vanskelighed blot at fastholde og adskille tilbor-

ligt. Og så har vi endda det sjældne held, at to af middelalderens største historieskrivere har sat sig til opgave netop at skildre disse kampe, den ene fra dansk, den anden fra tysk side: uden Saxe og Helmold vilde vi fare fuldstændig i blinde med hensyn til et helt folks undertvingelse og deraf følgende undergang som folk.

Efter N. M. Petersens grundige afhandling om „de Danskes toge til Venden" (i Annaler f. nord. oldkyndighed 1837—38) er der ikke fremkommen noget egenlig nyt fra dansk side til belysning af de herhenhørende spørgsmål, med undtagelse af Schierns værdifulde undersøgelse af de „vendiske stedsnavne på de danske øer" og de bemærkninger om tidsregningen, der findes i Velschows „notæ uberiores" til Saxe. Derimod har Tyskerne, eller rettere efterkommerne af de gamle Vender, siden den tid med iver kastet sig over studiet af hint folks oldtid, og der er i løbet af den sidste menneskealder kommen meget for lyset, der hidtil lå upaagtet, både af historiske aktstykker og af oplysninger om stedsforhold, folkeskikke o. s. v., hvad der da atter har lettet forståelsen af de tidligere bekendte kilder. Udbyttet af disse granskninger er især nedlagt i de omfattende tidsskrifter „Baltische Studien" (fra 1832) og „Jahrbücher f. meklenburgische Gesch. und Alterthumskunde" (fra 1836), i L. Giesebrechts „Wendische Geschichten" o. s. v., samt i de meklenborgske og pommerske diplomatarier med deres rigdom af anmærkninger og kommentarer. Hvad således N. M. Petersen giver af geografiske oplysninger, om Vendernes mythologi, sæder og skikke, templer o. s. v. vilde vistnok nu kunne fremstilles i et ikke lidet klarere lys, nu da sprogvidenskabens forøgede område og de talrige sagns og sanges optegnelse i alle de slaviske lande synes at have givet et nyt grundlag for studiet af de undergåede stammers åndelige liv og dets rørelser (se f. ex. „Bausteine zur slavischen Mythologie" i „Jahrbücher f. sl. Literat., Kunst und Wissenschaft" 1843 ff.). Men ligeså meget nyt vil man træffe på med hensyn til den pragmatiske historie, selv om den langt overvejende

del af de i hine skrifter givne undersogelser i den henseende selvfolgelig henhorer til senere tider, forhold og begivenheder, end der her tænkes pa. Det er især de meklenborgske landes historie, der pa mange punkter far nyt lys, og jo mere den oplyses, des tydeligere bliver det, at vi ikke kan få nogen fuld forstaelse af de Danskes tog til Vendland, uden tillige at henvende opmærksomheden pa de samtidige og foregaende begivenheder ved Elbe og Elde.

Det skal da forsoges her i korte træk, dels i henhold, dels i modsætning til de ovenfor nævnte bidrag, at samle billedet af Vestvendernes omvendelse til kristendommen.

I den forhen omtalte afhandling af dr. Koppmann om det hamborgske erkebispedømmes ældste diplomer underkastes også forholdet til det vendiske land en længere undersogelse; her vil det dog være det nemmeste uden hensyn til den at opstille de resultater, man uden al tvivl må komme til ved en fordomsfri betragtning af de faktiske forhold ved erkebispedømmet. Meningen med Gregor IV's ord om missionen, der sættes ved siden af erkebispedømmets bekræftelse, er da, at Ansgar i pavens navn skal prædike for alle de nordiske og *vendiske* folk, såvidt han formar, medens de Vender, der ligger under det tyske rige, ligesom tilhorer erkebispedømmet og officielt anses for omvendte og lagte under kirken. Såsnart der kunde være tale om bestemte grænser for riget på denne kant, sattes de langs Østersoen til Penefloden (mellem Usedom og fastlandet) og derfra tilbage langs Pene og Elde til Elbe, omfattende altsa det senere Lauenborg, det meste af Meklenborg og svensk Pommern, foruden de holstenske lande. Dette omrade deltes igen dengang Ansgar blev biskop af Bremen, og da han sa anden gang blev erkebiskop af Hamborg, beholdt Ferden Obotriternes land, mellem Østersoen, Pene, Elde, Elbe, Bille og Trave, medens Stormarn og Vagrien sammen med det tidligere bispedømme Bremen, undtagen den mindre del der faldt til Ferden, også af landet syd for Elbe, dannede det ny erkebispedømme Hamborg. At en sådan deling er indtradt

synes bestemt at fremgå af Ferdens stiftelsesbrev, der vel er falsk i den form det nu fremtræder (udstedt af kejser Karl i året 786, se Lappenberg nr. 1), men dog synes at tilhøre en temmelig tidlig tid og at opgive den tids grænser rigtigt. Dette forklarer da også, hvorfor pave Nikolaus i sit stadfæstelsesbrev for erkebispedømmet ikke gentager Gregorius's omtale af erkebispens indvielse ved lydbisper: der vilde nu nemlig ikke let kunne blive tale om sådanne; erkebispedømmets område var lige stort nok til at danne et anseligt stift, der ifølge sin biskops kald vel skulde være uafhængigt af alle andre, men netop derfor heller ikke skulde søge sin storhed i verdslig magt og indflydelse, men i missionen; valget skulde derfor heller ikke falde på en verdsligsindet prælat, men på folk der havde sans for denne.

Om der blev gjort noget for Vendernes omvendelse i det niende århundrede ved vi ikke; rimeligvis skete der intet i den almindelige forfaldsperiode under de svage Karolinger. Da imidlertid de saxiske konger begyndte kampen mod Østens vilde folkestammer, kom der også liv i missionen mod nord; efter Unnis rejse til Danmark og Sverig oprettedes de 3 jydske bispedømmer af Adeldag i Hamborg som pavens legat, samtidig med at kong Otto I grundlagde bispedømmerne i Havelberg og Brandenborg, øst for Elbe, og Adelvard af Ferden roses for at have prædiket kristendommen for Venderne. Det er ikke ret klart, hvorledes Obotriterne efter denne tid igen er komne tilbage til Hamborg, som de engang havde tilhørt. Da Havelberg stiftedes (946), sattes dets nordgrænse langs Pene og Elde, uden at det siges hvilket bispedømme det her grænsede til; i et bestemt ægte dokument forekommer det først 1047 (i Klemens II's bulle) som del af Hamborg stift. Adam af Bremen ved ikke at give nogen forklaring herpå; han siger kun, at Otto, dengang han oprettede erkebispedømmet i Magdeborg (968), havde tænkt på at forene alle Vender under det, men at han atter havde opgivet det og henlagt landet nord for Pene til Hamborg, „fordi det var nærmere“. Rimeligere

er det vistnok at antage, at kejseren, nu da missionen til de nordiske lande havde båret så god frugt, så hans biograf og beundrer Vidukind kunde sige, at de Danske alt længe havde været kristne, var betænkt på at give Hamborg vederlag for den afgang i virksomhedsomrade, der snart måtte indtræde tilligemed den nordiske kirkes fuldstændige organisation, og derfor gav det en ny mark for missionen og det tilmed en sådan, der kunde blive i varig forbindelse med erkebispedømmet. Det var da sikkert også først nu at Adeldag oprettede et eget bispedømme i Aldenborg i Vagrien (det nuværende Oldenborg ved Femern), medens dette forhen var bleven bestyret af biskoppen i Slesvig. Således tror nemlig dr. Koppmann, og vistnok med rette, at måtte forstå Helmolds forvirrede efterretning at Slesvig en tid havde stået under bispen i Aldenborg; bispedømmet i Slesvig var så lille i forhold til Ribe og Århus, at man også af den grund fristes til at tro på en midlertidig forening af Vagrien med Jylland i kirkelig henseende: for erkebispen blev da kun de rent tyske lande på begge sider af Elbe tilbage. Men da nu hele landet til Pene blev underlagt Hamborg, oprettedes der et bispedømme af alt hvad der var vendisk; sædet blev i Aldenborg, rimeligvis fordi der her var en spire der kunde udvikles videre, medens der længere østerpå neppe var begyndt.

Dette synes at være den simpleste måde at forklare det vendiske bispedømmes oprindelse på; Laspeyres søger i sit ovennævnte skrift forgæves at få rede derpå, da han tror at skulle holde sig strængt til ordene som de falder hos Adam og Helmold; dr. K. gør sig rigtignok fri herfor, men hildes til gengæld i oldbrevenes ordlyd, der er næsten lige så vildledende og tildels ligefrem forfalsket. Når således Klemens II (for at holde os til den ægte bulle, K. går ud fra Johannes XV) i henhold til de ældre paver Nikolaus, Agapitus og Benediktus stadfæster erkebispedømmet i Hamborg tilligemed primatet over de nordiske bisper og landet indtil Pene, da synes deraf dog ikke at følge, at nogen pave forhen netop har nævnt denne

grænse, ligesom det er vitterligt, at ingen af dem har nævnt den række nordiske folk der kommer frem hos Leo IX, der dog også beraber sig pa de samme paver. Pavens stadfæstelse vedkom da heller ikke sameget de lande der la indenfor rigets grænse som dem der la udenfor, og det bliver derfor umuligt herefter at bestemme nogen tid for omordningen af landet nord for Pene. Et andet holdepunkt synes der at være givet i kejser Fredriks brev af 18. Marts 1158 (Lappenberg nr. 208), hvorved grænsen ved Pene stadfæstes i henhold til kejser Ottos og hans mænds bestemmelser. Vel haves der intet kejserbrev mere der udtrykkelig bestemmer dette eller noget lignende for Hamborg, men det er ikke umuligt, at det har været til, og da rimeligvis har omhandlet bispedømmet Aldenborgs oprettelse, således som dr. K. og før ham Asmussen har antaget; men det er også tænkeligt, at Fredrik ved hine ord kun sigter til det faktum, at Otto satte Magdeborgs grænse ved Pene og Elde, og at det var almindelig bekendt, at Hamborg fra samme tid af havde ejet landet på den anden side af floderne.

Fra Otto I's og Adeldags tid omfattede erkebispedømmet Hamborg da landet nord for Elbe, Elde og Pene, det samme der 1214 af kejser Fredrik II blev indrømmet Valdemar II til evindelig arv og eje. Det faldt i to dele, det tyske der i forening med det syd for Elbe dannede det egenlige erkestift, og det vendiske der dannede bispedømmet Aldenborg. Laspeyres giver i sit ovennævnte skrift en ret klar, men tillige vel vidtløftig og ordrig fremstilling af dette bispedømmes vilkår. Han hævder bestemt, at det havde præg af at være et *missions*-bispedømme, at det manglede kapitel og de andre institutioner, der følger med et fast bispesæde, og at de stortlydende beretninger, Adam har om det efter Sven Estridsøn, efter al sandsynlighed beror på en fejlagtig tradition, der jo altid er tilbøjelig til at se den slags ting i forstørrede omrids (s. 88 f.). Ligeså overdreven er Adams skildring af de ødelæggelser, Vendernes oprør efter Otto II's død (som han fejlagtig henfører til Otto

III's) anrettede på kirken, særlig i Aldenborg: det var et af de ikke sjældne hærtog, Venderne gjorde mod Hamborg eller et andet sæde for den tyske kultur og det tyske tyranni, der bestandig truede deres selvstændighed, og det vendte sig som alle de andre både mod kirken og de verdslige, ledsaget af alskens grusomheder, endende med en almindelig plyndring (s. 107 ff.).

Der nævnes vel en række biskopper for Aldenborg fra det 10. og 11. århundrede, men det er ikke rigtig klart, hvorvidt de har udrettet noget for kirken, eller om det kun er en række forsøg der udgik fra dem uden at krones med synderligt held. Adam er den første forfatter der beretter noget om denne mission, og han taler kun om nutidens elendighed og ophøret af ethvert forsøg på at vinde de halvvilde stammer for kirken. Adalbert havde i sit hovmod tænkt på at oprette 12 bispedømmer indenfor sit område: af disse skulde de 8 ligge i erkebispedømmets tyske del, det ene var Ferden der dog først skulde erhverves, og de tre skulde oprettes blandt Venderne, i Aldenborg, Ratzeborg og Meklenborg. Dette tyder ikke på noget meget fremskredet standpunkt for missionen blandt Venderne, og dog blev denne plan undfanget i den heldigste tid, da Gotskalk anvendte al sin flid på at vinde det folk, hvis fyrste han var bleven, for kristendommen. Det er rimeligt nok, at Adalbert udsendte nogle af de biskopper, han stadig skal have havt om sig, til Venderne, og at han har givet dem navn efter de 3 påtænkte bispesæder, men videre kom det heller neppe med missionen eller med bispedømmernes indrettelse, og det må bero på en forvexling mellem en virkelig folkeomvendelse og den rent ydre officielle ramme, når Adam efter Sven Estridsøn påstår, at af Vestvendernes 18 stammer var de 15 vundne for kirken. Det skulde snart vise sig, hvor løst alting sad; i et eneste stormløb blev Gotskalk dræbt, de kristne fordrevne eller tvungne til frafald, og alle stammer drog jublende til Rethra for atter at dyrke deres gamle folkeguder med blodige ofre. Det var 1066, samme år England

blev erobret af Normannerne; medens de vestlige lande således undergik den ene omvæltning efter den anden for at tilegne sig en altid højere kultur, en stedse flersidigere udvikling, kastede disse halvvilde folk den ene kulturbølge tilbage efter den anden som det bratte fjeld, der ikke vil befrugtes, men kaster søen tilbage, indtil den får undergravet dets faste fod og styrter dets tinde i dybet.

Ved siden af den tyske indflydelse går fra første færd en dansk, med væsenlig samme karakter, som den bevarer til det sidste, ligesom den tyske stadig er sig selv lig. Snart optræder vore fædre afgjort fjendlige, for at afværge den overlast, Venderne tilføjede dem; snart er deres indflydelse venskabelig, som fra et folk der bedre forstod disse hårdsindede naturbørn end deres nærmeste naboer, der først og fremst søgte at tilegne sig udbyttet af deres sved og berøve dem blomsten af deres frihed. Således er forbindelsen mellem bispedømmet Slesvig og Vagrien vistnok det første missionsforsøg fra Danmark sydpå, og Gotskalks iver for kristendommen var af dansk oprindelse. I sin første ungdom var han nemlig kommen til Danmark, hvis kongehus alt dengang havde optaget vendisk blod i sig, og havde tjent i Knud den stores hird i England. Senere ægtede han Sven Estridsøns datter Sigrid, der fødte ham sønnen Henrik. Gotskalk vendte senere tilbage til sit fædreland og blev fyrste over Obotriterne, som han selv søgte at vinde for kristendommen og rimeligvis for hele den kultur, der ene var istand til at frelse dem for opløsning og underkuelse. Han viste sit slægtskab med de Danske i modsætning til Tyskerne ved at optræde som tolk for præsterne, som ingen forstod i det fremmede mål; kong Sven hævdede på samme måde overfor Adalbert nødvendigheden af at både bisper og præster talte dansk med danske folk, og fik ham til at afstå fra sin eventyrlige plan selv at drage ud for at prædike evangeliet for Normænd og Islændinge, der forlængst havde antaget troen, da det kom an på at forstås, ikke at vise sig i optog. Med Gotskalks fald udslukkedes forkyndelsen blandt Venderne

for lang tid, for henved to slægtled: bispedommet i Aldenborg var nedlagt i 84 år. Denne tid kan man sige afgjorde folkets skæbne; nu stod det ikke mere til at redde. Hvad kunde der ikke være kommen ud af det, dersom man havde fortsat ad den med Gotskalk begyndte vej! dersom hine flader fra Vendland, der snart skulde bedække Østersøen, havde båret fredelige købmænd istedenfor vikinger mod nord, dersom Venderne selv havde lagt Arkon og Rethra i aske og selv havde grundlagt de byer, der engang i tiden skulde beherske Nordens handel: Lybek, Rostok, Vismar og Stralsund! Kunde det ikke være lykkedes deres fyrster, støttede af Danmarks Valdemarer, at bryde de tyske kejseres og hertugers vælde og grundlægge et vesterlandsk slavisk rige, der i forening med Polen, Ungarn og Bømen kunde have holdt Tyskerne stangen i Mellemevropa, Russerne i Østevropa? — Venderne kunde ikke bære en sådan udvikling; de slog Gotskalk ihjel, og da hans søn Henrik kom tilbage fra Danmark mange år efter og fik herredømmet over dem, måtte han bøje sig for deres hedenskab og være glad ved selv at kunne holde sig til den lille kristne menighed, der blev tålt i Lybek for de tilstedeværende købmænds skyld.

Efter Henriks død gik herredømmet over Obotriterne efter en kort mellemtid, i hvilken hans sønner optrådte og faldt, over til den danske kongesøn Knud Lavard, jarl i Sønderjylland. Denne mærkelige mand er fornylig bleven gjort til genstand for en lille historisk skitse af H. Reich, efter den ny kilde der som bekendt i den senere tid er fremkommen. Det er dog hverken lykkedes forfatteren at komme med nyt stof eller ny synspunkter for Knuds korte heltebane, der dannede udgangspunktet for et kraftigt forsvar af vor sydgrænse. Ved siden af en omhyggelig sammenstilling af „Knuds levned" med andre danske kildeskrifter fra Valdemarernes tid[1], indeholder afhandlingen dog enkelte punkter, der ikke er uden interesse. Han kommer således vistnok med rette til det

[1] Denne sammenstilling har iøvrigt en påfaldende lighed med S. B. Smiths indledning til „Ludus de st. Kanuto duce", som forf. dog ikke nævner.

resultat, at Henrik virkelig, som Saxe siger, har bestemt Knud til sin efterfølger, skønt denne bestemmelse ikke strax blev udført, venteligt fordi sønnerne ikke godvillig vilde opgive deres arveret. Men R. fejler dog sikkert i sin formodning om grunden til denne Henriks afgørelse, når han tildels udleder den af en af Knud øvet tvang; han antager nemlig, at Knud, dengang det lykkedes ham at få Henrik i sin magt, sluttede et forlig, der gjorde ham til hans efterfølger, medens han til gengæld skaffede Henrik sin mødrenearv i Danmark, der hidtil var bleven holdt tilbage af kong Nils. Det er vistnok langt rimeligere at antage, at Henrik har havt nogen forståelse af sit folks natur og har ønsket at føre det tilbage til den vej, hans fader havde betrådt[1], men at han har indset umuligheden af at få sine unge og vilde sønner til at blive i dette spor og derfor har foretrukket Knud, der var bekendt som en viljestærk, retfærdig og kristelig fyrste, ikke uden det mådehold og den klogskab, der var nødvendig overfor de nidkære og mistrøiske Vender. Der syntes da også virkelig at skulle lyde et nyt og om muligt endnu mere indtrængende kald til Obotriter og Vagrer ved den fornyede danske indflydelse. Året før Henriks død kom munken Vicelin til ham i Lybek for at få tilladelse til i hans land at prædike evangeliet, og Henrik gik med glæde ind derpå. Senere fandt Vicelin selvfølgelig en endnu varmere ven i Knud Lavard, der lod ham fæste bo ved Segeberg, hvis top han begyndte at befæste; men Holstenernes hensynsløse ustyrlighed overfor alt hvad der kunde synes at true deres herredømme over Vagrerne, eller vel endog deres egen sikkerhed, forhindrede en fyldigere udvikling af Knuds neppe begyndte værk, og det danske kongehuses egne medlemmer sveg den danske kongesøn i Haraldstedskov, ligesom de kristne Holstenere sveg kristendommens forkæmper ved Segeberg[2].

[1] [Senere Tilføjelse:] Saxe siger udtrykkelig (p. 625 nederst), at Vagrien især hærges af Tyske, og at Knud vilde blive en djærv forkæmper mod dem; det var fælles dansk-vendisk had til Tyskerne; derfor har Helmold intet herom.

[2] [Senere Tilføjelse:] Fra nu af gør Knuds efterfølgere øjensynligt fordring på Vagrien i det mindste; Femern bliver virkelig i deres besiddelse som levning deraf.

Det andet sted, hvor danske mænd allerede ved denne tid søgte at grundlægge kristendommen og udrydde hedenskabet, var Ryø. Erik Ejegod gjorde vistnok de første tog hertil i den bestemte hensigt at kristne den; udbyttet af de vilde kampe var, at man for en forms skyld indlemmede den i den danske kirke og regnede den blandt de danske skattelande. Dette blev også senere anerkendt af den berømte hedningeapostel Otto af Bamberg, der 1128 gjorde sin anden rejse til Pommern og, da han vilde gæste Ryø, først blev henvist til erkebiskop Asger i Lund for at få tilladelse af ham til at prædike der på øen. Asger gav ikke strax den attråede tilladelse, skønt han modtog sendebudene med stor venlighed og sendte dem tilbage med gaver; han påstod nemlig, at kongen og rigets høvdinger burde afgøre denne sag, der vedkom staten ligesameget som kirken. Praktisk betydning fik dette skridt imidlertid ikke, og kristendommen blev først prædiket for Ryboerne igen, da Erik Emune gjorde sit sejrrige tog derover, erobrede Arkon og døbte alle, der blev grebne. Men det var af kort varighed som alt, hvad der udrettedes blandt Venderne i hin tid, dåbens vand tørredes snart på hedningenes isse, der blev ikke prædiket for dem længere end de selv vilde, og „uden ordet er vandet blot vand alene" siger selv Luther. Dette var da alt hvad Erik Ejegod og hans to sønner, Knud Lavard og Erik Emune, virkede til Vendernes omvendelse; *han* forlod sit fædreland og døde på vejen til den hellige grav, midt i sine bedste manddomsår, *disse* faldt for morderhånd i fædrelandet, Erik Lam var ikke mand for at fortsætte deres idrætter, — og så kom de ulykkelige borgerkrige.

Imidlertid optog Tyskerne missionen og kampen, eller rettere kampen og missionen, og det blev begyndelsen på enden. Vicelin fik 1136 klosteret Nymønster af erkebispen Adelbero af Hamborg som udgangspunkt for missionen blandt Venderne

---

Heraf forklares, at Adolf hylder kong Knud (Helmold I 67), at Sven gør tog herover, at Adolf hylder Valdemar (Saxe), og måske også at Kristoffer gør tog netop hertil.

indtil Pene, og samme år stiftede kejser Lothar klosteret ved Segeberg og overdrog det til den samme nidkære klerk (Lappenberg nr. 152—53). Den holstenske adel begyndte at trænge ind i Vagrien under grev Adolfs energiske ledelse, ligesom den nogle hundredår senere trængte ind i Sønderjylland. Over Vagrerne og Polaberne (i det nuværende Lauenborg) herskede dengang Henriks frænde Pribislav, medens Niklot havde samlet Obotriterne under sig; begge var de ivrige hedninger, men ikke desmindre indbyrdes fjendske. Niklot stod endog stadig i forbund med grev Adolf. Polabernes land blev overdraget den tyske greve Henrik (af Bodvide), og snart trængte tyske og flamske nybyggere frem langs Trave og anlagde det ny Lybek. Germaniseringens fremtidige udgangspunkt mod nord og øst.

Den fornyede kamp mod Venderne fik ligesom en højtidelig indvielse ved at gøres til et korstog med forjættelsen om syndsforladelse. Den hellige Bernhard af Clairvaux prædikede korset, efterat Edessa 1145 var falden i de vantros hænder, han opflammede den tyske konge Konrad til deltagelse, og Nordtysklands fyrster og prælater kunde kun slippe for også at gribe til sværdet for det fjerne land ved at love et tog mod Venderne. Bernhard greb denne tanke med begærlighed, han opfordrede alle til at deltage i dette fromme værk og fik pave Evgenius til i et brev af 11. April 1147 at love syndsforladelse til alle som deltog; biskop Anselmus af Havelberg skulde have den øverste ledelse. Også til Danmark kom kaldet[1] og fandt idetmindste nogle villige øren. De to modkonger, Knud Magnussøn i Jylland og Sven Erikson på øerne, sluttede forlig og stak i søen med rigets forenede flåde. Det er ikke udtrykkelig afhjemlet, hvorledes dette forlig blev bragt tilveje, men det må vistnok kaldes mere end sandsynligt, at det var det den hellige Ketel fra Viborg fik bragt istand.

[1] (Senere Tilføjelse:) Af Hamsforts referat af et brev, som han (usikkert: forte) henfører til 1146, vedkommende Odense Knudskloster, hvis oldbreve han har havt adgang til, ses, at kardinal Hubaldus var i riget dengang „for at drive kong Erik til korstog“. Scr. I 274.

Mærkeligt nok er det dog hverken faldet hans biograf, J. F. Fenger, eller den danske kirkehistories forfatter ind, skønt der neppe kan være tale om, at den fra al politisk færd bortvendte domprovst skulde kunne befatte sig med kongernes strid uden netop for at få en fred sluttet til at fremme det hellige foretagende[1]. Herpå tyder også hans beslutning et par år efter at gå til Vendland som hedningeapostel, hvad han fik tilladelse til af paven, men ikke kom til at udføre, da han døde forinden (27. Sept. 1150).

Korstoget i sommeren 1147[2], ved hvilket de to danske konger mødtes med den 18årige Henrik Løve, der nu for første gang satte sin fod på vendisk grund, og erkebiskop Adelbero, løb af uden egenlige følger. Niklot, som havde fået nys om hvad der forestod ham, begyndte selv kampen med et blodigt overfald på Lybek og Segeberg, skibene blev brændte, Holstenerne og de fremmede nybyggere dræbte, de vendiske ryttere drog hærgende gennem landet og kom tilbage med rigt bytte. Forgæves belejrede de Danske og Saxerne i forening Dobin, der lå ved Sverinsøens nordøstlige bred (ikke, som N. M. Petersen går ud fra, et stykke længere inde i landet mod sydøst), ikke langt fra Vismarhavn, hvor den danske flåde lå; der var megen lunkenhed og utilfredshed i begge hærene, gensidig mistillid svækkede angrebene, og da dertil kom et rygte om, at Ryboerne havde indfundet sig med deres flåde foran havnen og bibragt Skåningerne et føleligt nederlag, medens Jyderne havde set på det uden at komme dem tilhjælp, opløstes al orden, man ilede tilbage til skibene, opsøgte den ny fjende for at hævne nederlaget og opgav den frugtesløse kamp, der ved udfald fra fæstningen havde kostet mange menneskeliv og mere syntes at føres for Saxernes verdslige interesse end for korsets ære. Også disse sidste brød kort efter op og nøjedes med at få det løfte af Niklot, at han vilde udlevere de danske

[1] Sml. Kirkeh. saml. III 529 f. Helvegs kirkeh. til reform. I 371, 373.

[2] Man antog tidligere 1148, forledet af den urigtige henførelse af Erik Lams død til 1147; den indtraf året før.

fanger og antage kristendommen: en formel indrømmelse, der ingen anden virkning havde end at de ikke arbejdsføre blandt fangerne blev frigivne, medens de andre som sædvanlig holdtes tilbage som trælle. To andre tog, der foretoges af andre fyrster og bisper mod Demmin ved Pene og mod Stetin, endte ligeledes uden videre følger: i disse egne havde kristendommen alt i det væsenlige sejret.

Bernhard af Clairvaux havde i sin kirkelige nidkærhed udslynget et ord, der gik forfærdeligt i opfyldelse på Venderne: „enten, sagde han, skal de omvendes eller udryddes!“ Det var det samme ord der i oldtiden havde lydt til Jøderne: men alle forhold var her anderledes. Venderne var afmægtige overfor de kristne folk, der omgav dem fra alle sider, ligesom hedningene omgav Jøderne. Hertug Henrik var opfyldt af had til dem som alle Saxere, han higede efter at udrydde dem mere end at vinde dem for den højere kultur, han selv var i besiddelse af. „På de forskellige tog, siger Helmold (I 68), som han gjorde mod dem i sin ungdom, var der ikke tale om kristendom, men kun om penge.“ Grev Adolf for frem i samme ånd, altid mere indsnævredes Vagrernes område, Niklot var tilfreds, når han blot kunde hævde Obotriternes uafhængighed fra år til år; han var, som de fleste uciviliserede folkehøvdinger, uden forsynlighed for fremtiden; han gav efter Helmolds ord hertug Henrik alt hvad han forlangte for livet og fædrelandet, han ofrede endog sine stammefrænder.

Da biskop Gerold af Aldenborg nogle år senere (1156) kom til Lybek og talte til de forsamlede Vender for at bringe dem til at tro på Kristus og lade sig døbe, sagde Pribislav, medens de andre syntes at samtykke: „dine ord, ærværdige ypperstepræst, er Guds ord og tjener os til held. Men hvorledes skulde vi betræde denne vej, vi der trues af så megen ulykke? For at kunne forstå vore lidelser så hør tålmodigt på mine ord; thi det folk, du skuer for dig, er dit, og det er billigt, at vi forelægger dig vor nød, siden det blev din ret at lide med os. De høvdinger, vi har, farer frem mod os med en

utålelig hårdhed, så det for alle de skatter og al den trældom kunde være bedre for os at dø end at friste livet. Se, i dette år har vi beboere af denne lille landstrækning svaret 1000 mark sølv til hertugen, mange hundrede til greven, og endda er det ikke nok, men daglig pines og presses vi indtil ødelæggelse. Hvad skulde vi da vel have tilovers for denne ny gudsdyrkelse, at vi skulde bygge kirker og modtage dåben, vi der dagligen trues med at fordrives? Dersom der kun var et sted, vi kunde ty hen! Men går vi over Trave, da er tilstanden der som her; selv ved Pene er det ikke bedre. Hvad skal vi da gøre andet end at forlade landet og drage ud på søen og fæste bo over dybene? Eller er det at regne for en forbrydelse, når vi fordrevne fra fædrelandet foruroliger havene og hærger de Danske og kræmmerne, der farer hen over søen? Er det ikke tvertimod de høvdingers skyld, der gjorde os fredløse?" (Helmold I 83.) Forgæves søgte bispen at forsvare sine landsmænd med den tale, at der gjaldt *en* ret for de kristne, en anden for hedningene; Pribislav tog ham på ordet og lovede i folkets navn at modtage troen mod i et og alt at behandles som Saxerne; men der forlyder intet om, at tilbudet blev modtaget.

Disse Pribislavs ord indeholder en dyb sandhed og lader os gøre et godt indblik i tidens forhold; det er så sjældent vi får et sligt umiddelbart indlæg fra Véndernes side, at vi må lægge megen vægt på det, især da det er opbevaret af en forfatter, der ellers deler sine landsmænds opfattelse af Venderne og kun kan have gemt disse ord, fordi de gjorde et stærkt indtryk på ham og hans ledsagere, da de blev udtalte af den gamle stammehøvding. Gennem dem ledes vi da også til en rigtigere forståelse af det, der nu foregik på Østersøens bredder, end både Helmold selv og Saxe kan give os den. Det er ikke sandt, når tyske forfattere endnu den dag idag efter Helmold fremstiller forholdet således, at Venderne hærgede de danske kyster blot fordi de havde lyst til røveri, og at det ene var Tyskerne med Henrik Løve i spidsen der omsider gjorde ende på dette uvæsen. Forholdet er snarere det mod-

satte: det var Tyskernes ublu fremfærd der jog Venderne ud på søen og satte Danmark i den allerstørste fare. Efterhånden som Germaniseringen skred frem ved midten af århundredet, samledes de mest energiske elementer af det hedenske folk ved kysterne, mellem moser og søer, og på de øer, der endnu ydede dem et tilholdssted. Men herfra dreves de ud på havet, og fra havet lokkedes de atter til de rige danske kyster. Vel var vikingelivet noget gammelt og kendt, også blandt Venderne, de danske Jomsvikinger havde vel endog vist dem vej over havet, men aldrig havde man tilforn kendt noget, der kunde lignes ved de forfærdelige tog, der nu hjemsøgte de danske strande. Det var ikke mere strandhug, men ligefremme erobringstog. Alt hvad der er ejendommeligt for vore fædres færd i England, henimod den tid da den danske vælde begyndte at rette sine hovedslag mod Angelsaxernes trone, det genfinder vi nu i vort fædreland selv. Hele strækninger af landet lå øde. Jyllands østkyst og øerne, rigets blomst og styrke, blev mere og mere folketomme og udyrkede. Og hvad der var værre, Venderne blev her vinteren over, ja bosatte sig og blandedes med den indfødte befolkning. Derved opstod der mistillid og fjendskab mellem de forskellige landsdele; Sællænderne hadede Falstringerne, og disse forrådte hines foretagender til rigets avindsmænd. Lalikkerne var ikke bedre, snart betaltes der en vanærende skat til de fremmede, snart opreves den danske befolkning yderligere i småkampe uden held; vendiske bynavne og betegnelser af farvandene minder den dag idag om en af Danmarks dybeste forfaldsperioder, ligesom de danske navne i Frankrig og England indeholder en erindring om vore fædres idrætter i hine lande. Og ikke blot disse øer var udsatte: Femern var alt tidligere bleven vendisk, Als blev senere sagodt som helt blottet for danske indbyggere, Fyn var ikke langt fra at dele samme skæbne. Forgæves opfordrede de danske konger Tysklands herrer, kejseren og hertug Henrik, til at hindre de utalelige plyndringer, de betalte mere end engang store summer, men ligemeget hjalp det. Kong

Sven gik da en anden vej og sendte et solvbæger til Svantevit pa Arkon, hvor det senere fandtes tilligemed andre kristne fyrsters gaver — det var en dansk „Vendegæld“ i modsætning til den engelske „Danegæld“ —, og da han 1157 kom tilbage til riget, var det ifolge med Venderne. Kun Vedemand og de tapre brødre fra Roskilde holdt endnu liv i Sællands modstand; de tog også danske skibe, hvor man fandt dem, til kamp mod vikingerne: sålidt kunde man gore regning pa sine landsmænds gode vilje.

Hvorledes skulde dette ende? Der kan vel neppe være tvivl om at det var endt med oernes tab, dersom ikke det danske folk havde opmandet sig til djærv og samlet modstand: for Venderne var det den naturligste ting af verden at foretage denne folkevandring. Og fra hvem skulde frelsen komme for den nordiske folkegren? Efter hårdnakkede kampe var Sven bleven enehersker, men han formåede intet, det fortvivlede i den idelig gentagne kamp trættede ham og han opgav forsøget. Da han blev fordreven af samkongerne Knud og Valdemar, var det heller ikke hensynet til rigets store velfærdssag der afgjorde striden mellem dem, tvertimod, i de to år, de stod i spidsen for styrelsen, hører vi intetsomhelst til nogen kamp med Venderne. Hvad kunde man da håbe af Valdemars enevælde? — Da optrådte i den elvte time en mand, der var forholdene voxen, en mand der var stærk nok til at vende den truende strom og frelse land og rige for en sa forsmædelig undergang. Fra det ojeblik af, da Absalon som bisp i Roskilde var kommen i spidsen for Sællands adel og almue, fik modstanden mod Vendernes oversvommelser det præg af viljekraft og alvor, af ufortroden udholdenhed og sejghed, der ene var i stand til at skaffe os sejren i hænde.

Det er ikke meningen at genoptage fortællingen om de mangfoldige tog, der måtte gøres, for man fik fred og det hårdnakkede folk opgav anden: det er kun de afgørende synspunkter for en rigtig vurdering af hin tids forvirrede kampe der her skal hævdes. Det er ikke nok i den henseende at blive staende

ved Saxes og Helmolds opfattelse, ligesom man ved granskningen af de nordiske vikingers hærtog ikke bliver stående ved de engelske og franske kronikers forbandelser. Og ligesålidt må man blive stående ved de nyere tyske forfatteres opfattelse, der i et og alt kun er en videre udførelse af Helmolds: at de Danske var prisgivne dette ra folks overfald indtil Henrik med sin stærke arm udfriede dem — (således som det f. ex. fremsættes med hele en Tyskers hovmodige veltalenhed af R. Usinger i de første kapitler af hans „Deutsch-dänische Geschichte 1189—1227") —; de historiske kendsgerninger, der overalt kan skimtes gennem hin tids fortællinger, taler derimod. Det må holdes fast, at Danmarks stilling fra først af var meget forskellig fra Tysklands, det er kun mod slutningen at de ved forholdenes udvikling kommer til at gå sammen.

Sven Estridson angreb i sin fortælling til Adam hårdt Saxernes måde at behandle Venderne på: de søgte deres guld, frugten af deres arbejde, kristendommen og dens kultur beholdt de for sig selv. De forsøg, der gjordes på ved forbindelsen med Danmark at drage dem ind i Vesterlandenes kultur, mislykkedes imidlertid ved det gamles modstand, og gentagne gange stansede det begyndte værk. Da var det at Tyskernes tryk, opildnet af lysten til landvinding og bytte, godkendt af kirkens fanatisme, lod de spredte vikingetog svulme op til vilde hærtog, hvis halv ubevidste mål det blev at finde ny bopæle hinsides havet. Og først efterat denne bevægelse var vidt fremskreden, vågnede modstanden fra dansk side, i begyndelsen vaklende og halv modfalden, snart dristigere og endelig sejrkronet. — Men den anden tanke, der går gennem de Danskes forhold til Venderne, blev derfor ikke udslukket. Saxe har en fortælling om, hvorledes det engang lykkedes Absalons tolk Gotskalk at få Venderne til at falde fra hertug Henrik, der er meget betegnende i den henseende. Gotskalk drog nemlig over til Pommern og fremstillede sig som Slavernes gamle ven, der var hidkommen for at advare dem for den blindhed, som lod dem slutte fred med deres dødsfjender Saxerne.

De måtte dog kunne indse, sagde han, at disse tragtede efter at berøve dem deres fædreland; ikke tilfredse med hæder og bytte opslog de deres bo midt imellem dem; Niklot havde de skilt ved livet, hans søn Pribislav havde de fordrevet, truende borge rejste sig rundt omkring. De Danske derimod mente det godt med dem; de forlangte kun ro og fred i deres eget land, det fremmede brød de sig ikke om. Hvad var derfor rimeligere end at slutte forbund med dem og kaste sig over Saxerne, de Danskes gamle uforsonlige fjender[1]. Saxe påstår, at denne tale kun var et krigspuds, som Absalon ikke fandt på, men kun tilstedte uden at ville binde sig til Gotskalks ord. Fuldt så let var dog vel Vendernes forbund med Tyskerne ikke at bryde — og det kom virkeligt til et alvorligt brud dengang —, snarere må man antage, at den gamle plan at styrke det vendiske folk til modstand mod Tyskerne, medens de godvillig modtog den kristne kultur, heller ikke var fremmed for Absalon, og at der var øjeblikke i hans statsmandsliv, da han lod den komme frem, med hvor meget håb om at den kunde lykkes ved vi ikke. I alle tilfælde viser den beredvillighed, Gotskalk fandt, at tanken om et forbund med de Danske mod Saxerne heller ikke var fremmed for Venderne ved denne tid, om den end ikke mere kunde få magt over den udvikling, der nu havde slået så dybe rødder i det forvildede folks vaner og karakter. Også det faktum at Niklots søn Prislav, der gik over til kristendommen, ikke vendte sig til Tyskland, da han måtte forlade sit hjem for troens skyld, men ligesom Gotskalk og Henrik forhen gik til Danmark, hvor han modtog len og blev kong Valdemars svoger, peger i samme retning.

Med hensyn til enkelthederne i Vendernes omvendelse til kristendommen, eller rettere i kirkens grundlæggelse og befæstelse, tilligemed den voldsomme fortyskning, der nu overgik dem, giver de ovennævnte skrifter af Laspeyres og især det

[1] Saxo p. 814—15.

af dr. Wigger en række værdifulde oplysninger og sammenstillinger. Den første forfatter holder sig til Vagrerne og deres bispedømme i Aldenborg, senere i Lybek, den anden fremstiller især bispedømmet i Meklenborg, senere Sverin, som det udviklede sig indtil Bernos død (1190); det tredje af de vendiske bispedømmer, det i Ratzeborg, omtales selvfølgelig i begge, forsavidt som det i det hele deler skæbne med dem, iøvrigt har det heller neppe nogen interesse for os.

Det første punkt, der her må fængsle vor opmærksomhed, er de tre vendiske bispedømmers endelige oprettelse og de stridigheder mellem de kirkelige og verdslige stormænd, der knyttede sig hertil. Med Gotskalks fald 1066 blev missionsbispedømmet i Aldenborg, der strakte sig fra Kilfjorden til Pene, nedlagt for bestandig; Adalbert havde efterladt den tanke at dele det i tre stifter med faste bispesæder i Aldenborg, Ratzeborg og Meklenborg i arv til sine efterfølgere på den erkebiskoppelige stol. Det var dog først den femte af disse efterfølgere, grev Hartvig af Stade, der tænkte på at løfte arven. Neppe var da heller Hartvig kommen til magten, før han åbent fremtrådte med sine planer at forny erkebispedømmet fra Adalberts dage: i de danske borgerkrige intrigerede han for at få det tidligere forhold til den nordiske kirke genoprettet, i Vendland brugte han strax sine forgængeres myndighed til at indvi bisper og oprette bispesæder. Det var i Oktober 1149 at Hartvig indviede den hellige Vicelin og en vis Emmehard i Harsefeld eller Rossefeld, den første var bestemt til Aldenborg, den sidste til Meklenborg; denne fik dog ingen videre betydning, da landet endnu var i Niklots hænder; til Ratzeborg gjordes der end intet forsøg på at sende nogen[1]. Neppe var Vicelin imidlertid indtrådt i den ny værdighed, før det gode forhold, hvori han hidtil havde stået til Saxernes

[1] [Senere Tilføjelse:] Annales Hamburgenses 1149 har den originale efterretning, at der ved kirken i Hamborg var et privilegium af hertug Henrik, hvorved han tildelte den højhed over de tre bispedømmer: „quia negotium conversionis illius regionis tam a papa quam a Romano principe tenuit" (Quellensamml. Schl. H. L IV 414).

fyrster, veg plads for kulde og ligefremt fjendskab, både hertug Henrik og grev Adolf unddrog ham deres understøttelse og den tiende, han hidtil havde nydt. Hertugen vilde ikke lade sig den ret fratage at oprette bispedømmer i sit land; alligevel vilde han bøje sig for Vicelins ærværdige personlighed og anerkende hvad der var sket, mod at bispen modtog investituren af hans hånd. Således blev dette skridt til at fremme kristendommens sag atter et led i den række af rivninger, der i århundreder sysselsatte de hamborgske erkebisper og Saxernes verdslige fyrster. Begge synes i dette tilfælde at være gået ud fra, at Vendland lå udenfor rigets grænse; Hartvig påstod derfor at have ret til at ordne dets kirkevæsen i henhold til pavernes forlening, Henrik ifølge erobringens ret, thi efter konkordatet i Worms tilkom den verdslige investitur fyrsterne. Fredrik I afgjorde imidlertid striden på sin måde, idet han gik ud fra, at Vendland var en del af riget; investituren tilkom altså retslig ham og ingen anden; nu overdrog han den af kejserlig myndighed til hertug Henrik og hans efterfølgere, og det i den udstrækning, at han skulde kunne oprette ny bispedømmer blandt hedningene. Men længe for denne afgørelse på rigsdagen i Goslar 1154 havde Vicelin bøjet sig for den verdslige magt og modtaget bispedømmet af hertugens hånd; og umiddelbart efter den lod hertugen 3 ny bisper indvi, Evermod fra Magdeborg til Ratzeborg, Berno fra Amelungsborn til Meklenborg, og Gerold fra Brunsvig, efter Vicelins død (12. Dec. 1154), til Aldenborg. Også paven føjede sig, for de tjenesters skyld, Henrik Løve gjorde den hellige stol, i kejserens afgørelse, og for Hartvig stod der da intet andet tilbage end ligeledes at anerkende den ny orden. Et øjeblik syntes det endog, at denne indskrænkning i magtområde i riget skulde belønnes med generhvervelsen af Hamborgs højhed over den nordiske kirke, idet Fredrik 1158 bekræftede den i samme omfang som fordum Innocens II; men dette håb udslukkedes snart, og 1160 udstedte Hartvig et brev, hvorved han som pavelig legat stadfæstede erkebispedømmet Hamborg de tre

lydbisper og landet indtil Pene samt udtalte den beslutning idetmindste engang årlig at holde et provinsmøde med dem. Dermed var det hamborgske erkebispedømme trådt i række med alle andre i den romerske kristenhed, det havde sit bestemte enkelte område og stod i samme forhold til den verdslige magt som alle andre: det var over 300 år efter den første stiftelse at det således kom på det rene med sig selv.

Bispedømmet i Aldenborg indbefattede Vagrien indtil en linje fra Kilfjord omtrent lige mod syd, vest om Bornhøved, Segeberg og Oldeslo, syd for hvilken by dets grænse drejede af mod nordøst, i retning med Trave, lidt sønden for denne flod indtil dens munding. Ratzeborg strakte sig langs Østersøen fra Traves munding til (og med) Vismar; dets østgrænse bøjede sig i en bue vest om søen ved Sverin ned til Eldes udløb i Elbe; i syd fulgte det denne flod op til Bille, der dannede grænsen mod erkestiftet[1]. I hint fremmede som forhen bemærket Adolf af Holsten, i dette Henrik af Bodvide fortyskningen på det kraftigste. Ikke blot Saxerne deltog i kolonisationen, også indkaldte Friser, Vestfalere, Flamlændere og Hollændere. Venderne trængtes tilbage til egnen af Altenborg og Lytkenborg, omkring ved Ploñ lå alt øde som et bredt grænseskel mellem hedninger og kristne. Gerold gik videre; ifølge med sine klerke (blandt hvilke Helmold) drog han op til Aldenborg, hvor der atter byggedes en St. Hans kirke, i Eutin indrettede han sig selv en bolig, og i Segeberg fik han atter oprettet et kloster for at få uddannet de nødvendige præster og for at omgive bispestolen med nogen glans. Således var da hele bispedømmet indordnet under kirkens bestyrelse, overalt bestod der idetmindste en officiel gudsdyrkelse og en offenlig landefred. Gerold tænkte da på at få et værdigt bispesæde, thi i Aldenborg, der lå afsides, som på en ø, og ikke kunde hævde sin tidligere overlegenhed, mente han ikke at burde indrette det. Valget var snart gjort, det faldt

[1] Se kortet over erkebispedømmet Hamborg i Lappenbergs Hamb. Urkundenbuch I.

selvfølgelig på Lybek. Da denne opblomstrende handelstad i 1158 var kommen under hertug Henrik og derved var skilt fra grevskaberne Stormarn og Holsten, varede det ikke længe før overgangen skete, fremmet vistnok ligesåmeget af hertugens lyst til at hæve byen som af bispens lyst til selv at komme den store verden nærmere. I Lybek var der desuden vistnok alt dengang en spire til det domkapitel, som det vagriske bispedomme rigtignok hidtil havde undværet, men dog ikke ret vel længere kunde være foruden. Bispedømmet kaldes vel endnu i flere år efter Aldenborg, efterat residensen var flyttet til Lybek — (og det var jo bleven kaldt således i århundreder uden i virkeligheden at have været der, uden vistnok rent undtagelsesvis[1]) —, men snart benævnes det dog efter den by, der nu uimodsagt i et og alt var dets hovedstad. Snart blomstrede det da også op, fik sin hovedkirke, sit kapitel og sine jordejendomme, grundstammen til det bekendte bispedømme Lybek (Eutin), der først sekulariseredes 1803, og dets bærer blev i den følgende tid, under Lybeks tiltagende storhed, en af de nordalbingiske egnes mest betydende mænd. Som den bestemte dag, der fuldendte dets indretning og afsluttede dets gennem århundreder fortsatte indstiftelse, sætter Laspeyres d. 12. Juli 1164, da hertug Henrik, få dage efter grev Adolfs død, stadfæstede sine gaver og løfter med erkebispens og alle hans lydbispers samtykke og bekræftelse.

Før vi forlader det vagriske bispedomme, må her endnu omtales et nyt indlæg i den gamle strid om *Femerns* ældre forhold, af dr. Ravit (i Jahrb. f. d. Landeskunde der Herz. Sch. H. L. IX). Forfatteren hævder her atter overfor Velschows gentagne gange fremsatte opfattelse (universitetsprogram for 1854), at der intet foreligger som kunde bevise denne øs erobring af de Danske før Valdemar Sejrs tid (så langt vil han altså dog lægge den tilbage efter jordebogens udtrykkelige vidnesbyrd). Alt beror i denne henseende på opfattelsen af

[1] [Senere Tilføjelse:] Om bispedømmers opkaldelse efter steder, hvor de ikke mere er, se Munch II 424 (sml. erkebispedømmet Hamborg, der er i Bremen).

Adams ord. Denne forfatter nævner nemlig som bekendt øen to gange: først mellem de 7 smålande der hører under Fyn (IV 16) — her kaldes den Imber —, senere som den første af de tre store vendiske øer (IV 18) — her hedder den Fembre[1]. At der nu virkelig ved begge disse navne er tænkt på den samme ø, kan der tiltrods for dr. Ravits benegtelse ikke være tvivl om, begge bruges jævnlig i middelalderen om den, og siden det ene, Femern, er af vendisk oprindelse, er vel det andet af germansk. Derimod turde Velschows forklaring af den dobbelte efterretning være temmelig vilkårlig og usandsynlig, når han antager, at den første omtale går på et nutidsforhold, den sidste på noget forbigangent, at øen altså i hans tid var dansk og kristnet, men forhen havde været et vikingebol ligesom Ryø. Man må sikkert gå ud fra begge efterretningers samtidighed indbyrdes og med fortælleren. Adam kunde godt i Danmark høre Imbre nævnt mellem den fynske bispestols underliggende øer, og til samme tid enten i Danmark eller i Holsten høre Femern omtalt som et røverhul. Dette sidste var nemlig øens faktiske tilstand, den lignede Ryø, om end mindre i omfang og betydning, men bispen i Odense regnede den ligesåfuldt med til sine øer, som Asger kaldte Ryø en del af sit stift. Det er da en tilfældighed, at ingen gjorde Adam opmærksom på den løjerlige modsigelse, han gjorde sig skyldig i uden nærmere forklaring; men det er hverken den eneste hos ham, ej heller kan det vække vor forundring, at adskillige mindre vigtige ting undslap hans hukommelse eller undgik hans videbegærlighed, da det dog især

[1] [Senere Tilføjelse:] Navnet „Imber“ er lig „Immer“ (sml. lamb. osv.); måske har man sagt „Immer ø“, skønt parallelen „Falster“ ikke tyder derpå (også det forekommer jo oftere i „Falsterbode“). Hvad „Fembre“ angår turde dets vendiske oprindelse være tvivl underkastet; man kan også dele: Femb-re (som fimbul, fimmel, femb), det vilde da pege tilbage til en meget gammel tid, da det angelsaxiske fif, fifel var til i Østersølandene som „femb“, så betydningen blev som Lesø, havjættens land (det er jo bevaret i det upersonlige „fimbul“). Men også ordet Imber synes som Fember at kunne tyde på jætten Imr (Ymir); ønavne dannes jo på blot r (Falster, Mostr, Lister osv.). Da begge betydninger her falder sammen, er det vel det rimeligste.

gjaldt om at fastholde de store og afgørende, der kunde have interesse for samtiden og dem, han skrev for. Dette viser sig da også her, idet han rentud glemmer to af de 7 fynske øer (rimeligvis Als og Ærø; han nævner Møn, Imbre, Falster, Låland og Langeland); han huskede tallet, men kunde vel ikke komme på navnene, da han nedskrev det. Af Adams ytringer kan da sikkert kun sluttes det ovenfor fremsatte: at de fynske bisper, ubekendt af hvilken grund, regnede den med til deres stift, medens den i virkeligheden endnu var utilgængelig for kirkens påvirkning. Helmold gentager i sin almindelige indledning om de vendiske folk Adams ord om Femern (I c. 2), uden at tilføje noget nyt og uden at henføre den almindelige karakteristik særlig på den eller øerne i det hele. Senere nævner han den slet ikke, heller ikke ved den temmelig detaillerede opregning af de vagriske landskaber og deres gradvise omvendelse til kristendommen. Heraf får man utvivlsomt det indtryk, at øen ikke dengang mere hørte til det øvrige Vagrien, ligesom den sikkert aldrig kan have hørt til bispedømmet i Aldenborg efter dets fornyelse, siden der intetsomhelst er opbevaret om nogen senere overgang til det fynske stift. Også Saxes fuldstændige tavshed om Femerns erobring eller om kampe med dens vilde indbyggere må vække den bestemte forestilling, at øen, sålangt han mindedes, var indtagen af de Danske og lagt til riget. Til hvilket tidspunkt dette da rettest skal henføres, er ikke til at afgøre; man kommer nærmest til at tænke på Knud Lavards tid, da de danske strømme rensedes for ufredsmænd og jarlen satte sin broder Erik (Emune) til herre over „øerne“, nærmest vistnok netop de fynske smålande. Som sikkert må det i alle tilfælde anses, at Femersund ligesom Ejderen dannede det hamborgske erkebispedømmes nordgrænse fra det øjeblik af, da de vendiske lydbispedømmer indrettedes af Hartvig.

Til biskop i *Meklenborg* viedes efter Emmehards død 1155 Berno, en fattig klerk, hvis levned det er dr. Wiggers fortjeneste at have fået rede på. Han er i grunden den første

biskop i disse egne, thi den af Adalbert indviede Johannes og den af Hartvig sendte Emmehard udrettede så vidt vi ved intet. Berno var efter senere, men som det synes troværdige kilder først munk i Cistercienserklosteret Amelungsborn, der ved året 1125 var bleven oprettet i Weseregnen, da denne munkeorden under den hellige Bernhards ledelse var på sit højeste. Henrik Løve kårede ham til biskop i Obotriternes land, til en tid da det for ham gjaldt om at hævde sin ret til bispevalget, og han blev ligesom Gerold indviet af pave Hadrianus i Rom (1155), da Hartvig ikke havde villet bøje sig for hertugens magtbud. Foreløbig var der dog neppe noget at udrette for ham i de transalbingiske lande, thi Niklot hadede al kristendom ligeså dybt som alt tysk. Alligevel gør dr. W. det ved en sindrig sammenstilling af forskellige data sandsynligt, at Berno alt 1158 opnaede ret lidelige vilkår. Helmold har på et senere sted opbevaret et brev, som den ene af Niklots sønner skrev til sin broder og hvori han minder ham om, at de engang udfriede deres fader af fangenskabet i Lyneborg ved at angribe og ødelægge de tyske borge (II 2). Dette fangenskab kan ikke ret vel henføres til noget andet år end 1158, da Pøhlder annalerne taler om et tog, Henrik gjorde mod Obotriterne. Men da nu hertugen samme år i Lyneborg udstedte et vigtigt gavebrev til bispedømmet i Ratzeborg, der her blev endelig funderet, medens kirkens vilkår hos Venderne i det hele synes at være bleven drøftede af de forsamlede kirkelige og verdslige stormænd, og da Berno og Gerold netop her første gang kaldes biskopper af Sverin og Lybek istedenfor Meklenborg og Aldenborg, slutter dr. W. heraf, at Niklot, selv om sønnernes hærtog kan have været medbestemmende for hertugen, ikke er sluppet ud af fængslet uden væsenlige indrømmelser, og deriblandt også til kirken. Bispedømmet Ratzeborg får således anvist jordejendomme i Niklots land, og det efter Meklenborg opkaldte stadfæstes første gang. Det er nemlig klart, at man ved den første oprettelse af de vendiske bispedømmer har givet dem navn efter vedkommende landes

hovedbyer uden dermed at ville have udtalt andet eller mere end en rent foreløbig bestemmelse om det biskoppelige sæde. Dettes endelige fastsættelse måtte i tidens løb blive afhængig af forholdene, som de nu kunde udvikle sig: det var tid nok at tage bestemmelse derom, når man kunde overse alle de hensyn, der i den henseende måtte tages. På samme måde var jo det erkebiskoppelige sæde flyttet fra Hamborg til Bremen, og man holdt kun fast ved hint navn, fordi og sålænge som de gamle privilegier lød på det; noget sligt var der ikke engang grund til her. Da nu den nævnte forfatter fører et, som det synes, fyldestgørende bevis for det Ratzeborgske gavebrevs ægthed, må det altså antages, at Niklot har givet sit minde til et bispedømmes oprettelse i Sverin, der af hertugen var udset til udgangspunkt for fortyskningen, og at denne da samtidigt har taget bestemmelse om det vagriske bispedømmes stedfæstelse i Lybek.

To år senere kunde det næste afgørende skridt gøres til Obotriterlandets underkastelse. Henrik Løve og kong Valdemar kæmpede for første gang i forening med Niklot, og lykken var dem så huld, at denne kristendommens svorne fjende faldt i kampen. For de Danske havde dette vel ingen umiddelbar følge, men hertugen udførte nu uopholdelig sin plan, idet han byggede en borg på den lille ø Sverin i søen og lagde en tysk høvding Guncelin von der Hagen i den med tilstrækkeligt mandskab; foran borgen byggede han en stad, der blev befolket af tyske nybyggere og fik særlige privilegier: det skulde være et nyt Lybek blandt Obotriterne. Navnet Sverin betyder på vendisk en „dyrehave"; uden al tvivl var der da en hellig lund på øen med det til gudens brug bestemte hellige stød. Som det kunde ventes har der alt dengang været en lille by på søens nære bred; thi nogen tid efter tales der allerede om en „gammel kirkegård", altså en hedensk begravelsesplads. Nu blev øen forbunden med byen ved en dæmning og der rejste sig en borg med saxisk besætning; staden førte senere hertug Henriks billed i sit segl, som den

der havde skabt den fra ny af (sml. Saxo p. 796 f. — præfectumque oppidi Sverini, Guncellinum, quod nuper a Saxonibus in potestatem redactum jus et formam civitatis acceperat —). De mænd, hertugen satte i spidsen for den ny koloni, synes at have egnet sig fortrinlig dertil. Berno var en from og nidkær ordets tjener, men tillige stadig betænkt på at vinde land og folk for sin verdslige herre og ven Henrik Løve, der ikke yndede kirken uden der hvor den vilde gå hans ærender. Guncelins oprindelse er det ikke lykkedes de tyske lærde at komme efter: han har altså rimeligvis ligesom Berno alene havt hertugens gunst og sin personlige dygtighed at takke for den stilling, han kom til at indtage; hans navn findes alt blandt de i Lyneborg forsamlede mænd, der 1158 afgjorde den vendiske kirkes sager. Friherre v. Hammerstein har i en omfattende og lærd afhandling („Die Besitzungen der Grafen von Schwerin am linken Elbufer und der Ursprung dieser Grafen" i Zeitschrift d. hist. Vereins f. Niedersachsen 1857) underkastet de forhold, hvorunder Guncelin virkede, en samlet undersøgelse. Der er herefter sandsynlighed for, at en række ejendomme, greverne af Schwerin senere havde vest for Elbe, især i fyrstendommet Lyneborg, men også i bispedømmerne Ferden, Bremen og Magdeborg, i Altmark og endnu andre steder, alt fra først af har været forenede med det meklenborgske grevskab, og at grunden hertil må søges i den omstændighed, at tyskheden fra først af kun meget betingelsesvis har kunnet få fast fod i Obotriternes land. Helmolds ord, at hertugen „lagde en vis adelsmand ved navn Guncelin, en kampdjærv mand, tilligemed *krigsmandskab*" (cum militia, I 87) i den ny borg, forklares da også i henhold hertil om de lensmænd, der fra nu af blev knyttede til landet øst for Elbe og dets vordende greve, medens deres ejendomme lå på den anden, den saxiske, side af floden: det var noget de verdslige fyrster kunde lære af kirken, der jo stadig forsynede (og forsyner) sine missionærer med midler hjemmefra og overlod det

til fremtiden, om de ligesom kunde fæste rod i det ny land og hente deres næring af det.

Det varede ikke længe før Obotriterlandets hovedborge kom i Saxernes hænder. Medens Guncelin selv beholdt Sverin og det vigtige Ilov (n. o. for Vismar), satte hertugen Henrik af Skaten på den gamle Meklenborg; denne førte en mængde Flamlændere med sig og dannede en nybygd midt imellem Venderne; Ludolf af Peine blev sat over Malchow, en borg i nærheden af Müritzersee, Ludolf af Brunsvig endelig fik borgen Cuscin, som dr. W. søger i samme egn, lidt længere mod vest. Niklots sønner, Pribislav og Vertislav (den tredje, Prislav, var i Danmark), sad derimod i Verle, i Kissinernes land, syd for Rostok; deres herredømme strakte sig herfra mod øst henimod Pommern, men de anerkendte, idetmindste formelt, hertugens overhøjhed (Helmold I 87). Det gik dem nu altså som det forhen var gået Vagrerne under deres Pribislav, de fik valget mellem inden føje tid ikke blot at bøje sig for kristendommen og den tyske kultur, men tillige selv at blive Tyskere, eller at vælge ny kampe og gå tilgrunde i dem. Det er jo bekendt nok, også fra vor tid, hvor hensynsløse og hjerteløse Tyskerne er i den henseende, især overfor de slaviske folk, overalt hvor de har magten; den samme udvikling gentages jo den dag idag i Posen, efterat umådelige strækninger i tidens løb er fortyskede. Skønt det er en tysk forfatter der skildrer os Obotriternes undertvingelse, genlyder dog hver side i hans bog af det hendøende folks bitre klager over det overmod og den råhed, der gjorde sejrherrerne så utålelige, af den sorg og harme, der hvilede over Venderne, medens den ene af deres stormænd efter den anden nedsank i fattigdom og forglemmelse eller søgte sig et nyt hjem der, hvor Tyskerne endnu ikke var nåede hen, hvis han ikke foretrak det fredløse liv på havet i en fortvivlet kamp for tilværelsen. Og samtidigt bredte den ene Tysker sig ved siden af den anden på de forladte gårde, i hvis ejere almuen hidtil havde set sine førere og venner; nu mødte de indfødte kun foragt og hån over deres sprog, skikke

og fædrenetro hos de store, og der hvor de før havde fundet en støtte lignedes de nu ved hunde og urene dyr. Det kom derfor også til fortvivlede forsøg på at generhverve den tabte frihed. I året 1164 angreb Pribislav i forening med Kasimir og Bogislav af Pommern de tyske nybygder; Meklenborg blev erobret og jævnet med jorden, henved 100 Flamlændere dræbte, kvinder og børn slæbte bort i trældom; de østlige borge Malchow og Cuscin måtte overgive sig mod mandskabets fri bortgang, overalt hærgedes hvad der var tysk. Da samledes selvfølgelig de tyske fyrster for at hævne nederlaget; ved Verchen, ved den nordlige spids af Kummerow sø på grænsen af det nuværende Meklenborg og Pommern, kom det til en afgørende kamp: grev Adolf af Holsten faldt, men Venderne led et fuldstændigt nederlag ved Gunzelins tapperhed; 2500 stridsmænd fandt døden, resten adspredtes. Henrik og kong Valdemar, der til samme tid løb ind ad Penes munding, begyndte at forfølge sejren; men pludselig opgav hertugen det igen og hver gik til sit. Kampen fortsattes derpå i det små i Obotriternes land og endte med Vendernes udryddelse som folk: kun levninger blev tilbage i det ødelagte land og blandedes med de fremmede; mangfoldige forlod det for at søge tilflugt hos deres frænder mod øst — men her blev de grebne og solgte som trælle — eller på havet og de fremmede kyster, hvor en ny kamp på liv og død ventede dem.

Det varede dog ikke længe før de altid vaklende forhold bragte hertugen til at attrå et forlig med sine naboer; han indrømmede Pribislav alle sin fader Niklots lande, undtagen grevskabet Sverin, der indskrænkedes til den sydlige del af det nuværende Meklenborg; Kasimir og Bogislav anerkendte derimod ligeledes hans lenshøjhed, og lod deres land nord for Pene optage i bispedømmet Sverin, som det senere i stiftelsesbrevet hedder „bevægede ved den fromme Bernos prædiken". Dermed var da hele det område, der fra først af var bestemt for erkebispedømmet i Hamborg, med alle vedkommendes samtykke lagt ind under kirken og den saxiske lenshøjhed. Der

var kun *en* undtagelse: *Ryø*, med sin Svantevit og sin gamle kongeslægt, der nu ikke blot repræsenterede den lille øs stridbare indbyggere, men hele Vendlands underkuede almue og alt det vilde hedenske mod, der endnu ulmede under asken af de afbrændte lunde og borge. Et blik på kortet viser, hvilken betydning denne ø måtte få netop nu; ligesom Als, der er bleven kaldet nøglen til Sønderjyllands fastland, ligger den langs et smalt sund som en stadig trusel, som et tilflugtssted for de forfulgte og et mødested for de misfornøjede. Det var derfor intet under, at hertugen først og fremmest ønskede at få hedenskabet knækket på denne ø, og at han til den ende befalede sine lensmænd på enhver måde at hjælpe de Danske til dens indtagelse.

Således stod sagerne, da kong Valdemar og Absalon foretog det berømte tog mod Arkon og Karens, Ryøs tvende våbenpladser, et tog der står i den danske historie med en ganske ejendommelig glans, og også i Vendlands er en af de mest epokegørende og dramatiske begivenheder. Om enkelthederne kan der her ikke tvistes, da Saxe er den eneste og fyldestgørende kilde; derimod kan det almindelige synspunkt for denne erobring, ligesåvel som tidspunktet da den fandt sted, endnu ikke siges at være klaret ved de seneste tyske indlæg.

Otto Fock har i sit ovenfor nævnte skrift givet et ret værdifuldt bidrag til Ryøs historie i den hedenske tid, ligesom han giver ikke få geografiske oplysninger, ledsagede af tvende oplysende kort, et over hele øen, et andet i farvetryk over Arkons volde. Det standpunkt derimod, hvorfra han bedømmer begivenhederne, betegnes lettest ved den oplysning, at han var en af de fanatiske naturer der i 1848 forlod universitetet i Kiel for at deltage i oprørskrigen mod Danmark; han lader altså ingen lejlighed slippe forbi til at omtale de danske tilstandes usselhed og den tyske kulturs alt overvindende magt. I den henseende danner han en modsætning til dr. Wigger, der vel undervurderer det nordiske øfolks betydning i de vendiske begivenheder — som også vore forfattere i reglen har

undervurderet betydningen af Saxernes bedrifter —, men dog stadig omtaler det med velvilje og agtelse. Medens nu de Danske, og det med fuld føje, stadig har betragtet Arkons fald med ublandet glæde — hvorom f. ex. Haderslevs gamle stadsret bærer vidne, idet den fastsætter, „at helgd ikke brydes med nogen hands gerning uden den dag[1], da kongen vandt Ryø“ —, sa Saxerne på deres held med onde øjne, og glæden over hedenskabets udryddelse i sit gamle hovedsæde var stærkt blandet med ærgrelsen over, at dette store resultat skulde være forbeholdt ofolket. Denne stemning har efterladt sig et dobbelt minde i skriftlige vidnesbyrd fra samtiden, der hver for sig betegner en meget karakteristisk opfattelse. Det første er kejser Fredriks brev, hvorved bispedømmet Sverin stadfæstes på det højtideligste. Her fremstilles Ryøs erobring og Svantevits ødelæggelse ganske naivt som biskop Bernos værk, ligesom øen tages til indtægt for det hellige romerske rige. De Danske omtales ikke med et ord, og det er som en gåde, at kun den del af øen, der tilhører hertugen af Saxland, lægges under bispedømmet i Sverin, brevet antyder end ikke, hvad for en mystisk magt det er der ejer det andet. Det var dette standpunkt, hertugen agtede at indtage i sagen: der var sluttet et forlig, som vi dog kun kender af Helmolds beretning, og hvorved der skal være bleven bestemt, at Saxerne og de Danske skulde dele alle fremtidige erobringer og alt bytte; i henhold dertil forlangte Henrik halvdelen af tempelskatten og af den erobrede ø. Det må være os tilladt at tvivle om Helmolds ord, om der end ingen grund er til at tvivle om hans sandhedskærlighed; ligesom Saxe var han hildet i sit folks og sit partis synspunkter, og at bruge den ene af dem som et apostelskrift og den anden som en fjendes mistænkelige tale røber en national bornerthed, der ikke hører hjemme i videnskaben. Er der 1167, som Helmold påstår, bestemt noget om deling af land og bytte (H. siger „tributa“), må det have

[1] [Senere Tilføjelse:] Engi man ma bryte h.; sml. Jydsk lov 2, 82: man ma æi h. brytæ osv., d. e. manden bryder ikke h. på sin husfrue *uden* ved at osv.

gældet det tog, man stod i begreb med at gøre og som også kom til udførelse; om der dengang er bleven tilstået de Danske en del af byttet ved vi ikke, at de intet fik af det erobrede land er afgjort. Meningen har da sikkert heller kun været, at hærene skulde underholdes af den brandskat, der blev pålagt de egne, der førtes krig med, og som altså skulde deles mellem begge; en varig deling af højheden vilde hertugen vistnok være den sidste til at indlade sig på. Nu derimod da Ryo var taget, skulde hint forlig gælde i videste omfang; de pommerske fyrster deltog i belejringen af Arkon, men forlod øen, da de så at Valdemar sluttede fred med dens konge Tetzlav, som foretrak underkastelse under Danmark for fortsatte nederlag eller forbindelse med de fortyskede lande: *de* havde ventet at få den i forlening, siger Saxe. Noget lignende havde sikkert Henrik også gjort regning på, det vilde faktisk have overleveret Ryø i hans hånd, selv om højhedsretten formelt var bleven ved den danske konge eller ved dem begge i forening. Det første skridt, han derfor gør, er at få kejserens brev på halvdelen af øen som en del af hertugdømmet og dets bispedømme i Sverin; det følgende blev en ordre til alle Vender at hærge de danske kyster det bedste de havde lært. Helmold svømmer i krokodilletårer ved den jammer, det voldte os; på en dag, har han hørt, skal der have været 700 Danske falbudte på trællemarkedet i Meklenborg! Saxe ved intet om disse forfærdelige ulykker, og det er sandt at sige kun lidet sandsynligt, at dette var muligt strax efter en så afgørende sejr, efterat de danske kyster var bleven befæstede og flåden idetmindste tildels holdt søen en stor del af året. Virkningen var imidlertid, efter Helmold, at Valdemar ved en sammenkomst ved Ejderen delte tempelskatten, gislerne og tributen med Henrik, en beretning der, efter alt hvad der ellers vides om forholdene i de år, vistnok beror på en misforståelse og overdrivelse af hertugens venner. Da der ved dette møde blev stiftet et parti mellem de fyrstelige børn, er det rimeligt nok, at kongen har givet hertugen en del af tempelskatten, der jo

på en måde var hele Vendlands fælles eje, ligesom han kan have indrømmet ham en delagtighed i højhedsretten ved at give ham en del af gislerne: men det er et spørgsmål, om der ikke hertil har knyttet sig indrømmelser fra hertugens side med hensyn til det nærmeste fastland, der senere træder i bestemt afhængighedsforhold til øen[1] og netop ved denne tid var bleven genstand for et sejrrigt tog, ligesom både Pommern og Vagrien var bleven hærgede samtidig med den dorskhedstid, Helmold udmaler. Et fingerpeg i samme retning er det da vel også, at der netop nu går danske munke ikke blot til øen, men også til fastlandet, så de alt nu anlægger klostrene i Dargun og Belbog (Codex dipl. Pom. nr. 29 og 34), medens Kasimir tillader danske nybyggere at nedsætte sig ved siden af de tyske og vendiske under Darguns højhed (nr. 36, fra 1174).

Et andet punkt, der her må optages til fornyet overvejelse, hvor trættende det end kan synes, er året for Ryøs erobring. O. Fock kaster sig over det med en lidenskabelighed, der er en bedre sag værdig, han synes deri at se et spørgsmål, der vedrører den danske og tyske historieskrivnings ære, ligesom det for ham har den „praktiske betydning" at blive afgørende for jubelfesten! Denne fest er jo nu imidlertid fejret i 1868, og hvad den gensidige ære angår, da kan vi sikkert lade den helt ude af betragtning.

Spørgsmålet er selvfølgelig indviklet og kræver nogen tålmodighed. Der er især to veje man kan gå for at få det besvaret, man kan holde sig til de ligefremme angivelser af samtidige, og man kan drage slutninger af begivenhedernes gang i forhold til de utvivlsomt fastsatte holdepunkter; begge veje benytter Fock, men som det synes utilstrækkeligt og med en forudfattet mening. Der er nu to opgivelser fra tysk side: Helmold, der ellers så godt som aldrig nævner tal, siger det skete 1168, årbøgerne fra Magdeborg og to andre, af dem

[1] [Senere Tilføjelse:] Se Alexanders brev (1169) om Ryø: ut circumjacentem regionem sibi efficeret censualem (Thorkelin, Dipl., I 252).

afledte kroniker har derimod 1169; Fock kasserer imidlertid strax dette sidste vidnesbyrd, da vi ikke kender forfatteren(!), skønt andre tyske lærde dog mener at kunne udtale, at han netop er vel underrettet og selvstændig om de pågældende år (Wattenbach: D. Geschichtsquellen)[1]. Fra dansk side haves der efter Fock kun modsigende efterretninger; men havde han kendt vore årbøger noget nøjere, vilde han have set, at de så godt som alle henfører Ryos indtagelse til 1169; dette år ligger nemlig i deres opgivelse af 1170, thi på samme måde skydes flere andre begivenheder fra omtrent samme tid et år frem. Herfra afviger kun en dansk kilde med 1169, og Lundårbøgerne, der ved en åbenbar fejltagelse har 1167: 1168 findes derimod ingensteds. Dette år kan kun fås ud af en dansk kilde, nemlig dateringen af den sællandske kirkelov, der blandt andet regner fra Ryos indtagelse; men der er den mislighed herved, at af to gamle håndskrifter det ene regner 1171 for 3, det andet for 2 år efter denne begivenhed, det må vel altså blive uafgjort, hvad der her er det oprindelige. Men herefter er det i alle tilfælde klart, at så godt som alle årbøger, tyske og danske, er enige om året 1169, medens Helmold står alene med sin opgivelse af 1168.

Den anden vej, der maske kunde føre os til et sikkert resultat, er begivenhedernes rækkefølge. Også her ser Fock imidlertid forvirring overalt; han går nemlig ud på at gøre alle opgivelser indbyrdes modsigende for at beholde Helmold tilbage som den eneste pålidelige kilde. Det er imidlertid heller ikke her så galt med forvirringen og modsigelsen, som han gerne vilde give det udseende af. Vi begynder med de samtidige aktstykker. Dem glider Fock nu let nok hen over, ved at minde om at Alexander III's brev, hvorved Ryø lægges til Roskilde stift, mangler årstal, og efter pavens opholdssted at dømme ligeságodt kan være fra 1168 som 69. Følge-

[1] [Senere Tilføjelse:] Vendiske årbøger: annales Colbazienses, der for den ældre tid følger de danske, har Ryøs indtagelse til 1170; de er ellers særdeles pålidelige.

rækken af begivenhederne peger imidlertid afgjort på det sidste, til hvilket det også henføres både af dr. Wigger og Codex diplom. Pomeraniæ (nr. 27). Samtidig er nemlig det brev udstedt, hvorved Knud Lavard sættes på helgenlisten, og hans skrinlæggelse fandt efter Saxe sted sommeren efter at sendebuddene var kommen hjem, men det var, som det fremgår af alle vidnesbyrd, i 1170. Det samme fremgår desuden af et andet hensyn. Kejser Fredriks stadfæstelsesbrev for Sverin er dateret i begyndelsen af Januar 1170; men det svarer utvivlsomt til den pavelige afgørelse, der netop var 2 måneder ældre, der er ikke fjerneste grund til at tro, at den iltre hertug skulde tøvet med sin indsigelse i år og dag. Dette sidste tages imidlertid ingensteds med i beregningen.

Fock går nu videre: selv om det kunde godtgøres, at Alexanders brev var fra 1169, så vilde det intet bevise, siden der intet står i det om, hvor længe før begivenheden fandt sted. Her kommer han dog i modsigelse med sig selv. Han fremhæver netop selv, og med fuld føje, det hastværk, kongen og Absalon viste på Ryø, i løbet af et par dage ordnede de alle dets anliggender, modtog gisler og hyldningsløfte og begav sig på hjemvejen. Hvorfor skulde de da pludselig lade sig så god tid med at få pavens stadfæstelse på den ny erobring? Og denne havde ingen grund til at betænke sig længe; dels var Ryø allerede tidligere anerkendt som hørende til den danske kirke, dels havde kongens bøn en så vægtig talsmand som den ivrige erkebiskop Eskil, der stod Alexander nær som ven og tidligere lidelsesfælle. Og udtrykkene i kejserbrevet tyder på det samme: efterat Svantevits ødelæggelse er omtalt, fortsætter det nemlig: „efter disse bedrifter begav da hin biskop sig til vor højhed —“ (igitur post tantos labores idem episcopus serenitatem nostram adiit —), et udtryk der ligeså lidt går ud fra en længere mellemtid, som denne i og for sig har allermindste sandsynlighed for sig.

Vi kan da ikke på nogen måde blive stående ved det rent negative resultat, hvortil Fock kommer efterat have set på

alle disse data: tvertimod de vidner særdeles stærkt, for ikke at sige afgørende, for året 1169 som det rette. Tilbage står da kun fortællingens gang hos Saxe, der ved Velschows undersøgelse er bleven midpunkt i hele afgørelsen. Denne forfatter går nemlig i sine lærde noter til Saxe ud fra, at vi i hans krønike finder en nøjagtig tidsregning, der formentlig støtter sig til samtidige optegnelser af ham selv eller Absalon. Denne anskuelse er sikkert uholdbar, hvad enten der ses hen til dens sandsynlighed i og for sig, eller til dens faktiske anvendelse. Fock har utvivlsomt ret i sin kritik af den skarpsindige note, der søger at bevise, at Ryøs indtagelse af Saxe sættes 5 år efter slaget ved Verchen, der fandt sted i 1164; hele denne bevisførelse må indrømmes at være forfejlet og tendentiøs. Men når Fock nu vil bruge den til på engang at angribe Velschows omdømme og Saxes troværdighed, da glemmer han. at den ene af disse må være given, for at den anden kan rokkes. Det er da heller kun Velschow der falder for hans slag, Saxe træffer de ikke: det er jo ikke ham der har påstået annalistisk nøjagtighed eller ufejlbarhed i andre enkeltheder; tvertimod han fortæller hvad han ved og som han ved og husker det, og det må være os nok. At han har taget fejl i flere ting er forlængst bleven eftervist, og det kan være temmelig ligegyldigt, om flere eller færre vil slå sig til riddere på ham efter at have brugt hans uundværlige hjælp. Morsomt nok er det imidlertid. at den skarpsindige Tysker — (og det skal anerkendes, at Fock klarer adskillige indviklede spørgsmål med megen skarpsindighed) — langt om længe kommer til at bevise netop sit år ud af Saxe, og endnu morsommere er det, at han formelt har ret. Han har kun begået en væsenlig fejl, idet han nemlig kun går ud fra *et* fast udgangspunkt; er der tvivl om en tidsbestemmelse, er det imidlertid aldeles nødvendigt at have to, blandt andet for at kunne overbevise sig om der overhoved kan vides noget bestemt. Og intet er da heller lettere end netop på dette sted at få to slige holdepunkter: ved siden af 1164 fremstiller sig ligesom af sig selv 1170, da Knud Lavard

blev skrinlagt i Ringsted. Og ved da at gennemgå Saxe med dette for øje vil man komme til det sørgelige resultat, at han kun har 5 år mellem de to begivenheder; O. Fock har selv talt de 4 første, det femte kommer af sig selv, det kan man ikke tage fejl af. Arkons fald ligger imellem de to punkter, det er alle enige om, det finder sted i det fjerde år talt forfra, i det sidste bagfra; altså atter samme uvished, 1168 eller 69! Der er intet andet for: Saxe må have glemt et år; da man ikke er berettiget til at tvivle om, at han jo har iagttaget den rette følgerække af begivenhederne, må man antage, at han ikke har angivet et årskifte med de sædvanlige udtryk, men at han af sin iver i at fastholde fortællingens tråd har ladet sig forlede til at sløjfe to år sammen. Det er endda ikke det værste, der kan hændes en historieskriver; i sagaerne gives der mangfoldige exempler derpå, Olav Trygvesøn siges f. ex. enstemmig at have været konge i 5 år, og dog vil sagaen med al sin omhyggelighed for at betegne årskifterne ikke rigtig slå til for mere end 4. Ved fastsættelsen af Rytoget må vi da gå ud fra begge den åbne søs faste bredder så langt isen hænger sammen og kan bære. Går vi da først tilbage fra 1170, får vi Arkons fald i 69 og Norgetoget i 68; dette gav nemlig anledning til hint, da Venderne havde benyttet kongens fraværelse til fornyede hærtog, og S. udtrykkelig knytter dem sammen som tilhørende to på hinanden følgende år (p. 821). Længere kan vi imidlertid ikke gå tilbage, da Norgetoget knyttes til det foregående med et „derefter“ (p. 817: post haec), der ikke siger noget bestemt; kun er det rimeligt, at det tidligere tilhører et andet år, siden ellers årstiden plejer at være angiven („hen på sommeren“, „samme efterår“ o. l.). Fra 1164 kommer vi til det følgende år for togene p. 800 og 802, som også F. hævder mod V., der vil have det første norske tog puttet imellem. Derefter følger der atter et nyt år, men fortællingen strømmer nu en stund med en sådan fylde, at det ikke bliver muligt mere at kontrollere den kronologisk; i dette mellemrum, der formelt kun er et år, må vi

da uden al tvivl søge de to savnede 1166—67. Fock siger rigtignok, at alle er enige om, at de her fortalte begivenheder tilhører *et* år, men det er ikke nok: der er noget ligefrem urimeligt deri. Efterat der nemlig er fortalt om to tog, et på foråret og et om sommeren, og vi altså er rykket langt frem på året, kommer begivenhederne med Buris og Normændene (p. 808) og, efter fortællingen om Absalons borg, en sammenkomst med Henrik ved Krempe (810), det derefter følgende fjendskab med ham, og Vendernes hærtog på hans befaling. Derefter bringer Gotskalk Venderne på vor side, de gør et angreb på Tyskerne, hvad der atter bringer Henrik til at forlige sig med kongen, så de begge gør et tog mod Demmin og Volgast (817). Men at alt dette ikke *kan* være sket mellem hundedagene og jul kan der da ingen tvivl være om. Der skal tid til at blive uvenner som til at blive venner, og der skal tid til afgørende frontforandringer mellem hele folk, især når bevægelsen skal udgå fra dem selv. Der bliver kun mening i denne fortælling, når Gotskalks agitationer, til hvilke der som for antydet sikkert sluttede sig dybere gående planer, end Saxe senere mindedes eller ønskede at lade se, henføres til vinteren mellem 1166 og 67, således at Venderne i foråret brød ind over Meklenborg, hvorpå forliget kom istand i sommerens løb[1] og stod sin prøve i toget mod Volgast. Men antages dette for sandsynligt, da er Saxes fortælling jævnt fremskridende uden altid at iagttage de ydre mærker for årskiftet, og vi føres uden spring fra 1164 til 1170, i den naturligste og mest sandsynlige følgerække af begivenheder der kan tænkes. Men toget til Ryø falder rigtignok afgjort til året 1169, hvad der da for enhver, som uden fordom har overvejet de før fremstillede indicier, kun kan bekræfte denne gangs troværdighed.

For imidlertid ikke at lade noget uomtalt, der kunde bidrage til at kaste lys over det kronologiske spørgsmål, skal

[1] [Senere Tilføjelse:] 1167 i Avg. døde Gertruds mand, Fredrik; forliget der bekræftedes ved forlovelse eller løfte om en (senere) forlovelse, må vel altså henføres til høsten 1167.

her endnu gøres opmærksom på et, nemlig de dage Arkons indtagelse fandt sted på. Det var d. 14. Juni volden blev tændt i brand, d. 15., St. Vitus, om morgenen, drog de Danske ind i borgen og ødelagde Svantevits billed, døbte og indviede en kirke. Om aftenen drog Absalon afsted tilsøs til Karens, kongen fulgte efter d. 16. om morgenen, og denne by blev modtaget, kirker og kirkegårde indviede, og d. 17. blev øens vilkår nærmere aftalte, skatten udleveret og flåden fik hjemlov. Hvad enten man nu holder sig til 1168 eller 69, så falder en af disse dage på en søndag, i det første år var det d. 16., i det sidste d. 15. Juni. Men af fortællingens gang er det tydeligt, at man langt snarere må antage dette end hint. Kun således synes det at kunne forklares, at man opsætter at tage byen i besiddelse strax samme aften, da det ikke var sent (kampen begyndte medens kongen holdt sig inde i middagsheden) og man havde den lyse sommernat for sig; sabathaftenen kunde man derimod betænke sig på at vanhellige ved et så urent arbejde som at tage fat på afgudens billed. Faldt søndagen derimod på d. 16., da måtte det synes besynderligt, om Absalon med Eskils samtykke aftenen før stak i søen, istedenfor, som Ryboerne havde bedt om, at give dem en dags tid længere til at betænke sig, hvad der jo ikke kunde vriste sejren af hans hænder, — om ikke for andet, så for at give dem et håndgribeligt bevis på, at det hørte med til „den danske skik", som de måtte love for fremtiden at følge, at holde søndagen hellig.

Helmold må altså have taget fejl i sin opgivelse af året 1168, det viser sammenstillingen af alle andre data, der er tilstede i så rigt mål, at der ikke kan være tale om at underkende deres betydning. At Fock til slutning udtaler, at dette er lige så umuligt, som at en historiker i vore dage kunde tage fejl af 1848, er ligefrem komisk. Vor hele dannelse fører det med sig, at vi hænger i årstal (hvad der er en fordel, thi tal er udtryk for noget bestemt og klart), hele begivenheder og systemer betegnes ved dem. Dengang var

det kun enkelte lærde der syslede med sligt, og overalt mødte man uklarhed og modsatte systemer: somme holdt sig til kongernes og bispernes embedsår, der i reglen kom frem i diplomer, andre daterede ligesom folk på Anholt „efter sidste Tyrkerfejde“, som almuen jo stadig gør endnu; selv årbøgerne møder op med de selsomste fejltagelser, — hvad skal man da vente af Helmold, der så godt som slet ikke befatter sig med årstal? Det skal heller ikke bebrejdes ham, at han har taget fejl, men vel hans landsmænd, at de for enhver pris vil give ham ret.

Hermed tager vi da afsked fra Vendland og dets omvendelse til kristendommen. Det er bekendt nok, hvorledes de nationale og politiske forhold senere udviklede sig. Med Ryøs erobring havde de Danske fået fast fod ved kysten, efter Henrik Løves fald undertvang Absalon snart fastlandets fyrster, og landet nord for Pene og Elde kom til at adlyde Knud, de Danskes og *Venders* konge. Således opfyldtes en tanke, der sikkert har været næret langt tilbage i tiden, og det ikke blot af Danske, men også af Vender, om end ikke i den form. Men dens opfyldelse kom for sent, der var flydt for meget tysk blod på Meklenborgs valpladser, og for meget var gået over i de vendiske årer, den danske indflydelse blev vel stor nok for en tid, men den var ikke varig, og efterat Henrik „af Sverin“ havde forrådt Danmarks konge og sammen med Saxernes fyrster besejret ham ved Bornhøved, brast atter det bånd, der for en tid knyttede de to genboer sammen, — det brast vel ikke uden den smerte, enhver stor skuffelse fører med sig, men sikkert nok til held for folk og rige; thi det var ikke mere et vendisk, men et tysk land vi var forenede med.

HARALD HARDRÅDE I LIMFJORDEN.

(1870.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870, S. 111—19. — Her med Tilføjelser af Forfatteren.]

Fortællingen om den eventyrlige norske konges flugt vesterpå ud af Limfjorden er atter bleven fremdragen og forklaret af etatsråd Steenstrup på en måde, der ikke tidligere er falden nogen ind. Idet han nemlig går ud fra den forudsætning, at Limfjorden på den tid var åben mod vest, indskrænker han Haralds bedrift til at skibene er bleven dragne over Løgstør grunde, så Normændene derved „slap de Danske af hænde"[1]. Der må nu ved en undersøgelse af stedet, hvor denne begivenhed fandt sted, strax skelnes mellem to ting: de historiske kilders opfattelse og selve begivenheden; begge er nemlig skilte ad ved et tidsrum af 150—200 år. Det sikreste er da at begynde med den skriftlige efterretning, der er overleveret os i Snorres „Harald Hardrådes saga", kap. 60. Ordene falder her ingenlunde så betegnende som etatsråd Steenstrup forudsætter, og som det da også vilde have været i høj grad overraskende at træffe det hos en Islænding, der neppe nogensinde har set Limfjorden eller kunde kende dens indviklede former af andres nøjagtige beskrivelse, eller, som vi idetmindste kan, af kort.

---

[1] Se Årb. f. n. oldk. 1868, s. 328 ff.

Snorre fortæller kun ganske i almindelighed, at Limfjorden er således dannet, at indløbet er sære smalt, så smalt som et aløb (mjór árâll, Ungers udgave s. 590), så at kun *et* skib kan sejle ind ad gangen; længere inde derimod udvider den sig til et helt hav, der på det bredeste sted hedder Lusbredning. Men denne beskrivelse passer langt bedre på Jyllands Vesterhavsfjorde eller de vendiske floddeltaer end på Limfjorden: ved indløbet til Stettin, Memel eller Kønigsberg vilde der kunne være tale om en sådan modsætning, i Limfjorden er den langtfra så stor, ja bredninger afvexler her så hyppigt med snævringer, at den der kender fjordens udseende neppe ved nærmere overvejelse vil anse dens beskrivelse for udtømt eller endog blot klart antydet ved Snorres ord. Dertil kommer, at nævnte Lusbredning, der vel må være Lysenbredning og ikke Livbredning, efter R. H. Kruses oplysning (i Årb. f. n. oldk. 1869, s. 278), ikkun er navnet på en forholdsvis lille bredning imellem Mors og Salling, og at Snorre altså også her er temmelig tarveligt underrettet. Men ved siden af denne mangelfulde beskrivelse af Limfjorden ses det imidlertid tydeligt nok, hvad Snorre mener om Haralds flugt. Kongen hærgede, siger han, på begge bredder, da han fik efterretning om Svens ankomst til fjorden, og han begav sig nu til det sted, hvor fjorden er bredest. Derfra er der et smalt ejd ud til havet, det trak han skibene over i nattens løb. Snorre har her en dobbelt modsætning: det sted, kongen først hærger på, og hvor den lille ø lå, modsættes fjordens bredeste sted, Lusbredning, hvorhen han ror ved efterretningen om Svens ankomst: þá lagði H. k. skip sín at eyju nökkurri — H. k. hélt skipum sinum inn i fjörðinn, ok þar er breiðastr er, (er) heitir Lúsbreið. *Dernæst modsættes hele indrigen havet mod vest,* fra hvilket den er skilt ved et smalt ejd: en þar or vikinni innanverðri er eið mjótt vestr til hafs, þannug reru þeir H. k. um kveldit. Hertil svarer det da også, at Nordmændene strax efter at være komne over ejdet drager nordpå hjemefter: héldu þá norðr fyrir Jótland. Der synes ikke at

kunne være delte meninger om, at jo Snorre har skrevet dette ud af den forestilling, at overgangen skete ved Harboore, der idetmindste på hans tid (som vi ved af Saxe) skilte Limfjorden fra Vesterhavet og gjorde den til en fjord. Den selvsamme forestilling har den omtrent samtidige forfatter af Knytlingesaga havt, og den kommer her endog frem på et sted, hvor det er at formode at han har benyttet ældre kilder, nemlig i hans Knud den helliges saga. Her siges der udtrykkelig, at Limfjorden mod vest skilles fra havet ved et smalt ejd, der hedder Haraldsejd, thi her var det kong Harald Sigurdsøn undslap kong Sven: ordene falder næsten som hos Snorre: úr norðanverðum Limafirði er mjótt eið vestr til hafs, er heitir Haraldseið o. s. v. (k. 32). Hvoraf misforståelsen med navnet er opstået, kan vel neppe siges med sikkerhed: indtil bedre oplyses, ligger det nærmest at forklare det som en misforståelse af Harboor (Hartheboore), der måske kunde forekomme en eller anden kronikeven i middelalderen som en fordrejelse af Haraldsor, hvoraf da atter efter den islandske sprogbrug kunde opstå Haraldsejd (sml. opfattelsen af Oddesund som Ottossund og dette navns anvendelse på Skagerak, Adam II 3).

Hermed er selvfølgelig ikke bevist, at Harald Hårdråde virkelig trak sine skibe over landtangen ved Agger: der ligger en så lang tid mellem denne bedrift og Snorres fortælling — og Knytlinges alder kan i dette punkt ikke kontrolleres —, at en flytning af traditionen godt kan tænkes at have fundet sted, dersom der da ellers er noget der gør den rimelig. Er der ikke det, da er det på den anden side misligt at forudsætte den, thi den historiske overlevering er vel underkastet de samme skrøbeligheder som alt menneskeligt, men den er da heller ikke vilkårlig i den grad, at den uden grund skulde bytte sted. Det eneste der synes at have kunnet afstedkomme nogen forandring i traditionens stedfæstelse, er en forandring af selve de naturlige forhold ved Limfjorden, og af denne afhænger da i virkeligheden enhver afgørelse i den henseende. Var fjorden nemlig lukket, dengang Harald undveg, da må det

have været ved det ejd der lukkede. bedriften udførtes: Sven vilde selvfølgelig ikke opgive forfølgelsen i et lukket farvand. fordi det lykkedes fjenden at slippe over nogle grunde. Var der derimod åbent mod vest — selvfølgelig med dybt vande. dybere end ved Løgstør. thi ellers var vanskeligheden alligevel større her end der —, da bliver det rimeligst at henføre det hele til et østligere sted, og da vistnok nærmest til grundene ved Løgstør, der til sine tider havde mindre end 3, til andre over 10 fod vand[1].

På dette punkt har hr. C. F. Bricka også stillet spørgsmålet i de indledende bemærkninger. hvormed han ledsager etatsråd Steenstrups fortolkning af Snorres beretning, idet han søger at vise, at Limfjorden på Haralds tid ikke var nogen fjord, men et åbent sund. Men hvad der i den henseende fremføres er neppe af så stor vægt. at det kan blive afgørende for spørgsmålets besvarelse.

Hvad således først Adam af Bremens efterretning om Nørrejylland og særlig Vendle angår. da viser han sig her overalt at være temmelig mådelig underrettet. Ikke blot lægger han de forskellige dele af det i en broget uorden: hans beskrivelse af landet selv viser, at han kun kendte det af andres omtale. Men selv afset herfra beviser det intet, at han kalder Vendle for en ø, thi det samme siger han om Thy. og uden al tvivl tillige om Skåne. Skal vi tro Adam på ordet, at der var åbent ved Harboøre, da må der også have været åbent ved Hanvejle og Bolbjerg, og det er da vanskeligt at forstå, hvorledes man har kunnet kalde det mellemliggende vand for en fjord; mellem småøerne kaldes idetmindste under ganske lignende forhold farvandene for sunde. Men Adam tænker ved

[1] Der haves i ministeriernes arkivs 2 afdel. en pakke ret interessante sager om disse grundes udgravning i årene 1758 ff. Det hedder her bl. andet i „trende Fornuftige og Søe-Vante Mænd af Schiwe deres attest af 10. Mai 1765“, at „en halfsneesz Miile derfra nemlig ved Haarboe Øer, hvor Landit imellem havit og fiorden er megit smal. hender det sig ofte med stormende N. Vest Vinde, at havit skyller over i Liimfiorden“. — 1560 kunde skibe gå ud af Limfjorden mod vest, se Kirkehist. saml. VII 350. Jvf. endvidere sognebeskrivelserne fra 1683.

en „ø" øjensynligt kun på en landstrækning, der ligger „ude i vandet", ikke just „omflydt af vand"[1]. Og det gør ikke blot han, men det gjorde alle i ældre tider, deraf opstod navne som Hindsholm, Svansø, Medelsholm(herred), Skáney o. l. og derfor kalder f. ex. Saxe den del af Ryo, som Arkon lå på, for insula Arconensis, og siger at den var skilt fra det andet ved et smalt sund, det samme som Adam siger om Vendle og Thy. Den samme uklarhed i henseende til begrebet af en ø, som vi med vore bestemte definitioner vel må kalde det, kommer frem der, hvor Adam siger, at Fyn hænger sammen med Jylland: Funis insula adhaeret regioni quae Judland dicitur (IV 4), eller der, hvor han fortæller, at de danske lande øst for sundet „næsten" er en ø, da de kun hænger sammen med Sverig ved en landarm (k. 7), en betegnelse, der efter vore forestillinger mildest talt er meget dristig. Men endnu tydeligere bliver det når han senere ligefrem kalder Skåne for en ø, thi det er øjensynlig kun den han kan sigte til, når han opregner de store danske øer: Vendle, Mors, Thy, Samsø, Fyn, Sælland, „den syvende er den der hænger sammen med hin" (Sælland): septima quæ illi adhaeret et quarum supra mentionem fecimus — og Bornholm. Med Lappenberg her at ville tænke på Sprogø, der kun nævnes i en skolie (107) synes dog ikke at kunne lade sig gøre, især da der strax efter opregnes 7 mindre øer, hørende til Fyn. Om Skåne kunde der derimod siges, at det hængte ved Sælland (ligesom Fyn hængte ved Jylland), han fortæller nemlig udtrykkelig, at Helsingborg kunde ses fra Sælland af (k. 7 og 16). Det der er ejendommeligt for Adam som for alle middelalderens geografer er netop den skødesløshed, hvormed de betegner forhold, der forekommer os både at have stor betydning og at være meget simple at holde rede på: det kan være vanskeligt at finde sig

[1] Werlauff siger det samme i sine efterretninger om Prokop i Vid. selsk. hist. og fil. skrifter VII 51. Jvfr. Pavl Varnefrid de gestis Longobard. I 2. Adams 4. bog er „descriptio *insularum* aquilonis" d. e. de nordiske lande. Harald Blåtand kalder Norge for sin „høgeø", fordi han får høge i skat af Hakon jarl (Munch I, 1, 851 f.). Halvøen øst for Nyborg (ved Slipshavn og Knudshoved) hedder Østerø.

tilrette hermed; men man overbevises snart om, at der ikke må ventes mere end noget omtrentligt i den henseende, når man gør sig bekendt med de første geografiske kort, der dog tilhører en langt yngre tid end den der her er tale om. Det kan ikke føre til andet end misforståelser at læse middelalderens forfattere med vore kort for øje og vore definitioner på rede hånd.

Det andet argument, der jævnlig er bleven brugt for at hævde et sunds tilværelse i det 11. århundrede, er fortællingen om Knud den helliges fladesamling i Limfjorden. I og for sig skulde man synes, at denne ikke kunde bevise noget, thi skulde flåden overhoved samles, da måtte det vel være her, hvad enten der så var en udfart mod vest eller ej. På samme måde samledes den ved Masned og i Grønsund til Vendertogene. Andet sigtes der heller ikke til i den eneste samtidige beretning vi har, nemlig Ælnoths. Han siger nemlig ingenlunde (som B. oversætter), at flåden samledes i *den vestlige del af Limfjorden*, men kun, at den begav sig til *den vestlige havns bredder*: Danorum exercitus occidentalis portus litoribus — advehitur: herved betegnes kun ganske i almindelighed Limfjorden poetice et eleganter som rigets „vestlige havn“, ligesom man f. ex. kunde kalde Grønsund for rigets sydlige havn[1].

Men Sven Ågesøn går videre; han siger, at flåden lå i Humle havn (ligesom Ryårbøgerne påstår at den lå ved Fiskebæk, nær Viborg), og han føjer hertil den bemærkning, at Limfjorden dengang var åben mod vest; Saxe siger også netop på dette sted, at den har været åben, og de tænker da vistnok på det samme: at det var meningen, at flåden skulde drage ud til England ad den vej. Spørgsmålet må her blive, hvorfra Sven og Saxe fik denne underretning, omtrent et

---

[1] Ælnoth, der øjensynlig kender denne egn bedre end de andre forfattere, kalder Vendle for en „regio maritima“. — Knud den store f. ex. lægger altid ind i Limfjorden, når han fra England kommer til Danmark, en gang for at gå til Helgeå, en anden gang for at gå til Norge; han samler den danske ledingshær ved Hals.

hundred år efter at Knud havde tænkt på sit Englandstog. Med sikkerhed kan der intet siges herom; men det skader jo ikke at forudsætte, at de har søgt og fået den bedste oplysning, der med rimelighed kunde ventes på deres tid og efter deres forhold. Lad os tænke os, at de har hørt det af kyndige folk fra Viborg, eller vel endog fra Vestervig, — videre kan man ikke antage at de er gået. At gå til folk på stedet for at udfritte dem, med stadigt hensyn til de fejltagelser de rimeligvis vilde kunne gøre sig skyldige i, sammenligne forskellige udsagn osv. for at komme til et fuldstændig pålideligt resultat, det kunde neppe falde en krønikeskriver ind i anledning af langt vigtigere forhold, ligeoverfor et spørgsmål som dette kunde der slet ikke være tale om det. Altså en kanik fra Viborg har 100 år efter Knuds påtænkte tog fortalt som en almindelig mening blandt folk, der syslede med slige ting derovre, at det dengang havde været kongens agt at drage vesterpå til England gennem et åbent sund ved Harboøre eller hvor det nu skal sættes. Vi må da spørge videre: hvorpå støttes denne mening? thi andet end en mening kan det jo ikke være, siden toget gik overstyr. Den må være fremgået af den erindring, at der lå en stor del skibe i nærheden af Viborg, altså i Limfjordens vestlige del, i forbindelse med den tradition, at fjorden engang i tiden har været åben mod vest. Fortællingen om Knuds plan er et naturligt produkt af disse to faktorer, men de er, nærmere beset, hver for sig uden betydning. Når Ælnoth siger, at flåden samledes ved Limfjordens, rigets vestlige havns bredder, medens Sven fortæller, at den lå ved Humle havn, Ryårbøgerne ved Fiskebæk, da er resultatet heraf et og det samme; de sidste har havt forskellige hjemmelsmænd, der hver gav en bestemt egns tradition, hin måske Vestervigs, denne Viborgs; thi om et så bestemt faktum, som at der lå en usædvanlig mængde orlogsskibe, er lokalberetningen rimeligvis pålidelig. Men ligesålidt som det at der var samlet en flåde ved Fiskebæk udelukker, at der samtidig var en samlet ved Humle havn, ligesålidt udelukker begge disse

fakta det tredje, at der lå en måske endnu større ved Ålborg, en fjerde ved Hals o. s. fr. — eller, som Ælnoth siger, at hele Danmarks ledingsflåde, vistnok hundreder af skibe, var samlet ved Limfjordens kyster.

Den anden del af Svens og Saxes fortælling er det derimod langt vanskeligere at kontrollere, da den synes at være bragt i forbindelse med denne tradition ved en ren vilkårlighed. At der engang havde været åbent vand mod vest, er nemlig en så almindelig og ubestemt efterretning, at der intetsomhelst kan bygges på den. Ikke blot kan der ingen tidsbestemmelse hentes af den, men der kan end ikke med sikkerhed af den sluttes, at der nogensinde har været åbent. Det er måske ikke andet end en mening, der almindelig udtaltes af folk, som kendte egnen; det var et alt for mærkeligt træf, at Østersøen her strakte sig helt over mod Vesterhavet, sa de kun skiltes ad ved et smalt ejd, der tilmed af og til overskylledes af søen, — her måtte der bestemt engang have været en forbindelse! Det er den slags sagn og formodninger, almuen stadig er tilbøjelig til; derfor hører man overalt, hvor naturforholdene nogenlunde kan give anledning dertil, at havet enten tidligere er gået højere op, eller omvendt, at der har været bebygget langt ude i søen; det er det, der på en måde giver en egn sin første historiske interesse og derfor bliver genstand for de mere fremmeliges spekulationer og formodninger. Men i vore dage har historien overladt slige spørgsmåls afgørelse til naturvidenskaben, nar den ikke selv kan sige noget bestemt om dem. I dette tilfælde synes der snarere at være grund til at antage, at Limfjordens vestlige ejd har været stærkere i tidligere tider (og også dette er der stedsagn om, se Årbøgerne 1869, s. 281), og at det er svækket efterhånden, indtil det i vore dage helt synes at skulle bukke under for havets magt. At der igen i en forhistorisk tid har været en periode, da der var åbent der og på mange andre steder, vedkommer selvfølgelig ikke denne overvejelse.

Men foreligger der således formentlig intet der kunde tyde

på, at Limfjorden var åben mod vest i det elvte århundrede, da er der heller intet som kunde svække troværdigheden af Snorres og Knytlingesagas beretning, at Harald Hårdråde lod sine skibe trække over ejdet ved Harboøre, og hypothesen om Løgstørs grunde, der jo kun er bleven til under trykket af en formodet kollision, og som under denne forudsætning, som det var at vente af den der har fremsat den, udmærker sig ved den lethed, hvormed den overvinder vanskelighederne, må anses for overflødig. Fuld sikkerhed kan der neppe opnås, eftersom kilderne er så meget yngre end begivenhederne; men sagnet synes dog at have været så bestemt og sikkert i sin sag, at det ikke bør vrages, før der foreligger aldeles afgørende grunde derfor.

HARALD HÅRDRÅDE I LIMFJORDEN.

Anmeldelse.

(1876.)

[Det nittende Aarhundrede. 1875, Oktbr. — 1876, Marts, S. 461—71.]

Harald Hårdrådes tog til Limfjorden og Limfjordens tilstand i det XI. århundrede. En undersøgelse af *J. Japetus S. Steenstrup.* (Fra videnskabens verden. 3. r. s. 3—83.) Kbh. 1875.

Den afhandling, som hr. etatsråd Steenstrup har udgivet under ovenstående titel, har med rette tildraget sig en vis opmærksomhed, ikke blot fordi den er optagen i en række småskrifter, hvis hensigt det er i en let tilgængelig form at meddele alle dannede læsere videnskabens modneste frugter, men også fordi den helt igennem lægger an på at give en endelig og udtømmende besvarelse af et spørgsmål, der vel ikke synes at være af nogen sær fremragende betydning, men dog, som forfatteren noksom har påvist, må vække såvel historikernes som geografernes interesse. Når imidlertid forfatteren af nærværende blade har følt sig opfordret til at tage til genmæle imod de af hr. etatsråd Steenstrup opstillede hypoteser, så er det ikke sameget for selve det omhandlede problems skyld — thi det har ikke den betydning, at dets besvarelse i en anden retning ikke skulde kunne opsættes, til der frembød sig en naturlig lejlighed dertil —, men simpelthen fordi disse hypoteser hviler på forudsætninger og er støttede ved påstande, der,

lige ud sagt, vilde kompromittere den historiske videnskab, dersom de fik lov til at stå uimodsagte i et tidsskrift som det, hvori de har fået en plads.

Hvorledes skal man nemlig i vore dage forstå et udgangspunkt som dette: — „have folkene i kong Haralds følge fortalt deres eventyr med slige enkeltheder — hvad jo er ganske naturligt —, så ere disse sikkert nok også blevne hørte af Islænderne, og at høre og at opbevare var for dem omtrent ét" (s. 48)? Det har nu i flere menneskealdre været historikernes vanskelige opgave at få rede på sagaernes indbyrdes modsigende, som oftest i al deres klarhed forvirrede, forblandede og forvanskede fortællinger, og så skal vi på én gang se Thormod Torfæus' doktrin om disse kilders inspiration stige op af den grav, som videnskaben forlængst har kastet! Harald Hårdrades eventyr falder i årene 1047—64 og Snorre, der fortæller om det, skrev ved år 1230: det er altså fem slægtled, der alle skal have hørt dette eventyr på samme måde og bevaret det uforandret i sine enkeltheder, således at Snorres optegnelse for os skal have samme værd som et samtidigt øjevidnes, i hvilken hvert ord og hver stavelse har sin betydning! Og dette er grundlaget for bevisførelsen i et skrift, der nævner „den udmærkede kritiske undersøgelse af Snorres historieskrivning" (af G. Storm), som har samlet et helt arsenal imod hin doktrin og med overvældende sikkerhed eftervist, hvor aldeles Snorre var sin tids barn, ligeså hensynsløs i sit literære arbejde som hele det 13. årh. i det øvrige Evropa.

Det vil ikke være uden interesse endnu et øjeblik at dvæle ved denne grundsætning eller rettere den måde, hvorpå den fremstilles for en mulig tvivlende læser. Af Harald Hårdrades saga ser vi, siger hr. St. (s. 49), „forfatterens åbne udtalelse af, at han af stoffets rigdom ikke vil holde sig til andet end det aldeles sikre; af den se vi endvidere, at kong Haralds historie allerede var af flere Islændere bleven bearbejdet og forelagt kong Harald selv eller hans sønner". Dette sidste ses nu just ikke af Snorre, han siger kun, at „en stor saga

om Harald er *sat i kvad*, som blev foredragne for kongen selv eller hans sønner"; men dette er dog vel ikke at „forelægge en bearbejdelse". Dernæst er det slet ikke Snorre, der siger alt dette, men den ældre sagaforfatter, hvis skrift udgør hovedmassen af Snorres kompilation[1]: thi vi må dog vel indrømme, at hans Haralds saga ikke fortjener andet navn. Men fortællingen om bedriften i Limfjorden findes nu hverken i den ældre saga eller i de kvad, hvorpå en stor del af sagaerne var bygget, og det bliver da vanskeligt at se, hvor disse formentlige vidnesbyrd om Snorres kritiske sans bliver af, eller hvorledes denne fortælling skal komme til at nyde godt af den.

Ikke desmindre er det jo vist, at Snorre var Islænding, og hvis dette skulde være nok til at være i besiddelse af en kvalificeret vederhæftighed, bliver jo lige fuldt denne grund tilbage til at fredhellige også fortællingen om Limfjorden. Hr. St. lader det ikke mangle på et sandsynlighedsbevis for at få os til at sluge denne kamel. „De opbevarede træk, siges der, gå ikke mere i det enkelte, end vi træffe det i islandske og andre sagaer, hvis enkeltheder vi have været i stand til at bekræfte enten ved uafhængige vidnesbyrd fra andre kilder eller ved den kontrol, som den ene videnskab ofte udøver med den anden. Det træk, Njalssagaen giver af den skæbnesvangre kamp ved Clontarf nær Dublin, at den holdtes en langfredag, bekræftes således af en gammel irsk krønike, men med sådanne biomstændigheder med hensyn ikke blot til egnens faste udseende, men selv til dens skiftende udseende efter flod og ebbe just på en given dag i et bestemt år og indenfor visse bestemte dagstider. En irsk geolog har, uden at kende krønikens skildring, givet ved *tilbage*regning et sådant billede af landskabet under floden og i ebben på netop denne dag og til netop disse klokkeslet, at både dagen og enkelthederne i

[1] Sml. Heimskringla s. 574 med Flateyjarbók III 343, der supplerer et manglende blad i Morkinskinna s. 59 (Fagrskinna s. 126).

kronikens staffage af denne begivenhed måtte erkendes som rigtige." (S. 48 f.)

Dette forholder sig fuldkommen rigtigt, enhver vil kunne overbevise sig om det ved at efterse selve kroniken, der nu i henved 10 år har været trykt med engelsk oversættelse og lærd kommentar (The war of the Gaedhil with the Gaill, by J. H. Todd, London 1867). Men enhver vil da også kunne overbevise sig om, at omtrent hele den sidste tredje del af kroniken, over 30 trykte sider, drejer sig om dette Slag, og at der ikke er skygge af tvivl om, at det er skildret af en samtidig; netop den omstændighed, at forfatteren véd besked med tidevandene på slagdagen, kalder udgiveren med rette „a fact which . . . proves that our author, if not himself an eyewitness, must have derived his information from those who were" (p. XXVII). Men skulde en forfatter i vore dage ikke ærlig talt være istand til det samme?

Njalssagaen skulde derimod afgive et bevis på, at denne nøjagtighed kunde gå i arv gennem slægter på Island. Nu er vistnok denne sagas overlevering i mange hovedtræk i overensstemmelse med kroniken, men hverken de i kampen deltagende hovdingers navne eller den omstændighed, at den leveredes en langfredag, en omstændighed, der spillede en stor rolle i forberedelserne til slaget og altid måtte gøre et varigt indtryk på kristne mænd, står i fjerneste forbindelse med tidevandene, og når så sagaen, som det er så rimeligt lang tid bagefter, fremstiller adskilligt i et aldeles falsk lys, tager fejl af al tidsregning og blander sagn, endog misforståede sagn (om Darrads væv), ind i fortællingen, så forvandler denne jævnforelse sig, som det synes, til en ligefrem satire over al denne tale om Snorres og hans landsmænds exceptionelle stilling til den historiske tradition. Og når vi så tænker på, at de samme sagaer henfører solformørkelsen den 31. Avgust 1030 til kong Olavs dødsdag den 29. Juli samme år, at de på næsten alle punkter er i den mest uforligelige strid med de samtidige danske, engelske, tyske eller byzantinske kilder,

så tør vi vel nok gå ud fra, at de skildringer, Snorre eller hans hjemmelsmænd giver af begivenheder fra det 11. århundrede, ligeså vel som dem, han giver fra det 9., er underkastede alle forkrænkelighedens love.

Dette måtte forudsendes for at vinde det rette stade for en vurdering af den del af hr. Steenstrups bevisførelse, der grunder sig på beregningen af nattens længde osv. osv.; alt dette må uden videre afvises som aldeles ubrugeligt. Hvor letsindig Snorre er i at udmale slige scener, ses allerbedst netop af det foreliggende exempel; thi han indskyder midt i fortællingen om Limfjorden et eventyr om, hvorledes kong Haralds mænd fandt vand ved hjælp af en lyngorm, og det skønt hans kilde, Morkinskinna, henlægger det til et helt andet sted, hvor Snorre ikke fandt der var passende brug for det, — altsammen noget som er tilfredsstillende oplyst i „den udmærkede kritiske undersøgelse osv."

Vi skal nu derimod følge hr. St. på hans vej som kritisk fortolker af Snorres beskrivelse af Limfjorden, idet vi dog skal tillade os at forudsende en så kort og simpel redegørelse af vor opfattelse som mulig, da vi ellers vilde stå fare for at komme ind på en alt for vidtløftig metode. Snorre siger (efter St.'s oversættelse): „Saledes er Limfjorden beskaffen, at den er at sejle ind i som igennem et smalt, åformet sejlløb; men når man kommer længere ind i fjorden, da er der som et bredt hav." Derefter kommer eventyret om lyngormen. Harald hører nu, at kong Sven er ankommen ved Hals og ifærd med at gå ind, men på grund af løbets smalhed kan kun et skib gå ind ad gangen (!); så fortsættes der: „Haraldr k. hélt skipum sínum inn í fjörðinn ok þar er breiðastr er (heitir Lusbreið)[1], en þar or víkinni innanverðri er eið mjótt vestr til hafs, þannug reru þeir H. k. um kveldit". Dette hedder i ligefrem oversættelse: kong Harald holdt med sine skibe ind i fjorden og derhen hvor den er bredest (hedder

[1] Disse to ord synes at være senere indskud af en randglosse.

Lusbredning), men dér er der et ejd fra indhavet (fjorden) vester til havs, derhen roede Haralds mænd om kvælden Snorre nævner altsa en dobbelt bevægelse: indad i fjorden til det sted, hvor den er bredest, og videre indtil det sted, hvor den er tilende og skilles fra havet ved et ejd. Ligeledes har han en dobbelt modsætning: den smalle del af fjorden modsættes bredningen, og hele fjorden („den indvendige vig") modsættes havet: hine to star i umiddelbar forbindelse med hinanden, disse to er adskilte ved et ejd, som kongen ma drage sine skibe over.

Netop saledes taler ogsa den anden kilde, som giver os underretning om denne bedrift og uden hvis vidnesbyrd vi neppe vilde kunne tillægge Snorres fortælling nogen synderlig betydning. Det er Knytlingesaga, der i sin skildring af de danske lande kommer til at omtale Limfjorden og her blandt andet siger: „ór norðanverðum Limafirði er mjótt eið vestr til hafs, er heitir Haraldseið" (fra Limfjorden er der mod nord (vest) et smalt ejd vester til havs, som hedder Haraldsejd), hvorpa den nævner Haralds bedrift. Dette simple og som det skulde synes aldeles afgørende bevis pa vor opfattelses rigtighed søger hr. St. at afkræfte ved den oplysning, at denne „sa meget yngre" forfatter rimeligvis har lant sin efterretning af Snorre eller i alle tilfælde har havt samme hjemmelsmand som han, da flere udtryk er fælles for dem. Heller ikke pa dette punkt har han imidlertid henvendt sig til den „udmærkede kritiske undersøgelse af Snorres historieskrivning", thi her vilde han have læst, hvad der alt forhen ikke var ubekendt, at Snorre selv citerer en „Knudssaga", der efter al menneskelig sandsynlighed netop er det parti af Knytlinga, som vi her har brug for, og han vilde endvidere have erfaret, hvad Storm først har eftervist, at det egenlig ikke er Snorre, som har brugt „Knudssaga", men den ældre Morkinskinna, som han udskriver, medens Snorre rimeligvis ikke har kendt den. Heller ikke vil nogen historiker ellers være tilbøjelig til at udlede to efter-

retninger, den ene af den anden, som hver især i nogle få linjer har helt forskellige efterretninger.

Hr. St. oversætter nu Snorres ord således: „Kong Harald styrede sine skibe ind i fjorden. Dér hvor den er bredest hedder den Lysbredning, og dér er der fra vigen, som ligger indenfor, et smalt ejd (barre, øre) vester til havs (ud i vandet). Derhen roede osv.“ Forklaringen, som følger med, er denne, at Snorre kun kender én modsætning, thi den bredning, som han først *sammenligner* med et hav, er det han senere kalder havet; ejdet findes altså mellem fjordens smalle del og bredningen, det er kort sagt Løgstør grunde. Hvad der jo især må være generende for denne fortælling er udtrykket „til hafs“, det gøres derfor også til genstand for en lang undersøgelse, hvis resultat er, at det ikke betyder at ejdet „fører til havet“, går ud imod havet, men derimod at det er „ude i havet“, i lighed med vort udtryk „til søs“, og da så fjorden kaldes et hav, vil Snorre (og Knytlinga, der ikke kalder den et hav!) altså kun sige, at ejdet ligger ude i vandet mod vest. Det er ikke altid let at komme på det rene med betydningen af et levende sprogs talemåder, men en parallel vil dog måske foreløbig klare stridsspørgsmålet noget. Ingen vil benegte, at udtrykket „i luften“ betegner en væren „oppe i luften“; der vil kunne anføres ligeså mange exempler derpå som på at „til havs“, når det bruges om ting, som *kunne* være ude i vandet (skibe, fisk, skær osv.) virkelig betegner dette. Men når man nu siger om en syg, at han har været „i luften“? Nej, en fugl, en fjer, et videnskabeligt paradox, det lader sig høre, men en syg! Og nu et ejd, hvis natur det er at hænge sammen med landjorden?

Vi vil sammenligne et andet lignende sted hos Snorre for at se, om han dog ikke skulde bruge udtrykket „til havs“ i den her naturlige betydning. Ikke blot Harald, alt hans ældre broder Olav skal have været indelukket i et farvand, nemlig Mælaren; at hele fortællingen rimeligvis må forkastes som sagn, skønt den findes hos Snorre, gør her intet til

sagen. Ogsa Olav kom her til det sted, hvor et fed skilte søen fra havet, men han valgte den udvej at grave sig ud, og det kalder Snorre at „grafa út í gegnum Agnafit *til hafs*“; dette har man unegtelig altid ganske ligefrem forstaet således, at han gravede et hul gennem feddet, sa søen kom til at sta i forbindelse med havet. Men muligvis forholder dette sig ikke saledes, i virkeligheden la Agnafit maske „ude i havet“ og blev gravet igennem „derude“? Snorre fortsætter med en lille beskrivelse af Mælaren og siger: „einn óss *er til hafs* or Leginum ok svá mjór, at margar ár eru breiðari“; dette har man altid forstået således: der er ét udløb til havs fra Mælaren og sa smalt, at mange aer er bredere: hvorledes skal vi forstå det for fremtiden?

Efter denne lille islandske sprogstudie vil det formentlig for adskillige være velgørende at foretage en lignende latinsk. For ikke at trætte vil det imidlertid være nødvendigt her at indskrænke os til det rent sproglige, hvad vi sa meget tryggere tør hengive os til, som resultatet af disse betragtninger slet ikke vedkommer hovedsagen, men kun skal vise os, hvorledes man i „videnskabens verden“ kan sla selv den latinske kat af tønden. Blandt de formal, hr. Steenstrup forfølger i sin bevisførelse, er ogsa det at godtgøre, at den engelskfødte forfatter Ælnoth foruden at oversætte de danske navne, som han har brug for, pa latin, rimeligvis for sine landsmænds skyld, ogsa pa flere steder nøjes med en latinsk omskrivning. At dette finder sted hvor han siger: Portus ergo Cornicus dicitur, ubi etc., er nu vist nok, men sa betegner han jo også selv det, han har nævnt som et navn („dicitur“); at det derimod skulde finde sted i de to af St. fremhævede tilfælde er en stor fejltagelse.

Idet Ælnoth fortæller, at kong Knud trak sig tilbage for Vendelboerne, siger han, at han lagde en del af sine mænd i Agersborg, men selv med mange af dem opholdt sig pa et andet sted, „cum antistite Henrico in villa episcopii ejus ibidem proxima“. Her finder nu St. i villa episcopii en gen-

givelse af det danske Biskopstorp, en gård der ligger en god fjerdingvej fra Agersborg. Forfatteren af disse linier vilde ikke have tilladt sig en så fri oversættelse, men have sagt villa episcopi, thi en biskop hedder episcopus, medens episcopium er et bispedømme, bispesæde e. l.: jeg vilde anse mig forpligtet til at tage det følgende ord med og oversætte „en by (gård) i hans bispedømme“ eller (snarere) „hans bispegård“ (Vestervig); men her er ikke stedet til at gå nærmere ind på denne side af sagen.

Det andet exempel er værre og ikke bedre. Fra Nørrejylland drog Knud sønderpå: hinc portum fluminis, qui Sle dicitur, cum suis absque tumultu adiit; derpå gik han til skibs til Fyn. Heri genfinder St. navnet Slesvig, idet han oversætter portus fluminis, qui Sle dicitur ved „vigen ved fjorden kaldet Sle“ (s. 57, „flumen om Slien“ s. 58). Forfatteren af disse linier vilde heller ikke her have tilladt sig en så fri oversættelse af det danske navn, thi for det første vilde det være misligt at oversætte vig (sinus) ved portus, dernæst plejer man efter en god gammel regel at lade pronomen rette sig efter substantivet i køn, altså: flumen, *quod*. Ælnoth siger hverken mere eller mindre end at kong Knud i stilhed kom til en havn, som kaldtes Sle, og denne betegnes nærmere som en flod- (fjord-) havn: byen Slesvig har han selv tilforn kaldet Hedeby.

Disse to exempler skulde nu gøre det sandsynligt, at portus occidentalis litora, det sted, hvor den danske flåde samles, er en gengivelse af de tre danske ord: Vester vig strand, ja forfatteren synes endog selv at holde dette for en af de geniale bemærkninger, der strax må slå enhver (s. 55). Men efter det her anførte turde det dog være mere end sandsynligt, at de sproglige betingelser herfor mangler, ligesom et blik på kortet turde være nok til at vække en stærk tvivl om, hvorvidt de geografiske kan tænkes at være tilstede. Jeg må vedblivende holde for, at Ælnoth ved den „vestlige havn“ kun har tænkt på Limfjorden som rigets vestlige hær-vig i

modsætning f. ex. til farvandet ved Masned, hvor ledingshæren samledes mod Venderne osv.

Men disse spørgsmål har som sagt kun betydning for metoden, ikke for resultatet. Af senere kilder erfarer vi, at kong Knud samlede sin ledingsflade i Limfjorden og det endog i de indre og vestlige vige (Sven Ågeson: Humle; Ryårbøger: Fiskebæk ved Viborg). Spørgsmålet er nu kun, om det er nødvendigt derfor at tænke sig fjorden åben mod vest, og dette må afgjort besvares benegtende. Tolv år før Knud beredte sig til sit Englandstog havde hans fader efter aftale med kejser Henrik IV samlet ledingsfladen for med den at angribe deres fælles fjende Saxerne; meningen var at han skulde gå ind i floderne og hærge det bedste han formaede. Men kongen gik nu ikke den for os naturlige vej omkring Skagen, skønt han jo ligeså let kunde sætte hæren stævne ved Hals som et hvilketsomhelst andet sted, men han gik til Østersøens kyst og derfra *til lands en lang vej* ind i de saxiske floder[1]. Det var for en overvejende del de samme skibe og de samme folk, der nu skulde til England; mon det da ikke skulde være rimeligt, at de foretrak fra samlingspladsen at trække deres skibe ud over landtangen i vest, hellere end at gå vejen nordom Skagen? I det følgende århundrede bærer Sven Grade sig ligedan ad i kampen med Friserne; han lader skibene trække fra Slien ned i Ejderen eller over i Trea istedenfor at lade dem gå udenom til det angrebne punkt.

Det vil herefter formentlig være indlysende, at spørgsmålet om Limfjordens tilstand i det 11. århundrede endnu ikke har fundet eller med vore nuværende kilder kan ventes at finde en aldeles afgørende besvarelse, men at al menneskelig sandsynlighed dog taler for, at den har været lukket dengang, såvel som den vides med sikkerhed at have været det 100 år efter. Forfatterne fra slutningen af det 12. århundrede er i høj grad uklare om dette spørgsmål; medens Knytlingesaga

[1] Annales Lamberti 1073: cum exercitu navali applicuit ad Saxoniam, et *tractis per* longa *terrarum spacia navibus* in fluvium etc. (Pertz, Monum. hist. Germ. V 202).

ingen anelse har om, at tilstanden nogensinde har været anderledes end i dens samtid, ligesom der overhoved neppe i den islandske literatur findes nogen antydning af andet, så er Sven Ågeson og Saxo enige om, at den engang har været åben, og de synes begge at sætte det i forbindelse med Knuds tog. Dette kan nu let bero på en vildledet tradition; thi da toget ikke kom istand, kunde der altså end ikke dér på stedet være noget levende minde om, hvorledes det skulde have været sat i gang, og da vi nu har den aldeles bestemte tradition om Harald Hårdrådes bedrift fra en noget tidligere tid, så er der tilvisse ingen grund til at tro, at fjorden skulde have skiftet udseende i de mellemliggende år, om dette end ikke i og for sig er umuligt.

Hvor endelig Haralds undvigelse har fundet sted, om ved Harboøre eller ved Vust, kan vi efter det forhen fremsatte ingensomhelst begrundet mening have om; alt må her bero på, om navnet Haraldsejd kan genfindes; jeg har tidligere tilladt mig at fremsætte den formodning, at det kunde være opstået af en misforståelse hos Islænderne og da nærmest af navnet Hardeboøre, hvad enten de nu fra først af tænkte på kongens navn eller tilnavn.

Når vi da til slutning, i lighed med hvad forfatteren har gjort, skal samle resultaterne af disse bemærkninger, så vil det neppe undre ham, at de vil komme til at få et noget andet udseende end de, han har opstillet; det turde nemlig af det foregående være indlysende,

hvad *realiteten* angår,

at den tradition om Harald Hårdrådes undvigelse ud af Limfjorden, som er nedlagt i de islandske kilder, henfører den til ejdet mellem denne fjord og Vesterhavet, uden at der i denne tradition er indblandet noget minde om en forhen åben forbindelse;

at de danske kilders ytringer om Limfjordens tidligere skikkelse, der sættes i forbindelse med Knud den helliges flådesamling,

ikke indeholder noget brugeligt bevis imod denne traditions rigtighed;

og hvad *metoden* angår,

at forfatteren fuldstændig har misforstået det historiske kildestudiums natur ved at tillægge Snorres Haraldssaga, der er en stilistisk fortrinlig, men efter sit indhold temmelig værdiløs kompilation, karakteren af et helstøbt, pålideligt, ja så godt som ufejlbart kildeskrift, en anskuelse, der tilmed er søgt støttet med en mere end intetsigende parallel;

at endelig forfatteren i sin fortolkning af kildernes udsagn har været ualmindelig uheldig, både i islandsk og latinsk ordforklaring, og det ikke blot hvor denne er ligefrem fejlagtig, men også hvor den holder sig indenfor mulighedens grænser; thi det er ikke opgaven for det historiske kildestudium at bevæge sig ubundet indenfor mulighedernes yderste udkant, men at søge det sandsynlige og fastholde det simpleste og nærmest liggende.

OM KRISTENFORFØLGELSER I DANMARK.

(1871.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1871, S. 85—118.]

Man er bleven så vant til at betragte Adam af Bremens erkebispekronike som den eneste kilde til vor kundskab om kristendommens skæbne her i landet efter Ansgars og Rimberts dage, at det kun ganske undtagelsesvis er faldet nogen ind at sammenligne dens udsagn med de andre beretninger, der er overleverede os om de samme forhold: man beklager dens upålidelighed, tvivler endog om forfatterens sandhedskærlighed, men går derefter som oftest over til at gengive hans fortællinger som det bedste, for ikke at sige det eneste, vi nu engang kan få at vide om hin tid. Og denne plads har Adam indtaget i vor historieskrivning næsten dels fra begyndelsen af indtil vor tid. Hans nyeste udgiver, M. Lappenberg, har sammenstillet rækken af de ældre forfattere, der mere eller mindre har øst deres beretninger af ham; vi træffer her den gamle Roskildekrønike og så godt som alle de danske årbøger fra middelalderen, desuden den saxiske annalist og Helmold; ad alle disse veje kom han senere ind i den lærde historiesamlertids omfattende og for mange slægtled toneangivende værker; og omtrent således står vi overfor ham endnu.

Der er her kun tale om den del af erkebispekroniken, som udfylder pladsen mellem det, den fortæller efter ældre kilder (indtil vikingernes nederlag ved Leuven), og det, der berettes efter samtidiges vidnesbyrd: hint er nemlig så godt som på hvert punkt bleven genstand for en tilintetgørende kritik, der ikke lader nogen tvivl tilbage om Adams næsten uforståelige skødesløshed i at gengive, hvad han har læst: dette har derimod, tiltrods for de unøjagtigheder, der også findes her, et så stort værd, at det må sættes blandt det ypperste, der er overleveret os til vor middelalders historie. Om disse to partier er der da vel heller neppe delte meninger: vel har man fra tysk side i det hele villet holde for stærkt på Adams troværdighed, også i den første del af sit skrift, medens man fra dansk side har vist nogen tilbøjelighed til at undervurdere også den sidste del; men disse udtalelser er dog mere fremsatte som almindelige domme, der neppe vilde være bleven fastholdte i de enkelte tilfælde. Hvad der derimod er fortalt om det 10. århundrede, efter kong Svens og andre danske stormænds beretninger, er atter dels bleven genstand for en langvarig og som det synes uendelig strid mellem den nyere tids forfattere — (dette gælder især den politiske historie) —, dels er det, som forhen omtalt, bleven stående som det eneste, vi vidste om den tids forhold (navnlig de kirkelige). Hvad nu hine stridsspørgsmål angår, da er den tyske historieskrivnings bestræbelser for at hævde Adams fremstilling ligeoverfor og til trods for de samtidige forfattere tilvisse håbløse, og striden kan altså kun for så vidt kaldes uendelig, som man hos dens bærere må forudsætte en uendelig lidenskab: med hensyn til kirkens historie er der derimod endnu ikke gjort noget alvorligt forsøg på i sammenhæng at prøve grundlaget for Adams fortælling.

Men det er netop en sammenhængende undersøgelse der er nødvendig, hvis enkelthederne nogensinde skal finde en afgørelse: salænge man vakler frem og tilbage mellem lysten til at godkende alt hvad Adam beretter, fordi den sidste del af

hans skrift er så god, og lysten til at mistro og forkaste alt, fordi den første del er så slet, vil alt komme til at bero på et skøn og mangle såvel sikkerhed i det enkelte som klarhed i det hele; først når man har dannet sig en bestemt forestilling om forfatterens standpunkt og hans syn på sin opgave, vil det være muligt at finde forklaringen til den måde, hvorpå han er kommen til at afvige fra den historiske sandhed, og i hvilken retning denne derfor må søges. Det bliver da nødvendigt først at henvende sin opmærksomhed på forfatterens personlighed, forsåvidt den kan kendes af skriftet.

Adam kom til kapitlet i Bremen i året 1067; det må have været i en meget ung alder, thi endnu en 8 år efter beder han i epilogen til sit skrift om overbærelse for sin ungdoms skyld. Når han ikke desmindre alt 2 år efter har „skrevet og underskrevet“ et dokument som lærer i kapitlet (magister scholarum), et embed der lod ham rangere efter domprovsterne og dekanerne, foran presbyterne og diakonerne (se Lappenberg, Hamb. Urkundenbuch, nr. 101), så viser det, at man alt dengang må have lagt en ganske særdeles vægt på hans evner og kundskaber, thi som „lærer“ forestod han kapitlets undervisningsvæsen (domskolen) og — hvad også den omstændighed, at han har udfærdiget det ovennævnte aktstykke, tyder på — den samling af ældre og nyere brevskaber og andre skriftlige optegnelser, der kunde findes ved erkebispedømmet. Da det nu tillige synes at fremgå af hans krønike, at han tidligere har tilhørt kirken i Magdeburg, der dengang var bekendt for sin fortrinlige skole, så ligger det nær at formode, at han er kommen til Bremen efter et udtrykkeligt kald, for at bøde på et savn, man her følte netop i den henseende.

Denne Adams kaldelse falder da lige efter den stolte erkebiskop Adelberts fjernelse fra kejserhoffet. Ydmyget, næsten fortvivlet, kastede han sig over sine længe forsømte pligter i hjemmet; han omgikkes alvorligt med den tanke at drage til Norden for at organisere kirken, der nu overalt var grund-

fæstet, han indstiftede mindefester for sine forgængere, som han tidligere havde overséet, og drømte nu kun om den ære, engang at kunne nævnes som „den fjerde evangelist“ ved siden af Ansgar, Rimbert og Unni. Det ligger da nær at antage, at det var hans hensigt i Adam at vinde en mand for stiftet, der kunde skrive hans forgængeres historie og knytte deres navn til missionen i Norden; derpå tyder det også, at denne kort efter sin ankomst til Bremen drog til det danske hof, for af Sven Estridson at få underretning om kirkens forhold og tidligere historie, de nordiske folks og landes karakter, og hvad mærkeligt der ellers måtte frembyde sig. Det synes heller ikke uantageligt, at Adam har skrevet endel af sin krønike før Adelberts død, skønt det i almindelighed forudsættes, at den først er påbegyndt efter denne tid. Indledningen til den tredje bog, hvori han henvender talen til Limar og siger, at det er ham der har foranlediget ham til at fortsætte dette skrift lige til hans tid („quoniam promisimus libri hujus tenorem — usque ad diem tui pontificatus extendere“), er vel ikke afgørende, da den nærmest svarer til den første indledning og tilegnelse, men den forklares dog lettest ved at antage, at den første del allerede tidligere forelå. Der synes heller ikke at have været nogen særlig anledning for Limar til at opfordre Adam til at skrive erkebispedømmets historie, medens det lå nær nok for ham at ønske en tidligere skreven krønike fortsat med den sidste og mærkeligste prælats levned. Det samme tyder endelig endnu en anden omstændighed meget stærkt hen på. Dr. Koppmann har nemlig eftervist, at den såkaldte „Chronicon breve Bremense“ er et slet uddrag af Adams krønike, men kun til året 1043, da Adelbert blev erkebiskop, for den følgende tid er den selvstændig (Forschungen z. d. Geschichte, VIII 639); dette forekommer mig nemlig at vise, at de to første bøger af Adams skrift har været kendte, før de sidste blev skrevne, altså også før den almindelige indledning og tilegnelsen til Limar var tilføjet; men dette viser

da atter hen til tiden før Adelberts død, siden det hele var færdigt et par år efter.

Imod den her fremsatte opfattelse af erkebispekrønikens tilblivelse som et rent historisk værk, fremkaldt af Adelberts (halvt sygelige) iver for at bevare og forherlige mindet om sine „15 forgængere" og Limars lyst til at få selve Adelberts levned knyttet hertil, og selvfølgelig desuden særlig fremgået af Adams egen lyst til denne syssel, — imod den vil der kunne rejses en indvending, der ikke savner al berettigelse: at nemlig hele krøniken er et tendensskrift, beregnet på den strid, der herskede mellem erkebispedømmet og den danske kirke. Denne opfattelse er bleven stærkt hævdet af P. W. Christensen i fortalen til hans oversættelse af Adam; men en noget nærmere betragtning af hele forfatterens holdning overfor dette stridsspørgsmål må dog snart bringe den opmærksomme læser til at lade enhver formodning i den retning falde. Adam fremhæver ganske vist det taknemlighedsforhold, hvori den nordiske kirke stod til erkebispedømmet, han delte tillige den anskuelse, at dette udøvede en berettiget højhed over den, men han udtaler intet, der kunde tyde på, at han tænkte sig dette forhold som uløseligt: hvad der i den retning skete i Adelberts tid, fortæller han kun som bidrag til erkebispens karakteristik, og man får snarest indtryk af, at Adam slet ikke har fået syn på stridspunktet, eller at det i alle tilfælde ikke interesserer ham blot tilnærmelsesvis så meget som kirkens udvikling og stilling i og for sig. Han viser tilstrækkeligt, at kritisk undersøgelse var det der mindst lå for ham; det faldt da som af sig selv, at han ud af de ældre pavebreve, der overdrog Ansgar, Adeldag o. a. legationen og bispevielsen i Norden, og de nyere, der overdrog Adelbert og alle hans efterfølgere primatet over den nordiske kirke, fik det billed, der lyser os imøde af hans krønike, og de ligefremme fejl, han et par steder begår ved gengivelsen af selve brevene, er sikkert ikke andet end hans sædvanlige skødesløshed (sml. ovfr. s. 131).

Og denne Adams særegne upartiske stilling lader sig da også uden vanskelighed forklare: han tilhørte oprindelig en anden kirke, der stod lige fjernt fra den i Bremen og den i Norden, og efter hele sin dannelse og karakter var han en ivrig kirkeligsindet mand, i det væsenlige ligegyldig for de folkelige modsætninger, ligesom han havde et uhildet blik på de personligheder, han nærmest kom i berørelse med. Ved at knyttes til Bremen, og ligesom i embeds medfør at blive bekendt med denne kirkes fortid, fængsledes han mægtigt af dens store minder fra hedningeomvendelsens dage, såvel som af dens store repræsentant, den Adelbert, der efter sit fald ved hove drømte om at forny dem. Således blev det hans kald at fremstille kirkens kampe mod hedendommen i Norden — thi den vendiske mission var ikke bleven andet end en række mislykkede forsøg —, han kom til Danmark, blev vel modtagen af kongen og hans bisper, og stod således ved den dobbelte kilde til kundskab om kampens historie. Der fremstillede sig da for Adam et samlet billed af hvad der var foregået her i „det yderste Nord“, ad hvilke veje forsynet havde ført de forhen efter hans mening rå og halvvilde afgudsdyrkere til sandhedens erkendelse og til i ydmyghed at bøje sig for den samme kirke, der ydede sine nådegaver til de folk og lande, Nordboerne tidligere havde indjaget den højeste rædsel. Dette historiske drama fængslede hans sind; Nordens ejendommelige natur, havets storhed og øernes smilende ynde, det mandige folk, der ikke var vanslægtet fra sine fædre, men kun formildet og forædlet ved Sydens kulturliv, — alt dette greb ham som noget usædvanligt, han var bleven vidne til, som opdagelsen af en ny verden, det var bleven hans kald at fremstille for den store almindelige kirke. På denne måde blev Adams skrift om de hamborgske erkebisper og de nordiske lande til, kun således kan vi forklare os den glæde, hvormed han overalt dvæler ved missionens fremgang, den sorg og nidkærhed, hvormed han følger dens nederlag og

skuffelser, og endelig også den uafgjorthed, hvormed han står overfor spørgsmålet om den nordiske kirkes fremtid.

Havde Adam ladet det blive ved at sammenstille og gengive, hvad han således selv øste af de levende kilder, der stod til hans rådighed, da var hans hæder vistnok bleven endel større end den nu er eller kan blive. Han nøjedes nemlig ikke dermed, men søgte at fremdrage af ældre krøniker og årbøger alt hvad han kunde overkomme vedrørende de nordiske folks historie hjemme og ude, og da han nu i høj grad manglede sans for historisk kritik og ikke havde noget begreb om den følelse af ansvar overfor sandheden, der må danne grundkarakteren i den historiske fremstilling, også der hvor den er indskrænket til at gengive ældre kilder, så forvildede han sig herved i en sådan række af fejltagelser og unøjagtigheder, at det skal være vanskeligt at opvise magen dertil hos nogen anden forfatter. På den anden side er det dog tillige et held, for os idetmindste, at dette er kommen med, thi det er et utvetydigt vidnesbyrd mod forfatterens evne til bestemt at opfatte og uforvansket at gengive et historisk faktum, som han ikke selv havde oplevet: skete sligt med det læste, der rimeligvis læstes i samme øjeblik som det skulde bruges til genfortælling, hvad måtte der da ikke kunne overgå det hørte, som vistnok i reglen måtte fremstilles senere, efter en hukommelse, der i så høj grad stod under indflydelse af de andre sjæleevner.

Adam underretter os selv udtrykkelig om, hvor den mundlige tradition afløser de skriftlige kilder; dér hvor han fortæller om Normannernes nederlag ved Leuven (891, I k. 49) tilføjer han nemlig, at ingen skriftlig kilde fortæller noget om de Danske efter denne tid, såvidt han har kunnet bringe i erfaring (han kendte altså ikke Widukind og Thietmar): han forklarer det af det umådelige tab, de led, idet der faldt en 100,000 mand på deres side, medens de kristne neppe tabte én: en latterlig overdrivelse af et nederlag, der ikke engang medførte nogen standsning i hærtogene vesterpå, langt mindre

dannede slutningen på dem. Strax efter begynder han derpå efter Sven Estridsons beretninger at fortælle om de nordiske folks skæbne i hjemmet, og her står vi da ved begyndelsen af det selvstændige kildeskrift.

Hvad der før i almindelighed blev udtalt om hans standpunkt som forfatter, kommer særligt til anvendelse her, hvor talen bliver om de kristenforfølgelser, der efter hans fremstilling har fundet sted i Danmark. Ligesom den hedenske Nordbo tænkte sig hele verden som en valplads i den sidste kamp mellem guder og jætter, således så den beåndede klerk ud over det danske folks liv i de sidste hundredår som et eneste drama, hvori kirken gennem gentagne nederlag, døbt med blod og tårer, brød sig en vej til hjerterne, såvel som til thinge og til tronen. Opfyldt af de store billeder fra kristendommens første tid, da den under uhørte forfølgelser blev som en dom over alle, fordi den opflammede alle til lidenskab, for eller imod, så han det samme gentage sig heroppe, ikke blot i de mindre forhold, mellem mand og mand, men også i samfundet og i folkenes indbyrdes kampe. Og ligesom han selv så ufravendt på denne ene tankes vækst og fremgang trods al modstand, således troede han overalt at kunne skelne dens træk, hvor der flød blod, at genkende dens stemme, hvor der skiftedes højrøstede ord, at føle dens sorg eller glæde, hvor der blev truffet en afgørelse. Når man følger ham på hans gang gennem denne tidsalder, er det somme tider som om livet havde hørt op med at føde de tanker og lidenskaber, der ellers bevæger folkene og deres høvdinger, medens alt lytter til det spørgsmål, der fremsættes af de saxiske klerke fra hinsides Elbe og Vesterhav[1].

Men hele denne betragtning er uhistorisk og forfejlet: alt hvad vi véd af andre forfattere fra samtiden og den følgende alder vidner derimod, ikke mindre end selve folkets hele til-

[1] Sml. I k. 63: meo autem arbitratu, *sicut inutile videtur, eorum acta scrutari, qui non crediderunt*, ita impium est, præterire salutem eorum, qui primum crediderunt, et per quos crediderunt.

stand og forfatning, såvel som kristendommens egen optræden og tildannelse i kirkelæren. Der fandtes jo ingen regering her i landet i den forstand som i den gamle verdens kulturlande, og intet kongedømme således som i de store lensriger i midten af Evropa. Kirkelæren måtte hos os melde sig som en privat sag, der ikke gjaldt folket som sådant, endnu mindre kongen som konge, men derimod de enkelte, eller snarere slægterne og bygden, hvis skikke den vilde forandre. Den kunde da godt blive genstand for strid og kampe, ja for blodige sammenstød, fejde og vold, men ikke anderledes end enhver anden sag, som sætter splid mellem naboer og frænder og deler byer og herreder i partier, og den vilde aldrig derved tabe sin karakter af privatsag og blive et politisk anliggende[1]. Der er da meget, som taler mod Adams efterretninger om kristenforfølgelser i Danmark: både hans fordømme, hans ringe evne til at skelne skarpt mellem hvad han havde hørt og hvad han havde tænkt sig, og beretningens usandsynlighed i og for sig. Vi skal nu nærmere undersøge enkelthederne i hans og de andre herhenhørende kilders udsagn.

Adam omtaler tre kristenforfølgelser i Danmark, den første under kong Hárek[2] den unge, den anden under Hardeknud Orm, den tredje under Sven Tveskæg. Den første nævnes her kun for fuldstændighedens skyld og fordi beretningen om den hos Adam giver et nyt bidrag til at lære hans måde at gengive det læste på at kende. Rimbert fortæller således derom: Da (i året 854) kong Harek var falden i kampen mod sin brodersøn Gudorm, tilligemed største delen af de stormænd der stod ham nærmest, var der dem ved hove, som mente, at ulykken havde sin oprindelse af den føjelighed, kongen havde

[1] [Senere Tilføjelse:] Ligeså er kirken fra først af tolerant mod hedningen, skønt det modsatte ligger i dens natur. Sk. l. 1, 3 har endnu, at „højmænd“ ikke kan arve; det var vistnok det mest yderliggående der blev bestemt: han var ikke mere medlem af slægten!

[2] Horicus eller Oricus svarer øjensynligt til det nordiske Hárekr (hvis oprindelige danske og almen nordiske form vistnok var Harik), det er først efter de senere Erikers tid at dette navn fortrænger det ældre i vore kildeskrifter.

vist overfor de kristne ved at give dem en byggeplads til deres kirke i Slesvig. Denne stemning fik i øjeblikket overhand, især ved Hedebys jarl Oves indflydelse på den unge kong Harek (vistnok med urette kaldet „barn"), og det lykkedes ham at få kirken lukket, medens præsten, udsat for allehande plagerier, måtte fortrække. Men før Ansgar endnu fik fattet nogen beslutning om selv at begive sig til kongen, i hvis omgivelser han troede at savne enhver talsmand, kom der en afsending fra ham for at melde, at jarlen var falden i unåde og at kongen ønskede den kristelige gudstjeneste genoptagen; kirken åbnedes da igen, og man fik endog tilladelse til at bruge en klokke.

Allerede i denne simple tildragelse så Adam et forsøg på at udrydde kristendommen i Danmark: „neppe havde Harek overtaget riget, siger han, før han i medfødt ustyrlighed begyndte at rase mod de kristne, Guds præster fordrev, kirkerne lukkede han". Også omslaget, der her foranlediges ved Ansgars nærværelse, skildres som langt større end det i virkeligheden var: „den grusomme tyran blev så formildet, at han selv antog kristendommen og bød alle sine at gøre ligeså" (I k. 30, 31). Adams fremstilling blev afgørende for den senere kirkelige tradition; Saxe fortæller alt, at Harek („Erik") forfulgte de fromme med straffe på liv, gods eller fred; Lundeårbogerne gengiver Adams ord og føjer hertil beretningerne om Lodbrogsønnernes grusomme forfølgelser i Vesterlandene, tilligemed den saxiske hertug Bruns nederlag en 30 år senere, og Ryårbogerne samler alt dette til ét billed, så Erik bliver en konge, der voldte flere ulykker end alle de fremfarne konger tilhobe: han hærgede Saxland, fældede Brun og hans 12 grever, ødelagde byer og borgere, bisper og kirker, hyrderne og hjorden!

Det var den første kristenforfølgelse. Den anden fandt sted under Harald Blåtands fader, som Adam kalder Hardeknud Orm, men runestenen ved Jellinge, såvel som alle de nordiske kilder, Gorm. Om ham fortælles der følgende: „I kong Henrik Fuglefængers tid hærgede de Danske med Ven-

dernes hjælp Saxland, først landet nord, senere også det syd for Elbe, og slog folkene med skræk. Den tid regerede Hardeknud Orm over de Danske, den grusomste „orm" og de kristnes bitre fjende. Han lagde kun vind på at udrydde den kristendom, der var i Danmark, præsterne fordrev han, mange af dem fik han dræbt under pinsler. — Da angreb Henrik Danmark med en hær og indjog kong Orm en sådan skræk, allerede ved det første angreb, at han lovede at underkaste sig alt, for kun at få fred. Således kunde kong Henrik sætte rigets grænse ved Slesvig, der nu kaldes Hedeby, indsætte en markgreve og anlægge en nybygd af Saxere sammesteds. Alt dette fortalte en dansk biskop, en kyndig mand, mig, og jeg overleverer kirken det sandfærdig, således som jeg har hørt det. Da nu vor salige erkebiskop Unni således så troens dør åbnet hos hedningerne, takkede han Gud for de vantros frelse — —. Men da den Guds bekender kom til de Danske, hvor jeg har sagt, at den grusomme Orm regerede, lykkedes det ham vel ikke at bøje dennes medfødte hårde sind, men kongens søn Harald siges ved hans tale at være bleven omvendt. Ham gjorde han så venlig stemt mod de kristne, at han tillod den kristelige gudsdyrkelse, som hans fader stadig havde hadet, endskønt han endnu ikke selv modtog dåbens sakramente" (I k. 57. 59—61).

Denne fortælling indeholder tre momenter, som må betragtes hvert for sig, nemlig Gorms kristenforfølgelse, Henriks sejrrige tog og Unnis missionsrejse. Adam har udentvivl modtaget dem alle af en virkelig tradition, som han udtrykkelig forsikrer; men det synes at være ligeså afgjort, at han selv har sammenføjet dem til en helhed (og har han ikke gjort det, må det have været den kyndige danske biskop eller en anden; det kommer omtrent ud på ét). Hvorledes traditionens enkelte momenter i den henseende andensteds er bleven behandlede af ham, ses bedst af fortællingen om markgrevskabet, i hvilken fire forskellige fakta: Henriks tog, Ottos (II's) tog, borgen der blev anlagt og ødelagt, og Ottos (I's) brev om de

danske bispedømmer, — sammenknyttes på den mest vilkårlige måde (se Årbøger 1868, s. 381 ff.). Med dette for øje vil det ikke være så vanskeligt at frigøre sig for de hensyn til begivenhedernes følgerække, der ellers kunde synes at burde tages i en så vel sammenhængende fortælling som Adams: den er et produkt af to faktorer, hans skabende fantasi og den modtagne overlevering.

Kong Henriks tog, som en kyndig dansk biskop fortalte Adam om, er historisk godtgjort. Vi kender det af Widukind, der skrev sin kronike en menneskealder efter som munk i Korvej og altså måtte kende det af de samtidiges beretninger. „Da Henrik havde undertvunget alle de omkringboende folk, fortæller han (I 40), drog han med en hær mod de Danske, der hærgede på Frisland; han besejrede dem og gjorde dem skatskyldige, deres konge ved navn Knuba tvang han til at modtage dåben.“ Det vil dog let ses, at der her er en overdrivelse eller en misforståelse tilstede. Vi hører om mange tog op ad halvøen i det sidste tusindår og om mange ulykker, der derved er bleven påførte riget, men aldrig er der tale om, at den danske konge ved dem bliver skatskyldig eller tvungen til en uværdig ydmygelse, f. ex. at lade sig døbe mod sin vilje. Kongens navn Knuba vækker tillige en mistanke mod Widukinds referat; den daværende konge hed Gorm, og selv om det må antages, at han dengang regerede i fællig med sine sønner, Knud og Harald, er det påfaldende, at den første af disse (hvis Knuba da overhoved er en forvanskning af Knud og ikke snarere det nordiske navn Gnup) skulde være bleven mere bekendt for de fremmede end faderen. På grund af disse vanskeligheder henførte Vedel, og efter ham Gram, Scheidt o. a.[1], hele Henriks tog til Frisland, idet han støttede sig til de ord: „de Danske, som hærgede Friserne på vikingetog“ (D. qui navali latrocinio Fresones incursabant). Det synes dog at være klart, at der her må tænkes på noget andet og mere

[1] Københ. danske selskabs skrifter I 104 ff.

end et tog mod vikingerne; det var neppe enestående, at Tyskerne søgte at hævne hærtogene ved angreb på moderlandet, vi ser alt, at der i kejser Ludvigs tid underhandles med kongerne om at foranledige vikingerne til at holde sig fra kysterne, man forudsatte her et fælles ansvar, hvad der neppe heller altid var uberettiget. Noget der desuden stadfæster efterretningen om et sejrrigt tog op imod halvøen, er Danevirkes opførelse i den nærmeste tid derefter; thi det gik vel dengang som senere, at det først var af skade man blev klog: Margrete bødede på det efter Henriks rovertog, Valdemar, efterat riget var kommen i lensforhold til kejserdommet. Endelig er det, at traditionen på Adams tid, uafhængigt af Widukinds beretning, kendte Henriks tog, af betydning, og ikke mindre Saxes fortælling, at Tyre byggede virket efter et sådant (urigtigt til Otto henført) tog. Det rimeligste er da vel, at Widukind har sammenblandet to forskellige ting, en kamp med vikingerne i Frisland, der endte med deres underkastelse og dåb, — og et tog mod Danmark, der mere var beregnet på hævn og ødelæggelse end på at begrunde et nyt forhold til dette rige[1].

Det andet moment i Adams fortælling, der indeholder en historisk sandhed, er Unnis missionsrejse. I Bremerkirken var der en bestemt tradition i den henseende: han var død og begraven i Sverig, og kun hovedet var af hans disciple bleven bragt tilbage til stiftstaden; det bekræftedes yderligere ved gamle optegnelser.

Hvad da endelig det tredje moment, Gorms kristenforfølgelse, angår, da er Adams beretning derom den ældste, og

[1] [Senere Tilføjelse:] W. Giesebrecht (Kaiserzeit I 766) antager (efter L. Giesebrecht, Wend. Gesch. 137 fl.) to danske krige: 1) 931 (annales Hersford. og ann. Augienses), 2) 934 (annales Corbeienses). Var det 931 Henrik vendte sig mod Frisland? 929 modtog han kong Adelstens datter Editha som sin søns brud; derpå havde han fred et par år; først 932 gik han mod Venderne. Forholdet til England kunde måske særlig vende hans blik mod vikingerne; det var jo Adelstens hovedopgave at rydde England, han drog Norge ind i sin politik i den henseende, og han greb med stor begærlighed alliancen med Henrik (Giesebrecht I 210. Worsaae, Den danske erobr. af Engl. og Norm. 192. 198).

den støtter sig ikke til noget eneste bestemt faktum. Alligevel synes der at have været en sådan tradition i den danske kirke, siden Adam så bestemt forsikrer, at en dansk biskop har fortalt ham det, men den er da gengivet ligeså unøjagtigt og med ligeså dristige overdrivelser som Rimberts fortælling om kong Harek. I den henseende giver nemlig Saxe en god målestok for bedømmelsen: der er ingen grund til at tro, at han har formildet udtrykkene i den tradition han modtog, men han driver det dog ikke videre end til at fortælle, at Gorm havde modbydelighed for de kristne, at han påførte dem sag, hvor han kunde, og søgte at krænke dem ved at nedbryde kirken i Slesvig (p. 468). Disse forfølgelser er i og for sig sandsynlige, thi de ligger i hin tids karakter; enhver mægtig mand kunde falde besværlig ved at påføre andre retstrætter, ved at forfølge med fornærmelser, der var vanskelige at få tilbageviste; de islandske sagaer giver exempler nok derpå. Af samme natur er kirkens nedbrydelse; den stod jo på kongens jord, som vi udtrykkelig véd af Ansgars levned; købstædernes forhold til kongen var i det hele et andet end bøndernes, bymændene var for en stor del hans landsæter og halv afhængige; endnu langt ned i middelalderen måtte de betale arnegæld og arvekøb til kronen. Når kirken i Slesvig derfor blev lukket, var det ikke noget overgreb fra kongens side, men kun en udøvelse af hans ret som jordens ejer, endnu Saxe kalder den udtrykkelig: templum in fundo Slesvicensi conditum (sml. Rimbert: (rex) ecclesiam illi fabricare permisit, tribuens locum, in qvo presbyter maneret —: in alio quoque vico regni sui, Ripa vocato, similiter locum, ubi ecclesia fabricaretur, tribuit —).

Vi står altså i dette tilfælde overfor det samme faktum som forhen i Hareks tid: kongen er fjendlig stemt mod kristendommen og tilkendegiver det overalt, hvor der er lejlighed dertil; men at kalde dette en kristenforfølgelse er fuldstændig uberettiget. Hvad der i dette tilfælde synes at have tilskyndet Adam til sin overdrivelse, foruden det fejlagtige syn, han havde på forholdene, var vistnok kongens navn. Også heri

tog han øjensynligt fejl, hverken Sven eller nogen dansk biskop kan have sagt ham, at Haralds fader hed Hardeknud Orm, den danske overlevering synes derimod at have været nogenlunde enig i at kalde Gorms fader Hardeknud, dennes fader derimod Sivard Orm i øje (Snogøje)[1]. Det er da vistnok disse navne han har forvexlet: Gorm har han blandet sammen med øgenavnet Orm (i øje), og dets betydning er bleven yderligere forstærket ved sammensætningen Hardeknud, så han uvilkårlig med de barske navne har fået forestillingen om noget grumt, hvilket da atter har virket tilbage på navnet og formet alt det onde så at sige i én mundfuld: Harde-Knud Orm. Det er derfor neppe at billige, når man har villet forstå Adams „Wurm“ blot som en misforståelse eller fordrejelse af Gorm, en opfattelse der alt ligger tilgrund for gamle handskrifters forandring af dette navn[2]: man må ved forklaringen af det holde sig til det gamle tilnavn.

Men der opstår yderligere tvivl, når man ser hen til en anden gammel kilde, der vel ikke kan måle sig med Adam i alder, men overgår både ham og Saxe i samvittighedsfuldhed, nemlig Roskildekroniken, fra omtrent 1139. Forfatteren af denne har kendt og brugt Adam, han udskriver ham ligefrem på flere steder. Men han har tillige havt en oprindelig tradition for sig, der afveg meget betydeligt fra dennes fremstilling, ja så betydeligt, at han måtte antage, der var tale om helt forskellige konger. Og i denne henseende er han så lidt enestående, at han tvertimod har medhold i de fleste senere kroniker og kongerækker. I Roskildekroniken stiller det sig så-

[1] For at komme til den oprindelige kongerække må man først se bort fra fordoblingen af Gorm og Harald, hvorom senere; dernæst fra den ved misforståelse indskudte Frode. Vi får da både hos Saxe og Sven Ageson: Harald (Blåtand), Gorm, Knud (med formynderen Ennignup). Som Knuds fader har Sven Sivard: Saxe lader ved en fejlagtig opstilling Erik den unge komme imellem. Det behøver vel neppe at tilføjes, at også Islænderne går ud fra denne række (f. ex. Scr r. D. I 11: Sigvrdr orm i avga: Havrda Knvtr: Gormr hinn gamle: Haralldr osv. sml. Snorre, O. T. k. 8.

[2] Lindenbrugs udgave efter Rantzovs handskrift, der dog nu er tabt. Et meget smukt blad af den samme redaktion, netop indeholdende dette sted og navnet Gorm, er fundet som bind om et lensregnskab i rentekammerets arkiv; det er formentlig fra 14. årh.

ledes: der fortælles om Lodbrogsønnerne og hærtogene mod Saxland og Frisland (efter Adam og andre kilder), derpå om kong Frode, der fulgte Erik (Harek), og i hvis tid kirkerne atter rejstes, efterat Unni havde døbt ham; dertil slutter sig et stykke, der strax særlig skal omtales; endelig kommer Adams fortælling om den grusomme Gorm, den milde Harald, Sven Otto og hans ulykker o. s. v., skønt noget modificeret i enkelthederne. Det omtalte stykke støtter sig til afvigende traditioner og lyder således: „Nogle siger, at Unni, erkebisp i Bremen, skal have prædiket for Gorm og Harald, der var konger i Danmark — (afvigende altså fra traditionen om Frode) —, at han skal have stemt dem venlig for de kristne og igen bragt liv i de længe forsømte kirker. Gorm var Haralds fader, den Haralds, der i faderens levetid styrede riget i 15, efter hans død i 50 år; han var en kristen og førte navnet Blåtand eller Klak-Harald. Efter Haralds død samlede en vis Sven, en fredløs Normand (? Normannorum transfuga), sig en hær og gjorde med den et indfald i England, fordrev kong Aldrad og tog selv riget. Hans sønner Gorm og Hardeknud vilde ikke sidde hjemme, men hærgede Danmark og delte, efterat have dræbt de Danskes konge Haldan med sine sønner, det danske rige, Gorm fik Danmark, Hardeknud England; thi deres fader Sven var død, medens de overfaldt Danmark. Det er tvivlsomt, om denne Haldan var Klak-Haralds søn eller ikke.“

Det er øjensynligt, at denne Gorm og Harald er de historisk bekendte konger af disse navne, altså de samme som dem der strax efter omtales efter Adam; Sven, der erobrer England, er folketraditionens Sven Tveskæg (det viser det engelske kongenavn); Haldan og Hardeknud hører ikke hjemme her, men er enten vildfarende fra ældre sagn eller søkonger. Det er da sikkert denne dobbelte tradition, den upåvirkede danske og den af Adam påvirkede, der har skabt to kongepar af det ene (Gorm og Harald), som vi træffer dem hos Saxe, foruden i en del kongerækker og tildels hos Sven Ågesøn;

der vides ikke synderligt om det første par, — dets Gorm blev da til en væsenlig engelsk konge, dets Harald et tomt navn (obscurioris apud posteros memoriæ egregiorumque operum monimentis vacuus, siger Saxe). I Roskildekroniken står modsætningerne uforsonede overfor hinanden, Adams grusomme Gorm og milde Harald overfor de to samkonger, som i 15 år delte kongenavnet, og som modtog Unni med venlighed, hørte på hans tale og lod ham genindrette de forfaldne kirker (hvad forresten Adam også fortæller om Harald).

Vi har nu valget mellem en dobbelt tradition: på den ene side den af Adam overleverede og overdrevne, som vi antog at finde i en sandere skikkelse hos Saxe, og den af Roskildekroniken opbevarede. Den første synes dog her at fortjene fortrinnet, ikke blot fordi den er overleveret os i en kilde, der er 70 år ældre, men fordi den finder en vægtig støtte hos Saxe. Denne forfatter har nemlig vistnok her øst af kirkens tradition, uden umiddelbar påvirkning af Adam, siden hans udtryk er mildere end vi med sikkerhed kan sige de ellers vilde være blevne. Der har altså været en sådan bestemt tradition, hvad vi heller neppe var berettigede til at tvivle om efter Adams udtrykkelige påberåbelse af den; og da den angiver en forskellighed i de to samkongers syn på kristendommen, er den sikkert ældre end den, der lader dem stille sig ens til den. Hvad der imidlertid gør krønikens overlevering let forståelig, er det faktum, at Unni fik tilladelse til at forkynde læren her i landet: Haralds venskab var altså mægtigere end Gorms fjendskab. Dette lå desuden i sagens natur; når en konge på grund af sin alder eller anden svaghed havde taget eller fået en medkonge, blev det denne, der gav regeringen sit præg: det ses af kong Nils's historie, først regerede Margrete og Knud, efter deres død Magnus, og endelig Harald Kesja med ham, og hver gang forandredes hans hele holdning.

Det bliver da tilbage som det historiske udbytte, at Gorm, før eller medens han regerede i fællig med sin søn Harald, viste sit fjendskab mod kristendommen ved allehånde drille-

rier, ved at fremsøge klagepunkter mod dens bekendere, forfølge dem overalt hvor han trådte i forhold til dem, blandt andet ved at borttage trækirken i Slesvig, der stod på hans grund. Om bønderne til samme tid har havt snese af kirker trindt om i landet, som kongen intet havde at gøre med, véd vi ikke, men det synes at have været forudsat af den kirkelige tradition i begge former: thi både Adam og Roskildekroniken siger som forhen omtalt, at Unni drog til Danmark og *gen*indrettede gudstjenesten (ordinatis itaque in regno Dan. *per singulas ecclesias* sacerdotibus, sanctus dei *multitudinem* credentium commendasse *fertur* Haroldo. — Dicunt quidam, qvod Unni — ecclesias diu neglectas revocaret).

Når vi da endelig vil henvende opmærksomheden på den forbindelse, Adam har tilvejebragt mellem de tre momenter af traditionen: Gorms kristenforfølgelse, Henriks tog og Unnis missionsrejse, da falder den selvfølgelig helt fra hinanden som hans eget påfund. Henriks tog var en verdslig hævn, der intet havde med kirken at bestille, og Unnis missionsrejse mod slutningen af hans liv var neppe den første, og om den var det, da ikke, fordi han ikke tidligere kunde have foretaget den ligeså sikkert, ja efter alle menneskelige beregninger sikrere, siden Henrik dog ikke kunde følge ham over øerne eller til Sverig, og hadet mod Tyskerne selvfølgelig var større efter end før nederlaget. Widukind nævner da heller ikke kristendommen ved denne lejlighed[1], hverken som grund eller ledsagende omstændighed, efter hans bedste vidende var forholdet „forlængst" således i Danmark, at hedninger og kristne levede sammen i bedste forståelse, hver holdt sine skikke og troede på sine guder: Unni kunde frit se til sine præster og udsende troens talsmand til alle rigets egne.

Den *tredje* og sidste *kristenforfølgelse* tillægger erkebispekroniken Harald Blåtands søn *Sven Treskæg*. Her skulde

[1] [Senere Tilføjelse:] Han lader jo Knuba blive døbt! Jeg har tænkt på min tidligere forklaring af stedet som fremgået af *to* fakta, af hvilke dåben falder på toget til Frisland, altså intet sligt på det til Danmark.

man da synes, at vi havde sikkert fodfæste, siden denne konges datterson jo var kilden til Adams fortælling; men det viser sig snart, at det ingenlunde er tilfældet. Forfatteren begår også her de mest påfaldende fejltagelser[1]: oprøret i Vendland og hedningernes udskejelser i Oldenborg henfører han til Otto III's død (1002) istedenfor til Otto II's (983)[2], kampen mellem Olav Trygveson og de andre nordiske konger til Øresund istedenfor til den vendiske kyst; ja endog med hensyn til Sven Estridsons moder tager han mærkelig fejl ved først at lade hende være gift med en normannisk hertug „Rikard", senere med Ulv jarl, medens sandheden er, at hun *efter* dennes drab ægtede *Robert* af Normandiet. Traditionen i det danske kongehus var desuden ikke uafbrudt vedligeholdt i den nærmest foregående tid, begivenhederne i England lå mellem Sven Tveskægs ungdom og Sven Estridsons kongedømme, denne havde opholdt sig i Sverig i sin bedste ungdomstid, hans fader var dræbt, medens han var en dreng, senere havde hans liv været en stadig kamp med Normændenes konger. Man kan således i det hele gå ud fra, at Adam ingen bedre underretning fik af kong Sven om hans morfar, end han vilde kunne have fået af enhver nogenlunde vel underrettet mand blandt de samtidige; hans fortælling beror altså på en omtrent 80årig tradition, uden „formildende omstændigheder".

Opfattelsen af Sven Tveskæg er såvel hos de nyere som hos de ældre forfattere meget forskellig; det er især prof. P. G. Thorsens fortjeneste at have fremdraget de samtidige, aldeles pålidelige kilder for at stille denne store konge i det rette lys („De danske runemindesmærker" I 119 ff.). Det viser sig da, at ikke blot samtiden bedømte ham anderledes

[1] [Senere Tilføjelse:] Sml. den forkvaklede tradition om de saxiske hertugers stamfader Herman Billing, som Adam gør til en fattig adelsmand med 7 gårde, medens han tilhørte et af landets første huse (Giesebrecht, Kaiserzeit I 228). Hermans sønnesøn Bernhard II var død 1060, et par år før Adams tid.

[2] [Senere Tilføjelse:] Egenlig var det ikke efter, men *før* Ottos død. Oprøret var foranlediget ved Ottos nederlag 982 i Italien og de tyske stormænds forsamling i Verona; det udbrød i Juni 983 strax efter det danske angreb på borgen. Otto døde i Dec. 983.

end middelalderens kroniker og årbøger i almindelighed, men at der også bevaredes en renere tradition om ham langt ned i tiden, nemlig hos Islænderne og Sven Ågeson, hvortil som forhen anført slutter sig den ene overlevering i Roskildekroniken. De andre beretninger må føres tilbage til Adam af Bremen som deres rette kilde, han formede opfattelsen af kong Sven så bestemt, at den måtte fortrænge enhver anden, som den stødte på, alt som i tidens løb de ældre kilder glemtes og han kom til at indtage den første plads overalt. Allerede Roskildekroniken overdøver sin egen fortælling med Adams brede fremstilling af fadermorderen og de kristnes forfølger; Saxe går helt op i den samme forestilling, skønt han også her er mildere i sine udtryk end Adam, og de senere går altid videre i udmalingen af hans ondskab.

Adams hovedanke mod Sven, den der betinger de andre, er hans frafald fra kristendommen; derfor fik det onde magt over ham, så han dræbte sin fromme fader, derfor led han også en retfærdig straf ved i 14 år at fare fredløs omkring fra sted til sted, bannet og forladt af alle. Saxe følger ikke Adam ubetinget i denne skildring; han indskrænker de 14 til 7 år; han véd intet om en gentagen fordrivelse af kong Olav Svenske; derimod lader han ham blive tagen tilfange tre gange af Jomsvikingerne, medens kong Sven dog kun har hørt om de to. Roskildekroniken er endnu mere afvigende, den lader Olav Trygveson fordrive ham, hvorpå han kommer tilbage ved Olav Svenskes hjælp (Svolderslaget), derpå fanges han tre gange af vikingerne og falder tilføje for kirken. Af alt dette synes bestemt at fremgå, at der var en dansk tradition, som tilskrev Sven Tveskæg et frafald og påfølgende hårde straffe.

I de samtidige kilder findes der intet herom; ikke blot „Emmas lovtaler“, men også Tyskeren Thietmar er uvidende om det; Sven Ågeson, altså den mildere tradition, siger, at Sven var en god kristen. I og for sig er det let forklarligt, at en falsk opfattelse efterhånden kunde gøre sig gældende med hensyn til hedenskabets forhold til kristendommen her i

riget og tidspunktet for den sidstes sejr. Det kom nemlig an på, hvad man vilde anse for det afgørende kendemærke på sejren. Ligesom man fra et strængt kristeligt standpunkt kan sige, at læren ikke har sejret endnu og aldrig vil vinde sejr her på jorden, således kan man fra samme standpunkt i en anden mening sige, at den har sejret fra det øjeblik af, da ordet forkyndes frit for folket. I historien vil man dog i reglen bruge hin betegnelse, når den ydre form, som kristendommen snart efter sin organisation udviklede i kirken, har vundet overhånd, således at gudsdyrkelsen offenligt foretages efter kirkens skikke; på denne måde opfattes sagen af Valdemar og Absalon, når de efter sejren over Arkon nøder Ryboerne til at love, for fremtiden at lade deres gudsdyrkelse foregå efter dansk skik: omnia veræ religionis momenta Danico ritu celebranda —; således vedtoges det også på Island, at alle skulde døbes og tro på én gud. Men efterhånden gjorde man andre synsmåder gældende; kirken med hele sit apparat af bispedømmer og domkapitler, præsteskoler og klostre, gudstjenesten med hele sin glans og latinske herlighed, højtidsdagenes brogede række, fastedagenes overholdelse, og de kirkelige straffes anvendelse ved hjælp af den myndighed, det kirkelige liv havde vundet over menigheden, — alt dette, der kun langsomt trængte igennem og formede sig til et system hos et fribårent folk, ansås for det væsenlige, og det tidspunkt, fra hvilket man skulde regne kristendommens sejr, flyttedes derved stadig længere ned i tiden. Saxe siger således meget frimodigt i sin indledning, at den kristelige lære jo først „for nylig“ er kommen til Danmark tilligemed latinen; kongelisten i Lund, der vel er et halvt hundred år ældre, rykker dog tidspunktet noget længere tilbage og begynder rækken af „de katholske konger, ved hvis nidkærhed den katholske tro har havt fremgang, der af kærlighed til religionen byggede kirker på forskellige steder og betænkte dem med kongelige gaver,“ med Sven Estridsøn. Adam daterer nu rigtignok kirkens foreløbige sejr fra Harald Blåtand, men han lader dog en reaktion

indtræde efter hans død, så det først bliver i Svens senere år, den endelige afgørelse finder sted, og denne opfattelse er da som bekendt bleven stående indtil den dag idag.

Der er dog meget, som bestemt taler imod, og ikke et eneste afgørende træk, der begrunder den: Adam giver ligesålidt som kongelisten eller Saxe den rette grænse for hedenskabets overvægt i Danmark. For at komme til sikrere resultater er det nødvendigt at se os om efter vidnesbyrd fra den samtidige historie. Et fast holdepunkt har vi i lærens vedtagelse på Islands althing 1001 og dens samtidige sejr i Norge under kong Olav Trygveson. Allerede heraf er det berettiget at slutte tilbage til en ældre udvikling i Danmark, en slutning der bekræftes såvel af danske som højnordiske kilder. Prof. Thorsen har alt gjort opmærksom på det træk i Njals saga, at Kolskæg en 7—8 år før drog til Danmark og lod sig døbe; Helveg har i sin kirkehistorie fremhævet et ældre, idet der nemlig fortælles, at Gisle Surson kom til Viborg i Harald Gråfels tid (før 976) og lod sig primsigne for at kunne færdes mellem de Danske. Hertil kommer det endnu ældre, at Harald Gråfel og hans brødre døbes for at kunne få tilhold hos Harald Blåtand, altså før 961[1]. På samme måde opfatter Ælnoth forholdet i „Knud den helliges levned". „Nordens riger, siger han, der ligger afsides fra verden, var længe hengivne til hedenskabets skikke; — de folk, der bor længst borte fra Frankerne og Saxerne: Svenske, Gøter, Normænd og Islændere, modtog sameget senere troens tegn, som dens lærere foretrak at holde sig fjernt fra dem, både på grund af deres fattigdom og deres medfødte vildhed. De Danske derimod, der bor nærmere ved Galler og Saxer, og også deri overgår hine folk, at de lægger vind på jordens dyrkning, modtog treenighedstroen, før hine kendte noget til den; de

[1] [Senere Tilføjelse:] Traktaten mellem den russiske fyrste Ingvar og kejseren i Konstantinopel 945 bliver besvoret af Russerne og deres hjælpetropper fra Norden, dels ved ed på Peruns (Thors) høj, dels i st. Elias's kirke i Kijev, der er deres sognekirke: „thi, siger Nestor, *mange Væringer var kristne*" (d. e. af de lejede kæmper fra Norden). (Smiths oversættelse s. 49.)

hædrede deres land under ædle kongers indflydelse og råd (vi et consilio) ved fra dag til dag at forøge kirkernes antal tilligemed bisper og præster osv."[1] Det indbyrdes forhold i udvikling holdt sig endnu i Ælnoths dage, thi medens kirkeskikkene havde opnået fuld gyldighed i Danmark, klager han over, at Normændene og Islænderne endnu stod langt tilbage i den henseende; et lignende indtryk får man af Adams sidste bog: om Nordens øer og folk.

Det mest afgørende er endelig den samtidige Widukinds vidnesbyrd. Han endte sit skrift ved år 967 og fortæller den bekendte historie om Poppo for at glæde kejser Ottos datter Mathilde, for hvem han skrev, med dette træk af sin faders omhu for kristendommen. „Alt forlængst var de Danske kristne, siger han, men de dyrkede ikke desmindre afguderne på hedensk vis. Da hændtes det engang, at det kom til en ordstrid om gudsdyrkelsen ved et gæstebud, hvor kongen var tilstede; de Danske påstod, at Kristus vel var en gud, men at de andre dog var større, siden de gav menneskene mægtigere tegn og varsler. En klerk ved navn Poppo, der nu er biskop og fører (et strængt) munkeliv, vidnede derimod, at der kun er én gud, fader, søn og helligånd, men at billederne er onde ånder og ingen guder." Dette bekræftede han efter Haralds opfordring ved jernbyrd. Derved omvendtes kongen, han bød alle at dyrke Kristus som den eneste gud, men at forkaste afguderne, ligesom han viste Guds præster al skyldig ærefrygt. Widukind siger ikke, når dette er sket, heller ikke kan den tilføjede bemærkning om, at det er Ottos fortjeneste, at kristendommen blomstrer i Danmark, bringes i umiddelbar forbindelse med dette faktum. Ottos virksomhed falder senere, hvis den da overhoved bestod i andet end det rent formelle brev, hvorved han tager de jydske bispedømmer under sin beskyttelse[2]. Snarest må man vel sætte Poppos jernbyrd tilbage til noget efter Unnis tid; i alle tilfælde falder den vist-

[1] Scr. r. D. III 330 f.

[2] [Senere Tilføjelse:] Akten trykt i Pertz, Leges II 19–26.

nok før de tre biskoppers udnævnelse, altså senest før 948[1]. I en så tidlig tid sætter Widukind altså den store overgang hos de Danske fra en tro, der kan betegnes som en blanding af hedenskab og kristendom, til en fuldstændig anerkendelse af denne sidste, idetmindste fra kongens side og tillige uden tvivl inden føje tid af folkets store flertal. Poppos jertegn betragtes også af den senere tradition som det afgørende vendepunkt i kirkens fremgang, og det flyttes derfor tilligemed dette fra tid til anden: Islænderne sætter det til Ottos tog til Limfjorden, Adam flytter det over til den svenske konge Erik, Saxe til Sven Tveskæg; jernbyrdens oprindelse, der dog er langt ældre, henføres senere hertil. Selvfølgelig udsmykkes fortællingen også, og det så stærkt, at den moderne opfattelse deraf som et gøglespil bliver halvvejs berettiget. Som den fremsættes hos Widukind er den dog helt igennem ren og løftet af en ædel idealitet. Klerken vover at aflægge sit vidnesbyrd for kongens og stormændenes åsyn, og i tillid til sin Gud unddrager han sig ikke det udvortes jertegn. Senere lever han et afholdende liv, som den der har fristet Gud og er bleven ydmyget ved sin sejr.

Men kommer dette nu ikke i strid med traditionen om Svens vanheld og straf? Nærmere besét ikke. Når Adam nemlig opstiller denne konges ulykker som følge af hans kristenforfølgelser, da går han ud over den oprindelige tradition, der øjensynlig satte dem i forhold til det, at han forgreb sig på sin gamle fader. Adam røber det selv, det bedste bevis på, at han ikke forsætlig forvanskede vor historie, men kun manglede evne til at opfatte den bestemt. „Da jeg spurgte kong Sven om Haralds endeligt, siger han, tav han, som en anden Tideus, om sin morfaders brøde, men da jeg udtrykkelig nævnte fadermordet, sagde han: det er det, vi

[1] [Senere Tilføjelse:] Ved konciliet i Ingelheim mødte 3 danske bisper med Adeldag. Mødet var af stor betydning, da der skulde afsiges dom mellem kong Ludvig i Frankrig og Hugo hertug; der var 34 bisper tilstede (W. Giesebrecht, Kaiserzeit I 288). Bispevielsen til Danmark gik altså forud herfor, men forudsætter atter den pavelige bulle (Agapitus's), der dateres 2. Jan. 948 (falsk).

børn må bøde for, og det, hin fadermorder selv afsonede ved sin fredløshed.“ Hvad under, at Sven, og med ham mange andre, opfattede Haralds, Knud den stores og hans tre sønners bratte død midt i deres ungdom, såvel som sin egen hårde kamp for riget, som en straf for den synd, der var begået i slægten; det var en ægte nordisk-hedensk livsanskuelse, og den bestyrkedes ikke lidet ved kirkens lære om den Gud, der hævner fædrenes synd på børnene. „Og det måtte *han selv* undgælde“, tilføjer Sven Estridsøn; Saxe, der ikke hørte disse ord, greb dog den samme tanke ud af historiens eget skød. Han stod overfor kirkens fortælling om Svens straf for sine kristenforfølgelser, men med en sikker følelse for den oprindelige folketanke tilføjer han: „men jeg véd ikke, om det mere var for hans forsyndelse mod sin fader eller mod religionen, at han skulde lære det land, han havde krænket ved sin faders landflygtighed, at kende som fængsel og som hævner over fadermordet“. Det var jo åbenbart det, der fra først af satte tanken i bevægelse: at Sven blev tagen tilfange af Jomsvikingerne og ført til det sted, hvor hans landflygtige fader for nylig var død af sine sår. I denne oprindelige simple form finder vi det endnu fremstillet i en af de ældste kongelister fra middelalderen, nemlig den der i sin nuværende form er affattet i kong Kristoffers tid; her står der om Sven Tveskæg: „ham fangede Venderne tre gange og førte ham i trældom, fordi han havde jaget sin fader i landflygtighed“ (Scriptores I 22).

Det andet faktum, der kan have medvirket til at stille Sven i et uheldigt lys for eftertiden, er hans mange vikingetog mod England. Det er dem, Adam opfatter som en fortsat landflygtighed, og også samtiden, der i det hele elskede denne konge, har vistnok tildels misbilliget dem, da riget imidlertid blottedes for alskens vikingeangreb andensteds fra. Thietmar udtaler sig især stærkt herimod. „Efterat være bleven udløst af sit fangenskab for en uhyre pengesum, fortæller han, lagde han mærke til, at enkelte ildesindede af den grund kaldte ham

for en træl (fordi han var købt), og dette, som han kunde have ladet de få undgælde for, dersom han havde været besindig nok dertil, hævnede han i sin ustyrlighed ved en almindelig ulykke. — han overlod riget til de fremmede og ombyttede fred med kamp, hjemmet med de vildsomme veje, Gud med djævlen og hans engle; han drog på hærtog til England og kæmpede der til sin død." Det lå ikke så fjernt for den, der havde været stillet skarpt overfor modsætningen mellem kristendom og hedenskab, at komme til den tro, at en slig færd, at øve vold og uret mod et fremmed land og folk, kun kunde forenes med det sidste. Historien har imidlertid forlængst godtgjort, at det er en stor fejltagelse; kristendommen formår meget over sine sande bekendere, kirken og dens gudsdyrkelse intet. At kalde Sven en hedning, fordi han hærgede England indtil sin død, strider mod den historiske sprogbrug; men ikke desmindre er det udentvivl det, han har at takke for sit slette rygte hos den noget fjernere stående eftertid, selvfølgelig i forbindelse med den ulykkelige frændekamp.

Vi går dernæst over til at betragte enkelthederne i den formentlige kristenforfølgelse; det er ikke mange. Adam fremfører kun ganske i almindelighed den pastand, at selve kampen mellem søn og fader var foranlediget af religionsmodsætningen; de mange, der af Harald var tvungne til at antage kristendommen, sammensvor sig imod ham, deres sejr blev derfor hedenskabets. Dette mangler imidlertid i virkeligheden ethvert holdepunkt. Forfatteren af „Knuds levned" (Emmas lovtaler) siger, at Harald, fuld af misundelse over den yndest, sønnen vandt hos alle, åbenlyst søgte at få ham fjernet fra riget, idet han svor på, at han ikke skulde komme til styret efter ham. Hvad der her siges om grunden til kampene mellem Sven og Harald er i og for sig det rimeligste, og det stemmer med de sikreste træk i den nordiske tradition. Harald var hård og hensynsløs på sine gamle dage, måske yderligere forbitret i sit sind ved det uheld, der traf alle hans kæreste planer: Danevirke blev taget og brændt, Hakon faldt fra og besejrede

Jomsvikingerne, Styrbjørn bukkede under på Fyrissletten. Som et umiskendeligt sagntræk i den retning har Saxe opbevaret fortællingen om Tokes bueskud, et sagn der som bekendt findes mange steder, men stadig i forhold til en tyran. Heller ikke hans tilnavn tyder just på nogen velvillig opfattelse, en afholdt konge vilde neppe have faet navn efter en tilfældig lyde af den natur. Også den måde, hvorpå oprøret efter Sven Ages sons og Saxes fortælling kom til udbrud, viser, at noget sligt lå tilgrund for det. Harald var nemlig ifærd med at lade sine mænd slæbe en uhyre sten fra stranden op til moderens gravhøj ved Jelling; han havde samlet rigets ledingsflade, og bonderne matte tage fat sammen med heste og stude. Sven var ved flåden og det tilbageblevne mandskab, medens Harald fulgte stenen. Som det var at vente udbredtes der snart almindelig misfornøjelse blandt ledingsbønderne, hirdmændene var alt tidligere delte i partier; nu ansa man tidspunktet for heldigt til at udrette noget: Sven blev karet til konge af hæren. — Harald sa en havnebonde komme op til stedet, hvor stenen lå, og spurgte ham, om han nogensinde havde set folk trække sligt læs? „Jeg kommer lige derfra", svarede han, „jeg sa danemænd trække Danmarks rige fra dig; døm nu selv!" Slige træk glemmes ikke let af den folkelige overlevering, og der er ikke meget, som kan forvanskes ved dem. At dette er bevaret trods den kirkelige traditions rent modsatte opfattelse af forholdet mellem de to konger, er et yderligere bevis for dets ægthed. Og det stemmer meget vel med det andet om Toke og med den normanniske munks almindelige udtalelse, når den ses i det rette lys. Harald kunde jo selvfølgelig ikke forhindre folket i at gøre Sven til konge efter hans død, uden forsåvidt der var noget at forberede i den henseende i hans levetid. Men nu var det gået således til med ham selv, at han havde været sin faders medkonge mange år før hans død, en form der uden al tvivl var ligesa almindelig, som at bonden tog sin søn eller sine sønner i fællig med sig.

når de satte bo[1]. Det er dette, kronikens hjemmelsmænd må have sigtet til, når de fortalte om, at Harald vilde fortrænge sin søn fra riget, fordi han blev mere og mere afholdt af hirden: måske kunde han ikke afsé noget af sin magt, måske troede han, som såmange oldinge, at ingen forstod regeringen så godt som han, måske havde han andre sønner, der endnu var for unge, men som han ønskede at efterlade riget til. Hæren, der jo havde magt og myndighed dertil, benyttede lejligheden til at afgøre sagen ved at kåre Sven til konge. Det er ikke afgjort, at den dermed tillige vilde udtale nogen afsættelsesdom over faderen, han vilde kun blive nødt til at finde sig i at have en medkonge, der kunde imødegå de værste myndighedsmisbrug. Men Harald valgte kampen; ledingshæren deltes, og det kom til slag, skal man tro Saxe, endog gentagne gange, indtil Harald, hårdt såret af Tokes pil, undveg til Jomsborg og døde der, hvorpå hans lig blev ført tilbage og jordfæstet i Roskilde kirke. Denne opfattelse af kongeskiftet er vistnok ikke den, Adam og med ham den senere kirkelige tradition gør gældende, men den er i sig selv langt sandsynligere og stemmer langt bedre med de sikreste overleveringer fra samtid og eftertid, ligesom også den norsk-islandske opfattelse af de to kongers forhold langt lettere lader sig forklare heraf end af den anden. Men hvor bliver der da plads til den dødelige modsætning i troen?

Adam anfører dog ét træk for at bestyrke fortællingen om sin kristenforfølgelse, nemlig den, som han selv indrømmer, usikre efterretning om, at erkebiskop Liavizo sendte udsendinge og gaver til kong Sven, for at bringe ham til at aflade fra sine forfølgelser (II 27: quo tempore — *fertur* archiepiscopus etc.). Det skønnes imidlertid let, hvad en så usikker overlevering har at sige; rimeligvis hidrørte den fra Bremen, siden Svens vidnesbyrd ikke udtrykkelig fremhæves, og den er da

[1] [Senere Tilføjelse:] Sml. Olav Svenske, der fik sin søn Anund til medkonge; man vilde ikke fjerne ham af ærbødighed for embedet; dog udførtes det ved et oprør. Sml. også Ynglingesaga 41.

erkesædets eneste bidrag til skildringen af Svens forfærdelige forfølgelser. Det rimeligste er, at denne overlevering hverken vidste navn eller nærmere omstændigheder at anføre, det var alt store ting, at den fastholdt begivenheden som hørende til Liavizos tid. — De nyere forfattere har fremdraget et andet træk for at støtte Adam, nemlig biskop Ekkehards fordrivelse fra Slesvig[1]. I årene 1000 og 1002 repræsenterer denne prælat nemlig biskop Bernward af Hildesheim på forskellige møder i Tyskland, han siges da at være fordreven fra sit sæde, „der er ødelagt af barbarerne". Denne efterretning siger imidlertid mere, end der her er anvendelse for. Ekkehard omtaler ikke blot bispedømmets ødelæggelse, men også byens og landets: „mit bispedømmes område, siger han, er hærget af barbarernes vildhed, staden ødelagt, kirken forladt, jeg har intet sæde, jeg er igen en tjener af vor frue og kirken i Hildesheim" (han havde tidligere været kanik sammesteds). Men hvad dette så end er, så *kan* det jo ingen kristenforfølgelse være: Ekkehard siger ikke, at det er „hedensk" vildhed der har hærget landet, det er „barbarer", altså fremmede folk. Sæt desuden, at Sven virkelig forfulgte de kristne, hvorledes skulde det da falde ham ind at ødelægge Hedeby og hærge byerne i Sønderjylland? Således vil dog vel ingen forestille sig en kristenforfølgelse på den tid, da selv efter Adams mening kirkelæren var lige på nippet til at blive folkets religion. Et halvt hundred år efter hærgede Harald Hardråde samme by med ild og sværd og det siges udtrykkelig, at han ødelagde mange kirker, men det vil dog vel neppe falde nogen ind at beskylde ham for kristenforfølgelse[2].

Når der endelig kunde anføres til gunst for den antagelse, at Sven i sin første tid var hedning, at der ved Slesvig findes runestene, som er rejste af ham og hans mænd, da beviser

---

[1] Vita Bernwardi, Leibnitz I k. 18 ff. Annal. Hild. 1026 osv.

[2] Snorre, H. H. k. 34, kvad: „brendr var upp — allr — Heiðabœr". Adam III k. 16: multæ ecclesiæ per illum virum (H.) dirutæ, multi christiani ab illo per supplicia sunt necati.

det heller neppe noget i den retning. Vel var runestenen nemlig oprindelig et gravmæle, men den gennemgik tilsidst samme udvikling som vore monumenter: de rejses ikke pa selve graven, der kan være afsides og skjult. Disse stene ved Slesvig siger da heller ikke selv andet, end at de er rejste efter hirdmænd, der døde i eller ved Hedeby og rimeligvis blev begravne ved kirken efter kristelig skik, medens stenen med sine runer efter gammel nordisk sæd rejstes ved alfar vej. Pa samme made synes den tredje runesten fra denne egn (Thorsens nr. 2) at være sat pa et sted, der ikke indeholdt graven (á vignipú), medens Jellingestenen med sin Kristusfigur og Rabystenen i Upland over Ønund, „der døde i Østen", og med sit „Gud hjælpe Ønunds and" viser, at den skik at rejse mindesmærker („kumbl") ingenlunde ophørte strax med den hedenske tidsalder (sml. Munchs Nord. runeskrift, nr. 8. 14—16)[1].

Ved siden af disse forskellige smatræk, der som vi har set intet beviser for Svens hedenskab, star et enkelt, der synes afgjort at bevise hans kristendom, nemlig kong Ottos brev for kirkerne i Danmark, udstedt 988, i Adeldags sidste ar. Heri omtales nemlig, som Helveg alt har gjort opmærksom pa, ikke med et ord nogen forfølgelse eller trængsel for kirken, hvad der dog neppe vilde været undladt, om der havde været mindste anledning dertil. Den af Adam anførte tradition om Liavizos forsøg pa at formilde forfølgelsen peger jo ligeledes ud over Adeldags levetid. Men efter Adams fortælling far man et bestemt indtryk af, at hans og hans hjemmelsmænds mening var, at Harald var død nogen tid før Adeldag, og forfølgelsen skulde jo være kommen til udbrud lige efter tronskiftet.

[1] [Senere Tilføjelse:] Se især stenene Stephens (II) s. 813 f. (Liljegren 642 og 1411), hvor udtrykkelig mindst én af de mindede personer siges at være „graven i kirkegård"; dog var der ikke blot runesten, men udtrykkelig en „hvalf". Endvidere fra Valleberg i Skåne (Stephens 820). Her siges om de to, stenen er sat efter: „Gud hjælpe deres sjæl vel; men de ligge i Luntunum". Stephens forklarer det af London, men også det skånske Lund kaldes af Adam for „Lundona", vistnok dansk „i lundene"; dette er også det ene rimelige. De to, Mane og Sven, var altsa begravne ved domkirken og stenen sat hjemme i deres bygd.

Adam giver imidlertid i en vitterlig fejlagtig fortælling et værdifuldt vink til forståelsen af de herhenhørende forhold. Han henfører nemlig Poppos jertegn til den tid, da kong Erik af Sverig efter hans udtryk havde bemægtiget sig Danmark og fordrevet Sven Tveskæg. „Erik, siger han, var selv en hedning og en stor fjende af de kristne; til ham siges en vis Poppo at være kommen som kejserens og den hamborgske biskops afsending —." Lappenberg formoder i sin anmærkning til dette sted (II 33), at der her er tale om en anden begivenhed, end den Widukind fortæller, så der altså var to Poppoer, af hvilke den ene ved et gæstebud omvendte Harald ved jernbyrd, den anden på et folkemøde kong Erik og tusinde andre ved at lade en voxkjortel brænde på sig; men dette sidste er så øjensynligt en forvanskning af det første, at der ikke kan være tale om at tro Adam på ordet, især da Roskildekroniken (og med den Saxe) møder med den tredje sagnform ved at henføre det hele til Sven Tveskæg, Islænderne med den fjerde ved at henlægge det til Limfjorden, medens Ælnoth ikke har hørt noget bestemt kongenavn, men vel kender jertegnet og klerken. Sagnets vandring fra konge til konge er imidlertid som før omtalt en frugt af senere tiders forandrede opfattelse af kirkelærens udbredelse; det måtte ligge nær at lade Poppo overbevise kong Sven, når man nu engang var kommen til den anskuelse, at han fra en vild hedning var bleven en from kristen; pladsen flyttedes dernæst lige så naturligt fra gildesalen over til rigets almindelige thingsted, og jernbyrden blev til et vidunderligt mirakel. Men at der tillige var en tid, der henførte denne tildragelse til kong Erik, viser, at der i kirken var en overlevering om, at *han* engang havde repræsenteret hedenskabet i Danmark. Til ham vil man da vistnok også med større ret kunne henføre Liavizos sendelser og hærgningen af bispedømmet Slesvig; thi hans færd her i landet var selvfølgelig blodig, da han ikke kom som konge, men som viking.

Foruden den af Adam og Saxe opbevarede danske tradi-

tion om kong Eriks tog til Danmark er der tre andre kendsgerninger, der tyder på det samme. Den første af disse er Thietmars udsagn, at Sven ved at gå i viking overlod riget til de fremmede — og det modbeviser da også på det fuldstændigste den senere fortælling om, at Erik fordrev ham —; den anden er beretningen om de vikingesværme, „danske og svenske", siger Adam, der hærgede op ad Weser i sommeren 994, medens Sven var i England; den tredje er forskellige møntfund i Danmark, der synes bestemt at tyde på urolige tider netop dengang[1].

Disse møntfund er beskrevne i „Annaler for nord. oldkyndighed 1842—43" af C. J. Thomsen og J. C. Lindberg; et af dem var fra Vålse på Falster, et andet fra Bornholm og 2 fra egnen af Alborg; dertil kommer endnu et ældre ganske lignende fra Skåne (s. 43). Især det første af disse udmærkede sig ved sin righoldighed både af vester- og østerlandske mønter, en omstændighed, der i og for sig vidner om en levende handelsforbindelse både med Tyskland og de sydligere lande mod vest og med de arabiske lande i Asien; derimod manglede, besynderlig nok, næsten helt engelske mønter, som man snarest vilde været tilbøjelig til at vente. De yngste vesterlandske mønter, der fandtes her, må efter al rimelighed henføres til året 990, de yngste kufiske, hvis tid kendes bestemt, er en 10—20 år ældre; dette forhold er ens for alle 5 funds vedkommende, en omstændighed, der i høj grad taler for, at det var de samme begivenheder, som foranledigede deres nedsættelse i jorden; thi at de er bleven nedsatte for at skjules og senere er glemte, rimeligvis på grund af ejermændenes død eller bortførelse i trældom, synes at fremgå af hele den måde, de fandtes nedsatte på. Her synes der da i sandhed at være en mærkværdig overensstemmelse mellem meget forskelligartede vidnesbyrd om et uroligt tidsrum, der har afbrudt en fredelig

[1] [Senere Tilføjelse:] Se Ejvinds kvad: i Hakons tid bar man guldet i hånden (ringe), nu skjuler man det i jorden (i Haralds tid). Text og forklaring i Scripta hist. Island. I 61.

alder, i hvilken handelen blomstrede og alle fredens idrætter lykkedes. Rolighedsforstyrreren var, som vi må slutte af det udprægede sagn på Adams tid, kong Erik den sejrsæle, der efter Saxe vilde hævne Harald Blåtands forsøg på, ved Styrbjørns hjælp at bringe Sveariget under Danevælden. Erik synes da ikke blot at have øvet strandhug på de danske øer, men ligefrem at have slaet sig til ro og havt vinterleje hernede, medens man dog sikkert ikke kan tænke pa en virkelig anerkendelse af ham som dansk konge, noget der uden al tvivl vilde have drevet Sven tilbage til sit fædreland. I det hele udelukker den kendsgerning, at rigets konge sværmede omkring ved de engelske kyster, ikke som en fredløs, men som sejrherre, forestillingen om, at det er kommen til et endog blot nogenlunde stadigt herredømme af den svenske konge i Danmark, ligesom jo møntfundene aldeles bestemt tyder på, at han vedblivende opfattedes og opførte sig som en fjende, ikke blot af kongen, men især af riget. At Ekkehard endnu i 1002 opholder sig i Hildesheim som fordreven, må man neppe lægge for megen vægt pa, da han synes at have foretrukket sit gamle hjem for det ny og også findes der langt senere, indtil sin død 1026, medens han dog sikkert må have tiltradt sit embed igen; de danske bispedømmer var neppe så fristende endnu på den tid, især når stiftstaden var ødelagt og stiftet hærget, at man kan forudsætte, at den tyske prælat vilde vende tilbage til sin hjord, såsnart det var muligt. Man savnede ham heller neppe så hårdt, siden man kunde undvære en biskop i hele det nordlige Jylland, eller rettere nøjes med ham i Ribe over hele Nørrejylland, og med ham i Roskilde hinsides Sundet, indtil Sven Estridsøns tid; ligesom jo Island først over 50 år efter at læren var vedtagen tænkte på at få en egen bisp.

Af alt dette synes det da at fremgå, at Adams fortællinger om kristenforfølgelser i Danmark, i Håreks, Gorms og Sven Tveskægs dage, er aldeles uhjemlede og fostrede af hans ejendommelige opfattelse af den nordiske kirkes første udvikling.

men dog allerede antydede i den kirkelige tradition her i riget, saledes som han forefandt den. Kristenforfølgelsen under Hårek er en urimelig overdrivelse af Rimberts fortælling; den under Gorm er udviklet af traditionen om denne konges personlige uvilje mod læren i forbindelse med en forunderlig misforstaelse af et forflyttet tilnavn og en politisk kamps betydning; den under Sven er opstaet af forvexling med en fremmed konges voldsfærd her i landet, maske særlig mod kirkerne, men i alle tilfælde ligesa særligt mod pengene, og en misforståelse og mistydning af den kendsgerning, at Sven blev konge efter en sejrrig kamp mod sin fader. — Det historiske forhold er derimod, at kristendommen kom herind, uden at der er opbevaret den ringeste efterretning om, at nogen bestemt mand, der tilhorte kirken, eller nogen indfodt, der bekendte troen, af den grund er bleven forfulgt ud over det mal, der for enhver ideal brydning ma anses for uundgaeligt. Ansgar søgte martyrdoden i Norden uden at finde den. Poppo underkendte gudernes magt ved kongens bord, uden at nogen krummede et hår på hans hoved; saledes kunde kun et selvbevidst, frihedsstolt og åndelig modent folk modtage en fremmed lære af hojsindede mænd, der udgik fra fjendens lejr; overgangen var langsom, men som det ses af den folgende tids historie, dyb og omfattende, den traf ikke blot formen og det ydre, men også sindet og de tanker, der styrer handlingen og foder bedrifterne.

OM SYSSELINDDELINGEN PÅ SÆLLAND.

(1871.)

[Ny kirkehistoriske Samlinger 5. Bd. S. 869–74.]

Dr. O. Nielsen har i sin lærde undersøgelse af „sysselinddelingen i Danmark“ (s. 78 f.) udtalt den formodning, at grupperingen af de sællandske herreder i det tillæg til den såkaldte Valdemars jordebog, der er trykt i Scriptores rer. Dan. V 616, antyder øens tredeling efter de gamle sysler; men herimod lader der sig udentvivl rejse vægtige indvendinger. Det er da først meget påfaldende, at de 3 sydligste herreder slet ikke er medoptagne i denne tredeling, men derimod forenede med Laland og Falster, der ellers som bekendt sættes i den nærmeste forbindelse med Fyn, til hvis stift de hørte; dernæst opregnes herrederne i en ganske anden orden i den egenlige jordebog, og skal der overhoved være tale om en sysselinddeling, måtte den da vel kunne påvises eller idetmindste stå sin prøve her, hvor Jylland endnu optræder med den i alle sine dele. Sagen er vel ikke i og for sig af stor betydning; men da der i kirkelige forhold synes at være lagt vægt på sysselinddelingen langt ned i middelalderen, kunde det dog måske være berettiget endnu engang at følge de spor, der findes af den i Valdemarernes tidsalder.

Det af dr. Nielsen benyttede stykke af jordebogen lyder således[1]:

Streheret dlvj aratra	Smerhemsheret ccxxviij
Lungaheret dxlj et dim.	Lidlæheret cxl
Jurlundheret ccj et dim.	Tvnaheret ccxiiij^or^
Stafinsheret ccxliiij et di.	Semæheret ccxc et di.

hec est summa duo milia ccccxvij.

Flaccabiarheret dcxv	Skippingsheret cxxi
Slaglæsæheret ccclxvj	Odzheret cccli
Logaheret ccclxvj	Tuteheret ccxxxxiij
Arfsheret cccexi	Miarlosæheret dv

hec est summa ij[m]dcccclxxviij.

Hornsheret ccxlix	Stethemsheret[2] cccvij
Valbusheret cclviij	Ringstathaheret ccccl
Ramsyoheret ccxlviij	Thuthibiarsheret cclxxx
Biafræscogheret ccxxviij	Alextathaheret ccxxv

hec est summa duo milia ccxlv.

Hamersheret cclxxxv	Falstria cccc et xxx
Faxaheret cclxiiij^or^	Lalandia dccclxxxi et di.
Burghusheret cccxxx	

hec est summa duo milia c nonaginta.

Møn habet ccxl uno minus.

Det er klart, hvad også forfatteren selv indrømmer, at der her foreligger en fortegnelse, affattet i et bestemt øjemed, f. ex. militært; thi den sællandske øgruppe er delt i fire omtrent lige store dele med hensyn til plovtal; det ligger måske endog nærmest at tænke på selve plovskattens oppebørsel. De fire deles plovtal er henholdsvis: 2416, 2978, 2245 og 2190[1] 2

[1] Det meddeles her ligesom det følgende efter fotolitografi af håndskriftet; aftrykket i Scriptores er unøjagtigt, tildels fejlagtigt.

[2] Håndskriftet har Stemhemsh. med et t over m'et, der vel altså har skullet gå ud.

(eller når Møn, der synes først at være glemt, lægges til: 2429[1] 2).

Men denne inddeling kan intet have havt at gøre med de gamle sysler, netop fordi den så aldeles ses at være gjort på grundlag af plovtallet, uden hensyn til øernes almindelige forhold. For at komme til en bestemmelse af herredernes fordeling i sysler, må vi altså gå en anden vej, og det ligger da nærmest først at henvende opmærksomheden på det sted, hvor sællandske sysler overhoved først nævnes, nemlig Absalons gavebrev til Ringsted kloster (Thorkelins dipl. I 29). Her tillægges der nemlig „den hellige jomfru Maries og hellig Knuds kloster" to pengeindsamlinger (collectæ nummorum), af hvilke den ene kaldes „Knudsskud" — og den skal det oppebære over hele øen som hidtil —, den anden „*Marieskud*", — den skal det kun oppebære af de to sysler: *Vestersyssel* og *Medelsyssel*. Med dette aktstykke må da jævnføres pave Innocens's stadfæstelsesbrev på Odense Knudsbrødres privilegier (af 18. Febr. 1245, Thorkel. p. 148 ff.); han stadfæster nemlig disses ret til at oppebære et „Marieskud" (denarii st. Marie) i Fyn, Jylland, Also, Æro, Torsland, Langeland, Laland, Falster og Bornholm, en ret, som Knudsklostret utvivlsomt som så meget andet havde arvet efter det ældre fruekonvent i Odense. Men har der således været oppebåret et Marieskud i Jylland og på alle øerne, bliver det i høj grad sandsynligt, at det samme har været tilfældet i Østersyssel på Sælland, kun at denne indtægt her har været henlagt andensteds. Vi finder da også virkelig en tilsvarende indsamling i de østlige herreder, nemlig det såkaldte Margreteskud (collecta st. Margaretæ) til frueklostret i Roskilde. Også dette føres tilbage til Absalon som biskop på Sælland, skønt det først kendes af pave Alexanders bekræftelsesbreve af 16. Juli (året mangler) og 13. August 1257[1]. Absalon, hedder det, gav denne stiftelse, for

[1] Trykte hos Thorkelin p. 219 og 223, men her anførte efter originalerne i den Arnamagnæanske samling.

at styrke den, da den var ny og ubefæstet, den pengeindtægt af byerne (villarum redditus) i 12 herreder tilligemed den tredjedel af det, der udredes ved den hellige Margretes grav ved stranden, som tilkom ham. I det andet brev forklares denne pengeindtægt nærmere som Margreteskud, idet de samme herreder nævnes, nemlig: Stroharet, Liungaharet, Jurlundharet, Stifinsharet, Smorhemsharet, Lydlaheret, Samaheret, Tunaheret, Ramsvoheret, Byauerscouheret, Faxaheret, Stathincsheret. Da det nu er bekendt, at Absalon i året 1176 flyttede sin frænke, den hellige Margrete, fra sit begravelseskapel ved Køge strand til frueklostret i Roskilde[1], så er det vistnok en selvfølge, at han samtidigt har henlagt denne indtægt til klostret, ligesom den jo nævnes i forbindelse med det offer, der bragtes ved hendes gravkirke. Men endvidere må der lægges mærke til, at medens stadfæstelsesbrevet kalder den „collecta st. Margaretæ“ (redditus qui c. st. M. vocantur), så har Absalons gavebrev intet andet navn for den end „villarum redditus“: det er en almindelig indtægt af byerne, der også opkræves i alle andre herreder, men kun for disses vedkommende nu gives til frueklostret. Men når det forholder sig således, da er der tilvisse stor sandsynlighed for, at vi netop her har Østersyssels herreder, så at Marieskuddet på Sælland altså deles mellem Ringsteds „vor frue og hellig Knuds“ og Roskilde „vor frue og hellig Margrete“ klostre, medens det fra de øvrige øer og hele Jylland tilflyder Knudsklostret i Odense.

Her har vi altså en opgivelse af herrederne i det ene af de sællandske sysler; det gælder da om at finde dem i de to andre. Det træffer nu så heldigt, at jordebogen nævner netop disse 12 i midten, og, som man måtte vente, i sluttet række; der er da vel neppe nogen tvivl om, at de, der står foran og bagefter, svarer til Vester- og Medelsyssel. Jordebogen har dem i denne orden:

[1] Scr. r. D. V 303.

Flackebyærghæret — (og endelsen således fremdeles) — Slaulosæ, Loghæ, Arfs, Tuzæ, Skyppings, Odz; — Stro, Lyung, Jurlund, Smorems, Støfnæs, Litlæ, Tunæ, Semæ, Ramsyo, Byauærscogs, Sthethyums, Faxæ; — Hamars, Burghos, Thyuthæbiærg, Ryngsthat, Alæstat, Myærlos, Vvalbus, Horns. Dr. Nielsen har alt bemærket, at denne orden er naturlig, forsåvidt som den stemmer med den geografiske beliggenhed: den begynder nemlig ved Vordinghorg bugt, går derfra mod nord langs kysten, nordom til Sundet, ned mod syd lige til spidsen og så derfra op igennem midten til Horns i Isefjorden. Men dette er da en grund mere til tillige at ansé den for historisk. Følger man på kortet fordelingen af disse herreder, da vil man finde, at den falder på den naturligste måde. *Østersyssel* strækker sig fra nord, mellem Øresund og Isefjordens østligste arm, ned til Præstøbugten, således at dets vestlige grænse dannes af en næsten lige linje fra dennes inderste vig til Roskildefjordens vestligste indskæring; *Vestersyssel* derimod begrænses af Beltet og Isefjordens mellemste arm, og en linje fra dennes vestlige vig til Bavelseso og Susâ; *Medelsyssel* endelig omfatter øens sydlige halvo (tilligemed Mon?) og en bred strækning lige nordpå indtil Isefjorden, tilligemed dennes store halvo Hornsland. De tre syslers størrelse er temmelig forskellig; efter det forhen anførte stykke af jordebogen falder der på Østersyssel 3463 ploves jord, på Vestersyssel 2473, på Medelsyssel 2582 (eller 2821); men hertil må dog bemærkes, at Østersyssel, især i de ældste tider, for en meget stor del var bedækket med skove (mod nord) og med heder (mod syd), medens de andre egne i så henseende var langt fordelagtigere stillede. Ved den fordeling af herrederne, der findes i plovtalregistret, ses dog sysselinddelingen at være lagt til grund, forstyrrelsen er ene opstaet ved de 3 sydligste herreders udskillelse. De to af disse, Hammer og Bårse, hele halvøen, er tagne fra Medelsyssel, der endvidere har mistet Merløse til Vestersyssel, men atter har fået vederlag

i Ramsø, Bjæverskov og Stevns af Østersyssel, som endvidere har tabt Faxe til småøerne: derved er dettes grænse indsnævret fra linjen Roskilde—Præstø til en skrå linje fra Isefjord til Køgebugt (ved Jersie), men herved er tillige det, der synes at have været hensigten med omlægningen, den ligelige fordeling af plovtallet, opnået.

TO STEDSBESTEMMELSER TIL ERIK EMUNES HISTORIE.

(1872.)

[Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie 2. R. 1. Bd. S. 376—80. — Her med et Par Tilføjelser af Forfatteren.]

I. Arnakke.

Saxe har en fortælling om Knud Lavards brødre, Harald Kesja og Erik Emune, der i et enkelt punkt synes at være misforstået. De to brødre, siges der, fejdede på hinanden: Erik overfaldt Harald på sin borg ved Roskilde, hvor han fratog ham hans skatte og førte dem til „et ringe og forfaldent sted ved navn Arnakke"[1]. Senere hen gjorde Harald gengæld: han kom uforvarende over Erik og afbrændte huset, da han mistvivlede om at kunne føre byttet med sig. Dette Arnakke har man søgt på to forskellige steder ved Isefjordens vestlige kyster[2], men intet af dem vides nogensinde at have havt historisk betydning, og, hvad mere er, det er neppe sandsynligt, at Erik skulde være bleven i broderens umiddelbare nærhed med sit bytte, især da han af Knud Lavard var sat til jarl over „øerne", vistnok Odense stift, der strakte sig til Grønsund, Alssund og Femersund.

[1] Saxo p. 627: cæterum Arnacum rapta congessit, sordido neglectoque loco splendidas opes conplexus. (Første udg. har Aruacum.)

[2] Saxo p. 627, nota 2; p. 1021 f.

Navnet Arnakke forekommer da i virkeligheden også indenfor dette område. skont i en noget forvansket skikkelse: den såkaldte Avernako hed nemlig tidligere Arnakke (Kirkehist. samlinger VII 639[1]). På denne lille ø, der først 1536 fik sin egen kirke, kan det dog neppe antages, at Erik har havt nogen gård; derimod ledes vi ved dens navneforandring på et andet spor, der snarere turde være det rette. Ved Nyborg findes der nu en lille gård ved navn Avernakke, og af ældre aktstykker fremgår det, at der til Nyborg slot har hørt en større vang af dette navn, som i lenets jordebøger fra det 16. århundrede skrives netop som den lille ø i samme len: „Affuirnack“ o. l. Denne vang træffes alt i en dom, afsagt hellig tre kongers dag 1539 i Nyborg af sex adelsmænd og bispen i Odense, hvorved tienden af Arnakke mark tildømmes præsten i Nyborg (mod Vindinge sognepræst), idet der siges: „det findes i sandhed, at både slot og ladegård ligger i Nyborg sogn, og desligeste fornævnte Arnakke mark“[2]. Også i sognebeskrivelsen fra 1681 (forarbejde til matriklen) nævnes to marker under Raskenborg hovedgård: „lille og store Aurnache“.

En nærmere bestemmelse af stedet, hvor denne vang skal søges — sognebeskrivelsen lader den mod nord begrænses af det vandløb, der flyder i Ladegårdssøen og senere gennem staden —, fås af navnet „Arnakkehoved“, der alt forekommer i Kristoffer af Bajerns stadsret af året 1446, i hvis 4. kapitel det hedder: „Item at deres frihed skal række østerud al Øen over, *sønder ud fra Slipshavn og indtil Arnakke hoved, og al Arnakke rester ud* til Borgeskov, nør ud al deres fornævnte mark og skove“[3]. Endnu 1696 nævnes det af Klavs

[1] Formen Avrnakke tyder på, at det oprindelige navn var Arv(e)nakke; sml. Ar(v)esø, Ar(v)eskov, Ar(v)sherred osv. (som det synes af plantenavnet arve, arre, ar, der nu i folkesproget betegner stellaria media, „vild havre“, men fordum også har været tillagt den dyrkede havre, som i jordebøgerne, hvor den i reglen kaldes: „arre, aure“ „ar“).

[2] Hofmans fundatser V 535.

[3] Afskrift i Lerches „Nyborg stadsspejl“ imellem Badens papirer i rentekammerarkivet.

Rask i et andragende mellem endel skanser eller vagtsteder fra den svenske krig, nemlig: „Knudshoved og langs stranden neder ad Kertemynde til, Slipshavn og ved Arnakke hoved“ [1]. Dette hoved må da søges pa Nyborg havns vestlige kyst, således at Arnakke mark har strakt sig herfra vesterpå til Vindinge bymark og nordpå til det omtalte vandløb i byen.

På dette sted kunde man da vistnok med megen føje søge Erik Emunes forfaldne borg. Når det hus, der byggedes her en menneskealder senere af hans broderdatters søn, kaldtes „Nyborg“, så ligger der jo alt i dette navn et minde om en ældre gård, hvis plads denne skulde udfylde og hvis jorder den altså efter al sandsynlighed tog i arv; men der haves ellers intetsomhelst minde om en sådan gård: — thi præsteindberetningen fra 1621 om en „Gammelborg“ i Vindinge sogn er alt for løs til at kunne tåle en nærmere prøvelse [2]. Senere var Nyborg, som bekendt, hovedsæde for den større halvdel af Fyn, ligesom det efter sin beliggenhed dannede det naturlige midpunkt for hele den øgruppe, der sluttede sig til Fyn, — ja endog hele rigets „hof“ holdtes her; der er da vistnok stor sandsynlighed for, at der også før Nyborgs anlæggelse her har været et hus af ikke ringe betydning, selv om det kan have forekommet Saxe, der levede i stentårnenes tid, som et „ringe og uanseligt sted“.

II. Stedet, hvor kong Erik blev dræbt.

Efter den i strængeste forstand samtidige Roskildekronike — (der blev affattet et par år efter begivenheden) — fandt drabet sted „på et thing i nærheden af Ribe“ [3], hvorpå kong Eriks lig blev jordfæstet i Ribe domkirke. Saxe nævner intet

[1] Rentekammerets resolutionsprotokol nr. 39. fol. 248. — [Senere Tilføjelse:] Af en sag i rentekammerarkivet med kort over en del af fæstningens terræn ses, at Lille eller Pils Avernakke ligger op til fæstningens vestlige vold syd for Ladegardssøen.

[2] Suhms samlinger I 72. 74.

[3] Scr. r. Dan. I 385: veniens ad quoddam placitum juxta Ripam etc.

bestemt sted, men siger, at kongen opholdt sig i Ribe ved den tid, og at han blev dræbt på et almindeligt thing. Plog kom nemlig til ham i Ribe for at modtage sin sold som hærmand; netop dengang blev kongen opfordret til at dømme nogle bønder imellem i en sag, der havde sat lidenskaberne i stærk bevægelse, og han bestemte da, at den skulde foretages på et offenligt thing[1]. Her blev nu blandt andet rejst klagemal mod Plog, og han trådte frem for at forsvare sig på kongens opfordring, medens denne selv søgte at få thinglarmen til at lægge sig ved at slå til lyd med handen. Imidlertid lagde Plog mærke til, at kongen var uden brynje, hvorpå han gennemborede ham med sit spyd og råbte til de omkringstående: „kongen vog jeg, slår I hans svende!“ Hirdmændene, der rimeligvis var delte i partier ligesom selve thingalmuen, trak sig nu tilbage; kun Erik Håkonsøn, der på grund af sin sindighed kaldtes Lam, trådte til og dækkede kongeliget med sit sværd. — De senere udtog af Saxe henfører selve drabet til Ribe.

Sven Ågesøn er den eneste af de ældre forfattere, der nævner et bestemt sted, nemlig Urnehoved landsthing; det samme siges i en kongeliste fra det 13. århundrede[2]; begge steder kaldes Plog desuden „Sorte“. — Folkevisen og Knytlingesaga nøjes med at kalde stedet et thing.

Som utvivlsomt fremgår det heraf, at drabet fandt sted på et *sædvanligt thing*, ikke noget kongeligt hirdstævne; det går alle kilder ud fra. At dette thing må søges i *nærheden af Ribe*, ikke i byen, er lige så utvivlsomt. Endvidere nævnes *Urnehoved* udtrykkeligt, og det af en forfatter, der vel skrev 50 år efter begivenheden, men hvis fader og farfar havde hørt til kong Eriks trofaste tilhængere, og denne opgivelse strider ikke imod en eneste kildes ord eller opfattelse.

[1] Saxo p. 665: ad quem (regem) Ripam veniens, (Plog) militiæ titulo stipendium postulabat. — Et forte Ericus, inter quosdam populares acrius dissidentes regali judicatione componere rogatus, *publica id concione* exequi statuebat. *In qua* quum Plogus etc.

[2] Scr. r. D. I 61: In Urnensi placito, Plogh qvidam, cognomento Niger etc. p. 22.

Man skulde da synes, at der ikke ret vel kunde tvistes om dette punkt; men alligevel har der, som det synes lige siden middelalderen, været rejst tvivl om Svens Agesons efterretning, der er bleven betegnet som en gætning, støttet til Urnehoveds almindelige betydning: Hamsfort, Hvidtfelt („efter gamle årbøger"), Vedel[1], Holberg, Langebek og Suhm er enige i at henlægge drabet til Hvidding herredsthing. I den nyere tid har dog atter Wimpfen[2] udtalt sig for Urnehoved, og Molbech, Munch og Helveg har fulgt ham heri, medens Allen og Kønigsfeldt gengiver Roskildekrønikens ubestemte udtryk.

Dr. O. Nielsen har gentagne gange gjort dette spørgsmål til genstand for en undersøgelse, uden dog at komme til et bestemt resultat: thi medens han først peger hen til et formentlig sysselthing i Ribe, henstiller han det senere som sandsynligt, at det var et kongeligt hirdthing i eller ved denne by[3]. Denne sidste udvej er dog formentlig umulig efter Saxes udtrykkelige ord og den stadfæstelse, de får af alle andre kilders fremstilling; det første er i alle tilfælde meget misligt efter Roskildekronikens „*juxta* Ripam", men efter en anden betragtning er det ligefrem umuligt.

I Jydske lov (2, 8) forudsættes det nemlig som givet, at der indenfor dens område holdes landsthing hver lørdag; dette stadfæstes ikke blot for Nørrejylland og Fyn af de afsagte landsthingsdommes datum, men også for Urnehoveds vedkommende af et thingsvidne, taget lørdagen d. 6. Oktober 1391[4]. Som følge deraf måtte herreds- og sysselthingene holdes på andre ugedage, da de samme sager forekom og de samme personer (sandemænd osv.) var sysselsatte begge steder. Det fremgår da også f. ex. af de sysselthingsakter, der er med-

---

[1] Denne dog kun tildels (i oversættelsen af Saxe); i indledningen til folkevisen foretrækker han Urnehoved.

[2] Gesch. u. Z. des Herz. Südjütland, s. 91.

[3] Annaler f. n. oldk. 1860, s. 219 ff. Sysselinddelingen s. 29. 72 (1867). Malt herred s. 159 ff. (1870).

[4] Dipl. Flensborg. nr. 35—37: 1397, des negesten sunauendes na sunte Michelis daghe, op deme landsdinghe tu Vrenhöuede in Sunderjutlande. — Smst. nr. 116: Fynbolandsthing en lørdag 1438.

delte som bilag til dr. Nielsens bog om sysselinddelingen, at dette var tilfældet. Varde sysselthing holdtes om onsdagen, ligesom Hardbo og Vendsyssel[1]. Almind og Jellinge derimod om tirsdagen[2]; og ikke mindre er den dom, dr. N. nævner fra Ribe (formentlige) sysselthing, udstedt pa en onsdag[3]. — Men nu falder kong Eriks dodsdag, d. 18. Sept. 1137, netop pa en lordag, og da der ikke er fjerneste grund til at antage, at bestemmelsen om landsthingsdagen er forandret i arene 1137—1241, siden den holdt sig hele middelalderen igennem, sa folger deraf med nodvendighed, at drabet må have fundet sted pa et landsthing og altsa ved Urnehoved. Og denne bestemmelse strider, som vi har set, ikke imod en eneste kilde, medens den stadfæstes af Sven Ageson, der ogsa af andre grunde matte antages for særdeles vel underrettet.

[1] O. Nielsen, Sysselinddelingen, s. 37; tillæg nr. 2. 5—8. 10. — 11. — 3.

[2] Smst. nr. 4. 9.

[3] Smst. s. 72. S. r. VIII 236; onsdagen d. 28. Sept. 1453.

OM STEDET HVOR ERIK EMUNE BLEV DRÆBT.

(1876.)

[Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie 2. R. 4. Bd. S. 324—37. — Her med en enkelt Tilføjelse af Forfatteren.]

Mine bemærkninger om „stedet, hvor kong Erik blev dræbt“ i disse samlingers (anden række) første bind (ovfr. s. 243 fl.) blev allerede kort efter (2. bind s. 228 fl.) gjorte til genstand for en kritik af hr. Joh. Steenstrup i „Nogle bemærkninger om tingdage“. Når jeg dengang ikke troede at burde imødegå disse indvendinger, var det dels fordi jeg håbede at komme tilbage både til spørgsmålet om middelalderens „retsferier“ og det om stedet for kong Eriks drab i en større sammenhæng, dels fordi de forekom mig at være så svage og at røbe en så stor mangel på kendskab til middelalderens samfundsforhold i det hele, at det neppe kunde være ønskeligt at underkaste dem en sammenhængende kritik, så meget mere som de så vidt mig bekendt var forfatterens første forsøg i literaturen; med hensyn til hovedspørgsmålet måtte jeg desuden antage, at hr. overlærer Kinch, hvis fremstilling af „Snapsthing, drikthing osv.“ (Jydske samlinger I 66 fl.) nærmest dannede udgangspunktet for den selvstændige del af afhandlingen, vilde føle sig opfordret til at tage til genmæle mod den. Da dette nu imidlertid ikke er sket, men hr. K. tvert-

imod har rettet sin kritik mod mine ovenomtalte bemærkninger (Danske saml. 2. r. IV 126 fl.), og da hr. St. siden den tid er fremtrådt som forfatter til en stor og sammenhængende skildring af den danske middelalders samfundsforhold med fordring på at grundlægge en væsenlig ny, på et bredere kildestudium hvilende opfattelse af dem, så må jeg anse det for ønskeligt alt nu at genoptage spørgsmålet om, hvor kong Erik faldt, for ved samme lejlighed at komme ind på de andre spørgsmål, der nu er satte i forbindelse med det.

Hr. Kinch bringer sagen ind under forskellige almindelige betragtninger, der formentlig skulde give hans opfattelse, at drabet fandt sted i byen Ribe, en større sandsynlighed; i den henseende kan jeg ikke følge ham, da striden drejer sig om en enkelt rent udvortes kendsgerning, som vi har udtrykkelige vidnesbyrd om i de historiske kilder; det bliver altså disse udsagn vi må prøve, er de ikke tilstrækkelige til at skaffe vished, så er spørgsmålet efter min mening ørkesløst, da tingen i sig selv er ligegyldig og kun har den indirekte betydning, som enhver bestemt afgørelse af videnskabelige tvivlsmål kan få.

Der haves som bekendt tre forskellige efterretninger om kong Eriks drab, nemlig den aldeles samtidige Roskildekronike (Scr. r. D. I 385), Sven Ageson, der skrev en 50 år senere (smst. p. 61), og Saxe, hvis værk atter var en snes år yngre (ed. Müller p. 665); af disse tre er selvfølgelig den første den vigtigste. Roskildekroniken fortæller da, at kong E. blev dræbt: veniens ad quoddam placitum juxta Ripam — og at det næste kongevalg skete: eo mortuo et Ripis sepulto. Kan dette forstås anderledes, end at han kom til et thing i nærheden af Ribe, blev dræbt og dernæst begraven i Ribe? Hr. K. siger, at apud „hos den tids latinister“ ofte bruges for at betegne stedet hvor noget er eller sker, og han formoder at det samme kunde ske med juxta. Hertil må dog bemærkes, at apud alt i klassisk latin svarer til vort hos, ved, og bruges omtrent som „in“ („apud exercitum est“, „apud provinciam Syriam“ o. l.),

medens juxta sikkert overalt betyder udenfor, ved siden af. Selve vor forfatter bruger gentagne gange apud for at betegne byen, hvor noget finder sted, ligesom han simpelthen sætter navnet uden præposition (Sleswic, Slagløse osv. apud Moguntium, Arhus, Ripam), men juxta forekommer ikke i denne betydning, og salænge det ikke er eftervist her eller hos nærliggende forfattere, kan det ikke forstås anderledes end som „udenfor".

Hr. K. ansér Saxe for den pålideligste, som han er den udførligste kilde; vi gar derfor over til at betragte hans fremstilling. K.'s oversættelse bringer intet nyt moment ind i sagen, da jeg ikke har opfattet Saxes udtryk anderledes eller lagt andet ind i dem, men jeg har refereret stedet i større omfang og som jeg tror med rette. Saxes fortælling har nemlig tre momenter, ikke blot to: der fortælles om Plogs komme til Ribe, om en strid mellem bønder, der af kongen blev henskudt til afgørelse pa thinge, og om en klage, som pa dette thing rejstes mod Plog (og gav den umiddelbare anledning til drabet).

Hvert af disse momenter er uafhængigt af de andre. Plog kommer til kongen i Ribe for at fa sin løn som hirdmand; derefter siger han, at kongen har givet ham handsal pa at dræbe ham. Mærkeligt nok er dette bleven fortalt den ene gang efter den anden uden at vække anstød og uden at friste til en nærmere forklaring; Plogs ræsonnement er dog mildest talt påfaldende. Ved at modtage måle tradte han jo netop i personligt tjenesteforhold til kongen, og et drab var da ikke blot en forbrydelse ganske i almindelighed, men særlig „drottensvig", forræderi mod sin umiddelbare husbonde. Plog skildres af Roskildekrøniken, der iøvrigt deler hans politiske antipathi mod Erik, som en uhyggelig mand og et Guds vredens redskab (vir deformis — pro se nihil faciens —); det ligger da måske nærmest at forklare Saxes beretning om Plogs senere forargelige spot over sin udad således: han havde lovet at tjene kongen, ja endog faet løn derfor; men den bedste

tjeneste, man kunde gøre den mand, var at slå ham ihjel! Hvorom alting er, så er fortællingen om at Plog i Ribe tog tjeneste hos kong Erik noget selvstændigt, der af Saxe tages med for at karakterisere manden som en nidding. Men det hører tillige til det følgende: thi fra det øjeblik af, da Plog havde taget måle, var han optagen i kongens følge, medens han hidtil vel havde været hirdmand, men uden at gøre tjeneste om kongens person og derfor uden at tage måle[1]. At han *gjorde* det, var selvfølgelig for at få lejlighed til drabet, at han *forsvarede* det med den uhyggelige spøg forudsætter, at man særlig bebrejdede ham netop dette.

Og lejligheden frembød sig snart, ikke samme dag, måske ikke engang samme uge, det står der intet om — kong Valdemars dødsfjender blandt hirdmændene søgte forgæves lejlighed i måneder og år —, men det traf sig, at der gaves anledning til at holde thing; netop dengang kom nemlig bønder til kongen for at bede ham om en voldgiftsdom, han derimod henskød sagen til thinge. Hvad var det nu for et thing? Saxe giver os en modsætning: Ericus rogatus componere — og publica concio. Er der nu god mening i at tænke sig denne modsætning som den mellem kongen alene og et hirdstævne? Hvad skulde hirden? Det kunde jo ikke være kongens mening derved at give sagen større højtidelighed, eller at rådføre sig med sin hird; vilde han sligt, kunde han jo lade vedkommende kalde: hirdmænd er ikke de rette dommere eller vidner i sager mellem bønder. Det „offenlige thing“ må nødvendigvis være et thing, hvor de stridende parters ligemænd er at træffe, hvor kongen altså kan få oplysning om sagens sammenhæng fra andre sider eller oplysning om tidligere tilfælde af den art osv., kort thing af bønder. Og det samme stadfæstes af den tredje fortælling, der slutter sig hertil: en af almuen (plebs) kærer på Plog og dennes forklaring æskes:

---

[1] De herhen hørende forhold har jeg nærmere behandlet i en egen afhandling, der er indleveret til oldskriftselskabet.

thinget var altså ingenlunde indskrænket til den ene sag. Da så kongen er dræbt, råber Plog: kongen slog jeg, slår I nu hans svende (milites), hvorpå hirdmændene adsplittes af frygt; bønderne var altså tilstede i stort overtal. Det er derfor utænkeligt, at der her skulde være tale om andet end et ganske almindeligt thing, hvad enten det nu holdtes for et herred eller et større område.

Hvor dette thing holdtes siger Saxe intet om; fortællingen knyttes for ham til Ribe som det sted, hvor kongen havde taget Plog i sold og senere var bleven begravet; men hvor drabet udførtes vidste han ikke eller brød han sig ikke om at meddele; det er ikke den eneste gang vi træffer dette hos ham. Havde vi altså ikke andre kilder end de to nævnte, vilde vi kun vide dette med sikkerhed, at kong Erik faldt på et offenligt thing ved, i nærheden af (men ikke i) Ribe. Vi kommer nu til den tredje kilde, Sven Ageson, der navngiver thingstedet som det på Urne, ved hærvejen på skellet af Lyngtoft og Ris herreder.

Man skulde antage, at dette vidnesbyrd af en forfatter, hvis fader selv hørte med til landets mest fremragende mænd på kong Eriks tid, ja endog stod ham personlig nær, måtte ubetinget stå til troende, siden ingen anden kilde bruger et eneste udtryk, som strider derimod. Ikke desmindre søger hr. K. ved flere indvendinger at svække dets betydning. Til disse vil jeg nødig regne tvivlen om, hvorvidt Age Kristjernsøn endnu stod på kongens parti, da denne blev fældet nogle få år efter at de havde kæmpet sammen mod Nils, thi jeg formår ikke at indsé, hvad en mands partistandpunkt har at gøre med hans viden om et historisk faktum, der havde selvsamme interesse for venner og fjender; spørgsmålet er, om han stod begivenhederne nær og levede med i dem, og det er der jo ingen tvivl om; ved kongevalget kort efter fremtrådte den gamle høvding Kristjern selv på thinge, hvor kongevalg holdtes, med barnet Valdemar for at hævde dets ret for fremtiden. Nu er det jo vist nok, at hverken Kristjern eller Age er

umiddelbart forfattere til den kronike, vi her omtaler, men det er dog en sjælden heldig hjemmel, vi i dette tilfælde har, og det vil ikke være uden farlige konsekvenser for vor middelalders historie, hvis vi skulde ansé os for berettigede til at vrage den.

Kinch anfører den fejltagelse, Sven gør sig skyldig i med hensyn til Harald Kesjas dødssted som parallel, men den er alt andet end heldig. Den samtidige Roskildekrønike nævner nemlig kongsgarden Skipping i Jylland, Sven Jelling, Saxe endelig Skipetorp. Et Skipping findes nu slet ikke i Jylland, men pa Sælland, thi man kan dog ikke i alvor ville sige: Skipetorp *eller* Skipping; forfatteren har simpelthen forvexlet det rette sted, som iøvrigt var ham ubekendt, med et han kendte, og netop det samme har Sven gjort, kun at krønikens forfatter er gaet efter lydligheden, Sven efter beliggenheden; thi under disse forhold ma vi vel antage, at Skipetorp (Skærup) er det rette. Men Ribe og Urnehoved kan dog vel ikke sammenlignes hermed, ligesom et kongedrab pa thinge vel ma antages at efterlade et bestemtere minde end en prætendents mord.

Hvad endvidere den omstændighed angar, at kong Eriks lig jordfæstedes i Ribe, da har vi alt af Roskildekrøniken sét, at dens forfatter ansa det for en ting, der var værd særlig at omtale; for ham var det altsa ikke uden videre givet, at kongen skulde begraves i det stifts hovedkirke, hvor han døde; derimod vilde det snarest være pafaldende at omtale det, dersom drabet var foregået i den selvsamme by.

Hvilke forhold der i det hele gjorde sig gældende ved slige lejligheder, er det nu umuligt for os at afgøre eller blot komme på spor efter; det afhang jo ikke af den døde, hvor han kom til at hvile, nar han pludselig fandt sin bane etsted i landet, endnu mindre afhang det dog vistnok af vedkommende biskop, til en tid da prælaternes magt var sa ringe her i landet. Sven Estridsøn døde som bekendt i Sudtorp ved Urnehoved, men hans lig førtes til Roskilde.

Endelig kan her endnu bemærkes, at det ikke går an uden videre at slå fast, at Plog var fra Ribeegnen, og at det selvfølgelig endnu mindre kan bruges til at trække drabsscenen over mod stiftstaden. Vi træffer ham igen en rum tid efter, men da er det blandt Friserne i Mildeborg, hvor han kæmper mod Eriks søn Sven: navnet Plog var endnu længe efter ikke ualmindeligt netop på denne egn[1]. Hvad skulde der nu være i vejen for at henføre ham hertil? eller til en hvilkensomhelst anden egn?

Det forekommer mig at være så indlysende, som den slags ting overhoved kan være det, at vi intet valg har med hensyn til stedet, hvor kong Erik blev dræbt. Den historiske videnskab befatter sig ikke med de muligheder, som ligger bagved ethvert nok så fuldstændig afhjemlet faktum, men den videnskabelige disciplin kræver tvertimod opgivelse af alle formodninger, ønsker, sandsynligheder og hvad det alt hedder, som vil lægge sig i vejen for anerkendelsen af det bestemt overleverede.

Vi kommer til hr. Steenstrups indvendinger mod et andet indicium, som jeg havde fremdraget for at udelukke den sidste tvivl om sandheden af Sven Agesøns efterretning. Kong Eriks drab faldt på en lørdag (18. Septbr. 1137), og netop denne var i Jylland og på Fyn, som også i Skåne, landsthingsdag. Hr. St. gjør opmærksom på, at dette ikke udelukker muligheden af, at det kunde have fundet sted på heredsthing, da der haves exempler på at også disse holdtes om lørdagen, hvad jeg havde betvivlet. Men han går endnu videre, idet han søger at godtgøre, at det ikke kan have været et sædvanligt thing, siden d. 18. Septbr. faldt indenfor høsthelgen, da det i middelalderen var forbudt at aflægge ed, hvorfor de regelmæssige thing var stansede så længe. Dette sidste er et led i udviklingen af begrebet „retsferier", som udgør hovedindholdet af den nævnte afhandling. Vi skal søge at følge forfatteren i denne mærkelige fremstilling.

[1] Saxo p. 691. Sml. thingsvidnerne i Svavstedbogen.

„Thingene afholdtes, siger forfatteren, fra oldtiden af ikke hele året igennem. Det ansås for en almindelig pligt at søge thing, og skulde denne forpligtelse udstrække sig over hele året, vilde al tid blive optaget med thingfærd. Der var derfor indrettet retsferier, som knyttede sig foruden til så- og høsttiden til de store gudefester, og efter kristendommens indførelse til kirkefesterne. Disse helg, der indtog endog mere end halvdelen af året, vare fredstider og kaldtes f. ex. i de gamle svenske love „julafridher, warfridher, anfridher (høstfred)" osv.[1] Forbrydelser, begåede på disse tider, straffedes særligt som overtrædelser af kirkens fred. Processer turde derhos ikke finde sted. Ingen var *forpligtet* til at søge thing; men thingstederne vare på den anden side ikke lukkede for forhandlinger. Undtagelsesvis kunde enkelte sager foretages i retsferierne og ed endog aflægges angående disse, skønt der i helgene ellers ikke kunde sværges på bog. Ligeledes kunde biskoppen tillade, at ed aflagdes i sager, når parterne vare enige om at foretage disse til thinge."

Hvad beviserne for denne skildring af thingforholdene i hedenskabets tid angår, da går det forfatteren som det gik Tordenskjold, da han kun havde én mand: der henvises til Nordström, og han siger uheldigvis netop det modsatte af hvad hans navn her skal være hjemmel for. „Vidkommande tingtiderne, står der på det anførte sted, så stodo dessa sannolikt under hedniska tiden i sammanhang med religions- och offerfesterne, och lämpades sedermera närmare efter jordbrukets behof och christna kyrkans högtider, då folket dock i mängd skulle församlas." Hertil føjes i en anmærkning henvisninger til Snorre (Ynglingesaga k. 8, Olav hellig k. 76) og følgende: — „och då under hednatiden rättskipningen i allmänhet stod i förbindelse med religionskulten — hölls väl ock domsting, då folket dessutom för religionsfesterne var samladt". Nordströms ord er for det første en *formodning*, alt efter formen;

[1] Om de svenske loves fredstider se Nordström, Sv. samhällsförfatningens hist., II 513 ff.

han tænker sig dernæst thing holdt *samtidig* med festerne, og han tilskriver det endelig en *senere* udvikling, at man gjorde kirkens fester til thingtider og iøvrigt rettede sig efter jordbruget. Men hvad beviser det om retsferier i de hellige tider?

Vi gør vistnok rettere i at holde os til kilderne, de foreliggende love og aktstykker. St. undlader på ingen måde at rådføre sig med dem, men de er fra en altfor sen tid eller ensidig valgte. Der anføres som „hovedlovsted" en passus af Eriks sællandske lov, som om den havde nogensomhelst avtoritet udenfor sit bestemte område. Lad os hellere se os om i noget større kredse for om muligt at få blik for hvad det her drejer sig om.

Ordet „retsferie" er moderne og kan derfor let være vildledende; middelalderen kalder den tid, da der ikke må aflægges ed, for „helg", „fred" (hellig tid, fredstid); brud herimod er „helgbrud". Der kan ingen tvivl være om, at det er kirken, som bærer denne tanke frem, det viser sig ved en betragtning af forholdenes udvikling overalt hvor vi kan følge den, at det er gennem langvarig og hårdnakket modstand den endelig gør sig gældende. Der kan da så lidt være tale om en arv fra hedendommen, at det snarere er som modsætning til denne, at kirken af al magt søger at hævde de hellige tiders fred. Tanken, der som bekendt ligger til grund herfor, er denne, at man efter kristendommens lære aldrig burde gå i rette, aldrig sværge og bære vidnesbyrd mod hinanden, aldrig hævne sig selv; men da nu dette ikke kan gennemføres, så opstilles dog den fordring, at det ikke sker på de hellige tider, om søndagen, i julen og påsken; før og efter får man så gøre hvad der ikke kan være andet „for vore hjerters hårdheds skyld".

Kong Knud den store siger i sin såkaldte kirkelige lov (k. 17): „vi forbyder gudsdomme og eder på helligdage og tamperdage og i vårdagene og de rette fastedage, og fra advent til ottende dagen efter tolvtedagen og fra septuagesima til 15 nætter efter påske". „Og i disse hellige tider være der

fred og enighed blandt alle kristne, sasom det er ret, og alle sager skal hvile. Og når nogen er den anden borgen skyldig eller boder for verdslige ting, sa yde han det gerne, før eller efter." „Vardagene" (lengten dagas) er ligesom den svenske „varfred" langefasten før paske, som talrige lovsteder viser (den latinske text har dies quadragesimæ), og har intet med arstiden eller plojetiden at gore, lovgiverens bestræbelser gar kun ud pa at fjerne trætterne og hvad der minder om dem, aflæggelse af ed og boders udredelse, sa langt fra de store højtider som muligt. Det er overordenlig betegnende for hin tids hele tænkemade, når Æthelred, der alt udsteder det samme lovbud pa to steder, den ene gang til gudsdomme og eder føjer bryllupper: ogsa ægteskabet var nemlig efter den ældre kirkes opfattelse mere en talt end en hellig institution: derfor matte viede mænd afholde sig fra det og de hellige tider forskånes[1].

I Vestgotelagens kirkebolk (yngre recension) hedder det (k. 49): „den der sværger i advent og inden ottende dag efter tolvte juledag eller inden ni ugers faste eller i paske helg eller andre dage, da ed ej bor ga, bode trende 16 ortug, — og det kaldes ulovlig ed og ej menéd" (Schlyter, V. G., s. 97 f.). Her har vi da de selvsamme tider som i England: hvorfor da ikke den samme begrundelse?

Jydske lov (2, 83) regner ligeledes julehelg fra advent til ottende dag efter tolvte dag, men paskehelgen ender her med paskeugen: derimod tages pinseugen med. Omtrent pa samme standpunkt star Frostethings loven (3, 20), idet den dog nøjes med tre ugers fred før jul, 2 i julen, 7 i fasten og 1 i påske og pinse; dertil føjer den gangdageugen.

Det er iovigt kun undtagelsesvis, at lovbogerne kommer ind pa dette spørgsmal, de gar især ud pa at fastsætte helligdagenes antal m. h. t. helgbrud for arbejde, hvad der jo iøvrigt star i nærmeste forbindelse med det foreliggende spørgs-

[1] Reinhold Schmid, Gesetze der Angels. 2 udg., s. 225, 231, 265

mal efter sin oprindelse. Her ses det da endnu tydeligere, hvor forskelligt det stillede sig i de forskellige egne, hvorledes helligdagenes antal var forskelligt for hvert lovområde, ligesom også hellighedens grad varierede i det uendelige. At dette måtte blive tilfældet lå allerede deri, at helligdagene stod i forhold til helgnerne og at deres højtideligholdelse ofte var følgen af særlige løfter, som de tildels er os historisk bekendte. Endog i henseende til helligdagenes længde herskede der den største vilkårlighed. Medens Vestgøterne nøjedes med at holde helg fra morgen til aften, regnede man i Jylland (og Uplandene) efter solemærker, fra aften til aften, i Skåne og Sælland fra (foregående) middag, „da halvhelg er", til aften, i Norge og på Island endog fra (foregående) non til (følgende) otte; den hellige tid varierer altså fra ét halvt til tre halve døgn[1].

Det lå i sagens natur, at kirken søgte så meget som muligt at udvide helgens udstrækning, både egennytte og ædlere grunde talte derfor: „helgbrud" var en vigtig indtægtskilde for bispen, og de motiver, som fra først af havde talt for at indskrænke fejdernes og rettergangens omfang, var bestandig tilstede, salænge disse brud på den kristelige broderkærlighed endnu fandtes. Det er da også bekendt nok, at den såkaldte „gudsfred" (treuga dei) fandt varme forkæmpere, især efter korstogenes tid, og det ikke blot blandt kirkens mænd: det var de første alvorlige forsøg på at komme ud af næverettens sørgelige tilstande.

Det kan således ikke undre os, at vi i flere af vore nordiske lovbøger træffer bestemmelser om en udvidet anvendelse af begrebet helg, og da først og fremst en høsthelg. Vi finder den allerede i Absalons sællandske kirkeret: høsthelg fra sankte Olavs dag (29. Juli) og til anden dag efter Mikkels messe (29. Sept.); derefter ligeledes i Eskils skånske kirkeret og Anders Sunesøns skånske lov (k. 99: pax ecclesiastica: — in quibus

[1] Vest G. l. k. b. 50. J. l. 2, 83. Upl. l. 22. Sk. og S. kirkelove. Gul. l. 16. osv. Grågås k. r. 9.

quoque temporibus liceat super aliis causis cuncta silere debeant juramenta —).

Ved kong Magnus's norske landslov, der i sin helhed betegner et så fremskredet standpunkt i lovgivningen, at Danmark kan siges ikke at have nået det i middelalderen, fastsattes der visse tider, i hvilke ingen måtte stævne nogen for logmanden, nemlig fra fruedag i våren (25. Marts) eller mindst 14 dage før påske til Halvards messe (15. Maj), fra Seljemannemesse (8. Juli) til korsmesse i høsten (14. Sept.), samt i juletiden og så nær jul, at den stævnede ikke efter tre dages ophold hos logmanden i forevejr kunde nå hjem før højtiden. Nu er det oprindelige udgangspunkt næsten helt tabt af syne, men det må tillige huskes, at der ikke er tale om andet end at undlade stævning til logmand, der er ikke udtalt noget om thingforhandlingernes suspension, forbud mod ed eller lignende.

Det manglede ikke på forsøg på at indføre også høsthelgen i de danske lande vest for Beltet, ligesom tienden, der vedtoges i de samme kirkelove i Skåne og Sælland, søgtes indført i Jylland og på Fyn, uden at det dog i det hele lykkedes før længe efter. Med hensyn til høsthelgen er vi så heldige at have et udtrykkeligt vidnesbyrd om et sådant mislykket forsøg på Fyn: kong Valdemar skriver nemlig i sit åbne brev af året 1228: da der har været stor og langvarig strid mellem Fynboerne og deres biskop om bispenævningernes ret, der kaldes helgbrud, så har han lagt sig imellem for at skaffe enighed tilveje, og vil da afgøre det således, at bispen skal give afkald på den helg, som kaldes høsthelg (episcopus deponet illud hælghæbrot quod autumnale dicitur[1]). Her er der selvfølgelig ikke tale om at indføre noget nyt og afskaffe hvad der havde tidens hævd, kongen træder kun til for at få ende på en strid og hans afgørelse går ud på at skaffe begge parter ret: der ligger da uden al tvivl i hans dom en anerkendelse af at i det punkt havde Fynboerne ret til modstand, det var

[1] Gehejmearkivets årsberetninger V 9.

en indtægt, som ikke tilkom biskoppen, høsttiden var ingen helg. Steenstrup har opfattet dette brev anderledes: han siger, at høsthelgen blev „afskaffet“ for Fyns vedkommende, — „men derfor nedlægges ikke retsferien: den har bestået før kristendommen kom i landet, og den var alt for begrundet i nødvendigheden af at have „fridher i soenum“ i den travle høsttid til at den skulde være nedlagt med helgen“ (s. 11).

Lad os da se, om det i virkeligheden var så; lad os tage en lille let tilgængelig samling af aktstykker fra middelalderen og undersøge, om der i Jylland har været „retsferie“ i den af de østdanske love fastsatte tid: thi forf. vil indrømme, at der intet er vundet ved hans datoer fra det 16. århundrede. Vi finder en sådan lille samling som tillæg til H. Matzens fremstilling af den danske panterets historie og her er vi da også så heldige at finde mere end nok af det attråede materiale.

Høsthelgen skulde gå fra 29. Juli til 30. Sept., men ikke desmindre er thingsvidnet nr. 10 udstedt på Viborg landsthing d. 9. August 1343 og nr. 11 på Hinsted herredsthing d. 4. Sept. s. år. Efter nr. 44 har Otto Nilsen på Lisbjerg herredsthing „ladet tilbyde fulde penninge efter de breves lydelse, som desse for^ne gods vare udsatte med to thing før st. Mikkelsdag og et thing efter, og da vilde Jon Jensen ej annamme sine penninge, da fandt kongens foged og herredsmænd penningen ind i fjerdingskirken at ligge år og dag“; — altså fuldkommen lovlig rettergang.

Ikke mindre finder vi regelmæssige thingmøder i de kirkelige helgtider. Nr. 16 er et thingsvidne, udstedt på Viborg landsthing lørdagen efter askeonsdag; nr. 48—50 viser os, at der har været holdt herreds- og landsthing på Langeland selve askeonsdag, den følgende onsdag og atter 3 ugers dagen efter: efter nr. 51 holdtes der Fynbo landsthing d. 12. Dec. 1478, altså midt i advent[1].

[1] Af Dueholms diplomatarium (udg. af O. Nielsen) kan hertil føjes: nr. 55, thingsvidne af Nørherred på Mors, tirsdagen før palmesondag 1418; nr. 66, „thingdagen“ efter askeonsdag 1421; nr. 122, vidne af Rødding herredsthing d. 26. Aug 1458;

Men det samme kan eftervises for Sællands og Skanes vedkommende: 5. Febr. 1421, der er selve askeonsdag, udstedes der thingsvidner pa Sællands landsthing (nr. 37. 38) og af nr. 43 ses, at der i Skane har været holdt regelmæssigt landsthing hver lordag fra d. 11. Aug. til 1. Sept. 1459, thi pa den sidstnævnte dag fik Jens Pedersen klerk thingsvidne pa, at han d. 11. Aug. pa landsthinget havde præsteret herredsvidne pa at have stævnet visse bønder til 4 samfaste herredsthing", — og dette gentoges 4 lørdage i træk.

Ingensteds i disse aktstykker antydes det, at der her sker noget usædvanligt, de har nøjagtig samme form som alle andre om samme forhold. Men heraf fremgar da, at hvilke bestemmelser der end har været gældende om edsaflæggelse o. l., sa har thingmoderne gaet deres regelmæssige gang gennem helgene, pa de sædvanlige dage og under de sædvanlige former.

For høsthelgens vedkommende kan vi ga endnu videre, der haves udtrykkelig lovhjemmel for, at et thing indenfor denne tid kunde have en ganske særlig betydning, netop en sadan som forudsætter stærk tilstrømning af folk. I Erik Menveds forordning af 13. Marts 1304 bestemmes nemlig, at arets nye mønt ikke ma lyses før pa det nærmeste thing før Mikkelsdag i hvert „land". Dernæst siges, at ingen ma bruge den gamle mønt fra denne dag af indtil vor frue dag i (næste) høst, d. 15. Aug.[1] Meningen hermed er selvfølgelig ikke, at den gamle mønt atter skal sættes i cirkulation efter denne dag; lovens ord er kun et uheldigt negativt udtryk for den tanke, at den nye mønt skal være den ene gængse fra tillysningen indtil næste ars fruedag. I mellemtiden fra denne til sidste landsthing før Mikkelsdag ma det da være tilladt at forsyne sig med ny mønt og tildels lade den cirkulere frit ved

nr. 172, af Nørherred, d. 14. Sept. 1389. Ser. V 272: Abo sysselthing torsdag i fasten, bispen klager. — I selve Jydske lov har det fuld hjemmel; 2, 83 regnes julehelg til *ottende dag* efter tolvte dag, og dog siges 2, 51—54, at nævning skal udtages første thingdag *efter tolvte dag*.

[1] Gehejmeark. årsb. V 42. Bestemmelsen er iøvrigt ældre, men findes ikke tidligere fremsat så udførligt.

siden af den forrige, indtil denne ved at tillyses bliver eneberettiget. Men dette forudsætter jo ikke blot jævnlige landsthing indtil henimod Mikkelsdag, som vi har lært dem at kende af ovenanførte aktstykker, men også at de søgtes af folk i stort antal, siden en så vigtig forholdsregel, som ny mønts avtorisation, kunde henvises til et af dem.

Men hvor bliver så det „halve år“ retsferier af? Og hvad skulde der være til hinder for at bruge den omstændighed, at Erik Emune faldt på thinge lørdagen den 18. September, til dermed at styrke efterretningen om, at det var Urnehoved landsthing, der holdtes på denne ugedag?[1] Al mulig sandsynlighed, for ikke at sige fuld vished, taler jo for, at der holdtes landsthing dér på stedet netop den dag, da kong Erik faldt, og det et aldeles normalt thing, netop et sådant, som fortællingen om hans drab forudsætter.

[1] St. fremsætter også den formening, at dette landsthing væsenlig havde en politisk karakter; der er intetsomhelst i vore kilder, som tyder derpå, det kaldes et landsthing som de andre, og hvad skulde der være til hinder for at Sønderjyderne havde et sådant ligesom Fynboer, Lålikker og Langlændere? Kong Kristoffer siger i sin lov om drottensvig, at den der sigtes „sønden å“ skal rense sig sammesteds, den der sigtes „norden å“ ligeså; det tyder direkte på to landsthing i Jylland.

BIDRAG TIL OPLYSNING AF MIDDELALDERENS LOVE OG SAMFUNDSFORHOLD.

1872–76.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1872. S. 290–309 b (I–II); 1876. S. 56–92 (III) og S. 151–84 (IV).]

I.

„Oldinge".

Blandt de begreber fra vor middelalders samfundsforhold, der ligesom er undgaede granskernes opmærksomhed, indtager uden tvivl lovenes „oldinge" en fremragende plads: ikke just fordi de i selve lovene spiller nogen fremtrædende rolle; men der findes spredt på forskellige steder så mange spor af deres oprindelige betydning, at den rette forståelse af dem formentlig kaster lys over adskillige misforstaede eller upåagtede forhold.

Lovene kender kun oldinge ved afgørelsen af stridigheder angaende markeskel og skellet mellem byens tofter, veje og alminding: endvidere er det kun den skånske og Eriks sællandske lov der nævner dem. For at komme til en nøjagtig opfattelse i disse tilfælde er det imidlertid nødvendigt at gå noget nærmere ind på de pågældende lovbestemmelser, da fortolkerne har sammenblandet tre forskellige ting, der i lovbøgerne holdes skarpt ude fra hverandre, medens de senere recesser tildels ligeledes overser forskellen.

I jordfællesskabets tider kunde der opstå tvivlsmal om de rette grænser i tre henseender: *først* om agerskifternes størrelse på den fælles bymark; *dernæst* om skellet mellem byens forskellige tilliggender: tofterne, gaden, forten, bymarken, skoven osv.; *endelig* om skellet mellem to nabobyer og hele deres tilliggende. Det ses imidlertid snart, at kun de to sidste tilfælde kan komme til afgørelse ad rettens vej, sålænge bønderne endnu væsenlig er frie selvejende mænd. Enhver bonde kan til enhver tid forlange en opgørelse af agerskifternes størrelse, forsavidt han tror sig brøstholden ved den nærværende tilstand; der skal da finde en rebning sted, om end i den mindst mulige udstrækning. Thinget blander sig ikke i denne sag uden for at tvinge den, der ikke vil opgøre skifterne: efter tredje stævning falder han i en bøde på tre mark, der udelukker ham fra at søge thing, indtil han har gjort skel derhjemme (Jydske lov 1. 49. 50. Skånske l. 4. 9. 10. Vald. sæll. l. 3. 4. Eriks sæll. l. 2. 54). Opstår der derimod strid om, hvad der i byen hører til vejene eller til marken, til almindingen eller til ornum, da er det ligeså klart, at disse spørgsmål kun kan afgøres ad rettens vej, ligeså fuldt som striden om forskellige byers markeskel; thi her er der overalt tale om historiske forhold, der ikke kan klares med reb og stage. Alligevel skelner Jydske lov også her, og vistnok med rette, mellem de to tilfælde, om det nemlig er indenfor samme by, eller ikke, der er tvivlsmål: i første tilfælde overlades afgørelsen nemlig til tolv „ejere" i selve byen, i det andet betragtes det som en sag, der vedkommer hele herredet og derfor afgøres af dets sandemænd[1]. Eriks sællandske lov fastholder også modsætningen mellem de to tilfælde, men dog noget utydeligere: byens skel skal afgøres af 12 „oldinge", markeskellet af 13 uvildige mænd, alle tagne „af herredet". det

[1] J. l. 1. 52: mællæ toft oc fortæ oc mællæ toft oc akær land, mællæ skogh oc akær land oc deld i mællæ toft oc allæ vphof oc kvnungs hærstrætæ, skvlæ *tolf æghær* mæth theræ eth witæ. 2, 3: *Sannænd mæn* skvlæ swæræ — vm markæ skial i then samæ stath theræ delæ iord liggær.

sidste dog med udelukkelse af alle dem, der selv har lod i nogen af de pagældende byer[1]. Det ses imidlertid snart, at forskellen her kun er yderst ringe, og at den egenlig kun bestar deri, at man i det ene tilfælde har lagt en mand til for at undga stemmelighed. — En anden forskel kommer dog ogsa frem her, nemlig den, at de oldinge, der har svoret skel mellem byjordens dele, tillige beskikkes til at rebe tofterne og bymarken, idet der udtrykkelig tilføjes og lægges vægt pa, at de ikke blot skal dele efter mal, men tillige tage hensyn til jordens godhed[2], et hensyn, der da senere har fort til alle de forskellige grænsestridigheders afgorelse ad rettens vej: thi hvor hensynene begynder, der ma ogsa thinget kunne træde til. — Den skanske og Valdemars sællandske lov gor ingen forskel pa de to ofte omtalte tilfælde; hin lægger afgorelsen i tolv oldinges, denne i tolv gode mænds hænder; begge steder siges de at skulle tages af „bygden"[3]. — Da nu Eriks sællandske lov i virkeligheden kun afviger herfra i et underordnet punkt, medens den iovrigt antyder en senere udvikling af forholdene, sa kan man, uden at udsætte sig for væsenlige misforstaelser, alt i en sa fjern tid ga ud fra en modsat opfattelse pa Beltets ostlige og vestlige side: i Jylland og Fyn vedblev man at gore forskel pa byens egne skel (der ordnedes af 12 af dens „ejere"), og to nabobyers markeskel (der fastsattes af 8 sandemænd); pa Sælland og i Skane derimod afgjordes alle

[1] E. s. l. 2, 54: gatæ the (grannæ) ey tha varthæt satæ um hvilkit fyrning var, tha scal tilnefnæ *tolf aldungæ af hærathz thing*, oc the sculæ sveriæ mællæ toftæ oc mællæ gatæ oc sva atær mælla ollandæ oc mællæ toftæ oc sva atær mælla horæ toft oc ollandæ oc *sithæn sculæ the repæ*. 53: — tha scal næfnæ til *tolf men*, oc the sculæ sværia skial mellæ gatæ oc toftæ —. 68: tha scal men næfnæ til *thretan men wildugh af hærathæ, the i hwærkin by hauæ lot*, oc the sculæ sveriæ markæ skial

[2] E. s. l. 2, 54: tha ær væl skift thar allæ hauæ æm got. 2, 56.

[3] Sk. l. 4, 7: skil by niþær annær um markæ skial — þa skal næfnæ til *tolf mæn, þe æræ aldungæ æræ i byggdin* —; skil ok mæn i by um urnumma ok andræ iorþ, þa ær þætta samma ret —. Vald. sæll. l. 3, 1, 2: skill nokær bü vith annæn um markæ-skiæl, tha a man at næfnæ *tolf gothæ mæn af bügden* —; æn um sva varthær at men skil i bu um ornummæ oc annæn iorh, tha skal næfnd oc thæræ um goræ sva sum um markæ skiæl.

disse tvivlsmål af 12 „oldinge", tilnævnte af herredet eller af „bygden"[1].

Spørgsmålet er nu, hvad der skal forstås ved „oldinge": det viser sig nemlig strax, at ordet ikke kan tages i vor tids betydning, så der lægges vægt på alderen; thi i så tilfælde vilde de andre udtryk: „gode mænd", „tilnævnte mænd", ikke kunne sættes istedenfor, ligesom Skånske lovs udtryk: „tolf mæn, þe æræ aldungæ æræ i bygdin" og Andreas Sunesøns „aldonge bondør" tyder på en anden opfattelse. Den forklaring, erkebispen giver i sin latinske oversættelse, kan derimod lede os på den rette vej: „der skal vælges, siger han, 12 af hele herredets dygtigste mænd, der på dansk kaldes „*aldunge bonder*""[2]. Aldunge kommer her til at stå som tillægsord, ligesom i Valdemars lov „*gode mænd*", og det svarer nærmest til dette i betydning: „meliores", „seniores", mænd af „god familie", ætstore folk, eller, om dette er for meget, „storbønder". Hertil svarer da også betegnelsen „i bygden", istedenfor Jydske lovs og Eriks sællandske lovs, samt Andreas Sunesøns „af herred": thi bygden er et langt løsere begreb og sigter kun til den egn, hvori afgørelsen skal finde sted, idet der forudsættes, at det ved slige spørgsmål særlig kommer an på stedkendskab, så man hellere må kalde pålidelige folk til fra nabolaget, uansét hvad herred de hører til, end være nødt til at søge afgørelsen hos mænd, der ikke kan have tilbørligt kendskab til sagen[3].

På islandsk betyder „öldungr" en olding, „öldrmaðr" derimod en høvding, en mand af indflydelse; dette svarer da vistnok nærmest til det ældre danske „aldung". Det er bekendt

---

[1] Sml. Stemanns danske retshistorie s. 182 og 450; på det sidste sted er især E. s. l. IV 1 (2, 54) misforstået.

[2] A. S. 33: eligendi sunt iure XII de prudentioribus tocius prouincie, quos aldonge bøndør natale nominat idoma.

[3] Dr. O. Nielsen har i sine „Bidrag til oplysning om sysselinddelingen" (s. 15 ff.) udtalt den formodning, at der ved *bygd* i lovene skulde tænkes på *syslet*. Dette lader sig dog neppe godtgøre af den foreliggende sprogbrug: bygd synes snarere at svare til vort „*egn*", idet thinget jo i mange tilfælde nødes til at påkalde særlig stedkendte folks vidnesbyrd, uden hensyn til herredsbånd.

nok, at en betegnelse af alder bruges til (billedlig) at udtrykke en værdighed, således endnu den dag idag „den gamle" om faderen, husbonden og kongen, eller endog om Vorherre. I England kaldtes kronens ypperste mænd „ealdormen", i Frankrig gik aldersbetegnelsen (senior) ligefrem over til at betyde herre: seigneur[1]. Vi kan imidlertid følge ordet og begrebet adskilligt længere end lovene synes at tillade, og derved få en ret pålidelig vejledning til dets særlige anvendelse i Danmark.

Der haves et par slette afskrifter af de slesvigske bispers jordebog fra året 1352, trykte i Pontoppidans kirkehistorie (II 194 ff.) og i „Scriptores rerum Danicarum" (VI 584 f.), og her finder vi et tydeligt spor af „oldinge" på den jydske halvø, nemlig i Ejdersted og Lundebjergherred. Biskoppen siges nemlig her at hæve kongens skat (census regis) af disse herreder, hvorpå den opregnes, fordelt efter sogne og indenfor sognene efter „eltinger". At der her ved eltinger skal tænkes på visse mænd, og ikke, som Falck har ment, vildledet af de utydelige og fejlagtige afskrifter, på „ottinger" (dele af hele bol), kan der ingen tvivl være om, når følgende steder sammenlignes:

Parochia Ulvesbool habet 3 *attingos*, et unus dabit 4 solid. sterling, cum 2 1/2 denariis sterling, et 2 alii quilibet 2 solid. sterl., cum 3 denariis sterl. —

Parochia Nytetenböl habet 2 *Elting*, quorum unus dabit 3 sol. sterl. et alius 4 solid. sterl. cum 6 sterlingis. —

Parochia Olden Tetenbul [nullum] habet *Ettingum per se, sed subjacet Ettingo* in Ny Tetenbul et debet annuatim 10 sterl. —

Parochia Coldenbuttel et Myld habent duos ettingos, *id est juratos*, et dabunt 6 solid. sterl. cum dimid. et 3 denar. sterl. —

Pontoppidans afskrift har næsten overalt „elting", den

[1] Grimms Rechtsalterthümer, s. 266. Selv i det nordiske skjaldesprog bruges „sinnjór" om kongen (Skaldskaparmál k. 64).

anden i reglen „etting". ligesom vedkommende bestillingsmænd endnu kaldes både Eding, Etting og Elting (Elter). Der findes nemlig endnu sådanne rundt omkring i Ejdersted; nu synes de kun at have med vej- og digevæsenet at bestille, medens de såkaldte „rådmænd" forestår de andre offenlige anliggender[1]. I Kotzenbül sogn forekommer dog endnu 6 „elterskab", adskilte bondelag eller selvstændige byer[2], og at dette er af samme oprindelse og netop indeholder ordet i en ældre form kan der vel neppe være nogen tvivl om: rimeligvis har jordebogen overalt havt elting, eller vel endog alting, medens afskriverne tildels har forandret det efter deres tids sprogform. —

Efter Slesvigs ældste stadsret findes der dér i byen fire mænd, som kaldes „stadens ældste" (seniores de civitate): de skal have 2 mark penge, hvergang der slås ny mønt (nemlig for tilsynet dermed). „Det må anses for tvivlsomt, siger Stemann (Retshist. s. 105), om de i kap. 32 forekommende „seniores 4 de civitate" er at forstå som rådmænd eller som gildeoldermænd." De var vistnok ingen af delene; thi gildeoldermænd kunde jo ikke kaldes „stadens" oldermænd, og dog betyder senior i selve loven andensteds „oldermand" (senior pistorum, bagernes old.) og kan altså ikke her være brugt om rådmænd (consules), der er en senere tysk institution. Af lovens kap. 24 ser vi derimod, at byen var delt i „rækninger" (der i den senere lov gengives ved „fjerdinger"), idet der bestemmes, at den bonde, der med rette kræver penge af en bymand, deri skal understøttes af „fogden og borgerne i den pågældende rækning". Benævnelsen „rækning" kommer vistnok af det oldnordiske rækja, røgte[3], og har altså bestemt hensyn til en særlig styrelse, ligesom vi i de svenske stæder i middelalderen finder „fjerdingshøvdinger"[4], og ligesom endog skibsmandskabet efter kong Magnus's Bjarkoret (kap. 172) er

[1] Traps topografi af hert. Sl. s. 261. 308**).
[2] Sst. s. 298.
[3] [Jvfr. ndfr. s. 128.]
[4] Diplom fra 1345 vedk. Linköping; Sv. dipl. nr. 4211

delt i 4 fjerdinger, hver med sin „ræðumaðr". Det må da anses for afgjort, at de 4 seniorer i Slesvig har stået i spidsen for de 4 fjerdinger som „fjerdingshøvdinger", eller, som de hos os må have heddet: „oldinge" [1]. —

I anledning af det først påtænkte Vendertog af Valdemar den første fortæller Saxe, at der blev holdt thing af hele ledingshæren, og at der på dette gjordes indsigelse mod toget; ved denne lejlighed tillægges de fremsatte betænkeligheder de „seniorer, der plejede at tale for skibene" (seniores, quibus pro rostris dicendi mos erat), medens hele hæren (totius concionis suffragia) giver sit bifald tilkende. Skibene udrustedes jo af havnebrødrene, idet hver herredsfjerding stillede ét: styresmanden var efter Jydske lov dets selvskrevne høvding og da tillige uden al tvivl dets talsmand på thinge. Da nu oldinge slet ikke nævnes i denne lov, medens de dog ses at have været kendte indenfor dens geografiske område (i Slesvig og Friselagen), og styresmænd på den anden side neppe nævnes øst for Beltet, så er det neppe for dristigt at antage, at også deres værdighed her har været betegnet med navnet „olding", siden Saxe, der taler efter det østlige Danmarks sprogbrug, netop kalder dem „seniores". —

Her har vi da en hel række forudsætninger til fastsættelsen af oldingernes betydning. Oprindelsen til navnet og værdigheden må uden al tvivl søges i den levning af ældgamle forhold, som vi finder i Slesvig og Ejdersted. Oldingen er da forstander for en by eller et bylag, en del af sognet, vistnok fremgået ved valg af alle „grander". Det ligger i sagens natur, at der overalt måtte findes sådanne udvalgte bønder, der kunde styre grandestævnet, opkræve skat og stud, tilsige til de regelmæssige offenlige arbejder, overholde bylagets vedtægter og pasé dets interesser overfor alle andre. I Tyskland, hvor den oprindelige forfatning har holdt sig mærkværdig

[1] Efter jordebogen var de tre fjerdinger af Slesvig kongelev, den fjerde hørte til hertugdømmet. På samme måde gav Erik Ejegod en fjerding af Lund til domkirken osv.

rent på enkelte steder, kendes ikke blot overalt en sådan formand, men han forekommer endog i mange forskellige former, der betegner de forskellige trin i en udvikling gennem tiderne. Enkelte steder vælges han årlig, eller for få år ad gangen, andre steder er bestillingen livsvarig, atter andre steder er den arvelig, enten i en slægt eller ved en større gård, i almindelighed ved begge dele i forening; det samme er tilfældet ved så godt som alle de ældre købinger. Disse byforstandere kaldes i middelalderens dokumenter med mange forskellige navne, som præfecti, præpositi (loci, vici), rectores, judices, tribuni — eller også majores, ja et enkelt sted „seniores", skønt dette navn ellers i reglen har fået en vægtigere betydning[1]; det ejendommelig tyske navn synes at have været „greve" (graf, gref, gravio), der jo også i tidens løb har slået sig op til noget langt højere.

Af denne oprindelige betydning kan da de andre med lethed udledes. Oldingens værdighed kunde blive arvelig, knyttet til slægtens hovedsæde, ligesom f. ex. godordet på Island, og overgangen til kun at betegne høvdingen, den store bonde, var da let nok. Modsætningen mellem rigets to hoveddele er i den henseende ret betegnende. I Jylland er oldingerne, som det synes, helt fortrængte, når undtages Frisølagen og Slesvig by, deres plads udfyldes af kongens foged, tolv selvejere og sandemænd, i ledingshæren synes styresmændene at have indtaget deres plads; navnet har altså ikke fået nogen anden betydning ud over den oprindelige. Øst for Beltet derimod, hvor kongens indflydelse på rettens pleje er noget mindre, adelens derimod langt større, antager ordet navnlig en ny betydning og „aldunge bønder" er de ansete „gode mænd", der får den afgørende indflydelse på bøndernes stridigheder om markeskel, ligesom det er dem, der fører ordet på rigets almindelige hærstævne. — Men på den anden side må der dog ved olding ingenlunde tænkes på den senere

[1] G. L. Maurer: Einl. zur Gesch. der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung, 139 ff. og fl. st.

middelalders høje adel eller endog blot det menige ridderskab. Alt Saxe taler jo om den tid, da oldingerne talte på ledingshærens vegne, som en forbigangen[1]; efter Vendertogenes tid var den forandring foregået, der gav det offenlige liv sin nye karakter, idet de store rådslog med kongen og fattede alle afgørende beslutninger, medens hæren mere og mere blev et redskab i deres hand[2], især efterat også kongevalget var bleven afgjort uden dens medvirkning. Det var en samfundsomvæltning som den, der fulgte enevældens indførelse, da den gamle adel fortrængtes af en ny ved hove og derfor efterhanden sank ned fra sin tidligere plads også i samfundet, forsåvidt dens medlemmer ikke blev optagne i den ny.

II.

„Lagkøb" og „ed af højeste lag".

Der er i forskellige stadsretter tale om en afgift, som i reglen betegnes med ordet *arvkøb*. „Herskabet, siger Flensborg bylov, k. 11, har i Flensborg en afgift, der hedder arvkøb: hvo som det ej giver og han dør her i byen, ham skal herskabet arve. Men ugifte bymænd, der er fødte her i by, og kvinder har ej behov at arvkøbe sig. Giftes derimod bymænd, og alle gæster, i hveden de end komme, må arvkøbe sig med fire ørtug og to penning." Kun Slesvigs ældste stadsret kalder denne afgift „*lagkøb*" og det at betale den „at købe lag". Da imidlertid såvel byens nyere stadsret som hertug Valdemars brev fra 1286, der ophæver denne skat for Slesvigs vedkommende, ligeledes kalder den arvkøb, så udelukker dette, at lagkøb kan have været en rent lokal betegnelse, og vækker formodning om, at det er et ældre navn, der kun efterhanden er fortrængt af det nyere, fordi selve begrebet indsnævredes i tidens løb, indtil det helt tabte sig i det offenlige

[1] Han modsætter dog endnu seniores og milites, adel og huskarle (p. 935).
[2] Krig, siger Saxe, må føres publicis viribus, sed privatis conciliis (p. 741).

liv. I arvkobet må vi da formode at finde den sidste rest af det ældre mere omfattende retsforhold, der betegnedes ved ordet lagkob. I denne retning har K. Rosenvinge da også søgt forklaringen af det, når han antager, at ordet lag her som så mange steder kan gengives ved vort „lov“, det ældre log, så det der købes er adgangen til at gå med i „lov“ (tylteréd), at blive fuldtberettiget borger. Dette er dog neppe lovens mening, idetmindste ikke på den her forudsatte måde. Ved lag må der tænkes på bylaget, det borgerlige samfund, i hvilket man optages ved lagkøbet.

En anden bestemmelse i samme ret, der stadfæster denne opfattelse, er den om bøder for voldeligt overfald (k. 65. 66). Her siges der nemlig, at den ugifte borger skal tage bod som en „svoren broder“, den gifte derimod halv; sammenlignes det opstillede exempel med Jydske lov (3, 32), ses det, at denne netop går ud fra den dobbelte bod, der altså må være normal for en adelbonde. Denne bestemmelse, der iøvrigt også synes at være på nippet til at forsvinde, siden den ikke genfindes i nogen anden ret, end ikke i den for Flensborg tillempede form af den foreliggende, minder om det almindelige retsforhold, der sætter den frigivne og den vårdnede halvt mod den fribårne i alle offenlige sager: opfattelsen er her åbenbart den, at den gifte borger, der ikke er „svoren broder“, indtager denne underordnede retsstilling. Men nu var det netop et væsenligt kendemærke på den vårdnedes personlige forhold, at „herskabet“ var hans rette arving, så han måtte udløse arven i levende live, dersom ikke børnene efter hans død skulde være voldgivne herskabets nåde.

Et tredje lovsted (k. 15. 16) sætter sex grundejeres ed lig tolv gæsters eller sådanne bymænds (cives), der ingen jord ejer. Dette gengives af Haderslev byret (k. 28) ved modsætningen: sex mænd af det højeste lag, han er i, — eller (er han ikke i noget lag) tolv lagfaste mænd.

Sammenholdes da disse tre bestemmelser, synes der ikke at kunne være nogen tvivl om, at jo den ældste retsregel,

idetmindste i Slesvig. var. at enhver fremmed ved at bosætte sig i byen blev kongens vardnede. sa han nød hans beskyttelse for retten. men til gengæld opgav en del af sin personlige frihed. blandt andet retten til at efterlade sine born nogen arv. Denne ret kunde dog. dengang loven optegnedes. kobes ved en afgift i levende live. selv om det forst var på dodslejet. salænge den pagældende kun kunde veje en mark solv. At dette er en i hoj grad lempet form for en ældre tilstand er indlysende: det rette vardnedskab kunde ikke ophæves uden herskabets samtykke og en fri overenskomst. og afgiften måtte selvfolgelig blive forskellig i de forskellige tilfælde. saledes som det endnu var tilfældet på Sælland indtil forrige århundrede. Endvidere ma man lægge mærke til det ejendommelige udtryk for modsætningen til den fuldt frie borger: han kaldes en „svoren broder". Dette betyder efter den almindelige sprogbrug et medlem af et gilde, en gildebroder. eller med den gamle danske betegnelse en „lagbroder"[1]. Dette falder da pa det fuldstændigste sammen med udtrykket at „købe lag". Bymændene deles altsa i to klasser. dem der er lagbrødre. og dem der er kongens vårdnede. og disse sidste er atter enten fremmede. udenbys. eller folk. der vel er fodte i byen. men har undladt at købe lag ved giftermålet.

Det vil dog let ses. at her flere forskellige ting må være blandede sammen. Lagkobet var en afgift til kongen og ifølge sin natur af negativ virkning: den betalende blev fri for sit afhængighedsforhold. At blive lagbroder var derimod en meget positiv akt. der ifolge sin natur var afhængig af laget. af de

[1] Ordet *gilde* forekommer forst i slutningen af det 13. arhundrede i Danmark. nemlig i Kobenhavns (1294) og Flensborg (1284) stadsretter, på det sidste sted i flæng med *lag* (kap. 78. 112 f. 124. — 99. 116. 118). I Jydske lov (1241) står lag: 2. 114; ligesa i Abenra, Haderslev og Ålborg retter. Slesvigs nyere ret har gildelag, Odense: „af sit gilde, det ypperste lag". Men lag var bestandig langt almindeligere end gilde, f. ex. i Flensborg indtil reformationen (se de talrige lagvedtægter i Dipl. Flensb.. hvor udgiveren overalt i overskrifterne har sat „gilde". men selve aktstykkerne har „lag"). Ogsa handværkslagene beholdt jo til det sidste denne betegnelse (lav). Lag findes desuden i andre nordiske ord: fælag, fostbrodrelag, havnelag, thinglag osv. I Norge findes ordet gilde omtrent ved samme tid som i Danmark (Bergens byret; hirdskråen).

øvrige lagbrødre. Spørgsmålet er da først, hvilket lag der her er ment. Det kan ikke være noget enkelt bestemt, således som vi i slutningen af middelalderen finder dem i stort antal i alle byer, thi man måtte selvfølgelig godt kunne tænke sig en bymand med alle borgerlige rettigheder uden at være broder i et sådant lag, der afgjort havde præg af frivillighed; dette fremgår også i særdeleshed deraf, at den samme mand, som vi strax skal se, kunde være medlem af to eller flere lag. Derimod må der være tænkt på hele *bylaget*, alle de bosiddende bymænds fælles lag. At der nemlig fra først af var et sådant til, kan der ingen tvivl være om. I hver by, både på landet og i købingen, dannede „bønderne" et lag, der i mangfoldige forhold stod som en helhed, med bestemte rettigheder og forpligtelser; som vi før så var „oldingerne" dets valgte eller fødte formænd, ligesom alle lav indtil den seneste tid vedblev at stå under udvalgte „oldermænd". Laget faldt ikke altid sammen med byen, skønt det vel i reglen var tilfældet; det rettede sig uden al tvivl efter bymarken, hvis anliggender jo var det egenlig forenende; snart måtte derfor flere byer danne ét lag (den ene var da adelby, de andre torper), snart én by falde i flere lag, to, tre eller fire, ligesom herredet. Således faldt Slesvig, som vi har sét, i fire fjerdinger eller rækninger, hver med sin olding, og bymændene i hver af dem dannede da et lag med visse indbyrdes rettigheder og forpligtelser. Således så vi, at de havde ret til i forbindelse med kongens foged at inddrive en bondes tilgodehavende hos deres lagbroder, hvad der ikke tilkom nogen udenfor fjerdingen[1].

Heraf vil da formentlig betydningen af lagkøbet være indlysende. Ordet peger tilbage til gamle forhold, der i det væsenlige var opgivne, dengang loven blev optegnet, og da

[1] På Jyllands vestkyst deles endnu gårdene nogle steder i „lag": ved ethvert bryllup „indbydes foruden slægtningene endvidere folkene fra dem af nabo-gardene, som hører til laget" (Saml. til jydsk hist. og top. III 302). Det er det gamle forhold: ikke blot slægten, men også laget skal være vidne til det enkelte medlems ægteskab. Iøvrigt er der måske her tænkt på et snævrere lag, f. ex. havnelaget.

arvkob var trådt istedenfor. I den oprindelige købing var kun selvejerne fuldt frie mænd, ligesom det endnu længe efter var tilfældet på landet, alle andre var kongens vårdnede, forsåvidt som hans fred beskærmede dem og de gennem hans foged havde adgang til „lov“, men halvt i alle forhold: deres ed gjaldt kun halvt mod bondernes, de gav og tog kun halv bod. Når da den fremmede vilde købe jord, kunde det kun ske på visse betingelser: thi enhver sælger måtte „lagbyde“ den og først i det tilfælde, at ingen af laget vilde købe den, sælge til en fremmed. Men dermed var denne ingenlunde optagen i laget selv: først måtte han have år og dags hævd på sin jord, dernæst måtte laget optage ham på grandestævne; indtil det var sket, tilhørte jorden ham vel som ejer, men han kunde aldrig blive fuldstændig herre over den, da jo hele bymarken ejedes under ét og alle bestemmelser om den blev tagne på grandestævne, som han var udelukket fra. Et lag af frie adelbønder måtte desuden stille den betingelse, at den, der vilde optages i laget, skulde være personlig uafhængig, ingens vårdned. Derved blev fritagelse for vårdnedskab den nødvendige forudsætning for optagelsen i laget, og arvkøbet, d. e. udfrielsen af vårdnedskab, kunde betegnes som lagkøb, fordi de oprindelig fulgtes ad og måtte følges ad; thi ingen kunde undvære kongens værn (vård), før han blev lagbroder og altså nød lagets værn; først fra det øjeblik af var han en „lag bymand“, „lag husbonde“ (Fl. r. 12. 122), en mand med „bylag og byret“ (Ribe r. 100). — Men efterhånden kom købingen bort fra dette forhold, der vedblev at bestå, ja endog bestandig udvidedes på landet; der var alt for mange bymænd, som ingen jord ejede, ej heller kunde få nogen tilkøbs, man kunde ikke vedblivende kræve jordejendom som betingelse for den borgerlige frihed. Dette anerkendtes fra kongens side ved at bevilge frihed til alle mod en vis afgift, og fra byens side ved at tilstå andre end selvejerne adelbondens ret. Men da nu ingen sådan ret kunde tænkes uden gensidigt værn, da jo den enkelte overalt mødte fordringen om fællesskab, medédsmænd osv., så

var det det samme som *at anerkende andre lag ved siden af bylaget*, og da navnlig *lag af fremmede*. At disse lag, der kan lignes ved frimenigheder mellem de gamle sognemenigheder, virkelig oprettedes, ses af de få træk, historien har opbevaret om bylivet i Danmark. Således kom det i Valdemars første regeringsår til blodige sammenstød mellem de indfødtes og de fremmedes lag i Roskilde[1], ligesom der alt tidligere (1132) siges at være anrettet blodbad på de fremmede sammesteds. Også i Slesvig var der alt tidlig lignende lag; thi når en gammel kilde kalder Knud hertugs hævnere for „hedslaget“[2], da betegner det netop et frit lag i modsætning til det oprindelige, ligesom stavnsbundne, på samme måde som fostbroderskabet er et frit indgået broderskab i modsætning til det naturlige, medens det medfører de samme rettigheder og forpligtelser. Og netop heraf har da vistnok også de senere så berømte Knudsgilder eller Knudslag deres første oprindelse. Denne konge var jo nemlig den første, der holdt på, at fremmede skulde behandles som brødre efter kristendommens grundsætninger, en tanke som hans fjender bebrejdede ham bittert[3] (ligesom også sammenstødene i Roskilde tyder på en stærk modstand fra bymændenes side). Det var derfor naturligt, at netop de fremmede og fortrykte hørte til de første, som tilligemed gejstligheden hædrede kong Knuds minde, og at han blev netop deres lags selvskrevne skytshelgen. Men i tidens løb blev disse frie lag af altid større betydning, de ældre opløstes mere og mere, eller rettere de blev stående på det gamle grundlag, bymarkens fællesskab og de gamle regelmæssige skatter, medens alle købingens nye forhold drøftedes i de frie lag, der forenede folk fra alle byens

[1] Saxo p. 737: Roskildensis populi conjuratio dividua (d. e. Roskilde bylag var delt): indigenarum sodalitas — alienigenæ conjurationis partes.

[2] Chr. Sial. i Scr. r. D. II 612. Hedslag af „at hedde“, d. e. love, sværge, jfr. „at strengja heit“, at binde (sig ved) et løfte.

[3] Ælnoth k. 14: advenasque et undecunque advenientes, nec alicui unquam hactenus obnoxios, incolarum pares jure et æquitate decernere, qvod licet Danis invisum et incommodum.

kvarterer, de fremmede med de indfødte, eftersom samtidens interesser udkrævede det. I Flensborg stadsret haves der et mærkeligt minde om denne overgang, idet den i indledningen siges at være given af „oldermænd og rådmænd“ og vedtaget af hele almuen, medens der derimod senere indrømmes Knudsgildets oldermand den ret at udnævne nye rådmænd med de gamles samtykke[1]. Her har jo nemlig dette lag øjensynlig fået overvægten over de ældre, stadens oprindelige dele, hvis oldermænd dog endnu nævnes foran rådmændene. Disse sidste blev imidlertid mere og mere byens øvrighed ved siden af den kongelige foged, og dermed var det ældre grundlag fuldstændig opgivet, de gamle oldermænd vedblev i det højeste at fungere som „rodemestere“ o. l.

Under disse forandrede forhold passede da det gamle lagkøb slet ikke mere, især efterat det var tilladt selv den døende at betale det for dermed at frelse sin arv. Haderslev byret fastholder endnu en væsenlig del af denne akt ved at bestemme, at den arvkøbte skal betale sin arnegæld hver midsommer (k. 11): dette tyder altså endnu på den samme modsætning mellem de to klasser, der jo holdt sig langt ned i tiden i adskillige, især mindre byer — dog kun vest for Beltet —, men der er dog også her den forskel, at arnegælden ikke indskrænkes til jordejerne, men betales af alle arvkøbte, så det at være bymand, eller adelbonde i by, ikke mere knyttes til det at eje grund, men til det abstrakte „borgerskab“. Ved udviklingen af dette retsbegreb kommer købingerne til at bryde vej for ideer, der i deres konsekvenser indebærer alle den nyere tids frihedstanker.

Med disse forudsætninger for øje må da også lovens „ed af højeste lag“ forstås. Vore retshistorikere har ikke gjort mange omsvøb med denne formel, men uden videre forklaret den som „ed af stadens højeste lag“, der da atter er udtydet

[1] Indledning: Aldærmen oc rathmen oc ollæ bymæn i flænsborgh lotæ scriuæ thinnæ sera — K. 124: aldærman af Knutz gild mæth frammærst rathmenz rath scul rathmen i takæ oc af sættæ, sum them thyk for al menz goghæn, oc engi annæn man.

på Knudslaget[1]. Denne fortolkning er ikke blot urigtig, men den strider lige meget imod tanken i medédsafgørelsen og imod den ligefremme betydning af ordene, som de falder i selve lovene. Når Flensborg ret siger, at den kvinde, der er beskyldt for hor, skal rense sig ved lov „med tolv gildebrødre af det højeste gilde“ (78), eller Slesvig ret har det samme på latin (k. 2), så kunde der tilvisse være grund til at nøjes med den givne forklaring; men når samme lov for Flensborg andensteds udtrykker sig langt tydeligere, idet den bestemmer, at en mand, der er beskyldt for tyveri, blandt andet skal værge sig med „sex mænd af *det højeste gilde, som han er i*: — men er han intet gilde i, da med sex bymænd, der giver arnegæld og toftgæld“, — så kastes der herved et helt andet og langt klarere lys over hine ords mening. Og den samme opfattelse udtrykkes på det bestemteste dér, hvor lagédens betydning kommer frem i sin reneste skikkelse, nemlig i Jydske lov, idet der bestemmes, at den, der beskyldes for at have anden mands gods i gemme eller i pant, skal rense sig med „mænd i slægt“, eller, er han købingsmand, med „*mænd af hans højeste lag*“ (2, 114). Al eftertryk må her lægges på „hans“; thi parallelen ligger i at de sværgende er *hans* lagbrødre, ligesom de sværgende frænder er *hans* frænder, ikke en andens, ikke de fornemste i herredet, men netop hans. Meningen er selvfølgelig, at det vil være langt vanskeligere for en mand af tvetydig karakter at finde medédsmænd blandt dem, der kender ham af daglig omgang og af mangt et mellemværende med dem selv eller deres venner og frænder, end om han kunde vælge frit over hele byen og herredet. Desuden havde såvel slægten som laget netop i sin forpligtelse til at yde hjælp i slige tilfælde tillige en ret til at undersøge sagen i forvejen og danne sig en mening om den[2], som det offen-

[1] Stemanns retshist. s. 103 f. og de dér nævnte steder.

[2] Af st. Knuds gildeskrå i Flensborg ses på det bestemteste, at „gildestævnet“ afgjorde de almindelige trætter mellem brødrene indbyrdes, således at det var forbudt dem at stævne hverandre til anden domstol, før dette var forsøgt (k. 27. 21). På samme måde er det enhver bymand forbudt at stævne sin lagbroder (medborger)

lige efter den tids rettergang og begreberne om den personlige ukrænkelighed ikke kunde tiltage sig. Når nu købstadlovene forlanger medéd af det *højeste* lag, da viser det for det første, at de samme mænd kunde være „svorne brødre“ i flere lag, dernæst, at der var en rangforskel mellem dem indbyrdes; og at loven da foretrak og måtte foretrække det ypperste, var en selvfølge[1]. Af ordene i Flensborg stadsret ses tillige, at de bymænd, der svarer arne- og toftgæld, d. e. ejer hus og hjem og en lod i bymarken, kan fri hverandre med samme ed som gildebrødrene, så gildet her kun formelt træder i modsætning til det almindelige grundlag. I de yngre stadsretter kommer vi derimod ind i en senere tids modsætning mellem købstadens stænder, idet et enkelt lag opnår en overordnet stilling og, i lighed med hvad der fandt sted i Hansestæderne, danner et patriciat. Dette er især udpræget i stæderne øst for Beltet, som det var at vente, da hele den aristokratiske udvikling skrider langt stærkere frem dér end i Jylland. Odense ret nøjes endnu med „efter gammel sædvane“ at sætte sex Knudsbrødres ed lig den af tolv medlemmer af ethvert andet gilde eller tolv lagfaste mænds, men i Roskilde og Stubbekøbing fastsættes alle tre tylter ed for dem, der ikke er gildebrødre, mod én for en sådan, og det andet i forhold dertil, ja i Malmø (og hele Skåne?) gælder sex Knudsbrødre lig med tre tylter af almindelige bymænd!

Vender vi derefter tilbage til lagets grundbetydning og dets udvikling i stæderne, så ses det nu, at det fra først af, ligesom alle andre samfundsforhold, er fælles for købingen og landsbyen, idet det omfatter alle de bosiddende, selvejende adelbønder: alle medlemmer kaldes brødre[2] og en valgt „olding“

for nogen anden domstol, før de har været for byens eget thing. Det samme krævede de senere håndværkslav (s. Københavns skræderlavs artikler fra 1275; K. dipl. I 27) og det var vistnok en almindelig retsregel i ethvert større eller mindre lag, såvel som i enhver slægt på landet.

[1] Ellers vilde f. ex. stadens fornemste mænd kunne lade sig optage i de ringeste lag for at skaffe sig villige medédsmænd.

[2] Således kaldes også medlemmerne af et havnelag for havnebrødre.

står i spidsen for det. Enhver der har fast eller forbigaende ophold indenfor dette lags område, uden at være „broder“ i det, indtager en underordnet retsstilling, idet han enten er uden nogens værn — og hans stilling er da som trællens, siden han ikke selv kan mode på thinge, og ingen anden har nogen ret eller forpligtelse til det —, eller han beskyttes af en lagbroder som hans „gæst“, og hans stilling er da som andre vårdnedes, hans ret og pligt er halv mod lagbrødrenes. I en ordnet kristelig stat blev det kongen, som skulde være alle fremmedes gæsteven; hans foged tog sig altså af enhver, der ingen anden beskytter havde, men han fik derved tillige den ret overfor dem, der tilkom de vårdnedes husbonde: arven hjemfaldt til ham. Nu indtræder der imidlertid en forskel i udviklingen pa landet og i staden. Medens sonnen nemlig hist ansés for sin faders medejer til jorden, og altså som sådan er adelbonde, såsnart han er myndig, så kommer man her snart ud over dette primitive forhold, idet den enkelte overalt hævdes i sin personlige selvstændighed overfor alle band, også slægtens. Sonnen nyder derfor vel godt af sin faders fulde frihed som en personlig egenskab, men såsnart han vil gifte sig, opgiver han denne stilling og betragtes som fremmed: han må nu enten finde sig i at være kongens vardned, eller selv „købe lag“, blive lagbroder. Efterhånden mildnes denne retsregel; lagkøbet bliver ikke nodvendigt i den gamle betydning, der oprettes frilag (hedslag?) i stæderne, hvis brødre ikke har behov at være grundejere: de samler sig om en eller anden helgen, særlig Knud konge. Istedenfor lagkøb træder et arvkøb, som kan betales lige til det sidste, og alle de i byen (selv af vårdnede) fødte ugifte mænd fritages for det: ligesom senere hen den frigivnes børn er fribårne, hvad der oprindelig selvfølgelig ikke kan have været tilfældet. Endelig opgiver kongen efterhånden helt denne ret til arvkøb. Imidlertid fortrænges de gamle grandelag helt af de nyere „gildelag“, medens „oldingerne“ afløses af „rådmænd“, og byens „borgerskab“ fordeles i en række skarpt

adskilte handværkslav og købmandsgilder, der først i den nyere tid atter opløses og viger plads for begrebet „indbyggere“.

Efterskrift[1]. Da foranstaende, efter at være trykt, fra forskellige sider dels har mødt tilslutning, dels modsigelse, skal jeg benytte den lejlighed, der uventet frembyder sig, til her med et par ord dels at modificere nogle enkeltheder, dels at tilføje et par yderligere bemærkninger.

„*Oldinge*“. Bemærkelsen af den fremragende bonde, omtrent svarende til høvding, må vistnok antages for den første og oprindelige, fra en tid, da slige mænd, idet de endnu sluttede sig til standen i sin helhed, dog overalt ansås for selvskrevne formænd i byerne såvel som i herredet. Senere derimod, da der udviklede og udskilte sig en „adel“, hvis interesser og livsvaner gik ud over bymarkens anliggender, gik „oldermandens“[2] værdighed i reglen på omgang, med eller uden valg, medens styresmandens bestilling blev et kongeligt len.

Lagkøb. Ved fastsættelsen af de herhen hørende begreber er der en sproglig vanskelighed tilstede, idet ordet lag i loven

[1] [Tilføjet paa et omtrykt Blad i „Aarbøgerne“.]

[2] Sprogligt må der neppe lægges vægt på forskellen mellem alding (olding) og aldermand (oldermand), skønt der jo meget vel kan have udviklet sig en bestemt forskellig sprog*brug*. Svarende til older*mand* (for ol*ding*) finder vi formen „hovidmand“ (vitherlagsretten), „hovidsmand“ eller „hovdmand“ (Husum amt) for hov*ding*. Med h. t. aldermandens stilling i senere tider kan henvises til de trykte bylove (f. ex. Østrups, Hist. tidsskr. I). Hr. pastor, dr. K. F. Viborg skylder jeg følgende meddelelse om endnu bestående bylag på Fyn: „Så mange bylag, der er i et sogn, ligeså mange aldermænd er der. Oprindelig udnævntes aldermanden vel af bylaget; nu derimod skiftes gårdmændene til efter orden at beklæde denne stilling, hver i et år. Aldermandens værdighed har sit attribut i byhornet, der altid skal opbevares hos ham; thi *han* lader tude til bystævne, og på stævnet er han den rette formand, skønt *sognefogden* vel nu som oftest overtager formandens bestilling, når han har sager til forhandling med bymændene eller sognemændene. Som stævnets formand er aldermanden pligtig til at give bylaget husrum samt bestemt beværtning for bestemt betaling, når laget om vinteren har sine samlinger, og aldermanden indtager da sin plads for enden af disken, hvorfra han leder forhandlingerne. — — Lagets medlemmer holde sammen i en utrolig grad, — og ikke blot om det gode; er en sag dømt i bylaget, eller en beslutning fattet om et og andet, vil i reglen intet medlem have mod til at vedkende sig anden mening om sagen eller fravige beslutningen; en sådan „bryder laget“ og vil ved enhver lejlighed komme til at stå ene og møde kulde fra alle sider.“

har en dobbelt betydning, dels den af et *samlag*, dels svarende til vort *lovlig*, i overensstemmelse med loven[1]. Det strider vistnok mod retternes sprogbrug, når der i det foregående er givet det den første istedenfor den anden betydning i forbindelsen „lagbyde“, da denne akt udelukkende synes at have hensyn til *slægten*.

Der må i det hele lægges noget mindre vægt på jord-*ejendom*, end der i det foregående er gjort; det at sidde inde med jorden, have lovlig brugsret af den (som fæster, landbo), var i de mindre forhold, idetmindste senere, adkomst nok til at deltage i det offenlige liv. Vårdnedskabet derimod er en personlig egenskab, begrundet i fødselen eller senere påført, frivilligt (af den svage for større sikkerheds skyld) eller ufrivilligt (ved egen skyld eller de mægtiges overgreb).

I anledning af ordet „rækning“ (s. 267) ligger det måske endnu nærmere at minde om det oldn. „erendreki“, den der udretter (rekr) et hverv, en ombudsmand.

Iøvrigt vilde det vistnok være i høj grad ønskeligt, om de særlig lovkyndige vilde henvende deres opmærksomhed på disse ældste retsforhold, hvis rette forståelse på så mange punkter får betydning for opfattelsen af de historiske tildragelser.

III[2].

Witherlogh. Worthhæld.

Betydningen af ordene witherlogh og witherlagh har været genstand for så mange fortolkninger, at allerede Dahlmann i den henseende troede at kunne sammenstille dem med det

---

[1] Lagthing, lagehævd, lageforfald, lagealder osv.; ligeledes svarer „log“ snart til vort „lov“, snart er det den retslige afgørelse ved saméd.

[2] Nærværende stykke indleveredes til oldskriftselskabets bestyrelse i December 1874 og er altså forfattet uafhængigt af overlærer Kinchs afhandling om „den danske adels udspring fra thinglid“ i foregående binds [Arb. f. oldk. 1875] 3. hefte, der udkom i Jan. 76. Skønt der er et og andet i det følgende, som nu bliver en gentagelse af hvad

tyske „weichbild" og „weichbildsrecht", og dog kan man ikke sige, at der endnu er funden en helt tilfredsstillende forklaring, da det rent sproglige moment ikke er kommen til sin ret. Spørgsmålet bør derfor igen tages op, sameget mere som også selve tingen endnu ligger så temmelig i det skjulte, idetmindste hvad væsenlige punkter angår.

Kolderup Rosenvinge stansede efter forskellige forsøg ved den sproglige distinktion imellem witherlogh og witherlagh som to forskellige ord: witherlag, siger han, er et intetkonsord, der betegner et lag, et samfund; witherlogh derimod er fælleskon og betegner en lov. Denne forklaring synes at have tilfredsstillet de senere retshistorikere[1].

Der rejser sig dog væsenlige betænkeligheder imod denne fortolkning. Hvorfor, vil man kunne indvende, kaldes loven witherlags*ret*, når vi alt har ordet witherlogh; og hvorledes skal dette sidste forklares, når det første henføres til den islandske talemåde „at leggja *lag við* einum"? Findes der desuden sproglige paralleler til en orddannelse som wither-lagh i denne betydning? Ellers er første led i sammensætningerne med lag jo en angivelse af *de mænd*, som lægger lag med hinanden, f. ex. fostbroderlag, havnelag, hjonelag; wither er derimod en præposition.

Hvad der endelig er det mest afgørende imod hele denne forklaring er den kendsgerning, at loghin ikke er et fra laghit forskelligt ord, men dets aldeles regelrette flertal (islandsk

læseren alt er bleven bekendt med i denne afhandling, så har jeg dog ikke troet at burde foretage nogen forandring i dette, fordi vort udgangspunkt og vor betragtningsmåde helt igennem er forskellig. Medens nemlig K. går ud fra Knud den stores hirdlovgivning som en væsenlig skabende akt, har jeg overalt forudsat som forlods bekendt og indrømmet, at der i Danmark som hos alle andre germanske folk fra den fjerneste oldtid af (f. ex. alt i Tacitus's tid) fandtes både en fødselsadel og et kongeligt hærfølge af håndgangne mænd (comitatus), og jeg har altså anset det for opgaven, dels at præcisere forholdet mellem begge og dels at følge vederlogens udvikling ud over de tidsgrænser, som man tidligere havde tænkt sig for den. I denne sidste henseende er nu K. kommen mig i forkøbet; men også her antager jeg dog, at mine forklaringer vil kunne læses med nogen interesse, da de på flere punkter supplerer og formentlig retter min ærede forgængers.

[1] Kold. Rosenvinge, Gamle danske love, V 579 (hvor tillige den ældre literatur nævnes). Dahlmann, Gesch. v. D., I 148. Stemanns retshistorie s. 13.

lagit—lögin). Vi må da undersøge ordets forekomst i selve de herhen hørende mindesmærker, den gamle danske lovtext og Sven Ågesøns latinske bearbejdelse (som de findes trykte iblandt Scriptores r. Dan. i 3. bind og Kold. Rosenvinges Gamle danske love, 5. bind), for at komme til en tilfredsstillende forståelse af dets oprindelige form og betydning. I lovstykket forekommer enkelttallet i alle former:

nom., dat. og akkus.	*witherlagh*	(Scr. p. 161—63),
gen.	*witherlax*	(ret, men, brøt),
med artikel	*witherlaghit*	(p. 162).

Et andet sted står endvidere „laghit“ alene (p. 162); der er altså aldeles ingen tvivl om ordets betydning og sproglige stilling, det betegner et samfund, et lag.

Men ved siden af støder vi nu på følgende former:

witherlogh (Sven p. 142: lex; 155: constitutio),
witherlagha men (lovstykket, 6 gange, p. 161 f. Sven har witherlogh man p. 149, sml. norsk logmaðr),
witherloghin stark oc stin (p. 160).

Enstydigt dermed forekommer endvidere „at thøm logum“ (p. 163); dette flertalsord betegner da ligeså afgjort en lov og bruges også overalt hvor det forekommer kun i denne betydning.

Nu er det jo imidlertid øjensynligt en sproglig urimelighed skiftevis at kalde et samfund for lag og dets ret en lagsret, og så igen retten for løg og medlemmerne lagamænd, og dog er det tilfældet i dette lovstykke, taget som helhed; man vil da på forhånd kunne sige, at der her er en uregelmæssighed tilstede, at ældre og nyere sprogbrug her må ligge ved siden af hinanden; oprindelig må enten mændene have heddet witherlagh, eller loven witherlogh, og så det andet derefter; det

bevarede håndskrift er af så sen oprindelse, at man ad den vej intet kan oplyse.

Men i så tilfælde kan valget ikke være tvivlsomt: som vi alt har set, er det vanskeligt at tænke sig en oprindelig ordforbindelse wither-lagh, medens witherlogh også kendes af de andre nordiske sprog og tilfulde kan forklares af vore egne loves andre ordforbindelser. Tilmed har sproget overalt, hvor flertalsformerne forekommer, et ældre præg[1]: omlyden logh, lagha, og den gamle flertalsartikel er bevaret, og Sven Ågesøn kender kun ordet som betegnelse for en lov, medens han kalder samfundet thinglith (p. 144).

Et endnu klarere lys kastes der over disse sproglige forhold ved en nærmere betragtning af den jydske lov. Her forekommer ordet strax i fortalen: wæl ær thæt oc ræt — at hofthings ræslæ oc *landæns withær logh* forfangæ thæm at gøræ illæ; det forklares ved talemåden: (han) gialdæ swa witæ sum *withær* ær *lagh(t)* (3,5) og sammensætninger som withær mælæs thing (1,50), der står jævnsides med genmal, withærsaka (2,22), modpart o. l.: wither er norsk viðr, tysk wider (wieder) og har altså betydning af „imod“, „igen“, medens dog denne betydning ofte afslappes og nærmer sig det sædvanlige „ved“. Viðrlog har nu på norsk og islandsk ligefrem betydningen af en straffelov, en lov om oprejsning eller (som ordet endnu er bevaret hos os) om *rederlag*, *gen*gældelse.

Men Jydske lov giver os tillige oplysning om ordets senere forvirring i det 13. århundrede; selv i det ældste håndskrift af den, fra henved år 1300 (udgivet af prof. Thorsen), forekommer logh kun enkelte steder i sin gamle form som flertalsord[2], medens det i reglen behandles som fælleskønsord i enkelttal, altså uden al tvivl ved misforståelse af den be-

[1] Et udtryk som dette: „oc giorthæ han forthy — witherloghin stark oc stin“ er tilvisse ældgammelt.

[2] 2,17: for thy the meræ logh takær e the minnæ i byrt. Fortalen: ængi man skal oc dømæ *the logh*, thær kunung giuær oc landæt takær withær, *then* ma han oc æi af takæ ællær skiftæ utæn landæns wiliæ; her ses strax, hvor citatet (den gamle retsregel) hører op og koncipistens tilføjelse begynder.

stemte form loghen. Skånske lov, fra omtrent samme tid, har derimod endnu gennemgående flertalsformen, om end ikke uden undtagelser, og endnu i Erik Glippings håndfæstning (1282) siges: thæse logh waro giuen —. Med tabet af logh som flertal er også lagha, laghe, i talrige forbindelser (laghæforfald, — aldær osv.) bleven løsreven fra sin rod og sproglig misforstået. Men heraf er da også misforståelsen med ordet witherlagh at forklare. Log (lög) betegnede i norsk-islandsk ikke blot loven, men tillige det samfund, for hvilket den var given, f. ex. Thrønda-loghin, senere uden omlyd: Throndelagen (men ikke Throndelaget) osv.; på selvsamme måde bruges nu witherlogh om det samfund, der stod under witherlogin, et ord der dengang altså fra en betegnelse må være bleven et særnavn, hvad det jo efter sin betydning ingenlunde er[1]. Fra wither*logh* var da overgangen til wither*lagh* let nok, når hensés dels til den sløvede sprogsans, dels til de mange andre „lag", der efterhanden opkom, og det sålmeget mere som logh havde skiftet tal og altså ikke mere ret vel kunde fastholdes i betydningen af et samfund[2].

[1] Constitutio Christophori I i Gehejmeark. årsberetn. V 13: testes de withærlogh, cognati de withærlogh. Jfr. iøvrigt herom det følgende.

[2] Dels for yderligere at præcisere ordets anvendelse i vore love, dels for at tilbagevise et angreb på en tidligere omtale af det i disse „bidrag", skal jeg her et øjeblik dvæle ved det i Slesvig bylov forekommende *lagkøb* (ovfr. s. 270 ff.). Kold. Rosenvinges forklaring af dette ord gik ud på, at det skulde være køb af ret til at deltage i „logh" (fælleséd), jeg foretrak at tænke på alle bymændenes „lag". Joh. Steenstrup har i sine „Studier over kong Valdemars jordebog" udtalt sig meget stærkt herimod og holdt på den ældre forklaring uden dog at fremkomme med noget nyt bevis; jeg skal da forsøge at udtømme spørgsmålet, sameget mere som det nu kan ske fra et videre synspunkt end det, hvorfra det dengang fremstillede sig for mig. Således som ordet forekommer i loven, betegner det sprogligt uimodsigelig et lag. koncipisten har kun kunnet have dette for øje; thi han siger ikke blot to gange *laghkøp*, men desuden to gange *emere lagh*, medens han meget vel véd, at logh (fælleséd) er et flertalsord, hvorfor han også gengiver det ved leges (k. 12. 13), ligesom Thord Degn (13. 78. 90, 91), når ikke han foretrækker det latinske juramentum eller omskrivningen „se purgare" o. l.; selv om han imidlertid havde opfattet logh som singul., vilde der endnu have været et stort spring til at kalde *loven* for *lagh* (på svensk), og dog har handskriftet (fra o. 1320) tydeligt denne form. At det støder St.'s sprogsans som „noget konstigt" at købe lag er ikke sprogets skyld, i fredkøb, som han jævnfører, er heller ikke freden nogen vare som købes, ligeså lidt som ved tidekøbet guds-

Sameget om lovens navn. Selve samfundet kaldtes efter Sven Agesons vidnesbyrd *thinglith*, hvormed kan jævnfores

---

tjenesten, det der kobes er *delagtighed* i den offenlige fred, i gudstjenesten og altså ligesa i laget. Sproget er lunefuldt, det kender et brudkob, et præstkob og et lidkob, alt uden menneskehandel (sml. K. Maurer: man weiss ja, dass das wort kaufen für verträge der verschiedensten art gebraucht wird — Krit. vierteljhrschr. X 393). Salænge altså Slesvig bylov står ene med sit udtryk lagkøb, er vi nødte til at forstå det som foreslået, fordi lovkoncipisten har forstået det således.

Der er imidlertid et andet moment, som gør, at vi ikke kan blive stående herved; ordet er nemlig optaget i det angelsaxiske retssprog, som det synes i følge med de andre sammensætninger af det nordiske log, eller rettere lag (lah), thi omlyden er her selvfølgelig falden bort (ligesom i svensk). Æthelred bestemmer således for det nordlige (danske) England, at hele den overleverede ret og rettergang skal bevares uforandret; han nævner her blandt andet også lahcóp; det samme findes i et nordhumbrisk lovstykke; begge steder findes ved siden af lahcóp også landcóp, alt uden nærmere forklaring. Ordet eller talemaden forekommer dog endnu to steder til i Æthelreds lov (consilium Wanetungense se R. Schmid, Gesetze der Angl. S., p. 212 ff. 370 § 1), idet det begge steder pålægges den anklagede at *købe sig „lah“* (æle — biege him lage) med 12 ore. Betydningen falder her vel ingenlunde fuldstændig sammen med vort *at købe lag*, men der er dog udentvivl en fælles kilde for begge udtryk, og denne vil vi lettest kunne finde ved at sammenligne det andet nordiske udtryk, der i angelsax. betegner den samme bode, nemlig lahslit eller lahbrice, idet man snart tænker på det der volder boden (bruddet), snart på dennes virkning (købet, sml. udsagnsordet inlagian). Disse sidste udtryk gentinder vi også i oldnordiske talemåder: at brjóta lög á einum, at slíta lögin, ligesom man endnu den dag idag på dansk siger: at bryde laget (ovfr. s. 280). Tingen er altså den, at det oprindelige log som flertalsord overalt har delt sin dobbelte betydning mellem to éntalsord: laget og logen, hvoraf da med nødvendighed måtte følge, at logkøb efter sin betydning, som sigtende til et *samlag*, måtte blive til lagkøb. Vil vi derimod *vende tilbage* til den ældste sprogbrug, bør vi kalde alle bymændenes samlag for *bylog*, hvilket da også St. nævner et så slående exempel på (s. 139, Saxkøbing privilegium: ingen kan blive borger, med mindre han ipsis villanis et eorum *communitati per modum bylogh cum ipsorum voluntate* associatus fuerit —); at dette senere misforstås som jus civitatis følger at det her fremsatte, men når det på andre steder gøres til bylag, er misforståelsen i alle tilfælde kun sproglig.

Hvad mine bemærkninger om bymændenes retsforhold iøvrigt angår, skal jeg gerne indrømme, at jeg kan have ladet mig føre noget for vidt ved analogier med den ældre udvikling i andre lande, navnlig Tyskland; at St. ikke har kendt disse, er tilvisse påfaldende, thi danske retskilder er dog ikke tilstrækkelige til at lære middelalderens samfundsforhold at kende. Endnu mere påfaldende er det dog at høre domme som denne: „og hvad er år og dags hævd? den kendes aldeles ikke“ — (s. 143), når talen er om en stadsret, der har følgende bestemmelser: — si fuerat in quieta possessione *per diem et annum*, terram sibi vendicet cum 12 civibus — (k. 42) og: vir — civis effectus, si *ad diem et annum* moram fecerit, postea ab aliquo impetitus quod servus fuerit — 12 civibus se purgabit (k. 77). Sml. Riber ret 58. Thord Degn 74. Dersom dette ikke skulde være hævd efter „Danske lovs“ sprogbrug, så finder jeg dog intet til hinder for her at anvende dette ord i fuld overensstemmelse med dets betydning. Og disse lovsteder gør, at jeg endnu anser det for højst sandsynligt, at man har ladet „år og dag“ henga også i Danmark, før man optog nogen fremmed i „logh“, og oven-

„karlenes“ navn ved Danevirke, *viglid* (hvis min slutning fra gennemkørselens navn hos Thietmar, Wiglesdor, medens den ellers kaldes Ka(r)legat, er rigtig[1]); de to navne betegner troppens (lidets) dobbelte foreningspunkt, kampen (vig) og thinget. De enkelte medlemmer kaldtes i England i Knytlingernes tid *huskarle;* i den nordiske literatur træffes hyppigst *hirdmænd*, der synes at være lånt fra England[2]; senere blev det tyske *hofmand* almindeligt. Den fælles betydning af disse ord er den, at de deler hus og hjem med kongen, er hans „hjemmemænd“. Det samme udtrykkes i det latinske curiales, hvormed Sven Ågeson betegner dem; men han føjer hertil: qui et nunc *militari nomine* censentur — (p. 147); han kalder derfor også witherloghen både for en lex curiæ og en lex castrensis sive militaris (p. 142). Herved sigter han øjensynligt til det danske *hærmand*, der forekommer en enkelt gang i det ældste handskrift af Jydske lov (3,11: hirman), men iøvrigt alt dengang (ved 1300) var forvansket og misforstået som herremand (3,14 o. o.[3]). Ordet hærmand betegnede oprindelig hver fribaren mand, hvert medlem af „hæren“, d. e. folket, de frie vabenføre mænd; men samtidig med at ordet hær tabte sin

stående citat viser os på det mest utvetydige, at det ikke var gjort med „at give sit igangsøl“, — det skulde først vise sig, om nogen vilde drikke det! Også trællen gav ved sin frigivelse et „øl“, men det er en selvfølge, at det ikke stod til ham at skaffe sig friheden ved denne udgift. Enhver erhvervelse af en anden (højere) personlig retsstilling synes i oldtiden at have været *ledsaget* af et øl, medens *betingelsen* selvfølgelig altid måtte ligge udenfor *dens* myndighed, hvis stilling skulde forandres; øllet ledsagede kun anerkendelsen af de fremtidige ligemænd (endog hirdmændene måtte efter den norske hirdlov give deres samtykke til en ny mands optagelse i kongens gard, Keyser, Efterladte skrifter, II 84). Fra dette synspunkt må såvel frelsensøllet som ethvert igangsøl betragtes, og det er neppe for dristigt at henføre også barnsøl og arvøl til det samme: ved arvøllet satte sønnen sig i sin faders højsæde, og ved barnsøllet (senere overført på dåben) anerkendtes barnet som led af slægten, med sin hovedlod og arveret; anerkendelsen udgik i disse tilfælde fra slægten, for barnets vedkommende af dens hoved, for arvingens omvendt af den øvrige slægt.

[1] Se Bidrag t. Nord. hist. s. 31.

[2] Hirð udledes vistnok med urette af hirða, vogte (N. M. Petersen, Danm. i hedenold, III 174), da der i England findes et híréd, híw-réd, dannet af hiw, vort hjú, husets folk; det bruges også særlig om kongens hus (Ælfreds love, k. 2. Ine k 7). Om ordets brug hos os se Snorra Edda I 456.

[3] Måske første gang blandt de bevarede mindesmærker i Københ. stadsret af 1254 (original): homo dominorum, qui uulgariter dicitur herræmæn (K. dipl. I 20).

oprindelige betydning[1] og indskrænkedes til at gælde den bevæbnede skare, indsnævredes også det begreb, som oprindelig havde været forbundet med en hærmand; det er en udvikling, som kan følges hos vore stammefrænder, Langbarder og Angelsaxer, medens vore egne kilder ikke for sammensætningens vedkommende når tilbage udover den særlige betydning. Fra det 13. århundrede kender vi hærmændene af Jydske lov, og af Sven Ågeson ser vi, at navnet i hans tid endnu ansås for nyt i den senere betydning: det omfatter ikke blot kongens hird, men også hans handgangne mænd rundt omkring i landet, og ikke blot kongens, men også kongefrændernes, bispernes og de andre herrers, hvorefter da navnet umærkeligt gik over til sin nyere form „herremand“.

Da nu så godt som alle vore historiske kilder er affattede på latin, vil det have sine vanskeligheder i den henseende at konstatere de forskellige tiders danske sprogbrug; vi vil nemlig hos os såvel som i de andre evropæiske lande finde den største mangfoldighed af navne og betegnelser i brug jævnsides og uden bestemt gennemgående adskillelse[2]; selve samfundsforholdene var da også så mangfoldige efter tid og sted, at det bliver umuligt at opstille almindelige sætninger om enkelthederne. Vi er dog så heldig stillede ikke at være nødsagede til at sammenlede vore efterretninger mange steder fra: så godt som alt er samlet hos Saxe, der dog nogenlunde følger samme terminologi helt igennem og dertil er en virkelig avtoritet netop i denne retning, siden han selv var udsprungen af en hirdmandslægt, en omstændighed, der tydelig afspejler sig i hans fortælling; hirdens ældgamle traditioner har øjensynligt været en af hans værdifuldeste kilder; thi selv om konge-

[1] Den kendes endnu hos os af skjaldenes sprogbrug, såvel som af ordene herred og „alls herjar thing“, hvor „allr herr“ betegner alle thingmænd (f. ex. Snorre, O. H. k. 258: var þat þá byskups atkvæði ok konungs samþykki ok *dómr alls herjar*, at O. k. væri sannheilagr maðr), ligesom „allr mugr“ thinghoben, almuen.

[2] Den nyeste og relativt fyldigste sammenstilling findes i G. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte V (1874), anmerkung über die verschiedenen namen der ministerialen (s. 428 ff.).

slægten undergik de mest gennemgribende forandringer, så var dog hirden stadig den samme institution med de ældste og fyldigste erindringer. Måske vil det da være muligt af Saxes sprogbrug, hvor usikker den end ofte kan være, at komme til bestemte slutninger, om ikke med hensyn til de danske navne, thi disse er jo dog det underordnede, så til selve institutionen og dens væsenligste led.

Det vil være det tjenligste til den ende først at henvende opmærksomheden på de ældgamle lovbestemmelser, som Saxe, og da vistnok efter traditionen i selve hirden, tilskriver kong Frode. Hovedstedet er her bestemmelsen om kæmpernes løn, deres måle (stipendia militum, p. 236). Mandskabet deltes i henseende til den årlige løn i tre klasser, idet hver patrius domesticusque miles får tre mark, hver gregarius aut conducticius to, hver privatus ac militiæ laboribus defunctus én mark. Da forfatteren her betegner hver afdeling med to ligestillede navne, bliver det muligt at skelne nøje mellem dem; de første er da dem, som er om kongen, hans huskarle, thingliden i snævrere forstand; anden afdeling er de menige stridsmænd, de handgangne mænd, der ikke står i dette umiddelbare forhold til kongens person; modsætningen mellem patrius og conducticius minder derhos om de egenlige hirdmænd og gæsterne i Norge. Tredje afdeling endelig består af de udtjente hirdmænd, der ikke mere kan anvendes til krigstjeneste, men får overdraget andet hverv[1]. Saxe dadler i høj grad denne fordeling af solden, da den ikke tager hensyn til dygtighed og fortjeneste, men til ydre kår og personlig gunst; men heraf ser vi da, at kongens måletropper, bortsét fra de udtjente, deltes i dem, som var nærmest omkring kongen, og dem som stod ham fjernere, uden at der ellers, vel at mærke, var nogensomhelst forskel mellem dem i deres forhold i krigen, enten i personlige egenskaber eller forpligtelser; thi i andet tilfælde

[1] P. E. Müller opfatter disse sidste som to forskellige slags og forklarer „privati" som ledingsbønder og „defuncti" som udskrevne, der ikke stod under våben; men herved oversés, at de jo alle sammenfattes under milites, der får stipendia.

vilde Saxes dadel have været aldeles uberettiget og uforståelig. En sådan tilfældig modsætning indenfor samme helhed får da også senere sit naturlige udtryk i ordene hærmand og hofmand, hine omfatter tillige disse, og hver hærmand kan, hvad øjeblik det skal være, blive hofmand; man skelner da heller ikke skarpt imellem dem.

Dette forhold stadfæstes nu af mange andre efterretninger. Ved byttets deling, siger Saxe, fik høvdingerne guldet, menige stridsmænd sølvet; kæmperne fik de tagne våben, ledingsbønderne skibene; enhver primipilus fik en større lod end de øvrige (p. 225 f.). Her er en tredobbelt modsætning, hvis enkelte led ikke ligefrem berører hinanden; blander man det hele sammen, bliver forklaringen umulig. Lettest at præcisere er fordelingen af våben og skibe, hine falder til pugiles, disse til populares. Samme modsætning kommer igen kort efter og det i en meget skarp form: når popularis udæsker en pugil, skal denne kæmpe med kæp, hin med sværd (p. 230), en lov, der selvfølgelig aldrig har existeret, men er et godt vidnesbyrd om hærmændenes opfattelse af deres forhold til ledingsbønderne[1]. Det er da også i god overensstemmelse hermed, når populares slet ikke stedes til fordelingen af guld og sølv, hint falder til duces, dette til gregarius miles. Endelig ses af dette sted, at primipilus ikke er højere i rang end cæterus miles, men kun får en større lod (major portio). Her kendes der kun to klasser af hærmænd: høvdinger og menige.

Det samme viser sig med hensyn til forfremmelsesvilkårene. Det nævnes som en almindelig regel for alle, at den, der går primipilus forbi i kampen, rykker et trin højere op: træl bliver fri, agrestis—illustris, ingenuus—satrapa (p. 229). Også her er modsætningen tredobbelt og det ene led griber ikke (som udgiverne antager) ind i det andet, liber er ikke lig agrestis, illustris ikke lig ingenuus. For trællen består forfremmelsen

[1] Efter den i Saxes tid gældende hirdlov kunde enhver forseelse mellem mændene indbyrdes bødes med penge: quo tamen sola ligni percussio caruit, quod eo canes quis abigere soleat (p. 532).

selvfølgelig i friheden, en fuldstændig forandring af hans personlige forhold og retsstilling. De frie mænd var derimod af ulige kår, idet et mindretal hævede sig over mængden og kaldtes hedvarde mænd[1]; grunden til denne stilling kunde efter Andreas Sunesøn enten være høj byrd eller anseligt embed: diues aut prepotens, — aut propter *generis claritatem*, aut *officii dignitatem*, qualem hetwarthe man in lingua patria nominamus (k. 63). Vi genfinder disse to klasser i forfremmelseslisten, den første svarer til illustris, den anden til satrapa, begge er de nobiles, proceres, optimates o. l. Men da nu agrestis og ingenuus begge forfremmes til dette samfundets højeste trin, så må deres stilling også i alt væsenligt være den samme, de er begge frie mænd uden videre udmærkelse. Imidlertid er det en selvfølge, at der dog må være en forskel, siden Saxe har valgt forskellige ord og de avancerer til forskellige klasser, og der kan da ingen tvivl være om, at agrestis svarer til innebonde, ledingsbonde, ingenuus til hærmand, den særlig frie, den ikke blot *personlig frie*, men også *fritagne*, af ledingsbånd udløste og skattefrie. I den betydning bruges ordet da også hos andre folk i middelalderen, og særlig hos Langbarderne svarer det til hærmand (heriman). Vi ser da heraf, at der ikke er nogen personlig standsforskel mellem hærmand og bonde, om der end tilvisse var en stærk spire til en gennemgribende adskillelse af den fælles stand i to uligestillede; ligeså lidt er der nogen standsforskel mellem den, som alene udmærkes ved sin fødsel, og den som udmærkes ved et højt embed i kongens tjeneste; men det almindelige har vistnok, idetmindste senere, været, at så godt som alle mænd af høj byrd en kort tid tjente i kongens gård, og at det da selvfølgelig var af deres midte de høje embeder blev besatte.

Endelig bestemmer kong Frode efter Saxe, at konge og dux, som falder i kamp, skal brændes på sit eget skib; centurio eller satrapa på et bål, der er bygget af hans eget skib,

[1] Islandsk: heiðvirðr, hæderværd.

10 styremænd må derimod nøjes med bål af ét skib; hver pater familias endelig begraves med hest og våben, der siges ikke, om han først skal brændes eller ej (p. 234 f.). Saxe siger med rette, at denne gradsforskel vidner om en „skrupulos" opfattelse af rangen, da der skelnes mellem det at brændes i selve skibet, på bål af et skib og (sandsynligvis) simpelt bål; men netop derfor kan vi stole på, at ingen rangspointe her let er gået tabt. At da konge og dux sammenstilles, viser, at der alt i den fjerneste oldtid har været en værdighed også i Danmark, der betegnede vedkommende som rigets hærfører, hvad enten han nu har været kaldet jarl eller havt et navn, der nu er tabt[1]; Knud Erikson, den eneste historiske person, hvem dette embed tillægges (Danorum dux), får som bekendt det engelske navn hlåford; senere indføres det tyske herzog, men da er stillingen en anden. Endvidere ses heraf, at hærens høvdinger (centuriones[2]) var forskellige fra landets embedsmænd (satrapæ), de såkaldte gældkærer, eller idetmindste kunde være forskellige fra dem; forholdet er måske her som med rex og dux, at der altså kunde være konger og embedsmænd, som ikke selv drog ud med hæren, om det end var det sædvanlige. Mærkeligt er endvidere forholdet mellem disse kongens håndgangne mænd og styremændene (gubernatores): begge brændes på bål af et skib og tilhører altså samme stand[3]; men der går ti styremænd på én kongelig høvding; det er samme opfattelse som ved modsætningen indenfor menig mands rækker mellem hærmand og innebonde. Om nu disse sidste iøvrigt i begravelsesvedtægterne sammenfattes under navnet husbonde, pater familias, eller der slet ikke var givet nogen bestemmelse for ledingsbondens jordefærd, så der her

[1] At jarlenavnet har været brugt i Danmark såvel som i Norge fremgår af, at det i England fortrænger det nationale ealdorman (Freeman, The Norman conq. of E., I 448); Ulf og Thorkel kaldes i engelske diplomer skiftevis eorl, dux og comes. Saxe antyder ingen af disse titler, hos ham er dux et latinsk høvdingnavn; Henrik Løve og Birger jarl kaldes satrapæ (757. 962).

[2] Erik den veltalende får et centurionatus tilligemed kong Frodes søster (p. 216).

[3] Sml. Tacitus, Germania, k. 27: funerum nulla ambitio: id solum observant, ut corpora clarorum virorum *certis lignis* crementur.

kun var tænkt på hærmanden[1], er vistnok vanskeligt at afgøre, men her i alle tilfælde af underordnet betydning. Styremanden må herefter i alle tilfælde ansés for en repræsentant for den klasse, vi forhen manglede en udtrykkelig udtalelse om: mænd af høj byrd (*illustres*, de norske herser), men uden personligt forhold til kongen, folkets naturlige høvdinger: de der fører *folkehæren* både til thinge og i kamp, ligesom kongen fører sin udvalgte hær, sin *thing*lid og *rig*lid. — Da Jydske lov affattedes, var stillingen en helt anden: styremandens værdighed kaldtes da for et kongeligt „len“ (embed), men det var endnu arveligt på sværdsiden, et bevis på, at det stammer fra en tid, da kongens magt var mindre, medens det gamle høvdingedømme endnu stod ubrudt[2]. Det er bekendt nok, at der var indtrådt en stor forandring i ledingshærens politiske stilling i Valdemarernes tid. Saxe beretter som et historisk faktum fra Erik Ejegods tid, at dengang måtte man søge bøndernes samtykke, når leding skulde udbydes; det kommer frem i anledning af Skjalm Hvides udbud mod Venderne (p. 604). Endnu ved kong Valdemars tiltrædelse som enekonge var dette tilfældet (1158); første gang, han vilde føre ledingshæren mod Venderne, holdtes der hærstævne, da flåden lå ved Masned: resultatet var, at man negtede leding og gik hjem (p. 736). På Saxes tid var det noget forbigangent, han omtaler det udtrykkelig således begge steder (adeo — evexerat, ut — esset; — mos erat), efter den tid var det bleven de store, hvis råd og samtykke kongen indhentede. Men han oplyser endnu nærmere det hele forhold. På thinget var det de seniores, „der plejede at føre ordet“ (quibus pro rostris dicendi mos erat[3]).

[1] Det er et ret mærkeligt træf, at en engelsk glosse gengiver híréd (hird) ved patres familias (Mone, Gloss. 400ª).

[2] Kinen mener, at styresmanden vistnok også altid var herremand (s. 320 f.), men dette er da i alle tilfælde yngre end Saxes tid. Således *sammenkaldes* p. 971 gubernatorum collegium per præconem, medens milites *beordres* til et *fælles* krigsråd, og p. 820 fortælles der, at Jyderne, æggede af gubernatores, holdt et stævne for at unddrage sig ledingsfærden i Norge), medens milites straffer dem derfor ved at kaste dem i vandet.

[3] Denne utvivlsomt rigtige opfattelse af stedet skyldes J. Steenstrup (tilføjelser, anf. skr. s. 484)

som rådede fra leding, og totius concionis suffragia gav dem ret. Men herved kan der kun være tænkt på styremændene, bondernes naturlige høvdinger, der dengang endnu må have været aldeles uafhængige af kongen: ingen af hans handgangne mænd kunde tale på almuens vegne imod hans råd. I betegnelsen seniores har vi da også uden tvivl, som alt forhen er fremhævet (ovfr. s. 268. 270), en gengivelse af det gamle adelsnavn, eller hvad vi nu vil kalde det, aldermand, aldung[1].

Et blik på de historiske fortællinger vil nu tilfulde bekræfte, at der overalt kan skelnes mellem hær og hird, til samme tid som den fælles enhed overalt er grundlaget. Allerede af „Kong Knuds levned“ (Cnutonis regis gesta, encomion Emmæ reginæ) fremgår det, at de danske kongers exercitus, milites, var et langt mere omfattende begreb end deres curia, curiales. Thorkel, siges der, var som princeps militiæ (regis) gået til England med magna pars exercitus, ialt 40 skibe, „fragtede med de bedste danske kæmper (bellatores)“. Kong Sven besluttede senere at udbyde leding for at erobre England: consultu *optimatum* firmatus, *militumque* benevolentia fisus. Bonderne stævnes derpå sammen ved udsendte bud (cursores) og en uhyre flåde samles; det er universa militia Danorum: den giver sit samtykke til planen. Når forfatteren derimod siger, at Knud senere drog ud med en flåde, hvis mandskab hverken talte nogen servus, libertus, ignobilis eller senili ætate debilis, men kun bestod af *nobiles*, så bruger han her rigtignok et udansk udtryk for at betegne kongens hærmænd i modsætning til ledingsbonderne[2], men selve den tanke, at kongens skibe kun havde en besætning af hans handgangne mænd, stemmer meget vel med Sven Agesøns beretning, at huskarlene fordum hverken havde svende eller tjenere. Om

[1] J. St. har eftervist, at navnet styremand var almindeligt over hele riget (s. 202). At aldermand var en dansk betegnelse for fremragende mænd, ses af kong Knuds engelske constitutiones de foresta, thi her forekommer to gange dette ord som de Danskes betegnelse af liberales i fremhævet betydning (k. 3. 21).

[2] Sml. Waitz, anf. st. s. 437.

beretningen iøvrigt indeholder historisk sandhed, vedkommer os ikke her. Det bør heller ikke oversés, at de engelske kilder om den danske flåde og dens mandskab stadig bruger navnet „hær“ (here), så det må have været dens egen betegnelse. Når Sven Ågesøn derfor betragter navnet hærmand som nylig indført i samme betydning som huskarl, så kan han derved kun sigte til de i Valdemar I's tid forandrede samfundsforhold, der udslettede forskellen mellem de selvstændige og de handgangne hærmænd.

Vi mangler heller ikke udtrykkelige vidnesbyrd om kongens mænd omkring i landet. Knud Lavards „levned“ fortæller i anledning af hans drab, at in tempore illo — curia Roskildis conveniret —, eller som Saxe siger: contracta apud Sjalandiam nobilium frequentia (p. 637) —; her omfatter curia åbenbart langt mere end hirden, det er alle kongens håndgangne mænd (også her „nobiles“), som kommer for at tilbringe julen med ham, sidde ved hans bord og tage tjenestepany for det følgende år, idetmindste stiltiende, ved at være i hans gård opsigelsesdagen (nyårsdag) over. Efter den norske hirdskrå læstes denne op i juledagene, og ingen måtte drage til sit, før kongen forløvede dem alle på den 13. dag. — Da Erik Emune kom til Ribe, meldte Plog sig hos ham for at få måle som hans miles; han optages ikke i hirden ved denne lejlighed, men gør kun en ret gældende. Der siges herom: Plogus quidam, claro inter Jutos loco natus, tametsi regis militiam profiteretur, latentes capiti ejus insidias comparabat. Ad quem Ripam veniens, militiæ titulo stipendium postulabat. Quo recepto, datum sibi cladis ejus præmium reputabat (p. 665). Her er det klart, at Plog alt forhen var kongens håndgangne mand, hvorved forbrydelsen bliver dobbelt, rettet mod kongen som konge og som hans svorne herre; men han plejede dog ikke som sådan at få sold, thi ellers vilde det være meningsløst, at han *nu* havde fået handsel på kongens drab. Det må da have forholdt sig hos os som i Norge, at hærmanden kun fik sold, når han gjorde virkelig tjeneste, hvad

enten det var i fred eller fejdetid[1]. Idet Plog da møder som jydsk hærmand for kongen i Ribe og tager male, bliver han tjenstgørende huskarl, og af dette nye forhold henter han sin berettigelse til at dræbe sin herre[2].

Et andet sted fortæller Saxe, at Valdemar lod sin staller tilligemed hærmændene på Fyn fængsle Magnus Erikson som mistænkt for højforræderi: per N. stabuli sui præpositum *Fionensium militum* eum sequi jussorum auxiliis — Magnum capiendum curat (p. 919 f.).

Kong Nils, siges der, var så sparsommelig, at han kun holdt 6—7 skjolde: ne patriam sumptuosa clientela ac voracibus oneraret impensis, quotidianam militiam suam sex aut septem clypeis, *ob exturbanda latrocinia*, contentam habuit; nec petulantiorem regem quam *militem* egit (p. 616). Når udgiverne her vil forklare et „skjold" som en lille afdeling på nogle få mænd, da er det neppe rigtigt, ej heller forholder det sig så, at quotidiana militia er hans daglige hofstat. Vistnok kunde man tænke sig dette udtryk brugt i modsætning f. ex. til gregarius miles, men her, hvor der er tale om kongens stilling som miles, som lovens og fredens håndhæver, træder quotidiana i modsætning til det almindelige opbud, den militia, der omfatter hele folket, det er efter vort udtryk den stående hær. Et „skjold" er da selvfølgelig en større trop, en afdeling med fælles mærke og mærkesmand (primipilus), altså uden al tvivl det danske „svet", som witherlogen kalder afdelingerne; i Saxes tid begyndte høvdingernes skjoldmærke[3] at træde istedenfor eller ved siden af de gamle mærker (signa), der blev bårne på stang foran høvdingerne. Hvorledes nu talforholdet var i kong Nils's hær, kan vi selvfølgelig ikke vide, kun

[1] Konungsskuggja s. 60 Jydske lov 3. 7: hærmænd går i leding på egen kost oc takæ theræ malæ.

[2] Dette ræsonnement må vel opfattes som en kynisme. Plog har gjort sig berygtet med: han havde tilvisse lovet kongen sin tjeneste, men den bedste tjeneste, man kunde gøre *den* mand, var at slå ham ihjel. Den samtidige Roskildekrønike, der iøvrigt er så hadefuld mod kongen, kalder Plog en vir deformis (Scr. r. D. I 385).

[3] Det af Saxe brugte udtryk clypeus står netop i de samtidige kongesegl som betegnelse for våbenmærket (Thorkelins diplomatarium).

ses det af Saxes ord, dels at 6—7 sveter ansas for en ringe styrke, dels at det stod til kongen at bestemme antallet. Retstilstanden i kong Nils's tid var jo iovrigt også derefter[1].

Vi finder dog ikke blot kongsmænd rundt omkring i landet, men også på de danske stromme. Kong Frode, siges der, gav sin broderson Odd potestas maritimæ tyrannidis, eller som det også udtrykkes: pro tuenda patria gerebat rei nauticæ summam (p. 182 f.). Odd må have været en meget omtalt personlighed, thi sagnet har havt travlt med at udmale sig hans ejendommelige hverv: der fortælles, at han kunde fare hen over søen uden skib og ved galdre vække storm og uvejr og vilde sine fjenders syn. Endvidere siges der om ham, at han var kobmændene fjendsk (negotiatoribus atrox), men ærede og agtede bonden og hans gerning: ja Saxe kalder hans bestilling ligefrem for vikingefærd: Oddo, cui tunc temporis apud Danos maxima *piraticæ* deferebatur autoritas (p. 192), hvorved det dog må erindres, at han henfører al orlog til piratica. Erik den veltalende træffer Odd under den danske kyst med syv skibe, der lå på vagt (p. 195; 197: qui in statione erant).

. Her har vi da også uden tvivl nøglen til det mærkelige sted hos Adam af Bremen i hans beskrivelse af Sælland efter hvad han selv havde oplevet (IV 6): aurum ibi plurimum, quod raptu congeritur pyratico. Ipsi enim pyratæ, quos illi *wichingos* appellant, nostri ascomannos, regi Danico tributum solvunt, ut liceat eis prædam exercere a barbaris, qui circa hoc mare plurimi habundant etc. Dette kan selvfolgelig ikke forstås efter ordene, thi i de nordiske kilder horer vi intet til sligt privilegeret sørøveri i oldtiden, end mindre under Sven Estridsøn: det må her være sovagten, udliggerne, som er mente, og det er rimeligt nok, at de havde ret til i kongens

[1] Til denne militia rundt om i landet sluttede sig forovrigt selvfolgelig underordnede bestillingsmænd til at varetage den lavere polititjeneste. Der nævnes således i Valdemars tid observatores itinerum (p. 906), en „speculator" ved vagterne på vejen til kongsgården (p. 348) o. l. Stærkodder ytrer sin levende foragt for en præco, der lever af at fremdrage forbrydelser og angive andre (p. 295).

navn at opkræve en told af farmændene mod at beskytte dem i de vanskelige farvande, en ret, der da tidt og mange gange kan være bleven misbrugt, som Saxes udtryk „negotiatoribus atrox" antyder, men som i alle tilfælde er bleven opfattet som et overgreb fra dansk side. Det samme var jo tilfældet med den nyere tids sundtold. Mærkeligt er det også, at Adam udtrykkelig fremhæver, at disse mænd kaldtes vikinger; thi her har vi vist netop ordets første anvendelse, det var kongens hærmænd, som lå i vigene den lange sommer for at vogte på farvandene eller havde sat sig fast på småøerne og holdt udkig fra varder eller bakker; vinteren tilbragte de da „under den sodede ås". Vi vil da også finde det naturligt, at kongens kæmper i Jomsborg, der var satte til at bevogte det vendiske land og dets vigtigste farvand, kaldtes Jomsvikinger[1]. Da landet i midten af det 12. århundrede gik sin opløsning imøde, måtte private mænd i Roskilde (under Vedeman) påtage sig dette vikingehverv: propter incursus — apud Roskildiam, W. auctore, piratica coepit (p. 687).

Endnu et punkt må berøres her, da det har en ikke uvæsenlig betydning for den danske adels fremvæxt. N. M. Petersen har tilfulde godtgjort, at kongens hærmænd lønnedes med stipendia, måle, pengeløn, ikke med forleninger i jordegods, således som vi finder det i de store lensriger[2]; endnu i Erik af Pommerns proces kunde de danske stormænd enstemmig afgive det vidnesbyrd, at man i Danmark ikke kendte til arvelige len, — de personlige derimod var vel kendte. Det er ikke let at afgøre, hvor gamle disse er, for kongefrændernes vedkommende kan de følges langt tilbage i tiden, men også

[1] Sml. det eneste sted, hvor ordet forekommer i oldkvaddene (om Sigurd Fafnes bane):

einn þótti hann þar
öllum betri
víkingr Dana
í verðúngu.

Heraf synes at fremgå, at „víkingr Dana" har været en stående betegnelse, thi Sigurd har intet med Danmark at gøre.

[2] Bonde, bryde og adel: Saml. afhandl. III 318 ff.

for de højere embedsmænds vedkommende synes de at have gaet op til en fjern fortid. Derimod fortæller Saxe om Erik Lam, at han *gav* kongsmændene af det gamle kongelev til belønning for deres tjenester i kampen mod Olav Haraldson, der havde sat sig fast i Skåne: vetera regum latifundia in eos maxime, quorum forti opera adversus Olavum usus fuerat, *dono* contulit —; quasi ad hoc tantum eas recepisset, ut in alios largitione transfunderet totasque stipendii loco militibus erogaret (p. 671). N. M. Petersen fremhæver med rette, dels at der her er tale om gaver, ikke om len, dels at det nævnes som noget urigtigt, som han forføres til af sin tyske hustru[1]; men der må formentlig særlig lægges vægt på, at det er *vetera* regum latifundia, det *gamle* kongelev; thi det er vistnok kun det, forfatteren vil dadle. Et andet sted vil nærmere oplyse det. I tronstriden mellem Regner og Harald fordrives denne sidste, og der fortælles nu, at Regner gav sine mænd de gårde, som han havde fradømt Haralds, for derved at volde dem dobbelt sorg og ærgrelse: latifundia eorum, qui cum Haraldo profugerant, secum stipendia peragentibus partitus est (p. 448). Men til slig belønning var der da ofte nok lejlighed, såsom der ikke blot jævnlig førtes indre krige, men også ufredsmænd blev dømte fra liv og gods eller blev nødte til at give gods for at købe sig fred af kongen[2]; det var da vist ikke sjældent, at denne gav dele af det ny erhvervede til sine mænd, særlig dem, som havde udmærket sig ved den pågældende lejlighed. Om Knud den store siges således, for at nævne et par exempler, at han gav Håkon af Stangby (i Skåne) to bols jord, fordi han først bragte ham efterretning om fjendernes indfald dér i landet (p. 517), og alt i Bjarkemålet lovpriser helten sin konge, der har givet ham, manden uden slægt og navn, tolv gårde (p. 101, anm. tolf bu; S. har gentes: hjon).

[1] Kongen måtte ved sin tiltrædelse ved ed forpligte sig til ikke at afhænde kronens ejendomme. Diplom. Flensb. I 260. 370

[2] Knud gav 1085 til Lunde domkirke bl. a.: in Seuestathum dimidius mansus, quem persoluebat pro pace sua Scora, et dim. mansus in Karlabui, quem dedit idem Scora regi pro pace sua etc. (Thorkelin, Dipl., p. 1).

Hvad der her er fremsat vil nu formentlig ikke lidet bidrage til forståelsen af hidtil kun ufuldstændig forklarede levninger af det 13. århundredes historiske mindesmærker, ligesom det selv atter af dem vil modtage en yderligere stadfæstelse[1].

I kong Abels forordning, rimeligvis udstedt i Marts 1251 og i handskrifterne føjet til Jydske lov, hedder det således i kap. 9: si decurio sine causa decurionem jnterfecerit, teneatur ad tria mannæ botær et ad trinas xl marchas, jta quod prime cedant heredibus jnterfecti, secunde regi, tercie communitati curiæ: si autem pedem vel manum uel aliud membrum amputauerit, secundum quantitatem lesionis satisfaciat, et jnsuper ad trinas xl marchas teneatur vt prius. På dansk gengives decurio i en noget senere oversættelse (s. 12) med hof man, communitas curiæ ved allær garth: også bodens størrelse viser, at vi her har at gøre med thingliden, „gården“[2].

I en noget senere forordning, der tilskrives kong Kristoffer, udføres nu denne lovbestemmelse nærmere: si negaverit (decurio) et lesus probare potuerit per sex testes de withærlogh, emendet ut prius vel cadat a withærlogh; in contrarium leges non admittantur: si vero actor in probacione defecerit, reus septima manu de witherlogh se purgabit; d. e. negter den sigtede at have såret sin stalbroder, skal denne føre sex vidner,

[1] Kinch tillægger Harald Hens formentlige valgkapitulation en afgørende indflydelse på Vederlogens udvikling (s. 289 fl.); men dette er i fuldstændig strid med alle kilder. Thi ikke blot er det i højeste måde usandsynligt, at Sven, der giver lovens historie, ikke skulde have nævnt en så fuldstændig omdannelse af grundlaget for dens proces, men heller ikke taler Saxes ord denne fortolkning; thi han taler ikke med et ord om noget særligt lovområde og det er en meget fejlagtig opfattelse af hin tids kongevalg, at det skulde have været i hænderne på nogen enkelt stand. Hvad iøvrigt Harald Hens love angår, da kan vi vistnok trygt gå ud fra, at det forholder sig med dem som med de norske st. Olavs, de engelske Confessors eller Eadgars love o. l., navne der ikke betegner særlige, af vedkommende konge først udstedte love, men indbefatter hele en ældre *retstilstand*, som man senere, efterat der var kommet brud på den, ønskede at få tilbageført (se herom Freeman, The Norman conquest, I 462). Når man således ved Erik Ejegods og de følgende kongers tronbestigelse tog det løfte af dem at holde Harald Hens love, som Ælnoth fortæller, så lå deri sikkert ikke andet, end at man vilde tage et udtrykkeligt forbehold mod hele Knud den helliges ilde sete lovgivning. (Sml. handfæstningernes stadige tale om kong Valdemars tid.)

[2] Samling af danske forordninger indtil 1500, i Gehejmearkivets årsberetn. V 9 ff. sml. 2 f.

om han kan, i så tilfælde er den sigtede fældet uden at stedes til renselseséd (leges, logh), han må da enten bøde eller gå af gårde med „niddingsord“. Kan den sårede derimod ikke føre sex vidner på, at han fik sit sår af den sigtede, kan denne rense sig med sex mands ed. Det mærkeligste er her selvfølgelig, at vi har navnet witherlogh i fuld brug så langt ned i tiden: der er ed af witherlogh, vidner af witherlogh og den straf at udstødes af witherlogh. I kong Kristoffers forordning omtales end videre det tilfælde, at en decurio anklages af en anden for kongen: si negauerit (accusatus), ab inpeticione regia se purgabit 12 cognatis de witherlogh, si habeat; alioquin quotquot sibi deficiunt compurgatores de withærlogh, aliunde sibi assumat de cognatis, — renses han, kan han siden efter give anklageren sag for falsk påsagn, og denne renser sig da med 6 af witherlogh eller bøder trende 40 mark og holder ham skadesløs. Abels forordning har det samme, men i en mindre klar form: han renser sig med 12 homines de curia cognati; den danske oversættelse har: 12 mæn af thæn garth.

Her møder vi da den bestemmelse, at ed af witherloghmænd sættes lig med ed af frænder: meningen er jo nemlig tydeligt nok den, at den anklagede tager så mange vabenfæller som han kan få, indtil tolv, mangler der nogle i dette tal, suppleres de med hans frænder udenfor samfundet. Det er det samme forhold, som vi kender af Jydske lov, at ed af lagsbrødre i købing sættes lig ed af frænder på landet (2, 114: næfnd i kyn — næfnd af hans høgæst lagh, sml. ovfr. s. 277). At også fællerne af withærlogh uden videre kaldes cognati, skønt den danske text kun har „12 mænd“, forklares let af lagets indre beskaffenhed, alle medlemmer var frænder, de kaldes i Norge hirdbrødre og skal efter Kongespejlet være som kongens nábornir frændr. Her ser vi da atter, hvor nær det måtte ligge for det 13. og 14. århundrede at sætte wither*agh* for wither*logh*.

Forordningen giver endnu mere. Om den del af bøderne,

som falder til gården, siges der nemlig: *quilibet* eciam *episcopus* cum quatuor discretis de dyocesi disponat de illis xl marchis attinentibus communitati curie ad commune commodum uel elemosinam (s. 10). Kristoffer føjer hertil den velkomne oplysning: (cum 4 discretis in diocesi sua) *de witharlog*. Disse udtryk nøder os til at tænke på et samfund, der er spredt over hele landet og hvis organisation er nøje sammenknyttet med rigets inddeling i bispedømmer: thi quilibet må forstås som „vedkommende biskop" og da naturligt om den, indenfor hvis stift boden er betalt og forbrydelsen begået. Hvad iøvrigt pengenes anvendelse angår, da har den et sidestykke i hvad der fortælles om Knud den store, at han nemlig anvender sin tredjedel af boden for den dræbte hirdmand til kirken og de fattige (Saxo p. 534).

Vi kommer nu til lovbestemmelserne om *drottensvig*, forræderi mod den svorne herre, bestemmelser, der af vore retskyndige er misforståede på grund af det latinske udtryk „crimen læsæ majestatis", som om der var tænkt på landsforræderi i politisk betydning; loven gælder kun herrens „mænd", en oprørsk bondehob straffes summarisk. Efter Abel (k. 10) straffes denne forbrydelse med halshugning og tab af hovedlod i løsøre og jord. Den danske oversættelse viser, at der er tale om det gamle drottensvig: — at han ær a *høfthings* scathæ ællær vm æræ osv. — (k. 9).

Kristoffer har udskilt disse bestemmelser til en egen forordning og her føres vi nærmere ind i procesmåden (s. 15). Anklages nogen for drottensvig, da tilnævner to gode mænd (qui melioris sunt opinionis), bosiddende i den anklagedes syssel, 15 mænd af witherlogh, af hvilke den anklagede dog atter udskyder de 3; de tilbageblevne 12 skal med deres ed enten fælde eller rense ham. Flertallets ed er hans dom; er der stemmelighed, tages tre andre (meliores) til og der vil da blive et flertal. Dette gælder ikke blot anslag mod kongen, men også mod bisperne, hertugen og det kongelige hus („herrerne").

At der her kun er tænkt på hærmænd, ligger i, at det er nævn af witherlogh der skal dømme: at det er hærmænd over hele riget, deri, at processen er knyttet til syslet. Dette præciseres nærmere i lovens slutning: qui impetitus fuerit synnan aa, ibidem se purgabit, qui northan aa, eciam ibidem se purgabit: set Fionia pro 2 sysel, Sielandia pro tribus sysel et quelibet smalandarum pro 1 sysel computabitur, et quilibet in smalandis constitutus in episcopatu ubi eum rex citaverit, sese purgabit. Disse slet konciperede bestemmelser falder i to grupper, af hvilke den ene sigter til rettergangen, den anden til nævnet. *Rettergang finder* ordenligvis *sted* i det stift, hvor den anklagede bor og hvor, som vi så, bøderne skal fordeles: en undtagelse gør dog Jylland, der kun deles i to (efter landsthingene), norden og sønden å, og småøerne, for hvis vedkommende kongen frit kan vælge bispedømme til processens førelse (altså Sælland eller Fyn). *Nævnet* derimod *tages* af syslet, og til den ende bemærkes, at Fyn regnes for to, Sælland for tre sysler; på øerne var sysseldelingen næsten helt kommen af brug[1].

Også Erik Glipping har (1276) givet en forordning om drottensvig (s. 15 f.). Her er det især af vigtighed at lægge mærke til en gradsforskel i begrebets anvendelse og den dertil svarende forskellige straf. For højforræderi i sin værste form, anslag mod herrens liv (in mortem domini), skal bødes med liv og hovedlod; de mindre graverende former af utroskab skal derimod kunne bødes med penge; i begge tilfælde renses den anklagede ved ed af tolv mænd de suo worthel. Endelig tilføjes[2], at der var uenighed mellem kongen og flertallet af

[1] I Kirkehist. saml. VII 869 fl. [ovfr. s. 235 ff.] har jeg eftervist sysselgrænserne på Sælland ved hjælp af et Marieskud, der at Absalon fra Vester- og Medelsyssel lægges til Ringsted, medens et Margreteskud (hvis navn dog ikke kan være ældre end gavebrevet, siden den hellige Margrete først ved den tid opdagedes) for 13 herreder i det østlige Sælland lægges til hendes tremtidige hvilested, Roskilde fruekirke; man kan heraf slutte, at disse sidste udgør det gamle Østresyssel, hvis navn kendes anden steds fra. Joh. Steenstrup har ikke fundet dette bevis tilstrækkeligt (Studier s. 17 f.); enhver vil let kunne efterse stederne.

[2] Denne tilføjelse hører ikke til loven, men er afskriverens historiske note: thi

hans mænd, om disse sidste skulde vælges af ham (som nævn) eller af de anklagede (som logh).

Hermed ma sammenlignes samme konges forordning af aret 1282: her siges nemlig, at ingen skal kunne miste sin jord, nisi pro crimine l. m. convictus fuerit cum juramento de worthæl (dansk: wthæn han forbrythær seg aa mooth hærskab oc worder igeen drewæn j logh aff worthæld[1]).

Der kan selvfølgelig ingen tvivl være om, at dette worthel star i nærmeste forhold til witherlogh: der er tale om samme forbrydelse som i de foregaende kongers forordninger, dens opfattelse er kun bleven lidt lempeligere under adelens voxende magt, det gamle overleverede begreb drottensvig underkastes en analyse, og formentlig mildere former får en mildere behandling. At kongens „mænd“ samtidig skulde have opgivet at dommes af deres pares, eller at tage logh af dem, kan der selvfølgelig ikke være tale om. Worthel kan altså ikke falde udenfor witherlogh. Hint lovsted er imidlertid bleven genstand for en misforstaelse, der har ført til at betragte worthel som ensbetydende med fjerding. Sætningen: debet se purgare cum 12 hominibus nominatis, sed tres assumantur de quolibet worthæl (s. 16), er nemlig bleven opfattet som bevis pa, at den helhed, af hvilken nævnet tages, havde 4 worthæl. Men stedet ma forstas efter den foregaende lov af Kristoffer: der tages 3 *til* (de 12) af *vedkommende* (sml. ovenfor: quilibet episcopus) worthæl, — hvis nemlig den anklagede forkaster nogen af dem. Men herefter svarer worthel i denne lov til syssel i den tidligere, det må betegne den del af witherlogen, som er knyttet til et syssel.

Ved en undersogelse af ordet worthel, hvis betydning ikke

i loven siges aldeles klart, at der i de 3 tilfælde skal tilnævnes tylvt af kongen. Hele loven er en indrommelse fra dennes side, idet han gar ind på at opløse begrebet drottensvig og mildne straffen for de mindre graverende former: til gengæld forbeholder han sig aldeles korrekt efter land-lovens analogier som sagsoger at tilnævne tylvten; sasnart man helt eller tildels opgav hirdlovens strænghed, måtte man gå over til de almindelige loves standpunkt.

[1] Geheimeark. årsber. II 6. 8.

kan være os ligegyldig på dette sted, kan vi ikke blive stående ved en formentlig lighed med det tyske urtheil[1]: vi må opsøge det i sine ældste former. De ældste handskrifter, der nu har bevaret det, er danehofsdommen af året 1285, som haves i original, og handfæstningen af året 1282 i Ribe Oldemoder, der kun er få år yngre[2]. I dommen skrives ordet nu worthæld, og i kapitelsbogen worthhæl; de øvrige håndskrifter synes at være 100 år yngre, de skriver worthæld, worthælde, orthelde o. l. Den oprindelige form er da uden al tvivl worthhæld, der neppe er andet end en omlydt form for worth-hald (varð-hald), en vagt, et vagthold. Denne forklaring synes at finde en direkte bestyrkelse i slutningen af kong Kristoffers konstitution om drottensvig: set si aliquis furiosus *in stacione* aliqua se suspenderit vel interfecerit aliquo modo, heredes ipsius hereditatem eius percipiant. Si vero aliquis *pro nequicia captus* se jugulauerit vel interfecerit, porcio capitalis sua fisco applicabitur. Der kan her ikke være tænkt på et selvmord i det øjeblik hærmanden er på vagt, det egnede sig mindst af alt til at afgive en formildende omstændighed; udtrykket „in stacione" må tvertimod betegne hærmandens normale forhold i tjenestetiden, modsat det at være fængslet og sat under tiltale; dette har man kunnet udtrykke ved „in statione", fordi vagtholdet var den mest karakteristiske tjeneste; også Odds skibe under den danske kyst sagdes at være in statione. Fra tjenestetiden er da navnet gået over på afdelingernes (sveternes) medlemmer i almindelighed. Inddelingen i fjerdinger, som Sven Ågesøn går ud fra, er af en helt anden art; den gælder såvel kongens huskarle, der deles i fjerdinger efter deres plads over borde, som enhver anden trop (svet, worthhæld, clypeus), skibsmandskabet, hver by, hvert herred osv.

Tilbage at omtale står da endnu den før antydede dom fra danehoffet i Nyborg 1285, der ligeledes nævner worthhald.

[1] Hvidtfeldt (Chronologia I 364) giver følgende forklaring: worthel: at han *heller* og hemler hans *ord* og hvad som siges med ed.

[2] Suhm X 1024. Michelsen, Urkunden, 112 f. O. Nielsen, Ribe Oldemoder, s. 27.

Sagen drejede sig her som bekendt om Als og en række krongodser i Sønderjylland, som hertugen gjorde fordring på, men kong Erik hævdede for riget og kronen. Det bestemtes nu, siges der, at der skulde tilnævnes 12 kyndige mænd af riget, for at de kunde afgøre, hvem de omstridte ejendomme med rette tilhørte: ex provisione et consilio meliorum regni Dacie — super dicta terra A. — per publica instrumenta, taliter extitit ordinatum legaliter et provisum, *quod juramento 12 virorum discretorum de regno Dacie*, cujusmodi juramentum Worthaeld vulgariter nuncupatur, *decerneretur et probaretur*, ad quem ipsorum dicta terra et bona deberent de jure pertinere. At juramentum, således som det almindeligvis sker[1], ikke her kan gengives ved ed, fremgår af hele sammenhængen: koncipisten har her ligesom i håndfæstningen 1282 (se ovenfor) tænkt på logh, der i betydningen ed almindeligvis gengives ved juramentum; men her har det havt betydningen nævn, som heller ikke er så sjældent[2], og skulde altså have været oversat ved nominati e. l. — Dette aktstykke er da så langt fra tilhinder for den fremsatte opfattelse af worthhald, at det tvertimod giver os et nyt og værdifuldt bidrag til opfattelsen af witherloghens overordenlige betydning i politisk henseende. Rigets højeste domstol fremgik af dette samfund, den kunde endog dømme kronen og dens modpart imellem[3]. Interessant er det endvidere at se processens gang og afslutning. De tolv tilnævnte mænd blev ikke enige, eden blev da selvfølgelig aflagt af flertallet: dette bestod af 10 mænd, af hvilke 3 var fra Jylland, 3 fra Skåne, 2 fra Sælland, 1 fra Fyn og 1 fra Låland: de to dissenterende har da uden al tvivl været fra hertugdommet. Da eden var aflagt til fordel for kronen, udstedtes dommen, ikke af nævnet, men af rigets biskopper, dog med undtagelse af ham fra Slesvig, der da

[1] Hvidtfeldt, anf. st. Stemann, Dansk retshist., s. 174.

[2] Jydske lov 3, 64: *næfnd* i hæreth — — i then *logh*.

[3] Også 1295 aflagdes der på danehoffet „worthhælds ed“ om gods (Hvidtfeldt II 26).

uden tvivl ligeledes har havt en afvigende anskuelse. Dommen forkyndes at efterleves under bands straf; herved mindes vi om Knuds foranstaltning, at huskarlestævnets dom, når den gik ud på at jage nogen af gårde med niddingsord, skulde stadfæstes ved alle bispers bandlysning (Saxo p. 532).

Arild Hvidtfeldt[1] har ikke forstået den ved afgørelsen fulgte fremgangsmåde; han oversér aldeles forskellen mellem de *tolv* tilnævnte og de *ti* sværgende mænd og siger i sin gengivelse af dommen, at de ti (navnlig anførte) *tilnævntes* i henhold til en lov, der krævede tolv! Dette må gøre os mistænksomme mod hans korte uddrag af danehofsdommen fra året 1287 over kongemorderne, hvor vi desværre ikke har det originale aktstykke til kontrol. Hvidtfeldt refererer denne dom således, at der, efterat de høje herrer nogen tid havde været „uens under dem selv", omsider *tilnævntes* grev Otto, Vitslav, de holstenske grever og 27 *gode mænd* „det at ransage og sværge om, hvem hans faders manddrabere og banemænd var", — hvorved da de ni navngivne blev „dømte til banemænd og for den sags skyld fredløse at være og deres gods forbrudt". Dommen stadfæstes senere af kejser Rudolf af Habsburg, og bisperne bandlyser de fredløse[2].

Paludan-Müller har med et rigtigt blik søgt forklaringen til denne akt i witherlagsretten; men han tager uden al tvivl fejl i at dele de 27 gode mænd i 9 hold efter de dømtes antal, så der kommer en sagsøger og to vidner på hver i henhold til lovens ældre bestemmelser[3]; thi som det af det foregående fremgår, var denne procesmåde afskaffet ved de sidste kongers forordninger, ligesom det vanskeligt vilde kunne fås ud af Hvidtfeldts ord (grev Otto — og 27 mænd; de skulde alle ransage og sværge). Vi må derimod uden al tvivl opfatte forfatterens ord i henhold til den misforståelse, han gør sig skyldig i ved processen to år i forvejen, og altså an-

[1] Chronologia I 363 ff.
[2] Chronologia II 3. Script. r. D. VI 292.
[3] Oversigt over vidensk. selsk. forhandlinger 1867, s. 58 ff.

tage, at dommen kun har udsagt, at de nævnte mænd svor de ni sagen på, hvorved dommen eo ipso var fældet[1], uden at der tages hensyn til, at der samtidig havde været et mindretal, som svor i modsat retning. Det ligger da vistnok nærmest at antage, at der i dette tilfælde har været tilnævnt tre tylvter, væsenlig vel fordi så mange og det fra alle landets egne var indviklede i sagen, så man f. ex. har taget en tylvt fra hver af rigets tre hoveddele.

Det mødte som bekendt levende indsigelse, at denne fremgangsmåde i dette tilfælde var bleven fulgt, ligesom der ses at være gået brogede forhandlinger forud for dens anvendelse. Hvad modstanden støttede sig til må vel have været følgende. Allerede 1276 havde det mødt modsigelse, at kongen, samtidig med at han gik ind på en formildelse af straffen for visse arter af drottensvig, i lighed med den almindelige proces tilskrev sig selv ret til som sagsøger i slige tilfælde at tage nævnet ud, istedenfor at dette forhen var sket ved uvildige mænd; men man må dog dengang have taget imod loven som den var, som et afdrag på fordringen, da den ses at være formelig udstedt og godtykket[2]. Men det var klart, hvorhen kongsmændene sigtede: de vilde opløse hele det gamle, særlig forpligtende troskabsforhold til kongen som deres „herre" uden dog selvfølgelig at give afkald på de rettigheder, som var opnåede i kraft af det, de vilde ikke mere sidde borgesæde osv. Sager om kongemord skulde derfor behandles som manddrab, ikke som drottensvig, og selv om det blev svoret nogen på, skulde han i henhold hertil kunne rense sig med ed i køn[3]. Det var en fordring, men det var ikke nogen lov, en påstand, som kongen 1276 havde tilbagevist for det ublodige drottensvig[4], og som hans søn ikke kunde indrømme

[1] Dette siger også den ældre Peder Olsen: juratum est a 27 viris nobilibus, dom. — veros esse regis E. interfectores (Scr. I 188).

[2] Pal.-Müller (anf. st. s. 61) har vel udtalt sig for det modsatte, men hele formen vidner derimod og det ligger nærmere at tage slutningen som et fortællende tillæg.

[3] Dette var efter Hvidtfeldt de fredløses bestandige fordring. II 5. Sml. Jydske lov 1, 1. 2, 9.

[4] At den gamle lov af Erik Glipping fastholdtes til det sidste, ses på det mest

også for dets mest graverende form. Striden fik da heller aldrig nogen anden afgørelse end at dommen holdtes ved magt, selv om kongen senere fandt sig i, at den blev afsagt nok engang under noget modificerede former[1].

De sikkert ikke uvigtige konsekvenser i retshistorisk henseende, som turde ligge i det her fremdragne, skal ikke videre forfølges. Derimod skal der til slutning gøres opmærksom på den såkaldte brødreliste i de spredte optegnelser fra 12. og 13. århundrede, der nu i almindelighed sammenfattes under navnet „kong Valdemars jordebog", da også den formentlig her vil kunne finde sin fulde forklaring.

Denne liste (jordebogen s. 84—88) er som bekendt således indrettet, at der nævnes en række af omtrent 200 navne, fordelte under Jyllands sysler, (Utland), Fyn og Sælland, samlede i grupper på tre og flere under benævnelsen fratres. Ikke få af disse mænd er kendte anden steds fra, der nævnes en kong Knud og 8 bisper, desuden adskillige verdslige stormænd, tilhørende landets første ætter. Takket være O. Nielsens og J. Steenstrups nøjagtige undersøgelser[2] kan det nu vel anses for afgjort, at hovedstammen er optegnet i Knud VI's tid og før biskop Nils af Viborgs død 1191, medens den på den anden side må være fortsat et stykke ind under Valdemar II's regering. Det er endvidere eftervist, at visse grupper indeholder kødelige brødre, men for de flestes vedkommende kan det ikke forudsættes, enkelte synes fjernere beslægtede, andre slet ikke. Paludan-Müller (og efter ham Steenstrup) har da

evidente af hertug Valdemars brev af 31. Marts 1286; her anerkender han nemlig kongen for sin herre og går ind på, at „gør vi noget vitterlig herimod eller det kan os overbevises efter fædernelands lov og brug hemmelig at have skaffet, da skal alt *vort len og gods* derved være forbrudt — tilmed at straffe os *på livet* efter retten — vi tillader hermed, at Danmarks prælater må lade forkynde *kirkens band* over os".

[1] Pal.-Müller, anf. afh.

[2] Udg. af jordebogen, indl. p. XXI ff. Studier s. 158 ff. Begge har oversét Nigles Net under Sallingsyssel; det er Nicolaus Noit, N. Bos (Saxo 819. Thorkelin I 29. J. E. Larsen, Saml. skr., I 235). Måske må det være mig tilladt på dette sted at indskyde et andet lille bidrag til jordebogens rette fortolkning, da der ellers næppe vil frembyde sig nogen lejlighed dertil. S. 39 står: hwat sum thær ær yuyr takæt thet ær kununglef mæth boui jngy suns *aluær*; skulde det ikke simpelthen være ål-ver, ålefiskeri? Sml. Steenstrup s. 388 ff.

også holdt for, at vi her måtte have et eller andet broderskab for os, eller vel rettere en afskrift af et broderskabs medlemsliste, hvis original har været ført i længere tid med optagelse af nye medlemmer og tidligeres afgang. Dette broderskab måtte efter navnene at dømme have tilhørt landets fornemste kredse. Der er dog én omstændighed, som synes at tale imod, ligefrem at kalde det hele for et broderskab, den nemlig, at navnene sammenføres 3 og 3 som fratres; var de *alle* brødre, vilde dette jo være overflødigt; vi vil neppe i noget andet broderskab fra middelalderen genfinde dette således. Efter det foregående siger vi derimod neppe for meget ved at påstå, at vi her har én levning netop af witherloghens gamle matrikel. Vi finder her en opstilling efter sysler, der spillede en fremragende rolle i tilnævningen af dommere; vi finder bisperne[1], der tilligemed hærmændene skulde råde for bodernes anvendelse og deltage i dommens udfærdigelse; vi finder Jylland og øerne uden Skåne[2], ligesom i Erik Glippings forordning, og vi finder endelig en sammenstilling, der stemmer vel med betegnelsen cognati. Hvad grupperingen som fratres angår, da står vi temmelig værgeløse lige overfor en liste, der tydeligt nok er en slet afskrift af en langt ældre original; det er umuligt at sige, om tretallet oprindelig har været gennemgående, så den første form er forstyrret, overalt hvor der forekommer flere, eller der virkelig fra først af har været grupper på flere fratres; når hensés til, at der ved den første siges: isti tres fratres, samt at der under Sønderjylland kun forekommer to grupper på flere end 3 (nemlig 4), hvortil grunden

[1] At bisperne tillige var landets ypperste høvdinger fremgår tydeligt nok af love og fortællinger fra hele den ældre middelalder; på Vendertogene er det jo tildels dem, der fører flådens forskellige afdelinger. At dette ikke var tilfældigt ses f. ex. af en bestemmelse af biskop Gunner af Ribe (1233, Oldemoder, s. 22): bønderne skal føre fødevarer til stranden quociens *vocati* fuerimus — cum *navibus* nostris *et nautis* nostris vel cum *equis* nostris extra Juciam.

[2] Skåne synes i flere henseender at have indtaget en særlig stilling i riget. Hertil kan dog kun i mindre grad regnes den af J. Steenstrup anførte omstændighed, at der var præfekt i Lund (s. 44 f.); thi dette er den helt almindelige latinske betegnelse for de kongelige embedsmænd hvorsomhelst i riget, i lighed med almindelig evropæisk sprogbrug.

naturligt kan søges i, at de snart efter udgik af rigets almindelige „matrikel", så har vistnok tretallet den største sandsynlighed for sig. Også i en anden henseende ligger det nær at antage afskriften for mangelfuld; der synes ingen tvivl at kunne være om, at flere af rigets biskopper har været medlemmer, at Knuds broder Valdemar enten som hertug eller som konge må have været nævnt på dette sted, og at opstillingen f. ex. under Sælland må have været omhyggeligere og mindre summarisk. Afskriveren har da enten ikke kunnet læse overstregede navne, eller der har været raderet i originalen for at skaffe plads til nye, eller han har ikke brudt sig om at få noget helt ud af det, men havt et andet mål for øje; så meget synes vist, at der fra dette lille stykke falder et højst uheldigt lys enten over den ved håndskriftets affattelse fulgte fremgangsmåde eller det materiale, der har stået til skriverens rådighed.

Grupperingen af tre og tre som fratres har sit sidestykke i bestemmelserne for rigets ledingsvæsen, som vi kender dem af Jydske lov. Tre gårde af en mark gulds vurdering hver udgjorde et havnelag, og dets medlemmer kaldtes havnebrødre; når de enkelte gårde var delte, kunde laget komme til at omfatte flere. Et antal havner udgjorde da atter et „skib" (navigium, navis) under en fælles styremand. Det ligger nær at antage, at også hærmændene har været delte i grupper, hvis medlemmer ligesom havnebrødrene skiftedes til at udfylde en fælles plads, hvad enten der nu herved har været tænkt på de egenlige krigerske idrætter eller forhold ved thinget e. l.; nærmest ligger det vistnok at tænke på forpligtelsen til „at sidde borgesæde" på kongens huse, en forpligtelse, som kongens mænd 1284 søger at skyde fra sig i fredstid. Vi mindes herved den tyske konge Henrik I's bestemmelse for Saxernes hærmænd, én af ni at ligge i hans borge.

Sven Ågesøn siger om Absalon, at han fremsøgte og fik optegnet den gamle witherlogh „in exiguum quoddam volumen, velut in matriculam" (Scr. III 142). Heri var der tillige givet

en historisk indledning om lovens oprindelse og dens skæbne gennem tiderne, især dens forandring under kong Nils. Skulde der da ikke i denne „matrikel“ tillige have været en fortegnelse over de dalevende brødre; eller var dette måske endog den første begyndelse til hele optegnelsen, det der gav anledning til det øvrige? —

Da Sven ved året 1187 skrev sin korte Danmarks krønike, ytrede han om Knud den store: hic primus — leges condidit castrenses, quas pro modulo ingenioli deinceps libabimus (Ser. I 54); dengang har da uden al tvivl Absalons matrikel været affattet. Der siges endvidere i indledningen til loven, at Absalon udførte dette i forening med sin „fostersøn“ kong Knud; dette tyder på en endnu tidligere tid; thi der kan vel intet spørgsmål være om, at det jo netop var et moment i Absalons opfostring af den unge konge — (kronet som 7års dreng 1170) — at give ham agtelse for det fra fædrene nedarvede, og særlig at opdrage en alvorlig og retfærdig dommer, en stræng lovens håndhæver i ham; den omstændighed, at Knud selv er opført i fortegnelsen, tyder i alle tilfælde også på tiden før kong Valdemars død; om derimod hans „frater“ Kristoffer er hans kødelige broder af dette navn († 1173) er vel mindre sikkert, men efter det anførte ikke utroligt; udarbejdelsen vilde da falde i tiden 1170—73. Forholder det sig således, da nødes vi til at antage, at Knud har dannet en undtagelse fra reglen ved at optages i loghen som dreng, ligesom hans kåring og kroning jo alt var i stærk strid med det overleverede.

IV.

Våbenéd. Våbentag.

Undersøgelsen af våbenedens oprindelige betydning og forskellige former har fået et nyt udgangspunkt ved prof. S. Grundtvigs bekendte afhandling „om de gotiske folks våbenéd“; K. Maurer i München har hertil føjet værdifulde bidrag i sin

anmeldelse: „über das vápnatak der nordischen rechte“ [1]. Det ligger dog i sagens natur, at et spørgsmål af den art, når det først er fremdraget og stillet i et nyt lys, ikke så let kommer til ro igen; tanken sættes i bevægelse i mange retninger og man fristes uvilkårligt til at søge nye synspunkter for de partier, som man ikke finder tilstrækkelig oplyste; resultatet kan da blive, at man fjerner sig også fra det, der først forekom en vel begrundet, og tilsidst lander i en noget forskellig opfattelse af selve hovedpunkterne. Det er en således fremkommen tankerække, der i det følgende skal udvikles.

S. Grundtvigs afhandling er rettet på 3 forskellige fænomener i vore forfædres retsliv: våbeneden (juramentum per arma sua), våbentaget (collisio et contactus armorum) og sværdtaget (sverðtaka). Våbeneden eftervises at have været kendt af alle gotiske (germanske) folk; der lægges vægt på, at det overalt er den sværgendes *eget* våben, hvormed den aflægges, og dens betydning søges deri, at guddommens hævn udæskes over menederen: at han måtte lide den forsmædeligste død, den at falde for sit eget våben. Med hensyn til våbentaget opstilles derimod den påstand, at det er den mest storslåede form for våbeneden, den, hvorved hele thingalmuen stadfæster de tagne beslutninger. Sværdtaget endelig udelukkes aldeles fra denne række af beslægtede fænomener som fremgået af en helt anden tankegang: eden aflægges her ikke på den sværgendes eget, men på herrens våben.

K. Maurer deler nu ganske forfatterens opfattelse af det første og sidste punkt; han anerkender det klare og højst velkomne lys, der ved fremstillingen af våbeneden er kastet over en hel række hidtil kun halvt forståede historiske mindesmærker, og han mener afgjort at kunne slutte sig til en afvisning af sværdtaget i denne forbindelse. Derimod rejser han lignende vægtige indvendinger mod at opfatte våbentaget som en ed, han mener at burde udskille det fra våbeneden på

[1] Oversigt over vidensk. selsk. forhandlinger 1870. Germania XVI, 1871.

samme måde som sværdtaget, som ikke mindre fremgået af en helt anden tankegang, lige så ældgammelt, men helt igennem uafhængigt af våbeneden.

Idet vi nu vender os til selve de historiske vidnesbyrd må det strax bemærkes, at der her ikke så meget skal lægges vægt på fænomenernes udbredelse, der turde være slået fast ved det af Gr. samlede righoldige materiale, som på en nøjere granskning af de kildesteder, der er af betydning for begrebernes fastsættelse, og det både med hensyn til deres pålidelighed og deres rette fortolkning; og fremfor alt vil det komme an på deres rette gruppering.

Vi må da begynde med at gøre indsigelse mod det punkt, hvor enigheden mellem Grundtvig og Maurer er fuldkommen, våbenedens betydning for den sværgende. Gr. siger derom: — derfor er heller ikke Grimms andet alternativ: at sværdet måske kaldtes til vidne som betegnelse af den straf, der skulde ramme menederen, udtømmende eller nøjagtigt, da det, uden iagttagelse af, at eden knyttes til menederens eget våben, fattes den væsenlige bestemmelse af straffen, der ikke er den, at han må falde for våben i fjendehånd; — men den sværgende knytter her den ved hans edsbrud betingede forbandelse til sine egne våben: at de skulle *negte ham deres bistand, når han trænger mest til dem*, ja at de skulle *vende sig imod ham selv, så at han må falde for sine egne våben* (anf. st. s. 89 f.). Maurer føjer hertil: mir scheint dieser nachweis in glänzendster weise gelungen, und damit ein ebenso werthwolles als sicheres ergebniss für die germanische rechts- und religionsgeschichte gewonnen (anf. st. s. 319).

Hvad hovedsagen angår, vil der vel heller neppe kunne være nogen tvivl om dette punkt, efterat det først engang er fremdraget og eftervist, det nemlig, at den sværgende udæsker hævnen for meneéd at ramme ham gennem det våben, han sværger med; men det kan efter min mening ikke gå an at fortolke det så vidtgående, som de to lærde er enige om: der kan kun være tænkt på, at sværdet skal negte menederen sin

tjeneste, ikke at det skal være hans egen bane. Det bliver nødvendigt at dvæle ved dette punkt, fordi det får en ikke ringe betydning især for Maurers senere bevisførelse m. h. t. våbentaget.

Grundtvigs fortolkning er neppe tilstrækkelig afhjemlet og den har alle analogier imod sig. Når der i Haderslev bylov siges, at den fremmede skal sværge med fod på hjulsnav, isted eller skibs bord, og Åbenrå skrå, efterat have anført det samme, hertil føjer: pedester apud lanceam suam, så er det jo klart, at denne sidste ed ikke kan være af nogen anden natur end de første og navnlig ikke være mere højtidelig i sin form, altså knyttet til stærkere forbandelser; tvertimod, skulde man slutte noget af den måde, hvorpå fordringen fremsættes, vilde det vel snarere være det, at våbeneden var af ringere værd, så man kun nøjedes med den, når intet andet havdes, når manden var en „spydmand“ (Eriks sæll. lov 1, 48). Dette kan jo imidlertid være en underordnet omstændighed, opstået i en senere tid; hvad der derimod øjensynligt fra først af har været meningen med denne ed — og da den fastsattes, må den vel antages at have havt en bestemt mening — er, at den fremmede forpligter sig ved det, han har sat sin fortrøstning til på vejen, vogn, hest, skib eller spyd, for at udtale det ønske, at det måtte *svigte* ham og *derved* føre ham i fordærvelse, om han sværger falsk.

Ikke mindre klart fremgår denne opfattelse af selve det kildested, der er bleven hovedbevisstedet for våbenedens kvalificerede betydning, nemlig Sigruns forbandelse over sin broder Dag, da han havde dræbt hendes mand og derved brudt sin ed til ham. Parallelen mellem Völundarkviða 33, hvor eden tilbydes, og Helgakviða Hundingsbana II 31—33, hvor dens straf forkyndes, er uimodsigelig og har alt været Finn Magnusen påfaldende; der er (oprindelig vistnok begge steder, Gr. s. 91) tale om en firedobbelt ed: ved skibets bord, hestens hov, skjolderand og sværdseg, og straffen svarer dertil: „*ej skride det skib,* der bærer dig, om end der er bedste bør: *ej*

løbe den hest, du rider, endog dine fjender sætter efter dig: — *ej bide det sværd*, som du drager, det skulde da være, at det sang over dit eget hoved! *da* vilde Helges død være hævnet pa dig, hvis du blev en ulv i skoven, uden eje og uden glæde, henvist til ådselføde!" Det synes indlysende, at man ikke kan bruge dette lidenskabelige udbrud som videnskabeligt bevis i alle sine enkeltheder. Utvivlsomt er det, at Sigrun ansér det for en følge af edsbruddet, at broderens skib og hest skal negte ham deres tjeneste, og at sværdet på samme måde skal være dovt i hans hånd; men det er digtets naturlige overdrivelse, et lidenskabeligt tillæg til den gængse bandformel, når hun går videre og ønsker, at sværdets døvhed skal gælde alle, kun ikke ham selv, den forbandede! ligesom det er digtets overdrivelse, at han skal omskabes til en ulv i ødemarken, — den virkelige verden nøjes med at udstøde menederen af samfundet.

För vi imidlertid går videre i undersøgelsen af de analogier, der formentlig forbyder at tillægge våbeneden en kvalificeret betydning[1], skal vi endnu henvende opmærksomheden på den påfaldende stadfæstelse, Grundtvigs fortolkning har fundet hos Nestor, i den russiske kronike. Hvad der især giver disse steder deres betydning er den omstændighed, at de indeholdes, ikke i forfatterens egne fortællinger, men i de traktater, som han har opbevaret fra første halvdel af det 10. århundrede og som er afsluttede af de nordiske eller dog halvnordiske høvdinger med Grækerne i Konstantinopel.

Der er opbevaret to traktater og i begge omtales våbeneden som en stadfæstelse fra hedningernes side; men her må vi dog strax lægge mærke til en ikke uvæsenlig forskel. I den fred, som Helge 911 sluttede med kejserne Leon, Alexander og Konstantin, hedder det nemlig, at Russerne har stad-

[1] Den i en vis henseende nærmest liggende analogi, nemlig ed „at bóki", som afløser våbeneden, skal her ikke nærmere berøres, da den udspringer af en anden religiøs opfattelse; dens mundheld er iøvrigt i fuld overensstemmelse med det ovenfor fremsatte: „*hjælpe mig* så Gud og denne bog".

fæstet den ved ed, aflagt på deres våben, „efter vor lov", „efter vor nations lov og skik": der påkaldes ingen hedenske guder. Russerne siger kun: „vi, der også er fra Gud som Guds skabninger". En menneskealder senere sluttede Helges søn Ingvar derimod en ny traktat med Grækerne (944), og her er eden og hele det religiøse forhold fremstillet ganske anderledes: „hver den fra det russiske land, som vil forstyrre sligt venskab, — er han ikke døbt, da skal han hverken have bistand af Gud eller af Perun, og hans eget skjold skal ikke beskytte ham og han skal falde for sit eget sværd, sine egne pile og øvrige våben, og han skal være træl i al evighed i den tilkommende verden —". „Og de ikke døbte Russere aflægge deres skjolde og blottede sværd, deres armringe og øvrige smykker og gøre ed på alt hvad der står skrevet på dette papir."[1] Det kan ikke undgå vor opmærksomhed, at den nordiske nationalitet her alt er undergået en betænkelig forandring, Russer og Slaver havde delt ondt og godt i mange tider, og den tid var forbi, da Helge lod Russerne få silke sejl, men Slaverne bomulds, der revnede undervejs, så de udbrød: „lad os holde os til vort sejldug, netteldug passer ikke for Slaverne!"[2] Russerne betænker sig ikke på at påkalde Slavernes gud Perun, og de har antaget en så unordisk skik som den at aflægge deres våben og smykker, før eden bliver fremsagt. Edsformlen har da også i alt væsenligt tabt sin oprindelige mening, og skønt vi endnu genkender det nordiske præg i sammenstillingen af skjold og sværd, så er dog hele forbandelsen så isprængt med barbarernes forestillinger og billeder, at vi ikke mere kan bruge nogen enkelthed som kilde for vort kendskab til Nordboernes tankegang.

Ét fremgår der dog heraf, såvel som af kvadet om Sigrun, at nemlig formlen for våbeneden let fra kun at ned-

[1] Grundtvig s. 94 f. Nestor, ved C. W. Smith, s. 36 ff. 45 ff. Annal. f. nord. oldk. 1853, s. 254. 258.

[2] Nestor, a. st. s. 36; fortællingen er sikkert efter en gammel folkesang, der gjorde sig lystig over de indfødtes første forsøg på at følge vikingerne over det Sorte hav; Nestor vilde neppe have fundet det som tradition på sin tid.

kalde en unddragelse af al hjælp for menederen, potenseredes til den positive form, at udæske selve den forsmædelige død for egne våben over den ménsværgende; thi det har altid været så og det ligger i sagens natur, der vil blive uforandret under alle kulturforhold, at den, som lover og sværger noget, er tilbøjelig til at forstærke sine udtryk det mest mulige, alt i forhold til sin sindsstemning, sin egen indre overbevisning og sin trang til at få modtageren til at fæste lid til hans ord: kvaddene i Edda giver jo exempler nok derpå, der findes eder af høj poetisk skønhed uden at de dog vil kunne henføres til bestemte gængse former; selve den ed, som skal hævnes så frygteligt på Dag, er aflagt

at inu ljósa
Leiptrar vatni
ok at úrsvölum
Unnar steini!

Vi vil herefter være berettigede til at afvise Maurers tanke at forklare eden ved dommerens sværd og i den vårdnedes hånd (in manu liti sui) som paralleler til den antagne forklaring af våbeneden: der tod durch die hand des eigenen hörigen. — der tod ferner durch das schwert des richters dürften wohl dem tode durch die eigenen waffen als gleichartig an die seite treten — (s. 319). Eden i den vårdnedes hånd står tvertimod jævnsides med de almindelige edsformer: så sandt hjælpe mig! — straffen for menéd tænkes her i form af et troskabsbrud fra dens side, der skulde være manden til støtte ligesom hest og sværd; når *trællen* myrder, er det en skænsel for den, det træffer, men litus er edfæstet til sin herre og derfor kan denne sværge ved hans hånd. Heller ikke kan ed på dommersværdet her jævnføres, dels fordi det jo ikke er noget bøddelsværd, dels fordi vi kun kender denne edsform fra en tid, da de oprindelige former forlængst var forsvundne; vi vil i det følgende have lejlighed til at komme tilbage til dette punkt.

De fremmedes ed i Sønderjyllands nordligste stæder fører os et skridt videre. I Flensborg, hvis stadsret havde samme kilde som nabobyernes, nemlig den gamle slesvigske og de almindelige jydske retsregler, havde man en anden form for denne ed. Ligesom i Haderslev og Åbenrå måtte den fremmede her først sværge på, at han ingen frænder og venner havde så nær, at han kunde yde tolvmandséd; derpå måtte han selv sværge i sin sag tolv gange (Haderslev ret k. 23). Den første ed blev nu i Flensborg aflagt med foden på stadens port og hver af de senere et skridt længere tilbage, altså på de steder, hvor medédsmændene skulde have stået; man valgte den af stadens porte, som vendte ud imod mandens fødestavn[1]. Hvad den fremmede her sværger ved, er den dør, gennem hvilken han er kommen ind i staden, og det gæstevenskab, der har fundet sit udtryk i at den stod åben for ham; han nedkalder som hævn over meneden en udstødelse af dette forhold, en fortabelse af den fred og beskyttelse, han her har fundet.

Denne ed står heller ingenlunde ene, den har sit tilsvarende i Gulethingslovens ed på kirkens tærskel. Alle eder, siges der i kap. 30, som er fæstede for kristendoms sag, skal aflægges ved kirkedør: þann eið scal hann vinna firi kirkiudurum, leggia boc a þreskold oc taca boc af þreskeldi upp. Rimeligvis sigtes til det samme, når der i Slesvig stadsret siges, at bonden, der sigtes for ran, skal rense sig med tylvteréd ad propriam ecclesiam (k. 28).

Her falder der da tillige et lys på et misforstået udtryk i vore gamle kilder. Når der nemlig siges, at Vigge svor at ville hævne kong Rolv, idet han „sté uppá stokk öðrum fœti“[2], da har forfatteren derved rimeligvis tænkt på bænken eller fodskammelen, men den oprindelige betydning var her utvivlsomt, at han satte foden på dørtrinet (der også kaldes stokkr)

---

[1] Westphalen, Mon. ined., IV 1931: so mot he sik mit dem *Elenden Eeden* na der Stadt wise orsaken, und treden vor dat Dohr der Stadt, dat sinem landort dat negeste is, sette sinen rechten Vot an de Muer eder Porte des Dores und schweren —. Cläden, Monumenta, II 129. Sml. Stemann, Schlesw. Rechtsgesch., I 210.

[2] Fornaldar sögur I 86

og svor ved husets dør. Lignende fortællinger findes flere steder (Gr. s. 97). Men at man ikke blot på Island, men også i Danmark kendte denne betydning af ordet stok, fremgår af lovenes udtryk, at hustru har rådighed „inden stoks“, manden „uden stoks“. Tærskelen spiller en ikke uvæsenlig rolle i husets retslige forhold; på den skal landboen lægge sin landgilde, om husbonden ikke vil tage imod den; ved tærskel skal mand stævnes; på tærskel skal den, som vil ransage efter tyvekoster, lægge sine tre mark, før han går ind, findes der da intet, har han forbrudt sine penge for den vanære, han har bragt over huset. Derved er tærskelen som det sted, hvor huset træder i forhold til omverdenen, det sted, hvor den fremmede modtages som gæst, eller stanses, når man ikke vil have med ham at bestille, bleven symbol på selve hjemmet; det at gå over tærskelen, at sætte sin fod på den, er tegn på retten til at betragte huset som sit hjem, at „gå ud og ind“ i det. Derfor sværger gæsten ved stadens port, huskarlen ved stokken, sognemanden ved kirkens tærskel, thi „kirken er alle mænds hjem“.

Idet den sværgende sætter sin fod på døren, nedkalder han hjemløshedens straf over meneden; han skal ikke finde sin død i huset, men udstødes af det, dersom han sværger falsk. Men hjemløsheden gælder ikke blot dette hus, men ethvert hus i verden, ligesom menéd på sværd eller spyd selvfølgelig ikke nedkalder hævnen gennem dette ene bestemte våben, — thi i så tilfælde reduceredes menedens følger jo til et pengetab lig våbenets værdi, — nej, hvert våben skal for fremtiden blive sløvt i hans hånd, hver hest skal slå ham af på det farligste sted, hvert skib skal sønderbrydes under ham, — og hvert hus skal udstøde ham for bestandig! Netop dette tænker da også Sigrun på i slutningen af sin forbandelse: Dag skal rende til skovs som en ulv!

Det fortælles ikke så sjældent, at vore fædre aflagde ed på deres våben overfor de kristne; en enkelt gang siges der fra England, at de aflagde den på deres *ringe*, „hvad de

aldrig forhen har gjort overfor noget folk“ (Angl. Sax. chr. 876). I Håvamål siges Odin at have gjort ringéd (v. 110), men han brød den alligevel og bragte Gunlød til gråd. I de ældste islandske love, de såkaldte „Ulfjótslög“, var der en bestemmelse om ringedens aflæggelse. Ringen skulde veje mindst to ore og være lukket; den skulde gemmes på stallen i gudernes hov, men ved alle thingmøder bar thinghovdingen (goden) den på sin arm, vædet i blótnøddets blod. Enhver der da havde sager, som anklager eller anklaget, som vidne eller mededsmand, skulde først aflægge ed ved ringen, påkalde Njord, Frej og den almægtige as (Thor) på sine ords sandhed[1].

Ringen er uden al tvivl et symbol på det samme som døren, det fredede hjem, det lovbundne samfund, den af guderne beskærmede menneskeverden, alt i modsætning til de onde magter, der råder udenfor, fredløshed i de mindste og største forhold. På hovdøren i Hlade hang der en guldring, som var gårdens største klenodje; Olav Trygvesøn tog og sendte Sigrid Storråde den som fæstensgave. Omkring Upsale hov var der slynget en guldkæde: catena aurea templum illud circumdat, pendens supra domus fastigia — (Adam, skol. 135); det fredhellige thing omgives af vebönd osv.

Den der bryder ringeden, har brudt det hellige bånd, som freder om menneskets tilværelse, han vil blive udstødt af hjemmet. Det er uden al tvivl netop denne ed, som i Gulethingsloven er gået over til ed på bogen ved kirkens tærskel; Ulfljóts love var hentede fra dette thinglag. Til den sigter da også øjensynligt Grågåsens forbandelse over menederen, der udtales ved ed på bog og i poetisk flugt overgår de fleste digte i bunden stil. Her skal kun nævnes hvad den har at sige, der „fyrir griðum mælir“ (ved forlig, som ender med

[1] Nefni ek i þat vætti, skyldi hann segja, at ek vinn eið at baugi, lögeið, hjálpi mér svá Freyr ok Njörðr ok hinn almáttki Óss, sem ek man svá sök þessa sökja, eða verja — sem ek veit rettast ok sannast ok helzt at lögum. Landnáma IV 7 (Hauksbók). Sml. undersøgelsen bl. a. af dette lovstykkes første optegnelse hos Maurer, Die quellenzeugnisse über das erste landrecht etc. (Abh. der ph. ph. classe der bayr. akad. der w. XII); det føres her, som det synes med god grund, tilbage til Are.

almindelig trygdéd): — nu heldr iord griðom upp, en himinn varðar fyrir ofan, en hafit rauða fyrir utan, er ligr um lönd öl þau er ver hofom tiðende af. En a mille þessa ende marca er nu heti ec her talt fyrir monnom þrifiz sa maðr hvergi er þessi grið ryfr er ec hefi her nefnd, oc bindi hann ser sua höfga byrð, at hann comiz aldregi undan, en þat er guð drottens gremi oc grið bitz nafn — (kap. 114, sml. 115). Og vi har her en overdrivelse af menedens forbandelse, svarende til den, vi fandt ved våbeneden: som sværdet ikke blot skal svigte sin ejer, men endog blive hans bane, således skal de hellige bånd ikke blot sønderrives og han selv udstødes, men de skal endog sno sig om hans sider og drage ham i fordærvelse, og den hellige ring skal ikke glemme hans løgn, men lægge sig om hans håndled og hans fødder som fjedre, der lænker ham, når han omgives af sine fjender, så han mister sin styrke og må bukke under[1].

Hvad *rabentaget* angår, da er vi så heldige at have både fyldige og aldeles samtidige nordiske efterretninger om det, sa det foreligger i en fuldstændig gennemskuelig form, både hvad navn og betydning angår: det var nemlig endnu i fuld brug i Norge i det 12. og 13. århundrede, da lovene optegnedes og sagaer forfattedes. Vi skal undersøge disse efterretninger enkeltvis.

Hvad først de nævnte love angår, da omtaler de selvfølgelig retsformer, hvis tilværelse ikke kan underkastes nogen tvivl. Gulethingsloven bestemmer således, at thingmændene

[1] Sigrdrífumál 23:

þat ræð ek þér annat,
at þú eið né sverir,
nema þann er saðr sé;
grimmar simar
ganga at trygðrofi,
armr er vára vargr.

Brynhildarkviða 16:

en þú, gramr, riðir
glaums andvani,
fjotri fatlaðr,
i tjánda hlð:

svá mun öll yður
ætt Niflunga
afli gengin,
erut eiðrofa.

(de på thinge nærværende bønder) ved våbentag skal godkende bondens hjemmel på tilskødet jord; det er den sidste formalitet, som er nødvendig for at betrygge hans ejendomsret: hann scal þa þingmenn doms biðia at meta vitni hans; en ef þau metazt at fullu, þa scolo þingmenn hanom iorð dœma, oc veita hanom vapnatac til þess, at hann knege veria iorð sina logum oc dome (k. 267), eller: þa eigu þingmenn hanum með vapna take iord at skeyta (k. 292)[1] (Gr. s. 68). På samme måde skal thingmændene (over hele Norge) godkende Islændernes adkomst til arv, efterat bevisførelsen har fundet sted: þa eigo bœndr at leggia dom á oc veita vápnatac at (N. g. l. I 438): umiddelbart efter er den da forfalden til udbetaling. I Frostethingsloven siges i almindelighed, at ingen må underkende den dom, der er fældet på lovthing og våbentag har stadfæstet: slíct liggr oc við — (at gera hann útlagan) — ef maðr rýfr dóm þann, er dœmdr er á Frosto þingi oc vápna tac at átt innan lögréttu oc utan (V 46). For Vikens vedkommende endelig siges endnu 1380 i Håkon Magnussøns retterbod om mønt og handel, at lovmanden skal dømme efter det her står, der er lýst for almuen i Tønsberg og stadfæstet ved våbentag, at det skulde holdes for lov og ret heden af: vapnatak a tækit, at firir logh sculde dœmaz iæmpnan heðan af (N. g. l. III 206).

Vi har dernæst vidnesbyrdene af den norske historie. S. Grundtvig har her først henvist til tildragelsen på Bergens brygge, da Harald Gille var dræbt (1137), hvorom Snorre har følgende. Sigurd Slembe trængte ind i kongens herberge og fældede ham halvsovende; han roede derpå med sine mænd ud til kongsgårdens brygge; da begyndte dagen at gry. Sigurd stod op og lyste drabet for dem, som var samlede, idet han tillige opfordrede dem til at anerkende ham som konge. Nu løb mange til fra kongsgården, men alle svor de med én mund, at aldrig skulde det vorde, at de vilde tjene en mand.

[1] Denne bestemmelse er også mærkelig i en anden henseende, thi den viser, at hele „logens“ anerkendelse var nødvendig for at blive jordejer; se foran s. 286.

som havde begaet brodermord: men var Harald ikke hans broder, da havde han ikke byrd til kronen; de slog deres våben sammen og dømte dem alle lovløse og fredløse: þeir börðu saman vápnum sínum, dœmdu þá alla útlaga ok friðlausa (M. Bl. k. 18). Maurer har to ting at indvende mod denne tildragelse, først at navnet våbentag ikke her udtrykkelig bruges, dernæst at hele begivenheden er et opløb, intet thing. Jeg vilde hertil føje en tredje, ikke mindre vægtig indvending, den, at Snorre skrev 100 år efter begivenheden; thi i slige enkeltheder må man kræve bedre hjemmel[1]. Heldigvis er der dog en omstændighed, som på én gang ophæver alle tre indvendinger. Snorre er nemlig på dette sted forfatter på anden hånd, hans kilde er Erik Oddsøns bog om Harald Gille og hans to sønner, et forhold, der selvfølgelig har været mine lærde forgængere bekendt nok, men som de ikke har troet her at have anvendelse for. Erik levede samtidig og havde de bedst tænkelige kilder; hvad han fortæller har derfor krav på vor fulde tillid; men at vi i alt væsenligt har hans skrift bevaret i Morkinskinna, er vi så heldige blandt andre at kunne anføre en så vægtig avtoritet for som K. Maurer selv: . . . . Hin und wieder nimmt überdiess der vortrag in jener hs. eine so ursprüngliche färbung an, dass man wirklich die eigenen worte Eriks zu lesen meint, während die übrigen recensionen demselben eine andere und farblosere wendung gegeben haben (Abh. der bayr. akad. d. w. XI 534). Hvis man trængte til yderligere bevis for denne sætnings rigtighed, vilde man kunne finde det her på dette sted, hvor Morkinskinna har følgende: þangat dreif mart lið (Snorre: manna) or konungsgarði, oc melto allir a eina lund, sogþo at þat scylldi alldregi verþa at þeir þionaþi (Sn.: veitti hlýðni ok þjónan) þeim manne er myrt hafþi broþor sinn. — — — *oc lustu upp allir vapnataki*, at þeir scylldi vera utlagir oc friþlauser (s. 207). Her finder vi da ikke blot ordet våbentag anvendt, men tillige i få ord en

[1] Vi kan derfor intet hensyn tage til Knytlingesagas fortælling om hvad der skete ved Svend Estridsøns død, som både G. og M. tager for et selvstændigt vidnesbyrd.

skildring af handlingen: de løftede deres våben op for at slå dem sammen, og våbentaget gik ud på, at alle skulde være fredløse. Når Snorre gengiver dette ved det „farveløse“ berja saman vápnum sínum, — dœmdu osv., da viser det vistnok kun, at han ikke hos sine landsmænd kunde vente at blive forstået, dersom han bevarede det oprindelige ljósta úpp at vápnataki, at —, og derfor måtte omskrive det; men hans ord bliver da tillige for os en avthentisk forklaring af skikkens karakter på hans tid: man slog sine våben sammen efter at have løftet dem op til denne betydningsfulde handling.

At det nu ikke var et tilfældigt opløb, som her tiltog sig en ret, der egenlig tilkom andre, fremgår formentlig af Morkinskinnas ord; vi finder her „mart *lið* or konungsgarði“ istedetfor Snorres farveløse „mart *manna* o. k.“, det er altså kongens hirdmænd, der samles på bryggen, det er dem opfordringen gælder; thi en kongehylding af den tilfældige mængde kunde Sigurd selvfølgelig ikke attrå. Nu er det ganske vist, at det var et formløst møde, det var ikke på noget regelmæssig tillyst thing; men hvad der kan være en berettiget fordring under normale forhold, det kan ikke gøres gældende i øjeblikke, der selv er betingede af aldeles usædvanlige tildragelser. Sigurd krævede anerkendelse af kongsmændene; det vilde have været et uhørt pedanteri, om man havde svaret med at henvise ham til at sætte et thing på regelmæssig måde op ad formiddagen, da ingen af de tilstedeværende havde betænkningstid behov. Hvad der her kunde afgøres var dog intet lovligt kongevalg, men kun en delvis tilslutning til kongsemnet. Idet da Sigurd tilbyder sig som konge, går hirdmændene ind på tanken, nu strax her at lade det komme til en afgørelse, idetmindste for deres vedkommende, idet de afslår at tjene ham, nu eller nogensinde, — tvertimod, med loven i hånd erklærer de ham og hans ledsagere for utlage og fredløse som udådsmænd, der har forgrebet sig på kongen, som tilmed var hovedmandens broder.

Ni år senere kom det til en scene på Sællands thing,

der danner et fortrinligt modstykke til denne i Bergen. Efter Erik Lams død optrådte nemlig Sven Erikson med fordring på kronen, han ventede ikke, til der kunde samles et almindeligt folkething ved Isøre, men skyndte sig, som det synes, til Ringsted for at modtage kongenavn. Dette var nu en aldeles ulovlig handling: ingen kunde fremstå for thingmændene i et enkelt land og af dem kræve kongenavn, ligesålidt som disse var berettigede til at tildele nogen det: strængt taget kunde der ad denne vej kun danne sig et parti, udenfor og imod loven. Dette blev også fremsat for almuen af en vis Olav, der endte med at lyse forbandelse såvel over Sven som over hver den, der tildelte ham kongenavn, før et lovligt valgmøde var tillyst: — ipsumque, si reciperet, execratus — (Saxo p. 673). Thinget blev tvivlrådigt ved denne udtalelse, men noget senere fik Sven dog en mand ved navn Sten til at give ham kongenavn, og flertallet stadfæstede dommen.

Også denne handling foretoges ved våbentag, idetmindste i Norge. I kong Sverres saga, der som bekendt er skreven af en samtidig, ja endog under kongens umiddelbare tilsyn, fortælles, at han toges til konge på Eyrathing ved Nidaros: þa var Suerri konongsnafn gefit a þessu 8 fylkna þingi ok dæmt með vopnataki ok honum suarit land ok þegnar eftir fornum landslogum (Flateyjar bók II 548). Endel lignende tildragelser forbigår vi (Gr. s. 67 f.).

Hvad der således endnu lever i Norge i hele sin kraft i det 12. århundrede, træffer vi også spor af i de andre nordiske lande, så der ingen tvivl kan være om, at det jo oprindelig fandtes overalt. Både navnet og tingen er bevarede i Skåne ved lovoptegnelsernes tid, da Absalon og Andreas var erkebisper. Når bonden, siges der, har forfulgt sin tyv gennem alle søgsmål, uden at denne har villet stå ham tilrette, må han tilsidst tage hans fred på landsthing: þa far bondæn hanum friþloso ok uapnætæk ofna bak a lanzþingi, ok førræ ma bondæn æi friþlosa (Sk. l. 7, 9). Andreas gengiver det ved, at han dømmes fredløs tam verbis quam collisione armorum

et contactu — (7, 6). Senere hen udartede denne skik til, at bonden „huggede“ den sagsøgte „freden af på landsthing“, idet han hug i „landsthingsbjælken“ med sit sværd. Da denne skik i og for sig er meningsløs og kun kan forstås af det ældre våbentag, er vi berettigede til, når vi møder den andensteds, at slutte tilbage til tidligere tiders våbentag. Det ses da, at man både på Sælland og i Verend i Smålandene har kendt det at hugge folk freden af, og der kan da vel neppe være nogen tvivl om, at våbentaget har været brugt ikke blot dér, men trindt omkring i Danmark og Sverig såvel som i Norge; thi hvad der er overleveret os fra fortiden af skikke og vedtægter, er så lidt eller så ufuldstændig fremdraget, at man intet tør slutte af mangelen på udtrykkelige efterretninger fra alle enkelte egne (Gr. s. 79. 104). Endvidere forekommer *navnet* både på Island og i det danske England, hist som betegnelse for det tidspunkt, da folk tager deres våben for at forlade althinget, her som betegnelse for et herred; begge steder vidner navnet alene om den gamle fællesnordiske skik. Hermed har vi da i alt væsenligt udtømt efterretningerne om vabentaget, for så vidt som vi har dem af samtidige, utvetydige og aldeles pålidelige kilder. Vender vi os da til spørgsmålet om dette våbentags betydning, så må vi strax give Maurer ret i, at det ikke er nogen våben*éd*; en fordomsfri betragtning af kildernes udsagn er uforenelig med denne opfattelse; vi mangler edens væsenligste moment, det personligt absolut forpligtende.

Maurer vender for sit vedkommende tilbage til den ældre fortolkning: „Ich kann demnach“, siger han, „nicht umhin, zu der älteren deutung des vápnatak zurückzukehren, und in demselben lediglich eine form zu erkennen, mittelst deren die versammelte menge ihre willensmeinung, und insbesondere ihre zustimmung zu einem ihr zusagenden antrag ausdrückte, also ganz dasselbe, was die beiden angeführten stellen des Tacitus in bezug auf die Germanen, und was die gleichfalls angeführten worte Cæsars in bezug auf die Gallier beschreiben“

(s. 326). De to steder hos Tacitus, som forfatteren her sigter til, findes i Germania k. 11 og Historiæ V 17. På det første sted udtrykker han sig således: si displicuit sententia, fremitu aspernantur, sin placuit, *frameas concutiunt*: honoratissimum assensus genus est *armis laudare*; på det andet siges: *sono armorum tripudiisque* approbata sunt dicta. Cæsar endelig siger om Gallerne: conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cujus orationem approbant (De bello Gallico VII 21) (Gr. s. 84). Hverken Tacitus eller Cæsar skrev for det lærde Evropa i 19. århundrede, men for deres romerske landsmænd, og de gav tingene som de havde set og hørt om dem: hele barbarernes måde at være på stod i strid med, hvad de var vante til, og alene det, at Germaner og Galler stod fuldt bevæbnede på thinge og brugte deres våben til at give bifald tilkende, var så fremmed for dem, at det fortjente at fortælles. Vi kan da umuligt vente en nøjagtig redegørelse for den brug, der blev gjort af spyddene i oldtidens retsforhandlinger; de thing, Romerne kendte, gik måske kun ud på politiske forhandlinger, der afveg fra de sædvanlige former. Kun det får vi ud af de tre steder, hvad forfatterne øjensynligt har villet lægge i dem, at man ydede bifald ved våbenlarm, gav sin vilje tilkende ved at slå spyddene mod hverandre.

Men bifald og mishag er rent subjektive udbrud hos tilhørerne, de kan fremkomme på et hvilket somhelst punkt i forhandlingerne, udgå fra deltagerne eller fra udenfor stående og uvedkommende tilskuere. Våbentaget er dog efter de nordiske kilder noget ganske andet; det er først og fremmest en bestemt retslig akt, i hvilken kun thingmændene deltager; selve navnets oprindelse må vistnok netop søges i dette moment: man „tager til sine våben", thingmændene udskilles fra thinghoben[1] og løfter spyddene for at betegne, at de er stemme-

[1] „Allr mugr" (foran s. 288). I Hakon Adelstens forhandling med Normændene om en religionsforandring, der vel ikke indeholder historisk sandhed, men dog bevæger sig i det virkelige livs former, deltager også trælle og værkmænd: de gør gæl-

berettigede deltagere; det svarer til det ojeblik i det moderne politiske liv, når man fra en bevæget valghandling, i hvilken alle og enhver kan deltage, skrider til „skriftlig afstemning".

Maurer er heller ikke ganske uhildet i sin fortolkning af thingets forretningsgang f. ex. ved kongevalg: In der Sverres saga freilich, — heisst es: „þá var S. gefit konungsnafn á þ. þingi, ok dœmt með vápnataki, ok svarit hanum land ok þegnar eptir landslögum fornum"; aber es sind eben hier deutlich drei verschiedene acte an einander gereiht, welche bei der annahme eines neuen königs sich folgten, das gefa konungs nafn, das dœma hánum land ok þegna, und der huldigungseid, wobei das vápnatak ausschliesslich mit dem zweiten acte in verbindung gesetzt wird, nicht mit dem dritten. De tre momenter kan her ganske vist adskilles og eden for så vidt ganske løses ud af den umiddelbare forbindelse med vabentaget, men dette er dog kun det formelle; thi efter analogi med lovens bestemte vidnesbyrd er våbentaget det eneste afgørende af de tre momenter, ikke et halv ligegyldigt mellemled mellem de to egenlig betydningsfulde: at give kongenavn og at sværge troskab. En bonde giver Sven Erikson kongenavn, men dermed er han jo ikke konge, det er i realiteten kun et forslag, der ingen somhelst *retslig* betydning har, men kun den *formelle* at give anledning til at dommen fældes, at riget „tildømmes" kongsemnet, på samme måde som det i vore politiske forsamlinger ikke er forslagsstilleren, men forsamlingen, der vedtager forslaget til beslutning. Og på den anden side er troskabseden vel et selvstændigt moment i den hele handling, men dog kun formelt selvstændigt; thi den *skal* aflægges i konsekvens af dommen, der fik våbentag, det tilfælde kan hverken faktisk eller retslig tænkes, at thingmændene bagefter negter at sværge den valgte konge troskab, for så vidt som han aflægger sin kongeéd.

dende, at de ikke kan arbejde uden føde (om f edagen). I en af de norske love forekommer det, at når nogen dømmes til at hudstryges, skal det udføres af den, der heimskestr er á þingi; herved kan der selvfølgelig ikke være tænkt på en thingmand, man tager en fjolle af thinghoben.

Våbentaget er da noget langt mere end et (subjektivt) bifald, det er *udøvelsen af en* bestemt og såre betydningsfuld *ret* og *det skaber en ret* for enkeltmand eller for hele samfundet; vore kilder betegner det derfor også rettelig som en *dom*, thi dette ord betegner i oldtiden enhver retslig forpligtende afgørelse.

Vi har nu set enkeltmands ed med sit våben som en højtidelig appel til guddommen at straffe meneden ved at berøve vedkommende al hjælp af våben, i lighed med ed ved den sværgendes skjold, hans hest, vogn og skib, samt ved hans huses dør og ringen på helligdommens stalle; og på den anden side har vi set våbentaget som en højtidelig domfældelse, en stadfæstelse af hvad der foreslås på thinge, og det lige fra jorders tilskødning til kongevalg og loves vedtagelse, det er en fælleshandling af alle thingmænd, der har en væsenlig *retsskabende* karakter, der hverken er en ed eller et forbigående bifald. Vi kommer nu til et tredje fænomen eller rettere en tredje række fænomener, som hverken Grundtvig eller Maurer har skænket nogen særlig opmærksomhed, men som dog formentlig er af væsenlig betydning for den endelige fastsættelse af vore forfædres våbenbrug på thinge, nemlig *fælleseden på våben*. Vi skal også her begynde med kildestederne, for så fra dem at drage slutninger med hensyn til den til grund liggende tanke.

Her møder vi da først en lovbestemmelse fra England, som ingen af de to forfattere har lagt mærke til; den findes både i håndskrifterne og i de ældre udgaver efter „Eadwards og Gudrums“ love (fra begyndelsen af det 10. århundrede), men erklæres af Reinhold Schmid for at være et uafhængigt stykke fra omtrent samme tid[1]. Lovstykket stemmer i alt

[1] R. Schmid, Gesetze der Angelsachsen, 2. aufl. (1858) appendix VII 1: be wergilde; sml. LXV.

væsenligt med en tilsvarende bestemmelse af kong Eadmund (940—46), men indeholder adskillige nærmere bestemmelser, som vi netop her vil have brug for.

Den almindelige bestemmelse med hensyn til det, som skal iagttages efter drab, er, at der skal søges forlig bragt tilveje mellem parterne ved en mægler, der tilnævnes af udenfor stående mænd, de witan (sapientes), som har det hverv at „sætte fejde“ (féhðe settan). Drabsmanden lover først denne mægler (sémend) at betale bøder, og den dræbtes frænder lover til gengæld at tage imod dem, der stilles borgen osv. Derpå sættes „kongens mund“ (værn), hvorved forliget skydes ind under den offenlige ret og træder i kraft. Inden tre ugers dagen efter skal så drabsmanden have betalt „halsfang“ (til den dræbtes nærmeste frænder), tre uger efter „mandebod“ (til hans herre), og atter efter samme tids forløb første sal af „wergeld“ (ætteboden).

Ligheden med vore love ligger nær. Når efter Eriks sællandske lov venner og frænder har lagt sig imellem og bøderne er udredede, gives der trygdéd af den dræbtes og jævnedéd af drabsmandens slægt; hine lover at afstå fra hævnen, disse giver dem oprejsning for den skam, nogen kunde finde deri at tage bøde istedenfor at søge hævn, ved med ed at bekræfte, at de i lignende tilfælde selv vilde have gjort det samme (jævned). Det står til drabsmanden at udtage dem af den dræbtes slægt, af hvilke han vil have trygdéd, indtil 12 ialt, men han skal da stille det samme antal af sin egen slægt til jævnedéd, og denne aflægges først, derpå trygdeden; tilsidst lægger de to, drabsmanden og den dræbtes nærmeste frænde, hænderne sammen og kysses (3, 27). Væsenlig samme form bruges i Skåne, hvor vi desuden får den værdifulde oplysning, at eden aflægges på den hellige bog (Sk. l. 5, 29), og Grågåsen bruger de mest forpligtende former for at sikre fredens bevarelse (k. 115).

Hertil svarer nu den akt, hvorved i England „kongens mund sættes“, forskellen er kun den, at den her går forud

for bødernes erlæggelse, der regelmæssigt medtog et år. Kongens mund, det er, at alle af begge slægter med fælles hånd tilsværger voldgiftsmanden på et våben, at kongens mund skal stande: þæt is, þæt hý ealle gemǽnum handum of ægðere mægðe on ánum wǽpne þám sémende syllan, þæt cyninges mund stande. Her har vi da et bestemt udpræget exempel på, at en fælles ed af største betydning aflægges på et våben, svarende til den senere bogéd.

Men en aldeles lignende skik findes endnu i det 17. århundrede i Sverig, som engelskmanden Whitelocke, der var afsending hos dronning Kristine, fortæller i sin rejsejournal. Dagen efter et bryllup på Stokholm slot træder nemlig en adelsmand frem for det samlede hof med et pyntet spyd, som han holder tværs foran brystet; tolv mænd, der nævnes som brudens og brudgommens venner og slægtninge, træder frem og griber med den højre hånd om spyddet, idet de vidner, at brudgommen samme dag har bestemt sin brud en morgengave på 2000 dukater. Whitelocke tilføjer, at denne ceremoni kaldtes våbentag, et udtryk, som han kendte fra England (Gr. s. 99 f.).

Vi skal her se fuldstændig bort fra navnet, der muligvis, som Maurer mener, kan være tvivl underkastet, og holde os til tingen, der ikke på nogen måde kan anfægtes. Ved at sammenstille de to tilfælde ses det da let, at der her er et fælles moment af stor betydning tilstede, nemlig den omstændighed at *edsvåbenet holdes af en uvildig mand;* i England var det den af udenfor stående tilnævnte voldgiftsmand, i Stokholm er det „a gentleman“. Men ifølge retsvæsenets hele udvikling i det sidste halve tusend år træder overalt efterhånden dommeren, embedsmanden istedenfor den uvildige mand; vi ser det alt af vore love, f. ex. Jydske lov 3, 64: herredsnævn er 3 mænd af hver fjerding, der i herred er, dem skal nævne ombudsmand eller en uvildig mand, der ikke å selv af de dele —. Deraf må da uden al tvivl den omstændighed forklares, at man i de senere århundreder næsten overalt ser

dommerens sværd brugt ved fælleseden; det er ikke som dommersværd, endnu mindre som bøddelsværd, men som „et sværd", ligegyldigt hvilket, når kun ikke det tilhører en af parterne, ligesom den hellige bog, på hvilken der sværges, kan tilhøre, hvem det skal være, eller, kunde man tilføje, som den jord eller tørv, hvormed i senere tider enhver grund tilskødes køberen på byens rådstue, kan være tagen af en hvilken somhelst mark; — symbolet er bleven abstrakt.

Men hvad kan da meningen være med at tolv mænd eller repræsentanterne for to slægter sværger på uvildig mands vaben? I og for sig er der ingen mening deri. Thi skal vi holde på våbenedens oprindelige betydning, at den aflægges med den sværgendes eget våben, ligesom døreden ved hans egen dør, så er det meningsløst at sværge ved anden mands spyd; thi man vil dog vel ikke nedkalde straffen for en mulig menéd over hans hoved? Våbenedens oprindelige mening må alt have været formørket, da denne form for eden opstod; thi man falder ikke på at fastsætte edsformer fra først af, uden de har en mening og det en såre alvorlig mening.

Går vi videre i vore jævnførelser, da træffer vi i Verend den skik at tilskøde køberen en jord ved at de tolv nævninger griber om et spydskaft; man siger derfor, at en gård er „stångfäld och tingskött efter denna landsorts lofliga sedvana", man „får skaft" på den (Gr. s. 104). Endvidere var det efter Verelius fordum skik i Sverig at dømme på lignende måde: „Vapnatak kallas, när rätten bekräftar sin dom där igenom, at hvar och en af rätten tager på spessen, som domaren eller häradshöfdingen framrecker åt dem" (Gr. s. 103).

Hvad enten nu Verelius har ret i at dette endnu på hans tid kaldtes våbentag eller ej, så er dog selve fænomenet aldeles ejendommeligt og ikke taget af de ældre kilder, som han nævner; man kan altså ikke, som M. gør, affærdige disse forskellige vidnesbyrd, fordi de ikke findes optegnede på pergament fra det 13. eller 14. århundrede. Hvad der her fortælles fra Verend om jordskødning og fra andre svenske egne

om doms afsigelse *er* virkelig det gamle våbentag, forvansket ganske i lighed med fredløsedommen, der er bleven til enkeltmands våbenbrug på thinget. Det er herefter fuldkommen konstateret, at våbentag, der oprindelig var thingmændenes fælles akt, udført med hver sit våben, i tidens løb er bleven til den ceremoni, at de samme thingmænd — (thi „dommerne", nævnet, repræsenterer i en senere tid hele thinget) — griber om et *fælles* spydskaft, thingspyddet, dommerens våben eller hvilket det nu er.

Men skulde vi da ikke med god grund kunne gå *tilbage* fra fælleseden på uvildig mands våben, der er en meningsløs ceremoni, til en ældre våbenéd, ved hvilken hver af de sværgende brugte *sit eget* våben? Hvorledes vilde det tage sig ud: uvildig mand rækker spyddet frem, de sværgende berører det hver med sit værge og aflægger fælleseden, dog hver især som en personlig højtidelig våbenéd. Det samme bliver da det oprindelige forhold, når vi i Sønderjylland endnu i Kristian IV's tid ser adelen aflægge tylvteréd med fingrene på thingsværdet (Gr. s. 61).

Vi kan dog ikke stanse her. Kan det være rimeligt, at et forlig mellem to slægter sluttes ved at eden aflægges pa uvildig mands våben (skønt vi i Norden ser hver slægt sværge for sig), eller at vidner, tilnævnte af to slægter (brudens og brudgommens), sværger på fælles spyd, så er det derimod mindre rimeligt, at tylvteréd fra først af er aflagt på thingsværdet. Mededsmændene stadfæster jo ikke thingets dom, men partens ed, og det skulde da synes naturligt at aflægge eden pa *hans* sværd. Her hjælper visen om Axel og Valborg os. Axel skal fremføre tylvteréd på Valborgs uskyldighed og møder i retten med elleve riddere, hans gæve frænder. Han tog sværdet om hjalte og støttede det mod en sten, og de 11 venner svor „hos ham" (Gr. s. 59 f.). Her tilhører sværdet øjensynligt hovedmanden selv, de andre lægger hånden pa *hans* sværd som *hans* edshjælpere, og således har da vel også den oprindelige form været, at alle drog deres sværd og

på én gang aflagde godtroenheds eden. efterat hovedmandens ed var aflagt med sværd, støttet til thingstenen[1]. At dette efterhånden bliver mere og mere farveløst, ligger i tidens almindelige udvikling, eden standser jo ikke i sin metamorfose, før den er bleven en slet og ret underskrift under en trykt formular. Således forsvinder det individuelle på alle punkter af retslivet; efter Slesvigs stadsret skal bonden selv hænge sin tyv, Jydske lov ser deri tilfredsstillelsen af en personlig hævn og forbyder det, nu skal ombudsmanden udføre den dom, som thingmændene fælder. På samme måde træder kirkens tærskel for husets, stalleringen for døringen eller høvdingens eller den sværgendes egen armring, således som vi endnu ser det 876 i England. Sværdet og spyddet, der var så forargelige ting for kirken, især i den sværgendes hånd, fortrænges derfor efterhånden fra thingstedet, først i et så følgagtigt og lidet talrigt samfund som på Island, senere også i Danmark og vistnok endnu senere i Norge[2]. Våbentaget afskaffes derfor efterhånden; ved 1300 er kun en levning tilbage i Danmark, medens man samtidig i Norge søger at indføre håndsopnækning, og våbeneden indskrænkes fra mange til ét sværd, og går over fra parternes til dommerens, indtil det hele forsvinder.

Til al lykke mangler vi ikke en udtrykkelig efterretning om en fælles ed, aflagt med alle deltagernes våben; også den er fremdragen af Grundtvig. Dudo fortæller nemlig i sin normanniske krønike, hvorledes Vilhelm I's mænd i et slag mod

---

[1] Hvad dette sidste træk angår, da minder det til den ene side om thingbjælken, som hovedmanden for fredløsedommen hugger i, til den anden om Saxes ord om kongevalget i oldtiden: den der gav kongenavn stod på thingstenen for at betegne, at valget skulde være *uryggeligt* (p 22). Det minder tillige om det at sætte foden á stokki, på „brandstenen", den faste sten, der bærer dørens „brande", hovedstolperne (Sk. l. 17, 8), medens vistnok hånden har hvilet på dørringen.

[2] Det er sikkert nok en miskendelse af de ældre forhold, når Maurer tror efter en så sen kilde som Eigla at kunne hævde et våbenløst thing for Norge i beg. af 10. årh. Hos Saxe fortælles om thinget, på hvilket Erik Emune blev dræbt, som en sag, der ingen kommentar kræver, at både kongen og Plog er væbnede. På Island gennemførtes de mest gennemgribende forandringer i kirkelig retning lettest, lige fra selve lærens til tiendens vedtagelse.

Bretagnerne, da alt syntes tabt, lovede at kæmpe og dø med deres herre: 300 viri, parati cum W. proeliari et mori, unanimes ante illum venerunt, judiciumque foederis fideique et adjutorium more Dacorum facientes, tela mutuæ voluntatis pacto una concusserunt. Dette må dog antages for andet og mere end det norske våbentag, man slutter ingen pagt på liv og død ved en dom, men ved en personlig forsikring og en hellig ed. På Dudos tid (o. år 1000) var denne skik vistnok ophørt i Normandiet; men fortællingen gælder en bedrift i året 930, hvis minde var levende i folket, og Dudo vidste, at skikken var dansk (nordisk). Vi kan herefter formentlig ingen somhelst betænkelighed have ved at indrømme, at fælleseden efter den gamle nationale skik blev aflagt på samme måde som våbentaget udførtes: i det *ene* tilfælde berørte thingmændene *dens* våben, der først udtalte *dommen*, hvorved da denne *stadfæstedes*; i det *andet* berørte de *hovedmandens* våben og *aflagde eden* i fællesskab med ham eller efter ham.

I det danske England kendte man våbentaget som navn på et herred (wæpentak, wæpengetæc), svarende til det angelsaxiske hundred, en underafdeling af et scir. Navnet må selvfølgelig være kommen fra thinget og derpå være gået over til området, som vort „sogn“ eller det svenske „församling“, og thinget må vel atter have fået navnet af en dér fremherskende skik, det danske våbentag. Senere tabte dette selvfølgelig sin almindelige karakter, navnets anvendelse indskrænkedes til et enkelt tilfælde, og tilsidst forsvandt også dette; de lovkyndige søgte da at finde en rimelig forklaring til navnet på egen hand, ligesom man på Island overførte det på en ganske anden handling.

Den ældste fortolkning findes i et lovstykke, der kalder sig „Edward Confessors love“, men ansés for at tilhøre en ikke lidet senere tid, da man efter Normannernes erobring be-

gyndte at gøre de gamle nationale love til genstand for et ivrigt studium[1]. Det er da også mere en forklaring af våbentaget end en lov om anvendelsen, vi her får, men den er ikke desmindre af stort værd for os. Efter den tilsyneladende ældste og bedste text hedder stedet således: cum quis accipiebat *præfecturam wapentagii,* die statuto in loco, ubi consueverant congregari, omnes majores natu contra eum conveniebant, et descendente eo de equo suo, omnes assurgebant ei. Ipse vero *erecta lancea sua ab omnibus* secundum morem *foedus accipiebat; omnes enim,* quotquot venissent, *cum lanceis suis ipsius hastam tangebant,* et ita se confirmabant *per contactum armorum,* pace palam concessa. — — Quam ob rem potest cognosci, quod hac de causa *totus ille conventus dicitur wapentac,* eo quod per tactum armorum suorum ad invicem confoederatæ sunt. Vi vil lade det stå ved sit værd, hvorvidt forfatteren har ret i sin derivation af navnet, men der kan ingen tvivl være om, at hans præmisser jo er facta: *saledes* gik det til ved modtagelsen af en ny herredshøvding, og *navnet våbentag* brugtes om selve thinget (totus conventus). Her har vi da et hyldingsløfte, en ed, aflagt ved de sværgendes eget våben på hovedmandens, her er ingen tre momenter at adskille som på Eyrathing; thi herredsmændene bliver ikke spurgte, om de vil have denne høvding, her er kun tale om at modtage kongens embedsmand (præfectus) og udtrykkelig anerkende ham, altså det samme som efter kongevalget skete på de forskellige landsthing i Danmark, det var kun det tredje af momenterne, de to andre lå i Danmark forud for hyldingen og var afgjorte på Isøre, i England var de expederede i kongens kancelli. Altså ikke blot et frivilligt løfte finder vi vore frænder i udlandet aflægge ved fælles våbenéd, også hyldingsløftet, tilsikringen af „gensidig fred“.

Hvem kommer herved ikke til at tænke på Vigges ed til Hjartvar? Han havde lovet at hævne sin konge og overlevede

[1] R. Schmid, 2. aufl. XVI. LXXI sq. LXXXI. Appendix XXII p. 507 f.

derfor hans fald en stund; da Hjartvar tilbød ham fred, tog han imod den og trådte frem for at aflægge troskabseden. Hjartvar strakte sit sværd ud imod ham, for at han kunde lægge hånden på odden, idet han gjorde sin ed. Men Vigge udbrød: det var sæd hos kong Rolv, at han gav os hjaltet i hånd. Hjartvar gjorde da så, men Vigge gennemborede ham, så han faldt for sit eget sværd. Saxe tilføjer forklarende, at det fordum var skik, at kongerne gav deres mænd hjaltet under edsaflæggelsen (p. 108 f.). Det er indlysende, at der her må være en misforståelse tilstede, det kan aldrig have været skik, at kongen, der vilde tage mod en ed, gav sit værge fra sig og derved kom til at stå våbenløs overfor en væbnet mand; endnu mindre kan det dog vel tænkes, at han holdt sit eget sværd i odden, medens den underordnede tog hjaltet. Af Saxes fortælling synes det at fremgå, at man endnu på hans tid plejede at aflægge ed på kongens kårdespids, thi dette ledsager han ikke med nogen kommentar. Men derved måtte den gamle tradition om Vigges hævn, der sikkert hørte til hirdens stolteste minder, blive uforståelig; thi hvorledes skulde en svend kunne vriste værget af en andens hånd ved at tage i odden? Der bevaredes da et minde om, at Vigge selv havde aflagt eden med våben i hånd og sagnet formede sig derefter, Rolvs fuldkomne tillid til sine mænd kunde endog forherliges fra en ny side ved at give det denne form, at *han* havde ladet dem tage hans eget sværd for at aflægge eden. I denne form fik Saxe fortællingen og tilføjede da sin bemærkning, at det således havde været almindelig skik i oldtiden, idet han vel ad anden vej var kommen under vejr med, at det ikke blot gjaldt Rolvs tid. Men for os kan der ingen tvivl være om, at fortællingen, hvad enten den grunder sig på historie eller er et sagn, oprindelig gik ud pa, at Vigge trådte frem med sit sværd for at aflægge eden, medens Hjartvar løftede sit for at modtage den; idet da helten sænkede odden som til hylding, vendte han den mod forræderens hjerte.

Her er vi da kommen midt ind i det tredje begreb, det samme, som Grundtvig og Maurer udskilte fra våbeneden som uvedkommende; her synes det dog at kunne gå med. Hvad der imidlertid nærmest har givet dem anledning til at udelukke hyldingseden, er den særlige form, den senere får ifølge de almindelige lensideer. Hirdmændene kaldtes i Norge senere hen kongens „sværdtagere“ og handlingen, hvorved de forpligtede sig til hans tjeneste, sverðtaka. Her synes der nu ingen tvivl at kunne være om, at jo ordets mening er den, at vedkommende *tager mod* et sværd[1], og at der har været tænkt på dette også ved aflæggelsen af den egenlige hyldingséd på bog, efterat hirdmandsemnet først knælende havde lagt hånden på kongens sværdhjalte, medens denne selv holdt på det i en meget forsigtig stilling (Gr. s. 21 ff. M. s. 319 f.). Men også her møder vi en af de paralleler i senere tiders forvanskning, der synes at skulle hjælpe os ud over alle de huller, som tidernes glemsomhed har efterladt i vor kundskab om våbenéd og våbentag. John Bromton er nemlig også kommen ind på en forklaring af det engelske våbentag, der i hans tid (14. årh.) synes at være næsten helt gået i glemme, og han kommer da til følgende slutning: Wapentake Anglice idem est quod arma capere, eo quod in primo adventu novi domini solebant tenentes pro homagio reddere arma sua (Gr. s. 81). Udtrykkene betyder i middelalderens latin, at de, der har len (tenentes), skal oplade dem for den nye høvding (reddere feudum) ved at udlevere deres værge (arma); de skal derved give ham lejlighed til at forlene dem på ny og ved den lejlighed modtage deres ed (homagium). Bromton forklarer altså våbentag nøjagtig som Normændene opfattede deres sverðtaka i middelalderen: at *modtage* herrens *sværd*. For Englands ved-

[1] Sverðtaka og sverðtakari synes dog at være nyere orddannelser; analogi vilde i denne betydning for en ældre tid kræve sverðþegi, jfr. arfþegi (hos os arftaki, Eriks s. l. 1, 33; þiggja = taka), farþegi (skibspassagér), runestenens hemþegi (Thorsens runemindesmærker s. 99), heiðþegi (Snorra Edda I 458).

kommende kender vi nu imidlertid en ældre form med fuldkommen nøjagtighed; da „Edwards love“ optegnedes, afleverede folk ikke deres våben, men frembød dem til våbenéd på thinge; — skulde da ikke også det norske sverðtaka have en ældre mening? Den ceremoni at røre hjaltet på kongens sværd kan dog ikke være nogen oprindelig form, hverken for det ene eller det andet.

Vi har nu et våbentag til dom; ved siden af en våbenéd, aflagt af enkeltmand med sit eget våben, en fællesed, aflagt af de enkelte, hver med sit våben på hovedmandens, og endelig enkeltmands våbenéd, aflagt med våben på anden mands. Kan vi finde en fælles betegnelse for disse eder?

Spørgsmålet er, om vi har ret til at afvise „lovenes“ påstand om, at det engelske thing kaldtes våbentag, fordi det på den anførte måde hyldede sin høvding; thi er dette rigtigt, da må jo selve handlingen have været kaldet således, skønt den var en ed. Endvidere, om vi har ret til at afvise Whitelockes udtrykkelige vidnesbyrd, at man i Stokholm kaldte vidneførelsen for morgengaven for et våbentag; thi forholdt dette sig således, da henførtes jo en utvivlsom ed i Norden under dette navn. Endvidere, om vi har ret til at afvise tanken om, at ordet sverðtaka oprindeligt har gældet hyldingseden, hvad enten nu selve dette ord den gang er bleven brugt eller det først senere har udviklet sig af vápnatak for at betegne modsætningen. De foreliggende vidnesbyrd er muligvis ikke tilstrækkelige til at afgøre noget bestemt, men det synes dog at være af overvejende sandsynlighed, at ikke blot den skik at føre spyddene sammen til *dom*, men også den at føre dem sammen til *ed* oprindelig har været betegnet som våbentag: handlingens *form* var jo den selvsamme, hvor forskelligt end dens *indhold* blev.

Og hvad *betyder* ordet vápnatak, der skulde kunne hindre en så omfattende anvendelse? Det er jo kun den handling at *våbnene tages*, uden at der afgøres det mindste om, i hvad øjemed. Teknisk synes det ligefrem at svare til det moderne

„at træde i gevær“ eller hvad det nu kaldes: de våben, der har været lagte til side eller overgivne til en tjener eller bårne skødesløst, *tages*, thingmændene eller de handlende på thinge *løfter* deres våben, man ser, hvem det er, der skal fuldbyrde en retslig handling, aflægge ed eller fælde dom. I denne første og sprogligt mest levende betydning har vi da sandsynligvis ordet endnu f. ex. et enkelt sted i den gamle literatur, nemlig i Orkneyinga saga, hvor det bruges lig det sædvanlige vápnaþing, hærskue, mønstring og tælning af de tilstedeværende hærmænd: Kali spurde: er æigi þat ath nu skivtizt vinir ydir? Konungr (Magnus) letzst ætla at þat væri æigi. Kali bat hann æiga uopnatak ok kanna suo lid sitt (Flateyj. b. II 429. Gr. s. 77 f.).

Er denne betydning bleven stående på Vesterhavsøerne, så er i grunden det samme tilfældet på Island. Det vil altid være vanskeligt at forklare, at et ord med en så udpræget betydning, som vápnatak har i Norge i det 12. århundrede, på Island skulde være kommen i den grad på afveje, at det kunde gå over til at betegne den rent ydre og retslig ligegyldige handling, at folk tog deres våben efterat thinget *var forbi*. Derimod var overgangen hertil aldeles naturlig, når man, dengang ordet vandrede ind til øen med selve de norske landnamsmænd, ikke havde givet det denne bestemte tekniske betydning, men ligefrem tænkte på det almindelige moment, at thingmændene tog deres våben, når forhandlingerne begyndte, eller afgørelsen stundede til, thi spyddene var deres stemmesedler. Da så våbnene blev aflagte og hele thinghoben mødte uden dem på lovbjerget — og det synes at ligge langt tilbage i tiden, siden Ulfjót anordnede en ringéd —, så måtte navnet nødvendigvis gå over på det tidspunkt, der nu *var* våbentag, nemlig thingets slutning; at det derved tillige mistede sit indhold, var en selvfølge.

Det forekommer mig derefter klart, at enhver forhandling på thinge har været ledsaget af et våbentag, der var betingelsen for retsgyldige handlinger af enhver art, enkeltmands og fælles

ed såvel som den endelige dom: i denne betydning har vi ordet, hvor det er bleven staende på sit første trin: på Island, øerne og i England, det går dér over på selve thinget, forsamlingen, eller det bliver i forbindelse med den ydre handling. Så kommer kristendommen med sin sejrrige kamp mod vabenbrug på de fredhellige steder: først falder fælleseden med alle våben på ét, som det mest stødende, og man lægger hænder på hovedmandens vaben; derpå foretrækker man uvildig mands og går endelig over til at bruge dommersværdet. Enkeltmands hyldingséd aflægges på tilsvarende måde med hånd på høvdingens sværdsod (i Danmark), eller bliver til en symbolsk handling, et sverðtaka (i Norge).

Våbentaget derimod får endnu lov til at bestå i de mere tamme former, i England som hyldingsmåde, i Norge som form for dommen: det samme genkendes i Danmark og Sverig fra samme tid. Men længere frem i middelalderen afslappes også dette og doms-taget går samme vej som eds-taget: man søger at afløse vabentag med håndtag (i Norge), eller man lader alle dommere gribe om samme spyd (Sverig), eller man nøjes med at enkeltmand udfører den symbolske handling (Skåne, Sælland, Verend). Men længe før det er kommen så vidt, er alle disse skikke bleven meningsløse og uforståelige for dem, der deltager i dem, og som alt det meningsløse i alvorlige forhold tillige komiske[1].

Derimod skulde man vel vanskeligt kunne tænke sig en mere højtidelig og imponerende handling end våbentaget var i sin oprindelige form, hvad enten det gik ud på at æske dom af hele „hæren“: til ejendoms stadfæstelse, til straf over forbryderen, eller til lovgivning og kongevalg, — eller det blev udtryk for en ed under fortabelse af alt hvad der gør manden til mand, tilliden til sin arm og sit frie værge. Den som æskede dom stod frem på thingstenen og udtalte dens ord

[1] Sml. den skik på rådhuset at gribe en torv for at blive husejer, at lade adelsmændene alle som én gribe i en hat for at binde sig til en ny hertug (begge i Flensborg) osv.

(som forslag), thingliden gav den gyldighed ved at føre sine våben mod hans; den der førte sag eller værn stod frem på thingstenen og aflagde sin ed med våben i hånd, edsfællerne sluttede sig til ham med fremrakte spyd; hvor to slægter stod overfor hinanden for at slutte forlig efter drab, dér svor drabsmanden først jævnedéd med sine frænder, derpå den dræbtes arving trygdéd med sine, alt under spyddenes klang; — man vil neppe kunne negte dette billed en vis storhed.

OM FORHOLDET MELLEM DEN SÆLLANDSKE OG DEN SKÅNSKE KIRKELOV.

(1873.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1873, S. 73—84.]

I en afhandling „om sprogformen i de sællandske love" (Årb. f. n. oldk. 1872) har hr. V. Såby lejlighedsvis (s. 216, anm.) fremsat den bemærkning, at en vis sprogform formentlig skulde være overført fra den skånske kirkelov til den sællandske, „og at altså hin ligger til grund for denne og er ældst, således som man også almindelig har antaget, men hvorimod der i den nyeste tid er gjort indsigelse (af A. D. Jørgensen i Ny kirkeh. saml.)". Man kunde nu vistnok billigvis have ventet, at forf. her havde tilføjet den oplysning for sprogkyndige læsere, der ikke kan ventes at kende den afhandling, hvortil her sigtes[1], at jeg ingenlunde har støttet min opfattelse af de to lovstykkers indbyrdes forhold til sproglige, men udelukkende til historiske grunde, ligesom alle tidligere forfattere har begrundet deres modsatte opfattelse; thi det er jo dog ikke uvæsenligt, at man i en henkastet polemisk bemærkning orienterer sine læsere med hensyn til hovedsagen, samtidig med at man søger at påvirke deres dom. Dette få imidlertid være som det vil. Værre er det, at forfatterens

---

[1] Erkebispeskiftet i Lund 1177 og den skånske kirkelov (ovfr. s. 37 ff.).

sproglige bemærkning er så aldeles uden berettigelse, at man må forbavses ved at se den fremsat, og det tilmed i en afhandling, der selv leverer det rigeste materiale til at tilbagevise den.

Hr. Såby opstiller selv et skema over karakteristiske sprogformer i de forskellige sællandske love, sammenlignede med tilsvarende jydske og skånske, og han sætter her som resultat af sine undersøgelser den sællandske kirkelov *imellem* Eriks og Valdemars verdslige love, idet han iøvrigt gør gældende, at denne sidste har bevisligt *jydske* sprogformer, medens hin *ikke* har *skånske*, altså er rent sællandsk. Selve skemaet synes tilfulde at retfærdiggøre denne opstilling, hvis der (hvad jeg ingen mening kan have om) tør tillægges de opførte former en sådan afgørende betydning[1]. — Skal man da tænke sig den sællandske kirkelov udarbejdet efter den skånske, så kommer man til det resultat, at den sællandske bearbejder på steder, hvor han i den skånske lov fandt sprogformer, som ligeledes var sællandske, dog valgte andre afvigende, der snarest (efter forfatterens mening) må betegnes som jydskheder!

Vi skal nu vende os til den sprogform, hr. S. har fremdraget (udenfor skemaet), for deraf at drage slutninger med hensyn til de to kirkeloves aldersforhold. Det er ordet „tage", der i runehåndskriftet af Skånske lov jævnlig forekommer i den omlydte form tækæ osv., ligesom i den sællandske kirkelov, medens det derimod i alle de andre love (d. v. s. i vore håndskrifter af dem) næsten stadig hedder takæ osv., uden omlyd. For ikke at komme ind på den uendelighed af variationer, der findes i håndskrifterne, hvor talen er om æ og a, skal vi her strængt holde os til de to kirkeloves form af det fremførte ord. Først vil vi da gøre den bemærkning, at de håndskrifter

[1] Afvigelsen kommer frem på følgende steder:
Skånske og Eriks sæll. lov har henholdsvis siahs og siæx; Jydske og Valdemars sæll. lov derimod sæx; kirkeloven har både siæx og sæx. Endelsen -um i dat. plur. er stadig i skånsk, sjælden i jydsk, medens den findes ret ofte i sællandsk; kirkeloven har den slet ikke. Sk. l. og såvel V. som E. sæll. lov brutit, Jydske: brot; kirkel. som den sidste.

af lovene, som nu foreligger for os, er en 130 år yngre end de oprindelige aktstykker, hvis indbyrdes forhold striden drejer sig om. Dernæst må vi med hensyn til det omstridte punkt gøre den erfaring, at flere lige gamle, efter talrige kriterier omtrent lige gode håndskrifter af den ene af dem, nemlig den skånske, netop på dette punkt viser den største uoverensstemmelse[1]. Medens nemlig runehåndskriftet 6 gange har den omlydte form, og kun én gang den uomlydte, findes denne *udelukkende* i A. M. 37, såvel som i den Hadorfske kodex. Jevnsides hermed går den mest brogede mangfoldighed i a- og æ-former af andre ord, ikke blot mellem håndskrifterne indbyrdes, men i et og det samme.

Det ældste bevarede håndskrift af den sællandske kirkelov, der nu efter hr. S.'s mening skulde indebære et vidnesbyrd om, at dets over 100 år ældre original skulde være en bearbejdelse af runehåndskriftets over 100 år ældre original (der dog også var original for de andre nævnte!), har ligeledes det betydningsfulde ord på (mindst) 7 steder, deraf én gang i den uomlydte, 6 gange i den omlydte form. Det er denne lighed, som har været overbevisende for forfatteren. Men den er i høj grad skuffende; i de fem tilfælde er den tilvisse fuldstændig; men de to sidste vil være tilstrækkelige til at vise alles tilfældighed. Vel tror hr. Såby at have fundet den afvigende, uomlydte form „netop" på samme sted, men det er ikke tilfældet. For tillige at føre læseren sprogets fuldstændig forskellige karakter for øje, skal jeg hidsætte vedkommende lovstykke helt. Sk. k. l. (runehåndskr.) k. 20: mæn skal huær til logha *takæ* først af by sinum i laghfasta manna eþ, æn um æi uinz þær, *tæki* af kirkiu sokn, æn uarþæ sua mangi mæn sændær sæktæþæ at æi uinnæs mæn til i kirkiu sokn sær mæþ huærium, þa gangæ til þe sammæ mæn ok suæri fore allæ.

[1] Runehåndskriftet og Arne Magnussens nr. 37. 4, trykte hos Thorsen, og det såkaldte Hadorfske håndskrift, trykt hos Schlyter, Skånelagen. Sml. Thorsens indledning til Skånske lov s. 4. 15. 20.

Sæll. k. l. s. 72: æn sæctær biscops umbuz man nokær man, tha a han sic at veriæ mæth sinæ grannæ, æn vinnæs hanum ey grannæ, tha *takæ* i kirki socn. Æn sæctær han sva mangæ, at ey vins til logh. tha sværæ in bürthes til allæ æræ varthæ.

Det vil let ses, at Sæll. k. l. slet ikke bruger ordet tage dér, hvor Sk. l. har takæ, og derimod på det andet sted har takæ, hvor denne har tæki. — Endnu mere slående er det imidlertid, at Sæll. k. l. bruger dette ord på et sted, hvor Sk. har vælge (præst; k. 2), og at det foreliggende håndskrift netop dér bruger „tækæ“, altså „skånsk“ form på et sted, hvor Skånske lov ikke kunde efterlignes, fordi den ikke havde dette ord; og da det er første gang det forekommer i begge lovene, kan det altså heller ikke være i henhold til tidligere tilfælde!

Dersom de sprogkyndige, hvad der vistnok er meget rimeligt, skulde få god brug for kirkelovene, hvis affattelse kan dateres så bestemt, som ellers kun Jydske lov, da vil de have den store fordel at have to så godt som samtidige aktstykker, handlende om det samme i væsenlig samme mening; men dog ikke anderledes, end at et fortroligt kendskab til dem gør det i højeste grad sandsynligt, at den ene slet ikke har foreligget ved den andens affattelse. Der er nemlig en sådan gennemgående forskel i hele formen, i de valgte ord og vendinger, i den orden, der følges osv., at man nærmest må tænke sig den yngste af dem affattet efter et mundtligt referat af den ældre, der ikke selv havdes ved hånden. Historisk vilde der intet være at indvende herimod; thi man kan meget vel tænke sig, at Eskil, hvis beslutninger som oftest var pludselige og tilsyneladende uforberedte, ved et besøg af Absalon i Lund har opfordret denne til at diktere sin (sællandske) kirkelov i pennen på en lovkyndig, der da redigerede denne skånske form.

Da spørgsmålet om de to kirkeloves forhold imidlertid atter er fremdraget, skal jeg dog ikke undlade her at omtale et fortolkningsforsøg af dateringen under Sællandske kirkelov

af hr. overlærer Hovgard (Hist. tidsskrift 4. r. II 516 ff.), der danner en af hovedpillerne i en vidtløftig afhandling om „tidsregningen i Valdemar I's historie", hvis tankegang og bevisførelse jeg iøvrigt ikke skal indlade mig på. Jo vanskeligere nemlig tidsregningen er i vor middelalders historie, des bestemtere må vi fastholde de punkter, der kan bestemmes med fuldstændig nøjagtighed, og til disse hører netop kirkelovens datering, der som bekendt kaster lys over flere andre begivenheders tidsforhold.

Hr. overlærer Hovgård synes at have affattet sine beregninger uden at kende nogen senere forfatter om dette punkt end Suhm; idetmindste nævnes ingen sådan, heller ikke J. E. Larsens bekendte afhandling om vore gamle loves datering (Saml. skrifter 1. afdel. I). Hvad han derfor meddeler som noget nyt, vil for de fleste vistnok være gammelt, og for så vidt i det hele tillige godt. Her skal beregningerne dog gentages under ét, dels for at eftervise det uholdbare i forfatterens fortolkning på enkelte punkter, dels for at belyse forskellighederne i de to redaktioner, der er overleverede os.

Disse to redaktioner findes i håndskriftet A. M. 455, 12mo, aftrykt af P. G. Thorsen, og i det såkaldte Hadorfske håndskr. af Skånske lov, begge fra omtrent samme tid (før 1300), — og deres enkelte led lyder således:

1) begge redakt.: onsdagen, 4 dage før st. Jakobsdag. (Hadorf: 4 nætter; A. M.: 4 dage.)
2) begge: Kong Valdemars 14. vinter.
3) begge: Absalons 13. vinter. Hadorf: biskop A.; A. M.: erkebiskop A.
4) begge: 1 år 3 uger og 3 dage efter skrinlæggelsen og kroningen i Ringsted (25. Juni 1170).
5) Hadorf: 2 år og 5 uger efter Ryos undertvingelse; A. M.: 3 år og 5 uger efter samme begivenhed.
6) Hadorf: 6370 år mindre end 5 måneder 3 uger og 2 dage fra verdens skabelse; A. M.: 5 måneder og 16 dage.

7) begge: 1170 år 7 måneder og 12 dage efter Kristi fødsel.

Det synes indlysende, at der i en datering som denne må lægges vægt på hvert enkelt af de brugte udtryk; beregningen må snarere forudsættes at være konstig end skødesløs i noget punkt. Det samme er J. E. Larsen gået ud fra i sin forklaring, og det er da også lykkedes ham tilfulde at eftervise lovens affattelsesdag, d. 21. Juli 1171; men datarens måde at tælle dagene på synes han dog ikke rigtig at have forstået, thi han nødsages til at fravige f. ex. festen i Ringsteds utvivlsomme datering. Hovgårds beregning er i hovedpunkterne den samme som Larsens; kun tilføjes den sætning, at dataren har delt året i 13 måneder på 4 uger hver, hvad man dog vel neppe kan forudsætte hos en mand, der forstod sig lidt på tidsregningen; denne påstand er da vel også kun en misforstået udvidelse af hvad Larsen har påvist, at en „måned" skal regnes til 4 uger; ugen er nemlig grundlaget for forfatterens beregninger, ikke måneden.

Beregningen er da efter min opfattelse foretagen således. I det 4. punkt er festens årsdag, d. 25. Juni 1171, en fredag; herfra regnes så først 3 uger frem, nemlig fra lørdag d. 26. Juni til lørdag d. 17. Juli; dertil 3 dage er søndag til tirsdag d. 20. Hele denne tid, 3 uger og 3 dage, var imidlertid hengået siden „jamlængen", man skrev altså d. 21. På samme måde i det 5. punkt. Årsdagen for Ryøs indtagelse var mandagen d. 14. Juni; 5 uger frem fører os fra tirsdag d. 15. Juni til tirsdag d. 20. Juli.

Det 7. led i dateringen fører os derimod fra juledag 1170, der faldt på en fredag, gennem 29 uger til fredagen d. 16. Juli, og derpå i 5 dage til onsdagen d. 21. s. m.; det 6. ligeledes fra fredagen d. 31. Dec. tilbage til fr. d. 23. Juli, og derfra til d. 21.

Det er klart, at der er en forskel i beregningen mellem de to første og de to sidstnævnte tilfælde; hist regnes kun de mellemfaldende hele dage, her derimod tælles efter vor måde,

idet den ene af de to dage, mellem hvilke afstanden skal bestemmes, tages med. Herved bliver det sandsynligt, hvad også andre grunde, som vi senere skal komme tilbage til, lod formode, at dateringerne fra Kristi fødsel og verdens skabelse er senere tilføjede, medens derimod det oprindelige dokument dateredes fra senere, nærliggende begivenheder.

Vi kommer nu til sammenligningen mellem de to forskellige redaktioner: Larsen slutter sig her til Hadorf, Hovgård til A. M. 455. En nøjere sammenligning gør imidlertid ubetinget udslaget for den første: thi dels har denne Absalons titel, som den må have lydt på dette sted: dels er betegnelsen 4 „nætter" i det 1. punkt nøjagtig, 4 „dage" strider mod den senere måde at beregne på: dels endelig er den forskel, der kommer frem i det 6. punkt, åbenbart en rettelse i A. M., for at bringe beregningen af årets begyndelse i samklang med det 7. punkt, hvad der dog, som alt Larsen har godtgjort, er uberettiget, da året fra verdens skabelse begynder med d. 1. Jan. og altså ender med d. 31. Dec., medens det derimod begynder med d. 25. Dec., når der tælles efter Kristi fødsel. Når hr. Hovgård derimod lægger særlig vægt på det 5. punkt, Ryøs indtagelse, som han mener at have „slået fast" til året 1168, da er det for mig selvfølgelig en grund mere til at holde fast ved den Hadorfske redaktion af kirkelovens datering: thi talrige andre indicier tyder på, at året 1169 her er det rette[1].

Hvad dateringen af den *skånske* kirkelov angår, da har dr. Wimmers undersøgelse af håndskrifternes indbyrdes forhold[2] kastet nyt lys også over dette punkt. Når nemlig den omstændighed, at de to ældste håndskrifter rentud manglede denne datering, forhen brugtes som indicium mod dens værd dér hvor den fandtes, så vil dette nu meget svækkes, eller rettere helt falde bort, når det ses, at de nævnte to hånd-

---

[1] Hr. Hovgård har ikke taget hensyn til eller gjort indsigelse mod min begrundelse af denne antagelse, der var trykt et år før hans afhandling, og tilmed i det samme tidsskrift (H. t. 4. r. I 785—92 [ovfr. s. 172 ff.]).

[2] Navneordenes bøjning i ældre dansk, s. 3 f.

skrifter nedstammer fra et og det samme ældre, der er forskelligt fra alle de andre håndskrifters original. Hint har da givet kirkeloven som lovstykke, som del af den skånske lovgivning, denne derimod har bevaret dets karakter som aktstykke, som et retslig vedtaget forlig, der fandtes i erkebispens arkiv, forsynet med kongens og prælaternes segl, og altså tillige med en datering.

Hvad iøvrigt lovens udstedelsesdag, d. 27. Juli 1174, angår, kan jeg nøjes med at henvise til den forhen nævnte afhandling i Kirkeh. saml. VII 11 [ovfr. s. 46 ff.], hvor det er eftervist, at de ældste håndskrifters bestemmelser (Valdemars 17. år og erkebisp Eskils 35 vintre) falder på dette tidspunkt; her skal endnu kun ytres en formodning om dateringens sidste afsnit. Dette sætter nemlig ovennævnte dag som 21. Juli 1142 — (6341 år mindre end 5 måneder og 16 dage fra verdens skabelse, og 1141 år 7 måneder og 12 dage efter Kristi fødsel) —, en gåde, som måske kan forklares af en række misforståelser. Før vi imidlertid indlader os herpå, skal det bemærkes, at denne del af dateringen yderligere godtgør, hvad der alt udtaltes som formodning i anledning af den sællandske kirkelov: det er en senere tilføjet beregning, hvis fejl altså ikke bør komme den oprindelige datering til skade.

Først viser det sig da, at tilføjelsen i Skånske kirkelov er foretagen med den sællandske for øje, ja vi kan endog bestemme det til den redaktion, der betegnedes som delvis forvansket (A. M. 455); thi måneder og dage er tankeløst afskrevne, de passer hverken til året 1142 eller 1174, og de er afskrevne efter den redaktion, der regner verdens skabelse fra en juledag (eller Kristi fødsel fra nyår). Men hvorledes er da året 1142 kommen ud af dette? Som første fingerpeg må vi her vistnok fastholde denne redaktions læsemåde „erkebiskop Absalon", idet beregneren herved er kommen ind på at tælle tilbage for Eskils vedkommende ud over Absalon, der var tiltrådt (formentlig som erkebiskop) i året 1159. Fejl kunde nu komme til fejl. Eskil blev biskop i året 1134 og døde 1182.

han havde altså været biskop (havt biskoppelig vielse) i 48 år: dette kunde misforstås som 52, hvad enten det var skrevet med ord eller tegn (IIL, eller duodequinquaginta), idetmindste viser talrige tilfælde, at det jævnlig fandt sted. Men regnede nu hin afskriver, at Eskil havde været erkebiskop i 52 år før Absalons tiltrædelse 1159, så måtte han sætte hans egen tiltrædelse til året 1107, og dateringens udsagn, at han havde været erkebisp i 35 år, måtte da føre ham til 1142. At han ikke fandt et korrektiv i opgivelsen af kong Valdemars regeringsår, kunde simpelthen ligge i, at han ikke fortrostede sig til at afgøre, om ikke det var to forskellige Valdemarer, der her var tænkt på. Men er denne forklaring rigtig, da må den skånske daterings sidste del sættes til en meget sen tid, omtrent så sen, som håndskrifternes alder tilsteder (efter 1300).

Endelig skal her endnu tilføjes en bemærkning om kirkelovenes, eller rettere den skånskes senere skæbne, dens udførelse i livet. Ved en nærmere undersøgelse af de herhenhørende steder hos Saxe vil man nemlig komme til det resultat, at Helvegs fremstilling af de kirkelige uroligheder i Skåne, og for så vidt også de andre ældre forfatteres, på dette punkt lider af en unøjagtighed.

Denne unøjagtighed udspringer af en misforståelse af den latinske original, som alt Grundtvig har gjort sig skyldig i. Striden mellem Absalon og Skåningerne drejede sig som bekendt først og fornemlig om bispetiendens ydelse; Absalon holdt fast på den som en ret, der engang var anerkendt; almuen modsatte sig, og selv kongen rådede ham til at vise eftergivenhed. Dertil svarede da erkebiskoppen, at han vel vilde lade være at opkræve tienden, men at han derimod „ikke vilde gøre brug af de tidligere vilkår, som bisperne havde havt i stedet for tienden“ (A. præfatus, se decimarum loco prioribus pontificum conditionibus non usurum, p. 946). Grundtvig oversætter dette således: „A. vilde slet ikke nyde noget af den godtgørelse for tienden, som hans formænd havde oppebåret“ (2. udg. s. 778), og Helveg gengiver dette atter: „at han ikke

på de tidligere biskoppers vis vilde tage imod noget vederlag for tienden"; — „et vederlag, — som man ser heraf de foregående erkebisper, altså også Eskil, havde ladet sig nøje med" (Kirkeh. t. ref. I 445, sml. 398). Men dette er noget ganske andet end det, Saxe tænker på. Ved kirkeloven havde bispen opgivet en række indtægter, som han anså for at være forkastelige fra et kirkeligt synspunkt, fordi de i en utilbørlig grad gjorde nådemidlerne til genstand for betaling; meningen med tienden var at få denne uskik afskaffet. Disse indtægter er det, der betegnes som de tidligere bispers „vilkår"; det er dem, Absalon ikke vil opkræve igen, dels fordi de efter hans mening i og for sig var forargelige, dels fordi deres opkrævning vilde være en opgivelse af den lovlig satte ret. At der blandt disse ydelser iøvrigt også var en „biskopsgave", der betragtedes som en slags tiende, ses af forskellige aktstykker; men denne indtægt har da erkebispen neppe givet afkald på.

Men endnu mere. Da Absalon senere fuldstændig besejrer Skåningernes modstand, synes han end ikke at have fået sin yndlingstanke gennemført, idetmindste ikke overalt. Helvegs fremstilling er også her unøjagtig. Kampen ved Lomå og Absalons tilstedekomst er efter Saxe to forskellige begivenheder, medens Helveg blander dem sammen og mener, at Saxe har villet fortie Absalons blodige sejr. Det var *den skanske adel*, som slog almuen med sit kongsemne Harald Skræng; derefter samledes almuen dog atter til thinge og tænkte på nye kampe, da *Absalon* kom til med sit væbnede følge og imponerede i den grad, at den skjulte sine våben og sine planer og gav sit bifald tilkende til de domme (judicia), erkebispen og adelen afsagde, dels over Harald, dels for at genoprette de gamle loves avtoritet (leges, quæ iniquissimis ejusdem (plebis) suffragiis convulsæ fuerant, piissimo judicii decreto ad pristinæ auctoritatis habitum reduxit, p. 964). At der ved disse love selvfølgelig også må tænkes på tienden, kan der sikkert intet indvendes imod; men når Saxe senere tilføjer, at almuen ikke oftere rejste sig i oprør mod de store, så kan dette dog neppe gøres

gældende som bevis for, at tienden fra nu af virkelig overalt blev svaret. Også forhen fortæller Saxe, at Skåninger og Sællændere svarer tienden (i modsætning til Jyderne), men snart efter hedder det ikke des mindre, at Skåningerne ikke vil yde den (p. 936. 946). I sin tilegnelse siger Saxe da også, at kirken først i Andreas Sunesøns tid kom til sin fulde ret: „begærlig efter at foretrække hvad der vedkommer den offenlige gudsdyrkelse for dine personlige anliggender, bragte du ved dine heldbringende råd dem, som forhen havde negtet at give kirken hvad der tilkom den, til at yde deres skyldighed, så den gamle uret mod de hellige boliger ved dig tilfulde blev afsonet. — — — Således har du opnået ved dine vise påmindelser, hvad der ikke blev givet nogen af dine forgængere“ (p. 5 sq.).

Det må herefter vistnok ansés for mere end sandsynligt, at Absalon kun tildels opnåede at få den fulde bispetiende i Skåne, medens han på den anden side sikkert aldrig befattede sig med at opkræve de ældre indtægter, som slog synder og nådemidler i penge. Dette er en vigtig historisk kendsgerning, ikke blot fordi det viser os, hvor hårdnakket modstanden var, men også fordi vi her ser Absalon fra en ny side, som den, der ikke blot kunde give efter for kongens bøn i et farligt øjeblik, men som den, der fastholdt sin forsonlighed efter sejren og kunde vise mådehold og langmodighed overfor de vildledte. Det er et træk, som meget vel stemmer med hvad Arnold af Lybek fortæller om hans kristelige ydmyghed, at han nemlig lod den korsfæstedes billed sætte over sit højsæde, for at give det udseende af, at de, som nærmede sig til ham, viste det, og ikke ham, deres ærbødighed.

FOLKEVISER OM HISTORISKE PERSONER.

(1875.)

[Nordisk månedskrift for folkelig og kristelig oplysning, 2 halvårg 1875, S. 161—94 (I), 262-87 (II—III), 341—78 (IV-V), 426—56 (VI). De som Tillæg til hvert Stykke føjede Visetexter ere udeladte i nærværende Udgave. — Med Tilføjelser og Rettelser af Forfatteren.]

I. Valdemar Sejr og hans dronninger.

Man kan ofte høre folk med en levende sans for vore fortidsminder udtale en beklagelse over, at dette eller hint punkt i vor historie er så dunkelt og uopklaret, eller at denne i sin helhed er så mangelfuld, usikker og tusmørk. Der er partier i vor fortid, som aldrig kan komme ud over dette, der ligesom har en medfødt dunkelhed, en uovervindelig usikkerhed, så deres sande natur unddrager sig granskerens anstrængelser. medens de ofte fremstiller sig tilsyneladende klart og fyldigt for den, der ligesom uvilkårligt kommer til at kaste øjet på dem. Man kan længe nok beklage dette; man kan, hver gang tanken vender sig mod disse overleveringer, gøre nye forsøg på at gennemtrænge dem, indtil øjet trættes; før eller senere vil det gå op for en, at det netop er denne usikkerhed og tvetydighed, der giver visse emner deres fængslende magt, og at meget af dette vilde forsvinde, om der på én gang blev kastet klart lys over alt hvad der hidtil var os gådefuldt. Det er dette samme forunderlig tillokkende, som kan ligge i vore

barndomsminder og som den senere eftertanke ikke kan magte, men dog så ofte søger en vederkvægelse i at sysle med; hvad vilde der blive tilbage, om vi til punkt og prikke fik gjort rede for hvad der lå til grund for disse forunderlige forestillinger? Alt vilde fremstille sig som det, det var, noget ubetydeligt og hverdagsagtigt, intet minde og ingen tanke værd.

Folk med et mørkt blik på livet vil være tilbøjelige til at drage en bitter lærdom også af dette forhold: sådan er det med alt, hvad der bedårer tanken, vil de sige, det er skygger og selvskabte forestillinger, virkeligheden var ikke således, historien er en hård lære eller den er indhyllet i sagn og tåge; men man kan være overbevist om, at det altid var noget småt og ringe, som lå til grund for de fantastiske overleveringer.

Disse overleveringer er nu imidlertid kendsgerninger; disse barndomsminder er nu utvivlsomme netop som minder, og hidrører det skønne og dybsindige da ikke fra det, som ihukommes, må det vel være en tilgift af dem, som bevarede det, af det sjæleliv, som engang modtog indtrykket udefra og nu har omdannet det og gjort det til noget andet, fra noget ringe til noget stort, fra en tilfældighed til en dyb tanke. Men er vi, der bevarer mindet og forædler det, eller det folk, som fastholder overleveringen, da slet intet værd, — og drejer det sig blot om at få at vide, hvad der udvortes ligger til grund for minderne? Nej, det tillokkende, man kunde ofte fristes til at sige det bedårende ved dem er netop denne sammensmeltning af udvortes virkelighed og indre opfattelse, denne stille syslen med indtrykket, dette forklarede billed af det forbigangne, som vi aldrig helt kan få rede på. Enhver af os sidder i uskiftet bo med sin fortid; hvor meget vi end anstrænger os for at opgøre regnskabet og give hver sit, så bliver der altid noget tilbage, som ikke kan opgøres, men som er et fælleseje for hele vort liv, fordi det bestandig lever og blomstrer med os, fordi vi fra først af har del i det. Og vort folk sidder i et lignende uskiftet bo; det er den uforgængelige „rigens dressel“,

der ikke består i adkomstbreve og gyldne smykker, ej heller gemmes i borge og faste tårne, men lever i den umistelige medejendomsret til alle fortidens overleveringer.

En sådan folkeskat er viserne og fortællingerne om kong Valdemar den anden og hans dronninger, Dagmar og Bengerd. Hvorledes skulde man her nogensinde kunne få opgjort et skifte mellem historien og digtningen, virkeligheden og den opfattelse, som greb indtrykket og formede det til det, vi nu kender og glædes ved. Og dog føler vi trang til at vove et forsøg, til at prøve, om ikke det var muligt at skille dem ad, for at få rede på, hvorledes nu disse personer i virkeligheden engang har levet sammen, og for tillige at få en målestok for omfanget af den skabende virksomhed, som har gjort sig gældende i viseemnets udformning. Lad os da se, hvad historien véd om denne helt og hans hustruer, og hvad digtningen fra først af har villet gøre dem til.

Valdemar den anden var ved sit giftermål med Dagmar (1205) en mand på 36 år, omtrent halvdelen af hans liv var hengået med politiske kampe, dels til forsvar for riget og hans gode ret, dels for at udvide dets magt på naboernes bekostning. Selve ægteskabet var rimeligvis et politisk parti, thi man kan vanskeligt tænke sig, at han havde set sin brud før pagten sluttedes, og han var dengang så indviklet i tronstridighederne i det tyske rige, at han neppe vilde have bundet sig til en slægt, som han ikke stod i venskabeligt forhold til også i politiken. Dertil kommer, at han få år i forvejen, før broderens død, men da denne dog alt kunde forudsés, havde forlovet sig med et syvårs barn, kong Ottos broderdatter, medens denne konges broder, Vilhelm af Lüneburg, ægtede hans søster Helene. Dette bånd var imidlertid bleven løst fra brudens side og Valdemar benyttede sin genvundne frihed til at knytte forbindelsen med kongens datter af Bømen.

Hans hustru var en datter af kong Otakar, der med et nationalt navn kaldtes Prêmysl, et led af Tsjekkernes indfødte hertugstamme, der som de fleste af hans forfædre i løbet af

sin regeringstid opnaede kongeværdigheden. Otakar havde været gift med Edel (Adela, Adelheid) af Meissen, et lille fyrstendomme i det nuværende Sachsen; de havde en søn Vratislav og tre dotre: men Otakar sendte senere hustru og born hjem til hendes broder, markgrev Didrik, idet han foregav, at de var i slægt med hinanden og at derfor hans samvittighed ikke tillod ham at beholde sine børns moder i sit hus. Edel blev vel modtagen af sin ridderlige broder, der gjorde alt for at tvinge sin svoger til at give sosteren oprejsning, men alle forsøg strandede på Otakars hårdnakkede modstand; han indgik nyt ægteskab. Edel gik senere i kloster og en af dotrene fulgte hendes exempel, hun blev abbedisse og ansås efter sin dod for en helgen: en anden blev gift i Bajern og den tredje fik kongen af Danmark. Denne datter havde ligesom faderen et dobbelt navn, et kirkeligt, nemlig Margrete, og et nationalt, Dragomir; det forste var vel kendt i Norden, også Knud den stores soster havde båret det ved siden af det nationale Estrid; i Roskilde havde man endog en national helgen af dette navn. Absalons frænke, efter hvem indsamlingen af den gamle afgift til fruekirken i Roskilde i en del af Sælland kaldtes Margreteskud; men alligevel kom den unge dronning ikke til at bære dette navn. man dannede et nyt af Dragomir.

Hin tid var vanskeligt istand til at fastholde fremmede navne og ordformer, man kunde jo i reglen kun ét sprog og alt fremmed måtte derfor klæde sig i dets former; således blev Nikolaus til Nikels (Nils), Johannes til Jens og Jon o. s. v., og således var det slaviske Vladimir bleven til Volmer, Jaromir til Jærmer o. l. Dragomir blev på samme måde til Dagmar, og dette navn holdt man fast ved, fordi der kunde knyttes en tanke til det; det udtaltes Dag-már og havde da betydning af dag-moen, den lyse og venlige kvinde. Dette navnefæste er den forste folkelige digtning om kong Valdemars hustru.

Året derpå gav kongen efter for pavens og erkebispens forestillinger, idet han loslod sin fangne frænde biskop Valdemar

af fængslet på Søborg; han havde i 13 år været kongernes fange efter at være greben med våben i hånd mod land og rige. Det har sikkert lige så lidt været Valdemars mening at slippe denne arge fjende løs, som hans fader nogensinde lod sine frænder Mågens og Buris vende tilbage til friheden, efter at de engang var satte på Søborg, overbeviste om anslag mod hans liv og trone; efter samtidens opfattelse var det enten fordi Valdemar var en viet mand og derfor farligere som fange, mindre farlig som fri, eller fordi den unge dronning gik i forbøn for ham, at kongen nu omsider besluttede at løslade ham. Biskoppen kom aldrig tilbage til sit fædreland, men søgte at skade kongen udenlands; hans hævnfølelse var dog afmægtig overfor Valdemars magt og pavens højhed over ham som kirkens hoved.

Dagmar havde kun ét barn, en søn, der ligesom hans fader og farfar bar navnet Valdemar; hun døde efter 7 års ægteskab i året 1212. Valdemar havde ikke været hende tro; året før hendes død fødtes der ham en søn af Esbern Snares enke Helene Gutormsdatter fra Sverig, han kaldtes Knud efter kongens broder. Allerede før sit ægteskab havde han desuden en søn ved navn Nils, uvist af hvilken moder.

To år efter Dagmars død ægtede Valdemar den skønne Berengaria, datter af kong Sancho af Portugal; af hendes brødre var Alfons faderens efterfølger, Ferand (eller Ferdinand) derimod var greve af Flandern. Hvad der var grunden til at Valdemar søgte sin hustru på dette sted er ubekendt; vi tør ikke udelukke den mulighed, at det var politiske grunde, som drev ham dertil, men det er dog ikke sandsynligt; grev Ferand var nemlig en af de ivrigste partigængere for kong Otto, hvis sag Valdemar alt dengang havde forladt for at slutte sig til den unge Fredrik af Hohen Staufen; han var endvidere ligesom Otto en fjende af Filip Avgust af Frankrig, der året i forvejen havde taget Valdemars søster, den hårdt forurettede Ingeborg, til sig igen, uden al tvivl for at muliggøre en politisk tilnærmelse. Og samme år som Berengaria blev

Danmarks dronning (1214) knækkede Filip sine fjenders magt ved Bouvines, i det „ridderlige slag“, der berøvede Otto tronen og Ferand sin frihed: man har endnu et billed af den heltemodige greve, som han føres ind i Paris på en usel kærre, bagbunden som en tyv og genstand for folkets hån. Man må da snarere antage, at ægteskabet er sluttet uden at broderens politiske stilling har haft nogen betydning derfor: kongen kan jo godt tænkes at have udsøgt sig sin brud af andre hensyn, og Berengarias ualmindelige skønhed har da vel været den nærmest liggende grund.

Navnet Berengaria var neppe hélt ukendt hos os, idetmindste forekommer Berengarius som mandsnavn; men det faldt dog for vanskeligt at udtale det i denne form og det forkortes derfor overalt til Bengerd. Det er efter kronikerne klart, at man har lagt en hadsk betydning i dette navn, uden at dog sammenhængen dermed synes at være gjort tydelig, enten af nogen ældre eller nyere forfatter. Ordet må vistnok deles i de to led: ben og gerd, af hvilke det sidste da uden al tvivl er kvindenavnet Gerd, som vi finder det hos den samtidige Saxe i sammensætningerne Frogerd og Ladgerd eller i Norge i troldkvinden Thorgerd Hørgabrud. Ved det første led har man da vistnok tænkt på dødningebenet, så navnets betydning har været dødsmøen, oldtidens valkyrje, der har så mange navne, særlig af kamp og lig. Hertil svarer også det andet navn, der siges at være givet hende: Briginild; thi også det sigter til det samme og er vel, som N. M. Petersen antager, en forvanskning af Brynhild, eller måske snarere et selvstændigt valkyrjenavn, dannet af bregen (bregne), en urt, der også kaldes hugormekal og af folketroen stadig har været sat i forbindelse med de onde magter. I alle tilfælde har man altså benyttet lyden af Berengarias rette navn, som det kom til at tage sig ud i folkemunde, til deraf at danne en betegnelse, modsat Dagmar: nattens mø, dødens bud.

Berengaria fødte som bekendt tre sønner, der alle blev konger, om end med ringe lykke; desuden en datter Sofie, der

en gang skulde finde sin grav i Flensborg, hvor hun havde søgt at forsone sine brødre med hinanden. Endelig døde hun efter neppe 7 års ægteskab i barselseng med sit 5. barn, den 27. Marts 1221. Samme vinter opholdt de tyske bisper af Livland og Estland sig i Danmark; de kom for at overdrage kong Valdemar højheden over deres lande, da alle forsøg på at holde stand mod barbarerne uden hans hjælp var slåede fejl. Prælaterne vidste meget vel, hvor skæbnesvangert dette skridt kunde blive for de tyske kolonier, og de gav kun efter for den hårde nødvendighed, ligesom de senere benyttede kongens fangenskab til igen at unddrage sig de påtagne forpligtelser. Det var derfor intet under, at de udlagde dronningens død som et ondt varsel: den unge opblomstrende kirke i Livland, sagde de, der hvad øjeblik det skulde være syntes at kunne føde sin fuldbårne frugt, vilde i kongens hånd være udsat for at dø under fødslen.

Hvorledes end kongens forhold har været til sine dronninger, så skiftede han retfærdig mellem sine sønner. Endnu medens Bengerd levede blev Dagmars søn Valdemar med stor højtidelighed kronet til konge, og efter hendes død fik han hendes broderdatter Eleonora af Portugal til ægte; det tyder ikke på at kongen har fortrudt sit andet ægteskab. Men da så den unge Valdemar faldt for et vådeskud, gik kronen over på Bengerds ældste søn Erik med forbigåelse af hertug Knud, ligesom Valdemar var udvalgt med forbigåelse af den ældre Nils, og ligesom et par slægtaldre tilforn kong Valdemar den store havde ladet Sofies søn Knud krone fremfor Tovelilles søn Kristoffer. Døden har forenet og adskilt dem efter andre love. I Ringsted kirke hviler nu kong Valdemar mellem sine dronninger, Dagmar til venstre og Bengerd til højre; hans sønner, kongerne Valdemar og Erik ligger side om side med hertug Knud og deres farbroder Kristoffer af Sønderjylland. Bengerds yngre børn derimod jordfæstedes i Jylland syd for åen, Kristoffer i Ribe, Sofie i Flensborg og Abel i Slesvig; den fredløse brodermorder fandt end ingen hvile i domkirken,

men nedsænkedes i et kær. Heller ikke moderens grav lod man urørt: da den for en del år siden åbnedes, fandt man hendes hoved bøjet ud af sin naturlige stilling og lagt ned over skuldrene, medens en stor sten indtog dets murede rum.

Lige overfor disse tarvelige oplysninger, der har måttet samles mange steder fra, står nu viserne med deres ejendommelig udprægede opfattelse af de tvende dronninger. Her bliver nu spørgsmålet: med hvilken ret er de fremstillede i denne skarpe modsætning, der er lige så bekendt som deres navne; var de virkelig så forskellige, at den ene med rette kunde kaldes dagens, den anden nattens mø, den ene en fredens og forsoningens, den anden en stridens og hadets kvinde? Vi er ikke istand til at give noget svar på dette spørgsmål; det er muligt, at sønnernes ulige lykke, som man har ment, kan have haft nogen indflydelse på forestillingen om mødrene; men langt rimeligere er det dog at antage, at opfattelsen i alt væsenligt er samtidig og udsprungen fra selve de pågældende personer; thi når man har sagt, at det var Danmarks skæbne, som spejlede sig i dem, har man jo oversét, at de begge levede og døde i rigets velmagtsdage, ja at lykken aldrig havde været kong Valdemar så huld som den vår, da han lagde sin sidste hustru i graven. Nærmest ligger det vistnok at antage, at Bengerd har gjort sig forhadt ved sin indflydelse på kongen, måske endog særlig som hans stedfortræder under krigstogene til Estland, og at den afdøde dronning, hvis blidhed og ynde var i alles erindring, derved i endnu højere grad er bleven genstand for folkets klagemål. Men en oprindelig modsætning må vi utvivlsomt gå ud fra.

Viserne om de tvende dronninger er neppe alle fra samme tid. Begynder vi med den mest bekendte og i alle henseender mest fuldendte, den om Dagmars død, da er der adskillige træk, som taler for en affattelse en god stund efter begivenheden. Ikke blot må den være digtet efterat Valdemar havde ægtet Bengerd, da Dagmars advarsel kun kan forstås under denne forudsætning, men den må også være bleven til efter

Bengerds død, og så længe efter, at hendes dødsmåde kunde være overført på Dagmar. Thi at denne skulde være død i barselseng, véd vi intet om: ser vi hen til det forhold, hvori kongen stod til Helene Gutormsdatter i hendes sidste år, er det vel endog neppe sandsynligt, Dagmar har snarest stået sin husbonde fjernt eller været syg og svag en god tid før sin død[1]. På en senere affattelse af viserne tyder også opfattelsen af Knud som Dagmars søn; selve denne opfattelse må dog vistnok hidrøre fra tiden før hans og brødrenes død (1260), da man kun i de forvirrede og ulykkelige år, der fulgte efter faderens død, men dog endnu før brødrene var forsvundne fra skuepladsen, kunde falde på at beklage, at ikke Knud var bleven konge, men at brødrene havde fortrængt ham fra tronen. Også det, at den unge Valdemar slet ikke omtales i visen, tyder på en temmelig sén affattelse; thi vel kaldes Knud for Dagmars *yngste* søn, men der nævnes ingen anden, og da hun beder Valdemar om, at *han* måtte blive konge, må man nærmest antage, at visen oprindelig har haft „unge søn", en almindelig betegnelse for et nyfødt barn.

Ligger det således nærmest at antage, at viseemnet væsenlig er tildannet en slægtalder efter dronningernes død, så er dermed selvfølgelig ikke sagt, at selve visen skulde være digtet ved denne tid. Måske er dette dog det sandsynligste, thi sangerne valgte vistnok i reglen nærliggende emner, og når som her interessen i digtets mest højtidelige øjeblik kommer til at dreje sig om politiske forhold, der vel for Dagmar havde en rent personlig interesse, men dog tillige vidner om, at det var spørgsmål, som for alle havde noget nærværende, så kan vi neppe gå synderlig længere ned i tiden uden at fjerne os fra den slægt, der med nogen rimelighed kan antages at have syslet med disse tanker.

Hvad derimod de tre andre sange angår, da synes de at måtte være ældre end den nys omtalte, idetmindste efter

[1] Muligvis kunde et langt og hentærende sygeleje være den nærmeste forklaring af, at hendes grav ved undersøgelsen fandtes tom.

hele deres anlæg og tankegang. Stemningen er her så bevæget, at man vanskelig kan tænke sig andre som ophavsmænd til emnets udformning end dem, der selv havde levet med i dronningernes tid. Når den ene vise synes at have kendt Valdemar som den énojede konge (efter slaget ved Bornhoved 1227), så henvises vi derved vel til hans senere år; men denne ytring er dog ikke så væsenlig et led i helheden, at vi tør bygge synderligt derpå; den oprindelige sang har jo i alle tilfælde været en del forskellig fra den, vi nu har overleveret, og et enkelt træk kan således meget vel senere, da kongen havde fået en fremtrædende lyde, være forandret eller tilføjet som mere karakteristisk, netop på dette sted. Hele den udélt glade tone i Dagmarviserne, uden hentydning til det senere forhold, tyder ligeledes på en meget tidlig oprindelse; endvidere Stranges sendefærd, der også forudsættes i en anden lille vise om Dagmars terne, som iøvrigt er meget forskellig fra denne. Også Bengerdsvisens lidenskabelige tone forklares lettest af den nærmeste samtids stemning, og den omstændighed, at digteren lader hende falde i krig, er kun et nyt exempel på den poetiske retfærdighed, der så ofte øves i kvaddene, selv om de virkelige personer fik lov til at dø en langt blidere død[1]. Nærmere end til denne formodning, at de første viser er fra samtiden, den fjerde en slægtalder yngre, kan vi imidlertid neppe komme spørgsmålet om visernes alder, idetmindste ikke før nye synspunkter for bestemmelsen er fremdragne.

Grundtanken i disse kvad er som før fremhævet modsætningen mellem de to dronninger som den lyse og den mørke. Det er en gammel og kær folketanke, om man kan kalde det så, at helten står mellem to kvinder, der hver vil eje ham hélt og derfor bekæmper hinanden. I oldtiden finder vi modsætningen i sagnet om Sigurd og de to møer Brynhild og Gudrun; vi træffer den i fjendskabet mellem Sofie og Tovelille

---

[1] Sml. mine Bidrag til Nordens hist. i middelalderen s. 111.

og nu atter i Dagmar og Bengerd. Hvert sted er dog modsætningen ejendommelig fremstillet og alle enkelte omstændigheder i kærlighedsforholdene er forskellige; her er det en rent moralsk modsætning mellem to lige berettigede hustruer, der altså ikke lever sammen eller umiddelbart træder i forhold til hinanden, men alligevel er modsætningen så stærk, at Dagmar ikke blot i dødens øjeblik advarer sin herre mod Bengerd, men også senere, da han trods dette har taget hende, giver ham anvisning på at blive af med hende igen. Det er klart nok, at man har tænkt sig Dagmar som den rette adelhustru, ligesom Tovelille, som den uforanderlige genstand for kongens kærlighed; ægteskabet med Bengerd er en forvildelse, som han hårdt må bøde for, men mindet om den elskelige dagens mø drager som en lys tanke gennem hans drøm og befrier ham fra det selvforskyldte kors. Valdemar selv er hélt igennem opfattet som den djærve og retsindige helt, der elsker Dagmar over alt, indrømmer hende hver bøn, medens hun lever, og vækker hende til live igen ved sin inderlige attrå. Men han er tillige svag og let til at glemme; Dagmars fromme bønner og advarsler på sit dødsleje glemmer han til sin egen ulykke, og han begår en blodig uret mod sin førstefødte søn; dog er han stærk nok til at tilbagevise Bengerds onde råd og at overlade hende til sin skæbne.

Viserne må derfor betragtes fra et dobbelt synspunkt; de fremstiller dels et lykkeligt ægteskab i hele sin udvikling fra frieriet til hustruens død i sin mands arme, dels en modsætning mellem dette ægteskab og et andet, i hvilket kvindens ondskab er det mest fremtrædende træk. Ligesom vi andensteds i folkesangen og eventyret hører tale om onde stifmødre, der gør børnene al den fortræd de kan, således er Bengerd en stifmoder for hele sit land og folk, det folk, som Dagmar elskede over alt og hvis mest fortrykte børn det var hendes første og sidste tanke at bringe lindring og husvalelse.

I fremstillingen af Dagmars ægteskab giver folkesangen os tre led: frieriet og hidrejsen, den unge hustrus første hen-

vendelse til sin herre og konge, og hendes død i barselseng. Når disse tre led synes helt at udtømme emnet, skal man dog være varsom med heraf at slutte, at de oprindelig har dannet en helhed eller overhoved var de eneste, som fra først af opstod. At ikke en og samme digter har forfattet dem som en helhed ses straks af den anden vises begyndelse, idet den griber langt tilbage over den førstes slutning og tager hele fortællingen om dronningens komme med som indledning til sin fremstilling; denne digter har åbenbart ikke kendt sangen om ung Stranges sendefærd; og som vi så, må atter den tredje antages for at være af en senere oprindelse end begge de første, dens tone er vidt forskellig fra dem. Men er der ingen forud lagt plan i de tre viser, så er der lige så lidt nogen sikkerhed for, at ikke flere begivenheder i Dagmars liv var gjorte til genstand for særlige sange, uden at vi nu kender dem. Kun det kan vi slutte af hvad der nu foreligger, at disse tre har formået at trænge igennem tidernes omskiftelse ned til os, at de har haft kraft til at leve det stille liv på folkets læber og i dets hjerte, indtil de for henved 300 år siden optegnedes og derved reddedes fra forglemmelse.

Når vi da først henvender opmærksomheden på det første visepar, vil vi se, at billedet af dronningen her endnu er det enfoldigt elskelige, det er den unge mø, som føres sin bestemmelse imøde, og den unge hustru, der med mildhed, men tillige med kærlighedens myndighed tiltræder sin plads som mandens medhjælp og rådgiver.

Kongen sender Strange til det fjerne land for at bejle til hin skønne kongedatter. Visen véd intet om, at Bømerkongen havde forskudt sin hustru og sine børn, den aner ikke, at Meissen ligger dybt inde i fastlandet, for den er det hele en lystelig færd over havet til et fjernt kongerige og en lykkelig kongeslægt. Det dobbelte frieri, overfor forældrene og datteren, er skildret med poetisk finhed; hist det strænge ceremoniel, der byder dem at sende bud strax de sætter foden i land, for at gøre rede for deres hensigt og søge fredland, derpå

frieriet og kongens rådslagning med sin hustru; her den lange samtale ved skaktavlen, jomfruens kolde spørgsmål om sin bejlers rigdom, og senere, alt som samtalen bliver fortroligere, om hans skønhed. Visen fatter sig i korthed; den lader ikke kongen give noget svar til sendebuddene, kun datteren ledes frem og det overlades til os selv at slutte deraf, at afgørelsen overfor de fremmede er lagt i hendes hånd.

Da så de kommer til land, ser de kongen tumle sin hest på stranden; Dagmar ræddes for hans udseende, han er skel og énøjet og hun bebrejder Strange, at han har talt om hans skønhed. Kong Valdemar mistede som bekendt et øje i slaget ved Bornhøved, og det er sandsynligvis dette, som har bragt talen om ét øje ind i kvaddet; men det udelukker dog ikke, at selve opfattelsen er ældre og at en sang, som var digtet før hin tildragelse, på dette sted omtalte kongens afskrækkende udseende for den unge pige, selv om det fra først af kan have været et andet træk, som var fremhævet. Selve tanken er på dette sted ikke uden vanskelighed; den færøske sang har opfattet visen således, at Dagmar havde fattet kærlighed til Strange, så hans sendefærd altså gjorde ham utro mod sin herre, hvorfor også Valdemar dér hugger ham ned. Vor vise derimod ender jo med, at alt er glæde, Strange får rige gaver for sit vel udførte hverv og Dagmar tiltræder strax sin værdighed som landets moder. Skulde da digteren slet ikke have haft nogen hensigt med sin replik om den „skele svend“? Det synes at stride mod den korthed og sluttethed, der ellers går gennem hele sangen. Det kan heller ikke ret vel tænkes at have været hans mening at fremstille Dagmar som et dydsmønster, en ung pige, der føres til Valdemar under foregivende af, at han er rig og skøn, medens hun i virkeligheden finder ham grim og gammel, men hengiven i sin skæbne af pligtfølelse bliver hans lykkelige hustru. Nærmest har det vistnok ligget for digterens tanke at lade dette første indtryk træde mellem Stranges lovtale og hendes kærligheds lykke for at undgå det ensformige i skildringen og give slutningen en selv-

stændig interesse, der ellers let kunde gå tabt, når modtagelsen kun blev hvad man måtte slutte af det foregående. Og tanken er jo tilmed så sand og slående. Vistnok er det ofte så, at karl og kvinde ved første øjekast opdager den skjulte sympati mellem deres sjæle; men ofte vil det dog også være tilfældet, at de, som har fundet hinanden i dybeste forstand, må tilstå, at det første møde var alt andet end varselfuldt i den henseende, og i endnu højere grad vil det kunne være tilfældet, hvor som her forventningen er spændt usædvanlig højt og den uerfarne pige tror at måtte finde hele sin ægteherres heltestorhed i hvert træk, hele hans ædle sjæl og hver en højbåren tanke i hans øje og på hans pande. Derfor kommer denne skuffelse i det sidste øjeblik før mødet; men digteren véd, at han end ikke har behov at antyde omslaget i brudens sjæl, da hun nu modtages af den ædle mand, der tager hende i favn, giver hende sin krone og sætter hende i sit højsæde; omslaget ligger jo udtrykt i de gaver, som både hun og kongen gav hr. Strange: han har tilvisse sagt sanden, da han skød tavlebordet fra sig ved hendes spørgsmål om sin herres skønhed, da han så op imod den klare sol og udbrød: „han er langt skønnere end nogen min lige!“

Den *anden* vise omhandler i grunden samme emne, kun at den lægger tyngdepunktet på et andet sted; medens den går let hen over sin skildring af hjemmet og afrejsen, dvæler den ved ægteskabets første samliv og dronningens første sejr over sin ægteherres hårde tanker. Det er brudens moder, som giver hende de gode og milde råd for at vinde folkets yndest, men det er datteren selv, der ved sin stille myndighed overvinder kongens modstand. Alle fanger skal lades af jern, alle plovpenge skal eftergives, — og biskop Valdemar skal løslades af sit fængsel. Da så kongen ikke vil indrømme hende dette, fordi han tror at forudsé store ulykker, om det skete, sætter hun sin nylig vundne krone mod hans betænkeligheder: hvad der skal ske i fremtiden står i Guds hånd, men ingen har givet kongen ret til at være sit eget forsyn på

anden mands bekostning. Valdemar bøjer sig for hendes vilje, og hvad pave og erkebisp ikke har kunnet opnå, det gør han for denne blide kvindes skyld: fangetårnets døre åbnes for biskoppen. Og hun går videre i sin kærlighedsgerning, hun modtager ham selv, mishandlet som han er; hun reder hans hår med sin guldkam og medfølelsens tårer rinder over hans hoved. Men heller ikke her glemmer hun sin værdighed og sit høje kald, mod bispens vilde hævntanker sætter hun den samme myndighed som mod kongens hårdhed: „falder denne fængselsdør atter på din hæl, da beder jeg ingen bøn for dig mere!“

Sangen om Bengerd indeholder to partier; det første skildrer hendes onde hjerte, det stolte, kolde og ubønhørlige i hendes karakter, trangen til i stort og småt at hæve sig over alle andre, de mægtige såvel som de ringe; det andet viser os, hvorledes kongen befriedes fra denne onde ånd, hvorledes Dagmar endnu efter døden holdt sin hånd over ham og bød ham tage hende med i leding, for at ikke hun skulde hærge land og rige med sine onde råd, medens han var borte. Og da hun så drager ud med sin ægteherre, finder hun sin død på valpladsen, den første pil søgte hendes hjerte. — Det var vel en selvfølge, at Dagmar måtte blandes ind i enhver sang om Bengerd, hun var jo målestokken for hvad en dronning kunde og burde være. Endnu stærkere er det da også tilfældet i senere viseformer, der tildels indeholder omdigtninger af den bevarede, tildels vel også kan indeholde minder fra andre oprindelige sange, der nu er tabte; i en sådan, der haves på svensk, lyder omkvædet ligefrem:

Gud frøjde din sjæl, dronning Damma!

Et andet omkvæd er bevaret af Hvidtfeldt, det vides ikke hvorledes selve visen har lydt:

„skam få hun Bengerd, herre Gud vær' med kongen!“

Også dette er fremgået af samme tankegang, kongen er det halv eller helt uskyldige offer for Bengerds ondskab.

Vi kommer endelig til visen om *dronning Dagmars død*. Her er alt samlet, hvad der findes af yndefuldt, rent og godt i de andre, sangen hviler i den vemodige stemning, som ligger over enhver kvindes død fra sit spæde barn og fra den mand, hvis glæde og lykke hun har været, og gennem hendes ængstelse skuer vi frem over de tunge dage, da Bengerd skal bringe ufred ind i kongens hus og hendes sønner fordrive den førstefødte broder fra sin arv og odel. Og dog kommer denne tanke ikke til at beherske den skønne digtning, den forhøjer kun følelsen af den tyngende sorg i selve hendes lidelse og død, der fra først til sidst gennemtrænger sangen og idelig vender tilbage i omkvædet: „udi Ringsted hviles dronning Dagmar“ [1].

Man kan vel sige, at få af vore viser i samme grad som denne har formået at fængsle alle tider og tiltale enhver tilhører ved sin umiddelbare skønhed, sin gribende sorg og sin rørende enfoldighed i skildringen. Denne dronning, der som blomstrende brud kun havde tanke for de ulykkelige, hvis første bøn var at løse alle bånd, — hun er nu selv stedt i den forfærdelige nød, der er slægtens forbandelse; enhver følger skildringen af hendes sidste øjeblikke som man følger alt hvad der er ædelt og uskyldigt i lidelsen.

Der hersker megen forvirring i spørgsmålet om, hvor digteren har tænkt sig Dagmar dø og kongen opholde sig, da han modtog efterretningen om hendes sygdom. Vedel lader hende som bekendt ligge syg i Ribe, medens kongen kommer fra Skanderborg; men dette sidste er en vilkårlig forandring af visens ord, der har „Gullandsborg“, et sted som Vedel kunde indsé måtte være senere indbragt i visen, da Gulland endnu ikke var dansk i Dagmars tid. Men selve det håndskrift af visen (Svannings), som har navnene Ribe og Gullandsborg, røber, at stednavnene oprindelig var andre, ved at lade

[1] Ordet „hviles“ findes på en mængde runestene på Gulland: „beder for Botliks sjæl i Vik, som her hviles o. s. v.“. Säve, Gutniska urkunder, s. 40 f.

kongen komme til Ringsted på sit ridt til dronningens dødsleje. Hermed stemmer Anna Basses håndskrift, der lader Dagmar ligge syg i Ringsted og kongen opholde sig i Ribe, hvorhen også dronningen var ventendes, og hertil svarer endelig omkvædet, som det lyder i alle opskrifter: dronningen hviles i Ringsted, dér led hun og dér fandt hun fred[1]. Hun var på vej over til sin herre, men veerne overfaldt hende uforvarende: nu sender hun bud over sundene til kong Valdemar: nu får han komme til hende!

Skildringen af Dagmars sygdom er så aldeles i visernes stil. Hun kan ikke finde hvile, hun finder på de tusinde råd, alle Danmarks fruer, alle læger og vismænd hentes til hendes bur; det er kun et udbrud af digterens trang til at skildre nøden og forvirringen; i næste øjeblik ser vi den ene Kirsten træde frem for at friste sin kunst. Der synes ved første øjekast at være en modsigelse i jomfruens ord, at hun ikke kan læse og skrive, og visens beretning om, at hun tog den hellige læst og læste op af den; men ved nærmere eftertanke ser man, at der er tale om to forskellige ting. Det, Dagmar spørger hende om, er, om hun kan læse over sygdommen, skrive de hemmelige tegn og fremsige de stærke ord, der dulmer smerten og forløser den betrængte kvinde; denne kunst kan Kirsten ikke, i alle tilfælde er den magtesløs på dette sted, hun tager sit skrin og leder frem sine lægedomsmidler, hun læser af den hellige bog, men alt er forgæves; da sender dronningen bud efter Valdemar.

Det er et billed, som indprenter sig dybt i fantasien: kongen der sidder ved tavlebordet og hører budskabet om sin hustrus nød; den djærve mand der slår brædtet sammen, sætter sig til hest og ufortøvet drager afsted den lange vej; hundrede svende fulgte ham fra Riberhus, men inden han nåede Ringsted var han ene med sin sorg.

[1] [Senere Tilføjelse:] Dette kan neppe siges med fuld føje, da *omkvædet* kun gælder *begravelsen*.

Hvor meget han end havde skyndt sig, så kom han dog for sent: dronningen var lige død i Kirstens arme, en søn var skåren af hendes side. Men kongen er så stærk i sin attrå, at han forfølger den endog ud over døden; han besværger alle at bede for den henfarne sjæl, at det måtte forundes den at vende tilbage til livet for at udtale sine sidste tanker.

Den genopvågnede dronnings enetale er noget af det mest fuldendte, vor folkedigtning har frembragt. Hendes første udbrud, før hun endnu ret er vågnet, er et suk som ved skilsmissen fra noget skønt: hvorfor gjorde de hende dette! — Hun besinder sig et øjeblik og gør sig det klart, at det er en tilbagevenden til livet; hun ser sig om og bliver vår den forfærdelse, som det har fremkaldt på de omkringstående; hendes næste tanke er da at berolige dem: de skal ikke ræddes for hende, hun kommer ikke fra dybet, thi kun en eneste lille synd tynger hendes samvittighed, en helligbrøde, der velgørende minder om, at hun var et menneske og ingen helgen. — Nu klares hendes tanker alt mere og mere, hun kender sin husbonde, hun mindes hele deres samliv og deres fælles gerning, hun beder ham om for hendes skyld at give alle fanger fri; det var hendes morgengave, det skal også være hendes sjælegave. — Hendes husbonde og hendes nyfødte barn! hun ser ud over nutiden ind i de kommende tunge dage og hun lægger ham på sinde, at denne nyfødte Knud er hans rette arving og bør bære rigets krone efter ham. Hendes opladte øje ser Bengerd, der stiller sig mellem kongen og hans søn, Bengerd, den beske urt, som vil brede sig over hendes grav, og hun bønfalder ham om ikke at sætte hende i rigets højsæde, thi da vil hendes børn fortrænge deres søn.

Hun synker atter tilbage mod sin dvale, blodet forlader atter hendes kinder, hun dækker øjnene med sin hånd, hendes sjæl drages bort af klokkeklangen fra oven. — Også dette må hun dog sige ham, som hun elskede så højt, ham der var stærk nok til at drage hende tilbage til livet og hvis øje hænger ved hendes mund for at få endnu et ord: en anden

attrå er vågnet i hendes sjæl, en længsel efter de forklarede slægter: klokkerne går til den store sjælemesse, hvor alle beder for alle, hvor hun hver dag skal gentage det for sin sande konge:

> alle fredløse give du fred
> og lad alle fanger af jern!

II. Roskilde-Knud.

Emnet for denne vise er en af vore bedst kendte og tillige mest bekendte historiske tildragelser, det gæstebud i Roskilde, ved hvilket kong Sven overfaldt Knud og Valdemar, samt dets nærmeste følger. Helt forskelligt fra hvad der i reglen er tilfældet véd vi her i det hele bedre besked med hvad der foregik end visen, og vi kan derfor foretage en virkelig sammenligning i alle enkeltheder. Dette er en fordel af ikke ringe betydning, ikke blot for denne ene vise, men for hele rækken af historiske sange; det er derfor vel værd at dvæle noget udførligere ved den end der ellers vilde have været anledning til, thi som digtning står den ikke synderlig højt.

Fortællingen er selvfølgelig fra først af klædt i visernes ejendommelige dragt: når kong Sven derfor vil tale med hr. Nilavs, så lader han ham først kalde til sig; når han vil overtale ham til at øve den vovelige skændselsdåd, får han først et afslag og må byde højere løn anden gang o. s. v.; sligt kommer igen den ene gang efter den anden, det havde en almindelig bekendt vedtagen betydning, ligesom visse streger og stillinger på hin tids billeder stadig kommer igen for overalt at betegne det samme. Kong Svens gentagne bud får dog også en vis betydning i emnets udvikling; første gang vil han give syv hundrede gårde og sin søster liden Kirsten, anden gang byder han liden Sofie. Herved opnår digteren to ting, først at vise hvor voveligt dette foretagende var, dernæst hvor stor den pris er, der for Nilavs langt overgår liden Kirsten og

den rige medgift, der er stor nok til at lade ham glemme, at det her gælder hans hals.

Fra selve mordet har visen fire træk, af hvilke vi kender de tre, lysenes slukning, Knuds drab og Valdemars flugt, af Sven Ågesons og Saxes fortælling. Det fjerde derimod, at Sune („Sonne“) skulde have opdaget, at Nilavs bar sværd under skind, medens alle andre var våbenløse, omtales ikke andre steder. Af begivenhederne efter mordet omtales flugten til Jylland, der siges at være fremmet af „Esberns svoger“, og Valdemars opråb til Jyderne: han klager over niddingsdåden i Roskilde og opfordrer alle som kan ride hest til at møde, hver velbyrdig mand til at „drage sine sporer over de lange veje“. Tilsidst afsluttes visen, som vi nu har den overleveret i en eneste afskrift, med i få ord at fortælle om Svens fald, Nilavs's straf og Valdemars kongedømme.

Der er flere træk i denne fortælling, som for den opmærksomme iagttager vil indeholde tilstrækkeligt vidnesbyrd om, at denne digter stod begivenhederne nær og at han øste sin kundskab om dem af den umiddelbare overlevering, ikke af nogen skriftlig kilde, medens enkelte uoverensstemmelser med historien ikke kan svække dette indtryk. Når kong Knuds morder således kaldes Nilavs, medens der ingen tvivl kan være om, at jo hans rette navn var Ditlev, så kan det enten være forandret i tidens løb, idet man har sat et bekendt for et ubekendt, eller det kan alt være gjort således af digteren, fordi det valgte navn af tilfældige grunde havde fået en bibetydning af det underfundige; på samme måde gav traditionen hellig Knuds morder navnet Blakke istedenfor Ejvind Peber o. l.

Endnu et andet træk må vistnok ansés for en forvanskning af det oprindelige, nemlig omtalen af de to søstre. Medens det nemlig kan have været rigtigt nok, at Sven først bød Nilavs sin søster liden Kirsten, hvis hånd dog ikke kunde friste ham, så var uden al tvivl den Sofie, som gjorde udslaget, kong Knuds og ikke hans egen søster. Det er end

ikke usandsynligt, at dette kan være et historisk træk. Da nemlig Valdemar kom over til Jylland, fortæller Saxe, ægtede han den unge Sofie, den myrdede kong Knuds søster, dels for at knytte dennes parti nærmere til sig, dels for at ikke nogen af hans fjender skulde finde hende ugift efter ham, om lykken skulde gå ham imod og måske for en tid fjerne ham fra land og rige. Denne frygt for at sejrherrerne vilde bemægtige sig den unge pige, der var bekendt for sin skønhed, kan meget vel have haft sin rod i rygtet om, at Sven havde lovet sin ven og medhjælper Ditlev denne del af byttet, medens han for sin del fik „enevælden“ i Danmark. Visen har da på dette sted haft „hans“ for „min“.

I sin helhed bærer visen præg af at ville skildre netop særlig kong Knud og hans sørgelige skæbne; herpå tyder ligefrem det første omkvæd, der tilmed giver ham et tilnavn, som vi ikke kender andensteds fra, men som ikke desmindre synes at måtte være historisk. Det er først og fremst *hans* drab, Svens plan går ud på, det er det der skal betales med den skønne søster. Det andet omkvæd derimod: „I drage eders forgyldte sporer over de veje“, kan kun opfattes som en tiltale eller et opråb til hævn over den faldne konge, og det svarer atter til de vers (21—24), der skildrer Valdemars bestræbelser for at samle Jyderne til modstand mod kong Sven: *dem* tilråber digteren, at de skal drage deres sporer over vejene, at de skal væbne sig og drage ud mod drabsmanden for deres konge, der har ægtet Sofie og derved givet den faldne oprejsning i sin grav, at ikke hans søster skulde blive et nyt offer for niddingernes planer.

Men ved denne opfattelse af visen nødes vi til at tillægge den en meget høj alder, ja en fuldstændig samtidighed, og denne opfattelse bør formentlig fastholdes. Den kan ikke være fra Valdemars senere kongetid, thi det varede ikke længe, før det forbund mellem hans og Knuds partier, der skaffede ham sejren på Gråhede, opløstes og gav plads for gensidig misnøje og mistanke; man havde ventet en strængere straf

over Knuds mordere end Valdemar fandt det klogt at anvende, og det varede ikke længe, for Knuds misfornøjede frænder fandt villigt tilhæng i Jylland mod den af skæbnen begunstigede konge. Ej heller kan visen efter hele sin karakter tænkes at være fra en endnu senere tid: thi hvilken interesse skulde man da have af at besynge en sådan begivenhed, hvorfor skulde man i hele opfattelsen stille sig på Knuds, den forlængst glemtes, standpunkt, og hvorledes skulde man falde på det omkvæd, der kun kunde have mening, når kampen for den „vejede Knud" var visens hovedtanke? Men dertil kommer endnu enkeltheder, som lige så bestemt peger på samtiden. Allerede det, at Sunes opdagelse af de sammensvornes våben, der dog ingen indflydelse fik på handlingen og derfor ikke omtales af nogen skriftlig kilde, kommer ind i fortællingen uden at få videre betydning, lader formode, at selve den historiske fortælling her er fremgået af umiddelbart kendskab; men det samme er i endnu højere grad tilfældet med det vers:

Esberns mag var hans fuldtro mand,
han førte her Voldemar til Judland;

thi ikke blot er det urimeligt at antage, at digteren skulde nævne Esberns svoger, medens de skriftlige kilder har Esbern selv, dersom det ikke var, fordi han vidste det bedre end disse, der jo skrev af en senere tids bevidsthed om Esberns fortjenester i en lang række år, medens svogeren Peder ikke kendes af den senere historie; men det er formentlig et lige så slående bevis for udtrykkets ælde, at denne mand kaldes Esberns og ikke Absalons svoger. Absalon var jo nemlig både den ældste af brødrene og den uden sammenligning navnkundigste, efterat han var bleven biskop, medens derimod Esbern spillede en fremtrædende rolle ved begivenhederne i Jylland, hvor hans kvikke færd vistnok netop dengang skaffede ham tilnavnet Snare.

Efter alt dette kan vi neppe tvivle om, at vi jo i denne vise har bevaret, idetmindste i alt væsenligt, den, som blev

sungen for Valdemars stridsmænd før slaget på Gradehede. Saxe fortæller, at „en sanger red frem i hæren og opflammede Valdemars mænd ved at ægge dem til hævn med den berømte vise om kong Svens forræderi“: men der er i den foreliggende sang intet uden slutningen, som kunde støde an imod den tanke, at den er bleven foredragen på selve kampdagen, medens adskillige enkeltheder, såvel som hele anlæget og omkvædet, som vi har set netop tyder på en affattelse i samtiden og en anvendelse som den her forudsatte. Derimod er det vistnok en misforståelse enten af Saxe eller hans fortolkere, at sangeren skulde have digtet den netop den sidste morgen før slaget. Det forholdt sig vistnok snarere således, at kvadet var lagt en stund før og bestemt til at opægge Jyderne på „thing og stævne“, thi også denne efterretning må vi takke sangen for, at Valdemar ikke blot tradte frem på landsthinget med sit sår og sin klage, men også fór omkring i landet for overalt ved sin nærværelse at ægge almuen til hævn, ligesom Skjalm Hvides sønner var dragne omkring fra thing til thing på Sælland for at opægge alle til hævn over Knud Lavards mord. Og her blev da vistnok denne sang til; her var det på sit sted at dvæle ved erindringen om Knud, at forarges og opildnes ved tanken om, at hans skønne søster skulde være givet hans morder, og her endelig måtte den opfordring være på sit rette sted: „I drage eders forgyldte sporer over de veje!“ et udtryk, der for hin tids talebrug måtte lyde som vort: „og derfor vil jeg slås som tapper landsoldat“. Det var altså en sang, der blev lært trindt omkring, der bar fortællingen fra by til by og opluede hævnfølelsen mod den falske kong Sven og hans hjælpere; med rette kalder Saxe den derfor „den berømte sang“, som hver mand endnu mindedes i hans dage, skønt begivenheden alt lå denne så fjernt og neppe mere blev forstået i sit fulde omfang. Men forholder dette sig således, da må vi vel antage, at visens slutning, som vi nu har den, er senere tilføjet, og selve dens beskaffenhed tyder jo på det samme. Det første af de tre vers er uden sammen-

hæng med det foregående, men synes snarest at slutte sig til vers 22; men det er tillige så mat i sine udtryk, at det slet ikke tåler nogen sammenligning med hovedfortællingen, der vel heller ikke udmærker sig ved høj poetisk flugt, men dog skildrer begivenhederne i kraftige korte træk. De sidste to vers vilde ganske vist kunne tænkes oprindelig at have hørt til en vise som denne, men de er dog så kortfattede, at man vanskeligt kan tro, at digteren, dersom han fra først af havde havt hele emnet for sig, vilde have fordelt fremstillingen så ulige. Derimod lå det nær for en senere tid at tilføje denne afsluttende fortælling, måske med udeladelse af den oprindelige slutning om udbuddet, da dog det oprindelige synspunkt måtte tabes og da overleveringen jo ikke kender til den rent historiske interesse.

Under forudsætning af, at denne fortolkning er den rette, har vi da i denne sang en af de mærkeligste levninger af vor middelalders digtning, en virkelig „*historisk* folkevise“, ikke blot en „folkevise om historiske personer“, et kvad, der selv spillede en vigtig rolle i udviklingen af en af de mest følgerige kriser i vor udvikling. Og denne omstændighed kaster lys til mange sider og giver et ypperligt bidrag til forståelsen af folkesangens karakter og oprindelse i det hele. Vi ser her stadfæstet hvad sagaerne fortæller, at de kvad, som mindedes fra slægt til slægt, havde deres ophav fra bestemte historiske tidspunkter og såre ofte selv var led i den historiske handling. Viserne var politiske taler, deres fremstilling af begivenhederne farvet af partiinteressen, de var lyriske udgydelser i episk form, de var „øjeblikkets børn“. Dette er én række af folkesange, det er ikke den ypperste, men den er lige så mærkelig som den anden, den fuldendte kunstdigtning, der tildanner emnet efter sine egne love uden at bindes af øjeblikkets stemning og øjemed til at være bærer for evige ideer. Således har vi i visen om Erik Glippings mord to partifremstillinger, fra kongens og fra de fredløses stade, og dertil en stor episk fortælling, hvis tanke var at fremstille alt dette

under ét og at samle alle de poetiske træk til ét billed. Endvidere så vi noget lignende i viserne om kong Valdemars dronninger; thi også her får man af de mindre det indtryk, at de er fremgåede af øjeblikkets kærlighed og had, medens den større er en stille og stemningsrig skildring af en forbigangen afrundet tildragelse. Men ingensteds træffer vi i middelalderens digtning noget, der i den grad bærer præg af at være „lejlighedsvise" og hvis betydning tillige er omtalt af en samtidig historieskriver, som i denne om „herre Knud lilles" drab og opråbet til hævn over hans skændige mord.

III. To viser fra Valdemar Sejrs tid.

Foruden viserne om kongens tvende dronninger har vi endnu bevaret to andre om politiske begivenheder i hans tid, nemlig kampen i Vestergøtland og fangenskabet i Meklenborg. Der er et vist slægtskab mellem disse to sange, som gør at vi nærmest må tænke os dem opståede ved samme tid, man kunde fristes til at sige: sungne af samme skjald. Der er det samme blik på begivenhederne: de ses i store omrids og eventyrlig forstørrelse, som vi kender det fra oldtidens sagn; der er samme rige stemning, som vi ellers så sjældent ser den udtrykt i ord fra hin tid: i det ene tilfælde klagen over det store mandefald og al den sorg, det bringer over de efterladte, i det andet glæden og den umådelige jubel over kongens tilbagekomst: der er endelig en lighed i tonefald, som man lettest får et umiddelbart indtryk af ved at læse eller høre dem sammen og i modsætning til andre. Tager vi f. ex. visen om Roskilde-Knuds mord, da vil forskellen være iøjnefaldende; skønt dens emne så vel egner sig til lyrisk behandling, så hører vi dog kun gennem omkvædet sangerens lidenskabelige bevægelse, idet han opildner til hævn, fortællingen må virke ved sig selv og fremkalde den tilsigtede stemning. Ligeså med viserne om dronning Dagmar: de ligefremme udtalelser om den fred og lykke, som fulgte hende overalt, hidrører ikke

fra folkevisen, men er en smuk tilsætning af Vedel[1]; det er gennem hendes færd og hendes bønner, vi lærer den elskelige karakter at kende.

Her derimod kommer digterens stemning og tanker til umiddelbar udtalelse: idet Sverker farer over Sundet, stirrer han ned i dets bølger og ønsker sig døden fremfor nederlaget, døden, ikke på valpladsen, men i havets skød, uden hæder og eftermæle, tavs og uden klage; idet kong Valdemar ser sine længslers mål for øje, „det hellige hav", der skal bære ham hjem til Danmark, rinder hans øjne i tåre, og han skuer ud fra fremmerstavn for at opdage de lave kyster, som han har lært at elske dobbelt i det tyske fangetårn. Og den kommer ikke mindre frem i de stærke billeder og fortællingens hele anlæg; vi vil tage hver vise for sig med sin historiske baggrund for at se det stadfæstet.

Kong Sverker den unge var opdragen i Danmark hos sine mødrenefrænder: hans fader Karl Sverkersøn var bleven dræbt som konge få år efter at han havde ægtet Kristine, Stig Hvides datter med kong Valdemars søster Margrete, og drengen opfostredes nu af sin moders slægt. Medens derpå hans søskendebørn Knud og Valdemar Sejr styrede Danmark, besteg han selv uden sværdslag den svenske trone (1196), men en halv snes år efter blev han igen fordreven efter at have overvundet og fældet sin formands tre sønner, som havde gjort oprør mod ham. Han vendte nu tilbage til Danmark, men gjorde få år efter et forsøg på at tilbagevinde sit rige, kraftig understøttet af kong Valdemar og sine mægtige måge; han havde nemlig været gift med Bengta, en datter af Ebbe Sunesøn, Skjalm Hvides sønnesøn, og denne tilligemed sine brødre Lars, Jakob og biskop Peder førte hæren fra Skåne ind i Vestergøtland, hvor det kom til et stort slag ved Lena (1208). Sverker op-

[1] Hun kom uden tynge, hun kom med fred,
hun kom goden bonde til lise,
havde Danmark altid sådanne blomster,
man skulde dem ære og prise.

nåede dog ikke sin hensigt og to år efter mistede han endog livet ved et nyt forsøg på at vinde sin tabte ret tilbage. Slaget ved Lena regnedes for et af de blodigste, Nordens historie havde at opvise, Ebbe og Lars Sunesønner var blandt de faldne, selve den enøjede Odin sagdes at have været med for at fylke valen til sin hal.

Visen bryder sig ikke om den politiske side ved kampen, dens grundtanke er udtrykt i omkvædet: „thi føre de riddere deres skjolde, det græder så mangen“; man får indtrykket af, at den er forfattet ved efterretningen om mandefaldet og ved synet af den sorg, det bragte ind i de højbårne slægter. Indledningen er kort og holdt i stor almindelighed; Sverker beder „kongen“ om hjælp mod sin „broder“ i Sverig og han får af de bedste orlogsmænd (stridsmænd), både Sællandsfarer og Jyder. Derpå begynder den egenlige handling, der føres forbi os i tre afsnit, hvorpå klagen over de faldne slutter sangen.

Først skildres overfarten over Sundet: „det var en signet søndag — messen var god at høre —“; man fristes til at tro, at vi her har et umiddelbart overleveret historisk træk: thi slaget ved Lena stod på en torsdag og det ved Gestilren, hvor Sverker fandt sin død, på en lørdag, så det kan ikke være nogen umiddelbar overførelse af slagdagene på overfartsdagen, og hvorfor skulde digteren henlægge begivenheden til en bestemt dag, når ellers intet var ham bekendt derom? Iøvrigt står den korte, men plastiske betegnelse af søndagen ved siden af lignende i andre viser, som f. ex.: „og det var sent en sommerkvæld — de svende red heste til bække“ o. lign. Sverker synker hen i vemodige tanker ved at gøre dette sidste skridt, det kommende nederlag kaster alt sin skygge over begyndelsen. Selve slaget skildres i få træk; de kom op i land efter at have kastet anker, de drog i deres brynjer og red frem fra begge sider, fader mod søn, Svenske mod Svenske. Kampens glæde glimter kun frem i den korte skildring af de danske riddere, der slår Vestergøterne „som bonderne meje korn“; strax derpå omtales også deres eget store tab, af den

hele hær undkom kun få, eller som viserne plejer at udtrykke sig: af 18000 mand kom kun 18 (3 og 3 gange 5) tilbage.

Ejendommelig er klagen over de faldne: mellem bjerge og dale, over den ensomme slette gjalder rovfuglen af glæde, thi der er fuldt op af ådsler og lig; men trindt omkring i landene græder enker og børn og den forladte fæstemø over de savnede. Der kom end intet bud fra valpladsen for at melde om de elskedes sidste øjeblikke eller fortælle om deres heltegerninger, for at bringe en hilsen eller en amindelse: hestene med deres blodige sider og tomme saddel var det eneste bud hustruen fik, da hun stod og ventede i højenloft og lyttede efter hovslagene: „thi føre de riddere deres skjolde, det græder så mangen“. —

Da kong Valdemar i begyndelsen af Maj måned 1223 blev bortført som fange fra Lyø, var han en såre mægtig mand; til Danmark, sine fædres rige, og de tidligere erobringer Ryø og Pommern havde han lagt „Nordalbingien“, d. e. grevskaberne Holsten og Stormarn tilligemed Ditmarsken og Lauenborg, endvidere Meklenborg og Estland ved den finske bugt. Alt dette gik nu tabt, Tyskerne i Livland gjorde parti med dem i Holsten og Meklenborg og fravristede ham frugterne af sine mange sejre både her og hist, en pavelig legat tilegnede sig borgen Reval og de sidste danske hærmænd vendte hjem uden at være istand til at hævde deres forrådte konges ejendom. De forsøg, der gjordes på at udfri ham af sit fængsel, var længe forgæves, den tapre grev Albert måtte dele hans fangenskab, hverken pave eller kejser kunde formå grev Henrik til at slippe sit bytte; endelig udløstes han godt halvtredje år efter sin tilfangetagelse og vendte tilbage til sit rige til julen 1225. Løsesummen var bestemt til 45000 mark sølv, dronningens klenodier, vurderede til 3000 mark, 100 heste og klædning til 100 ryttere, hver 10 alen flandersk klæde og et stykke pelsværk[1]. Da hestene, af hvilke de 50 skulde være

[1] Lejlighedsvis kan her bemærkes, at de historiske forfattere har misforstået forligets ordlyd, idet de giver den mest forskellige fortolkning af dette pelsværk; der

gangere og de 50 tjenesteheste, beregnedes henholdsvis til 10 og 5 mark, svarede hele summen altså omtrent til et antal af 5000 gangere eller dobbelt så mange arbejdsheste.

Kong Valdemars tilfangetagelse blev meget forskellig bedømt, som det jo sker med enhver politisk begivenhed af så indgribende betydning; fra dansk side ansås den for det største niddingsværk, fra tysk for en heltegerning af første rang, hvorved det store romerske rige befriedes fra sin undertrykker. Den foreliggende vise ser ikke sagen fra dette standpunkt; ligesom den nys omtalte holder sig fjernt fra enhver udtalelse om hvem der havde ret eller uret, holder den sig til den rent menneskelige side, den hjertelige opfattelse af tilskikkelsen, som den traf det danske folk og dets elskede konge, og ligesom hin udbrød i klager over tabet, således genlyder denne af glæde over tilbagekomsten.

I hele sin fremstilling af den historiske begivenhed er digteren aldeles vilkårlig, han overdriver efter en storslået målestok, der for os giver visen præg af at være opstået længe efter begivenheden, da denne var blandet sammen med andre eventyrlige sagn. Når der således siges, at kongen herskede over syv riger, de tre nordiske, England og Skotland, Valland og landet nord for Elbe, og når der fortælles, at han sad i fangetårn på niende år, så synes jo en samtidig digter ikke at have kunnet fremsætte noget sådant. Men hvorledes kan en lyrisk skjald som Kingo den ene gang efter den anden tale om de „salte tårebække", som han græder, og i det hele bruge billeder og udtryk for sine følelser, som går så langt ud over det virkelige og naturlige? Hver tid har i den henseende sin egen smag, og middelalderen holdt af i den fortællende digtning at bruge udtryk, der for en prosaisk be-

står: indumenta 100 militum, sc. cuilibet 10 ulne de scarlatto Fl. et duo timmer et dimid. de pellibus variis, „hundrede ridderdragter, nemlig hver 10 alen klæde og 2½ timmer af forskelligt pelsværk"; men 2½ timmer er netop 100 skind og vi har da valget mellem et og hundrede skind til hver dragt (sml. Hammerich, D. under Vald., I 156; Usinger, Deutsch-dän. Gesch., s. 344. 347 f). — [Senere Tilføjelse:] Det er 100 hver, ialt 10000 (sml. Vidgaut, der gav Knud Lavard 8000 skind)

tragtning er usande, men for hin tids tilhørere har været uadskillelige fra al poesi. Således har jo f. ex. skibet bestandig silkesejl, borgen gyldne fløje, porten guldnagler, rytteren gyldne sporer, helten er ung, jomfruen den dejligste under solen; hvert slag varer sine tre dage, hver hær har mindst 18000 mand, hver flok består af syv og syvsindstyve. Når altså en historisk vise bruger den slags overdrivelser, da er det intet bevis på, at digteren har stået begivenheden fjern; rent prosaisk taget har han hverken selv troet på disse tal og udtryk eller ventet eller ønsket at nogen anden skulde tro på dem, lige så lidt som f. ex. en nyere digter har villet vildlede nogen med hensyn til Frederiksborg ved at omtale dets „hundrede tårne", der „ragede mod sky".

Hele visen om fangenskabet tyder tvertimod på, at den er fra samtiden, et udtryk for kongens og folkets glæde over tilbagekomsten, og vi kan tilføje, at den efter al sandsynlighed er udsprungen fra de kredse i samfundet, som stod kongen nær og for hvem sagen ved siden af den offenlige interesse tillige havde en umiddelbar personlig side, så de endog kunde glemme hin over denne.

Digteren skildrer først kongens magt og vælde, han ejede syv riger ligesom oldtidens sagnkonger Frode Fredegod og Harald Hildetand, Regnar Lodbrog og Knud den store; ligheden kaster et lys tilbage over sagnene: Saxe og Sven Ågesøn havde uden al tvivl deres kundskab til forfædrenes herlighed af lignende viser fra fortiden. Valdemar sad på niende år i sit fængsel, før han begyndte at længes ud derfra; det vilde være for pinligt at skulle tænke sig så mange års længsel uden udløsning; vel var fangenskabet langt, mener digteren, men følelsen af det var neppe vågnet, før der rådtes bod derpå. Digteren har derfor heller ikke brug for de forskellige forsøg på at få kongen befriet eller udløst, ej heller for den unge kong Valdemar, som delte sin faders fangenskab, han samler al interesse på den gamle konges længsel og udfrielse. Sønnerne i hjemmet fik brev om at løse ham hjem og de

drog omkring til thinge og stævne for at samle det „hvide sølv“, det „røde guld“. Dette er selvfølgelig ikke blot en poetisk talemåde, men en historisk sandhed, når undtages at sønnerne var børn og altså kun kunde fremstilles pa thinge for at vække folkets medfølelse uden selv at tage sig af deres faders sag. Men for at skaffe pengene til veje måtte der foretages en stor udskrivning over riget, dels som frivillig skat eller „vennegave“, dels vel også som lån mod senere tilbagebetaling. At det ved slige lejligheder for en stor del var kvinderne, som måtte ud med deres smykker, lå i sagens natur, thi landet ejede ikke nogen større masse af ædle metaller i præget mønt og løsesummen udbetaltes selvfølgelig efter vægt. Ligesom der derfor udtrykkelig nævnes dronningens smykker („alt det guld, som hørte til dronningens skrud, undtagen kronen og de smykker, som hun før sin død gav i sjælegift til klostre og andre kirker“), således måtte også landets andre højbårne fruer og jomfruer give hver af sin skat, forat summen kunde bringes til veje, og visen takker da med føje disse kvinder, som var kongen tro og hulde og ofrede deres guld uden indsigelse. Det samme fortælles fra Sven Tjugeskægs tid, da han sad i fangenskab i Jomsborg og måtte love sin egen vægt i sølv og guld: så afholdt var han af sit folk, at kvinderne gav deres smykker for at købe ham tilbage.

Med hensyn til løsesummen bruger digteren mærkeligt nok ingen for stærke farver; 7000 mark guld svarede temmelig nøje til 50000 mark sølv, da guldets værdi i Valdemars tid kun sattes til det ottedobbelte af sølvets, og det træk er bevaret, at der fulgte heste med; virkeligheden kunde her omtrent måle sig med den dristigste fantasi.

Gamle kong Valdemars tilbagerejse til Danmark er skildret af digteren med simple, men gribende træk. Skibet lægger ud fra den kyst, som engang adlød hans bud, men nu har båret hans tunge fængsel, han træder hen i fremmerstavn, hvor

ingen kan være vidne til hans indre bevægelse. han ser ud over søen mod Danmark. Det er den konge som i farefulde tider knyttede sejren til de danske faner, det er ham som sad ved Dagmars dødsleje og red ved Bengerds side, det er ham som fik korsbanneret i kampen mod Esterne, han er knyttet til dette folk, som få har været det, og nu kommer han tilbage, udløst for dets sølv og guld; aldrig har det købt noget så dyrt som denne sin konge. Det var vel en tvivlsom handel: thi vilde hans kraft ikke være brudt i fængslet og vilde ikke mørke hævntanker have taget rum i hans sjæl, så han kom for at kræve nye ofre? — eller vilde tilbagekomstens lykke være nok til at udslette åringers „elænde", og kunde dette blik ud over den fribårne sø bringe ham til at glemme de tunge længselstimer i tårnet? Omkvædet synes at have grebet dette moment: „I ride ej!" — en bøn fra folket om ikke at friste lykken oftere, men være nøjet med det skønne rige, der nu atter hilser ham som konge. — Alt dette lå nu i Guds hånd: men som han stod dér i fremmerstavnen, medens de lagde til land i Danmark, gik der et glædesudbrud hen over det hele folk: thi også det havde oplevet tunge dage i skilsmissens tid: digteren véd ikke at sammenligne det med noget ringere end den morgen, der så livet sejre over døden, den stund, da klippegraven revnede og englene udbrød: han er opstanden!

IV. De fredløse.

I Sv. Grundtvigs store samling af danske folkeviser fra middelalderen er ikke færre end 8 forskellige sange henførte til de fredløse kongemordere og deres tilhæng (nr. 145—52). Af disse må dog de tre udskilles af denne forbindelse, om end af forskellige grunde. Indtagelsen af Riberhus, der tidligere har været henført til Erik Menveds barndom, vil blive nærmere omtalt i det følgende stykke, det historiske tilknytnings-

punkt ligger her i alle tilfælde på et andet sted. „Røverne for norden skov“ er en almindelig røvervise; at der i den nævnes en drost, som kaldes Peder, er ikke nok til at tidfæste den; thi alene blandt de bekendte droster var der en 5—6 af dette navn. Hvad endelig visen om marsk Stigs døtre angår, da har udgiveren selv fremført så vægtige beviser mod dens historiske værd, at det vil være overflødigt at gå nærmere ind på den: det er en sang om et par forladte pigebørn, der gar fra sted til sted og fra rige til rige, indtil de finder døden eller et godt gifte. — Tilbage bliver da 5 sange, hvis forhold til historien ikke kan miskendes og som her under ét skal gøres til genstand for en kort overvejelse.

Den første af dem har til emne et møde på heden; de var syv og syvsindstyve (147), alle var de dømte fredløse og skulde efter loven[1] „lede sig skov og mose“. Denne dom fældedes som bekendt på danehoffet i Nyborg, den første pinse efter kongemordet, den traf ialt ni mænd af kongens hird, men hver af dem havde selvfølgelig atter sine fæller og svende. Mødet på heden er et stort billed, men digteren har ikke gjort meget for at udmale det; han overlader det til vor egen fantasi, tildels måske også til sangtonen at give det en større fylde. Enhver kan da tænke sig denne scene efter sin egen tilbøjelighed; hvordan han end forestiller sig den, vil den gøre et mægtigt indtryk, når kun den opfattes levende og klart. — De mødes en morgenstund, hestene vrinsker, duggen blinker i lyngtoppene, lærkerne slår: langvejs fra hører man deres latter og høje råb, den ene flok hilser den anden, indtil de alle er samlede. Det lyder som spot i deres mund, når de spørger: „hvad råd skal vi nu tage til? Kongen er vorden os vred!“ og de enes snart om at tage den lod, der er tildelt dem: verden tilhører de kække, overalt vil de finde eventyr og venner, som højt vil prise deres dristige dåd, at de slog deres konge ihjel, heller end at tale hans overmod. Men marsken

[1] Vald. sæll. lov 3, 13.

taler et alvorsord til dem: han vil ikke forlade land og rige for en drengs trusler, han vil trodse og de skal alle trodse med ham; hans ord vinder deres lette tanker og de beslutter at stå fast og brast med ham. — Eller de mødes en aften, medens solen sættes, kirkeklokkerne kimer, hedekærene ligger som store lyse spejl; hestene går tungt gennem sandet, rytterne er tavse, hver følger sine tanker og alle er de nedstemte, grebne af hjemmets skønhed og fred. Det ligger tungt over dem, idet de træffer sammen; de venter i tavshed, indtil alle er samlede, og de venter end, som om der kunde ventes flere. Hvad råd skal de finde på? Der er intet at gøre, en stærk hånd er over dem og de må tage hvad der bydes dem. Da træder marsken frem med sin trodsige vilje: er dette land så skønt og er hjemmet tungt at forlade, da lad os sige nej! vi vil ikke opgive det! — Eller de mødes en nat, medens vinden går skarpt over heden; mellem lyngbakkerne tænder de bål, én efter én kommer tilstede, hver fra sin side, de sneg sig gennem skov og krat, forfulgte om dagen, usikre om natten mellem ulv og los, alles hånd er imod dem, — hvad kan de udrette i fællesskab? Natten har lagt sig over hele deres liv; hvorfor påbyrdede de sig denne blodskyld, hvad havde kongen gjort dem, som krævede denne opgørelse i Finnerup, og hvad gav dem ret til at berøve fædrelandet sin høvding og folket sin fred? Hvor de end går og står, vil det lyde for deres øren, hvad der blev udråbt på danehoffet, da freden blev „hugget dem fra“ for natligt mord og for svig mod deres svorne herre og konge. Stig Andersen alene skammer dem ud: kong Erik faldt på sine gerninger og hver den, som har dømt hans drabsmænd, skal dele hans skæbne; er *de* blevne fredløse i Nyborg, så skal hele det danske folk dømmes fredløst her på heden, og som de her har optændt et bål, hvor de holder thing i natten, således skal ilden holdes vedlige over hele riget i borg og kåd, indtil dommen gøres udømt og de kaldes tilbage til deres hjem og gods! — Eller de mødes en dag, lige langt fra morgen og aften, en broget flok af gamle og

unge, skæmt og alvor lyder mellem hinanden, nogle vil gå og andre blive, nogle længes efter det fribårne hav og fjerne lande, andre føler alt hjemveen og de kvalfulde timer blandt fremmede og den bitre død, som venter dem i galgen, dersom de atter træffes i deres fædreland. Og marsk Stig, der er den eneste, som har gjort sig det rigtig klart, hvorledes de er stedte og hvad han vil, samler dem ved sin kloge tale og mandige beslutning, så de drager tilbage som en sluttet trop, for hvis angreb hele Danmark snart skal skælve. —

Da klagen mod de ni fremsattes på danehoffet, søgte de at godtgøre, at ingen af dem havde været stedet så nær hin Cæcilienat, at de havde kunnet deltage i mordet; kun kongens kæmrér Rane Jonsøn var tilstede, men han havde værget sin herre det bedste han formåede; de tilnævnte dommere underkendte disse vidnesbyrd og svor dem alle sandskyldige i kong Eriks død.

Rane Jonsøn blev fredløs med de andre; hans rige jordegods blev inddraget under kronen og han selv gik til Norge for atter at vende tilbage til sit fædreland en del år efter; han blev eftersøgt og funden i en gård i Roskilde, hvor han havde holdt sig skjult, og henrettet udenfor byen. Næst den djærve marsk havde ingen i den grad vakt alles interesse som Rane; det tvetydige i hans forhold i Finnerup og den stærke modsigelse mellem de forskellige vidnesbyrd derom æggede enhver til at tage parti for eller imod ham, og dertil kom, at han tilhørte en af landets fornemste ætter, Skjalm Hvides mægtige stamme. Hvilken del han i virkeligheden har haft i mordet, er det nu selvfølgelig umuligt at afgøre; det er dog ikke usandsynligt, at hans brøde væsenlig har bestået deri, at han lod sin herre i stikken og slap usåret fra overfaldet, medens kongens lig var bedækket med sår; alene dette var uden al tvivl grund nok for en domstol af hirdmænd til at sigte og dømme en kongens mand for „drottensvig“, forræderi mod sin husbonde. Viserne går dog videre og beskylder ham for at have været skyld i, at kongen den nat opholdt sig i

Finnerup lade: det var ham, der under de givne forhold som kæmrér forestod hoffets „rede“ (økonomi).

Der er opbevaret to viser om Rane Jonson, den ene fortæller om hans giftermål, den anden om hans død: de foreligger begge, ligesom de fleste andre, i forskellige bearbejdelser, deriblandt en længere og flere indbyrdes beslægtede korte. Det vil dog snart ved en nærmere betragtning vise sig, at den vidtløftigere form er af langt senere oprindelse, den er opstået af den kortere ved en række indskud, tildels af meget ringe værd. Når der således, efterat det er sagt, at rygtet om Ranes tilfangetagelse går så vide om land, tages fat på en udtværet fortælling om, hvorledes det var gået til (hvorved scenen henlægges til Randers og fortsættes på det efter reformationen oprettede Dronningborg slot), så er det indlysende nok, at dette ikke kan have været visens oprindelige form, og de fleste andre indskud lider af lignende mangler, ligesom de er prægede af en følsomhed, der er aldeles fremmed for de ældre folkesange. Derimod har den længere form det fortrin at have bevaret det oprindelige versemål renere og vi kan derfor rette flere enkeltheder som også supplere enkelte udeladelser efter den[1].

Tager vi nu viserne som de derved fremtræder i en naturligere form, så møder vi i dem to af de mest lette og livlige fremstillinger i hele rækken af historiske sange. I den første fortælles om Ranes ejendommelige frieri. Han beder sadle sin hest for at ride til „margrevens“ gård, han er engang, før fredløsedommen overgik ham, bleven trolovet med hans datter. Margreven får ikke svaret på hans frieri, før hustruen tager ordet fra ham og afviser enhver tanke i så

[1] Versemålet er tildels forstyrret i opskrifterne af den kortere form, idet de fleste vers har 5—6 i stedet for 4 linjer. Men dette ligger dels, som S. Gr. har påvist, i det ejendommelige omkvæd, dels deri at de samme to linjer flere steder har dannet slutningen af ét og begyndelsen af det følgende vers. Et enkelt sted er en rent prosaisk bemærkning ved afskrivningen bleven misforstået og lavet om til en verslinje (B v. 2: „og så til junker bolde“: Rane har nemlig først talt til svendene og vender sig nu til junkeren).

henseende: han har ingen fæstemø her, siden han er udlagt fra landet. Rane svarer med en trusel: er han udlagt, så har han heller ingen yderligere hensyn at tage, han vil brænde og skænde overalt hvor han kommer frem i deres land. Nu tager margreven ordet; det er en meget karakteristisk modsætning, der kommer frem i de to ægtefolks svar, *hun* tænker som hun gør, „fordi hun haver sin datter kær“, *han* derimod tænker nok så meget på sit gods og sine bønder og lader datteren være datter. Således kom da Rane til sin brud; men han véd nok hvad der sømmer sig en fredløs mand, han kan ikke blive for at drikke bryllup i forældrenes hus, „imeden han er udlagt fra venner og frænder“. Først efterat de er komne ud i skov og mark, hvor ingen færdes ved nattetide af frygt for de fredløse, først dér reder de deres brudeseng på det nyslagne græs. Det er som om digteren frygtede for, at han endnu ikke skulde have betegnet deres „udlægd“ tilstrækkeligt: thi han tilføjer en samtale mellem brudeparret, der lægger den endnu nærmere. Bruden beklagede sig over hans færd og mente, at det vilde været anderledes, om de havde ladet kong Erik leve. Men Rane svarer hende med et slag på kinden: han har ikke voldet kongens død! selv om de er ene, skal hun vogte sine ord, thi „skoven har øren og marken øjne“; skulde nogen høre, at de stod i forbindelse med kongemordet, ligegyldigt hvordan, så vil de tilvisse komme til at undgælde det! — Man kan ikke let tænke sig noget mere rask og let udtryk for den fredløses eventyrlige liv end dette lille billed af Ranes giftermål. Med rette er hovedomkvædet valgt herefter: „imeden jeg er udlagt både fra venner og frænder“, thi det indeholder forklaringen til den hele handling; men ikke mindre betegnende er det andet: „det er mig ofte førre sagt“; thi det forklarer den lette spøgende tone, der fremgår af ridderens gode humør; hvad der er sket med ham er en uundgåelig skæbnes bud, det blev spået ham for længe siden, at han skulde miste sin fred, og hvad kan det hjælpe at ville sætte sig op imod tilskikkelsen? Nu gælder det

om at få det bedste ud af det, og hvorfor skulde han da ikke indkræve gammel gæld med det eftertryk, som fredløs mand kan lægge i sine andragender? Der er ingen hensyn at tage, ingen former at fyldestgøre, selv visen giver følgerigtigt afkald på sit sædvanlige apparat af omsvøb og god-tid. Brudefærden selv er jo ejendommelig nok: han forsvinder med sin fæstemø, de, der så ham tage hende op på sin hest, får være vidner på, at hun er lovlig fæstet: *han* bruger ingen præster og ingen gæster til at vie dem sammen, han er kun betænkt på at lære hende den vanskelige kunst for alle kvinder: at tie. Hvorfor skulde de også begynde deres ægteskab med at drøfte dette kedelige emne om kongemordet med hverandre? Han har jo afgivet den forsikring, at han ikke voldte kongens død, og dog er han udlagt fra riget: nu gælder det om at tie og at tænke på nutiden, de er udsatte overalt, de har fjender i alle!

Visen om Ranes død er selvfølgelig affattet i en anden tone, den er ikke blot alvorlig, men også gennemtrængt af medfølelse, således som den jo kommer frem overalt, hvor en fjende er afvæbnet og magtesløs og føres sin sikre død imøde: da kommer tanken op om det gode, der er nedlagt selv i den mest forvildede, og om det, der drev ildgerningsmanden til sin dåd. Rane er tagen tilfange! det lyder ud over alle lande, han har vovet sig fra Hjelm og nu er han gjort uskadelig. Med megen virkning fører digteren os fra denne indledning, der viser os begivenhedens betydning i det store, med et spring ind i Ranes fængsel: det er kongens broder, junker Kristoffer, hvis folk fangede ham, som nu opsøger ham.

Ranes svar på Kristoffers skadefro hilsen er ikke uden virkning: han minder ham om sin barndom, da han som kammersvend bar ham på sine arme, nu er han 18 år og en dristig ungersvend, men han bør ikke glemme den tid, „der han så lidet formåede" og da Rane var den gæveste svend i kongens gård. Kristoffer svarer med ringeagt: han var dog kun en tjener og han har forrådt sin herres liv: hvad godt han kan have gjort imod barnet, det er bleven betalt. — men

det står endnu tilbage at betale det forræderi, han øvede ved sin „falske rede“ (som redesvend). Rane er en god regnemester; han ser strax, at overfor denne kolde slutningsrække nytter det ikke at bede sig fritaget for videre tiltale, han vil da hellere tage det parti at byde på betalingen: Kristoffer kan jo lemlæste ham og da sende ham hjem, ude af stand til at foretage sig noget til rigets skade, — han vil dog være sin hustru og sine børn kærkommen! Men heller ikke dette lader Kristoffer sig bestikke af, han vil have liv for liv. Så føres da synderen udenfor byen til galgen, der er ingen frelse mere og medlidenheden finder sit udtryk i kvindernes klagemål. Ranes sidste ord er ikke uden værdighed og vel skikkede til at forsone tilhørerne med hans tvetydige og trodsige liv. Han beder Gud bevare hver svend for denne ublide skæbne og han beder alle de tilstedeværende om at anrabe Gud om barmhjertighed for hans arme sjæl; til begge ønsker føjer han det tungsindige omkvæd: „jeg skal mig iaften bort den mørke sti og lange“ (lede). Og endelig ønsker han at finde en „fuldtro ven“ blandt de forsamlede, som kunde bære et budskab fra ham, det sidste her i verden, til hans hustru på Hjelm. Det synes at have været en kærlighedsgerning i hin fjerne tid således at tage sig af synderens sidste ønske og bringe hans sidste hilsen til venner og frænder, som lidet aner hvad der er bleven af ham.

Hvad omkvædet angår, da er denne vise noget afvigende fra det sædvanlige; de første vers har det regelmæssigt: „nu haver du Rane levet den tid, som dig er spået for langen“, altså den samme tanke som alt kom frem i friervisen, at nemlig alt dette var bestemt og spået ham fra ungdommen af. Men i de sidste vers træder en anden tale istedenfor, det er et udtryk for Ranes tunge stemning, idet han vandrer til galgen, han tænker på den vej, der skal føre ham videre, når alt er forbi. Og da han så står under den høje hest, som skal føre ham afsted herfra, og tænker tilbage på sit hjem, så træder ønsket om Guds velsignelse over de forladte isteden-

for alle selvkærlige betragtninger: „Krist signe mine børn så små og så min hjertenskære!“ —

Til de danske kongemordere sluttede sig den norske jarl Alf Erlingson, eller som han på grund af sin ringe væxt kaldtes: Mindre-Alf; han var den sidste jarl i Norge, navnet gik senere af brug. Alf var i flere år en af rigets højest betroede mænd, han førte en fribytterkrig mod Hansestæderne, ligesom han jævnlig foruroligede de danske øer; senere blev han „udlagt“ i sit fædreland og fra nu af hærgede han alle Østersøens kyster; ved Flensborg fjord (ved Gråsten) er endnu et farvand og et fiskerleje opnævnte efter ham, her fandt han et tilhold under forfølgelsen. Men allerede tre år efter endte han sit liv foran Helsingborg; han blev fangen og af dronningen dømt til at lægges på stejle.

Om denne mærkelige mand har der været flere viser i ældre tid; af en af dem er der nu kun bevaret det ene vers:

og sønden sejle de tyske mænd
alt både med mel og malt,
men Alver[1] ligger i Øresund,
han tager det fra dennem alt;

tvende andre er derimod bevarede af Vedel i hans mærkelige udgave af folkeviserne, den ene haves desuden i et enkelt håndskrift. Den første af disse handler om Alfs vikingefærd; ene overvinder han ni kåge fra Rostok; de var udsendte for at opsøge ham, siges der, og nu skulde de tvertimod ødelægges af ham. Den lille vise forklarer sig selv, den er et ypperligt modstykke til den om Rane, det er to billeder af den fredløses liv, kampen mod overmagten, den frejdige strid for livet, og det urolige, eventyrlige liv i mark og skov, imellem vilddyr og utallige farer, i tillid til sin ungdom og sin lykke.

På samme måde svarer visen om Alfs henrettelse til den om Ranes, men modsætningen er lige så karakteristisk. Over-

[1] Denne gamle navneform findes endnu i de danske krøniker.

for alvoren i Ranes vise står den skæmtefulde tone i denne, lige fra det øjeblik af vikingen pågribes i klerkedragt til han får sagt det sidste ord til dronningen på Helsingborg. Også her er den historiske ramme vel bevaret, Alfs pågribelse fandt sted fire år før Ranes, da dronning Agnes endnu stod for regimentet, medens kong Erik og hans broder Kristoffer senere træder mere i forgrunden; scenen er historisk rigtig henlagt til Helsingborg ligesom hist til Roskilde. Vi tør vistnok heraf drage den slutning, at også fremstillingen af det passerede i alt væsenligt stemmer med de handlendes karakter og med hvad der virkelig skete; thi viserne er jo så korte og deres emne så simpelt, at man ikke får indtryk af, at digteren har villet lægge noget egenlig nyt ind i det, han har kun kort og slående tegnet billedet af en historisk situation, selvfølgelig med fuld poetisk frihed i det enkelte.

Den norske jarl, der kendes så vel af krøniker og årbøger, er ingensteds fremstillet så livagtig som her. At han var en rask sømand og en snild høvding, det vidste vi, før vi lærte visen om hans kamp med kagene at kende, men det lys, visen om hans sidste dag kaster over ham, er rigt og ejendommeligt. Hvor levende ser vi ikke manden for os, når der siges, at han gik forklædt som præstling under den grønne lind; hans lille skikkelse, der er så behændig i kampen, skjules under den vide dragt, hans høje pande under hætten, hans hvasse blik er sænket, idet han over sig på sine „tider". Uheldigvis skal han møde en ungdomsven, der sad på skolebænken med ham og tilfulde mindes hans mange gavtyvestreger alt som dreng; det nytter ham ikke, at han slæber sig trevent hen ad vejen og siger, at han skal hente vin til sin præst, Bendikt Rimárdson løfter hans hat og ser ham i øjet. Således føres han for dronningen på Helsingborg, han véd med sig selv, at der ingen skånsel er at vente.

Dronningen vilde hovere over sin fjende og, som kvinder plejer at holde af, samler hun alle sine fruer og jomfruer om sig for at „skue den rige fange". Men Alf vil ikke ustraffet

gøres til genstand for de højbårne kvinders nyfigenhed, han har sindsro nok til at modtage sin dødsdom med et smil og vende opmærksomheden bort fra sig selv til den, som vil ydmyge ham. Man var ikke hensynsfuld i sine ytringer i hine tider, skæmten var ofte grov og tankerne kom frem med en uforbeholdenhed, som vi nu vilde fristes til at kalde råhed. Neppe ser dronningen ham, idet han træder ind ad døren, før hun udbryder:

> er det ikke andet for en mand,
> der så store sagn gange fra? —

denne uanselige skikkelse, er det marsk Stigs fælle, den norske viking, der gør Østersøen utryg? Alf blev hende ikke svar skyldig: aldrig vil hun komme til at føde søn som han er mand, endog han synes hende ringe i vækst. Og hvad mere er, dersom hun kun ret vil se på ham, — han er overbevist om, at de snart vilde blive gode venner, om de var ene to! -- Dronningen er slagen, kvindernes blik er vendt fra ham imod hende, hun kan intet svare uden at slå i bordet og udtale hans dom: dermed må den samtale være forbi. Men Alf forfølger sin sejr: ikke stejlede hun sine tidligere venner, Knud fra Sønderborg og Iver fra Holstebro, hvorfor skal han da ende sine dage så ynkeligt? — Hun må rømme valpladsen, der er intet andet for end at lade ham føre bort. Føler hun sig skyldig? Man har forklaret det således, at Alf kun udtalte folkets dom over hende, men det ligger ikke nødvendigt i ordene, det er et træk, som stadig kommer igen, at højtstillede kvinder angribes på deres ære i viserne, men dette er i mange tilfælde mere en drøj skæmt end en alvorlig sigtelse. Her synes det også afgjort at skulle opfattes således: dronningen føler fuldt vel, at han har fået oprejsning for den tort, hun lod overgå ham, og hun ender derfor scenen med en skæmtefuld anerkendelse af hans sejr:

> nok have fruer og stolte møer
> skuet den rige fange!

men i denne anerkendelse ligger der tillige en myndig indsigelse mod anklagens indhold. Da Alf tilbød sig som hendes elsker, fór hun op i vrede, men nu da han sigter hende for at have haft elskere tilforn, vinder hun sin hele fatning tilbage: dette fortjener intet svar; lad ham blive ført bort, disse gode kvinder har været vidne til hans kådhed, de skøtter ikke om mere.

Her afbryder visen; Vedel har givet den en slutning, idet han er gået ud fra, at noget måtte være tabt. Dette er dog vistnok neppe tilfældet; thi hvad skulde digteren endnu have at tilføje? Omkvædet har jo forlængst givet os udgangen på det hele: „derfor klæder Alf både stejle og hjul så højt for Helsingborg“, og hvad kunde helten endnu opleve efter denne scene i højenlofte, som var værd at omtale? Den sande digter er stor ikke blot ved det han skildrer, men også ved det han fortier.

V. To „historiske“ danseviser.

De to gamle folkeviser, som her skal forsøges sammenstillede, står hinanden tilsyneladende fjernt. Emnet er i dem begge, idetmindste synes det så, historisk, men tanken, som ligger til grund for dem, og hele anlæget er vidt forskelligt. Begge er de vanskelige at få rede på, når de tages selvstændig og skal bringes i forhold til historien; forklaringen falder derimod formentlig langt lettere, når man betragter dem i forhold til hinanden indbyrdes og gør sig klart, i hvad øjemed de er lagte, hvorledes de er bleven sungne.

Det forekommer mig at være den eneste rimelige forklaring af hver især, at de er danseviser, sungne til en dans eller rettere en danseleg, således at det historiske kun er en tilfældig ramme uden videre betydning og uden sammenhæng med selve legen. Og ligheden går endnu videre; thi i begge tilfælde er det en slags frierleg, som de så hyppigt forekommer endnu den dag idag i børnenes småvers; i den ene vise vinder

ridderen sin brud ved at forraske borgen, der skulde forsvare hende: i den anden er det den giftesyge kærling, som vinder en ridder og bliver så stor i hu ved tanken om sin fremtid. Vi skal nærmere gennemgå de enkelte træk og søge at hævde denne opfattelse.

Riberhus-visen er vel kendt, både som sangvise og ved den anvendelse, Ingemann har gjort af den i „Erik Menveds barndom". Man har sogt at knytte den til en bestemt begivenhed, og som holdepunkter har man da fremhævet omkvædets „kong Erik den unge" samt de navne, der iøvrigt forekommer i versene. Men dette er sare vanskeligt, for ikke at sige umuligt: thi for det første har vi mange konger af dette navn, og „unge" var de efter visernes opfattelse alle, og hvad de andre navne angår, da tilhører de så forskellige tidsaldre, eller er i den grad hævede over enhver tidsbestemmelse, at man må opgive ethvert forsøg i den retning. Den eneste historiske begivenhed, der muligvis kunde være sigtet til, er Erik Plovpennings tilbageerobring af Riberhus, da hans broder hertug Abel i forbindelse med Danmarks stormænd i året 1247 havde indtaget det: thi så vidt vi véd har ingen af de senere konger af dette navn været i det tilfælde at skulle erobre sin egen borg tilbage.

Det mærkeligste ved begivenheden, som den fremstilles i visen, er imidlertid indtagelsesmåden: borgen vindes i ridderdans, der er ikke tale om nogen kamp, men om en list, hvis enkeltheder dog er holdte sare uklart. Vi må derfor henvende vor opmærksomhed på denne list og se os om efter sidestykker andensteds i vore historiske overleveringer.

Der er da først en anden vise, som lader en borg falde netop på selvsamme måde, nemlig den om Riber Ulvs død (S. Grundtvig 120). Helten har her bortført en jomfru til sin faste borg (Ulfsborg), og kongen lægger sig foran den for at tilbagevinde Iver Skjoldsons datter. I to måneder udretter de intet: da kom der en gammel mand og gav dem det råd at

lade hærmændene klæde sig som kvinder for at forraske besætningen under dans og lystighed. Dette lykkes, vi finder her det selvsamme vers som i Riberhus-visen:

de dansede ud og de dansede ind
med dragne sværd under skarlagenskind; —

i urtegården falder Riber Ulv for deres sværd og hans fæstemø bortføres til kongens gård. Denne form af sagnet er langt ældre end den anden, ligesom den historiske tilknytning ligger et hundredår før kong Eriks tid; den gamle mand, som giver lønråd til at tage borgen, er den mythiske olding med det ene øje, Odin den gamle, og det at de klædes i kvindeklæder er et trin ældre end at de danser mand og kvinde. Vi mindes herved Thors færd til Jætternes hjem i Frejas ham for at udløse sin hammer; thi bag ved dette eventyr synes der at ligge en virkelig mythe, som gik ud på, at himmelguden henter sin brud blandt Jætterne ved at dåre dem i kvindeklæder.

Vi har endnu en anden række forestillinger, som synes at stå i forbindelse hermed, det er sagnene om den vandrende skov, der nærmer sig kongsgården for at skuffe vægterne og føre stridsmændene ind over virket; også her er det en danseleg; thi den vandrende skov er en skare ungersvende, som vil ride sommer i by. Og vi genfinder det samme fra en anden side i viserne om den mythiske helt, der kommer til en uindtagelig borg, som gemmer kvinden, der giver sig i tale med borghøvdingen og besnærer ham med sine gåder for tilsidst at kaste sin ham og fremstille sig som den rette elsker, den for hvis ord porten springer op og gårdens lind nejer sig, den som jomfruen elsker og har længtes efter.

Dette synes i virkeligheden at være emnet for Riberhusvisen og den er da uden al tvivl bleven sungen ved de danselege, som fremstillede den gamle yndlingstanke om den snilde frier. Men til ramme for denne fremstilling er der så valgt et bestemt historisk emne, en bestemt borg og en historisk

begivenhed, uden hensyn til at der derved fremkommer et misforhold imellem den eventyrlige idé og den givne virkelighed. På samme måde ser vi jo jævnlig overnaturlige begivenheder af sagnet knyttede til bestemte, vel kendte steder og personer, og således er de gåede fra slægt til slægt, fra sted til sted, med altid nye tilknytninger, hvis uhistoriske oprindelse ligger lige for hånden.

Handlingen i Riberhus-visen er en dobbelt: den almindelige dans og det særlige forhold mellem ridderen og jomfruen. Dansen er almindelig, der danses par efter par som det synes, dog nævnes ikke kvinden hver gang; navnene er i høj grad vilkårlige, kendte helte af sagn og sange, tildels fra en ældre, tildels fra en yngre tid, også i den henseende har hver senere slægt efter al sandsynlighed lagt til og taget fra efter tykke og øjeblikkets indskydelse. Navne som „ridder Ranke“, „Hankekande“, „fru Bengerd“ o. s. v. er tydeligt nok opfundne i en lystig leg, rimeligvis således at hvert par selv skulde synge sit navn til det almindelige omkvæd, og det måtte da netop komme an på at finde nye navne og morsomme vendinger for at give forestillingen et så livligt præg som muligt. At vore opskrifter alligevel har de samme navne, beror vistnok netop derpå, at de stammer fra samme original, hvad enten denne nu var en skriftlig optegnelse eller en bestemt form af visen, der engang i tiden må være stivnet, uden at den oprindelige sammenhæng har været overleveringen klar.

Den særlige handling består i, at ridder Ranild Lange optræder; han står længe og betænker sig derpå, om han skal gå med i dansen, det kan koste ham hans fagre hår og rosenkind. Men han kan dog ikke modstå fristelsen, og idet han træder med i dansen, får den først sin rette mening og sit mål: han træder foran alle og synger sangen, som alle de andre istemmer, Således går den festlige skare sit eventyr til mode, den danser ind på slottet med de dragne sværd, listen lykkes og „slottet det er vundet“. Og med slottet den

skonne jomfru; op står hun og række Ranild hånden: „havde hun været festlig klædt, vilde også hun nu deltage i legen, men hun har siddet i ganske andre tanker og mindst af alt ventet sin bejler“.

Hertil må vi tænke os en danseleg. Det ene par træder ud efter det andet, indtil alle af det ene parti (kong Eriks) er trådt frem; så kommer dets helt, ridder Ranild, med sine betænkeligheder og sin beslutning; han fører hele skaren, der nu danser frem imod slottet, som forestilles af det andet parti: midt i slottet står jomfru Spændelsko. Nu går sangen og dansen altid nærmere, indtil efterhånden den ene efter den anden af borgens besætning går med i den og jomfruen står tilsidst forladt af alle, idet Ranild træder til og får hendes hånd og det underlige svar, at hvis hendes hår havde været flettet med silke, vilde også hun træde med i den lette dans. Derpå ender det hele med alles enstemmige jubel:

aldrig så jeg en ridderdans,
— slottet det er vundet! —
vinde så slotte med rosenkrans:
— for Erik, kongen den unge! —
— med dem så vare de!

Den orden, hvori versene er overleverede os, er noget forskellig fra den her foreslåede, idet verset om slottets indtagelse (18) kommer bag efter dem om jomfruen (19. 20); men derved er. såvidt jeg kan se, hele den naturlige forbindelse tabt af syne. Thi er jomfruen ikke andet end Ranilds dame i de angribendes dans, da synes det aldeles vilkårligt, hvorfor den tilfældige opregning af navne pludselig skal gå over til enkeltmands betænkeligheder og en enkelt jomfrus jaord; dette vilde i alle tilfælde kun kunne forstås under forudsætning af, at der gengaves en aldeles bestemt historisk fortælling, således som også Ingemann har opfattet det. Men selv i dette tilfælde bliver det uforklaret, hvad jomfruens betænkelighed går ud på, og vi vil neppe i viserne finde et sidestykke til en så uklar for-

bindelse. thi ingensteds giver folkevisen sig af med at fortælle historiske begivenheder i hele denne tilfældighed uden at bringe en sammenhængende poetisk idé ind i dem. Det forekommer mig derfor utvivlsomt, at der her ved Riberhus kun skal tænkes på jomfruens borg, og at det er hende, kampen drejer sig om, så det historiske emne om Ribes indtagelse af kong Erik kun er en dristig lokalisering af gamle sagnformer. i høj grad skikket til at give os et holdepunkt for sangens affattelsestid.

Hvad endelig visens omkvæd angår, da går der en dobbelt tanke gennem det ligesom gennem sangen i sin helhed. Det sidste: „med dem så vare de" kan kun sigte til opregningen af deltagere i dansen, idet altså koret af alle de dansende efter hvert pars navngivelse ligesom anerkender dets deltagelse. Det andet sigter til det historiske emne: „slottet det er vundet — for Erik kongen den unge"; det er hærens kamprab og sejrsråb, der som de fleste omkvæd først får sin fulde forklaring af sangens slutning.

Den anden af de her jævnførte viser er noget mindre gennemskuelig end den første; forudsat at den her fremsatte forklaring af den er rigtig, har den tidlig været genstand for en fuldstændig misforståelse, hvorved den selvfølgelig har lidt endel og er bleven endel vanskeligere at genkende. Når Vedel således fortolker den som et forsøg på at bringe de danske konger i ramse, så synes dette dog kun i en meget ringe grad at kunne tilfredsstille vise som et poetisk hele, og S. Grundtvig har derfor med rette søgt efter en yderligere betydning i selve emnet. Denne finder han nu i at det er en hertug, som møder den gamle kærling i det nordlige Sønderjylland, og han „tænker da, at vi i visens „hertug" har en af de tre (to) tyske fyrster, der efter hinanden valgtes til danske konger —. Visens hensigt blev da med det samme

klar nok: det var en kortfattet Danmarkshistorie, som heri fremsattes til brug for den fremmede herre, som nu skulde sætte sig på Danmarks trone. Den gamle kærling, som mindes alle de fremfarne konger, — optræder da som en slags personifikation af den danske folkeånd."

Jeg tror dog ikke, at man tør søge tanken i denne sang så dybt eller fjernt, den forklarer mere end der ligger i det overleverede og, hvad der er værre, den forklarer ikke dette helt. Thi den anden fortolkning, som fremsættes sammesteds, at det skulde være hertug Adolf, som de danske stormænd ønskede til konge, men som unddrog sig valget og gav sin søstersøn af Oldenburg istedenfor, kan ikke ret vel holdes, når sangen skal opfattes aldeles fordomsfrit som den foreligger; det kunde da aldrig gøre den danske folkeånd „stor i hu" at blive en ridderfrue; dette passer kun på „kærlingen". Også i dette tilfælde synes det historiske emne kun at være en lokalisering, altså en tilfældighed. Der bør neppe lægges mindste vægt på, at det fortalte foregår på vejen fra Kolding til Åbenrå, det tyder sikkert kun på, at visen har hjemme i de egne, ligesom andre nævner steder i Nørrejylland eller på øerne. Ved „hertugen" tænkes der da heller ikke på den politiske personlighed i modsætning til kongen, det er kun landets fornemste mand man har villet nævne, og her har det da ligget nærmest at tage hertugen, så meget mere som „kongen", hvis man havde nævnt ham, vilde have forvirret det følgende.

Når vi med dette for øje ser på handlingen, som visen giver den, stiller alt sig en hel del simplere. Hertugen rider hen ad vejen og møder en kærling af et såre affældigt udseende: skæmtende spørger han hende derfor, hvor mange konger *hun* vel kan mindes? Det er jo endnu gamle folks stolthed at have tjent eller sét så og så mange konger. Men det er lettere at indlade sig med denne kærling end igen at slippe hende; hun går ind på hertugens spørgsmål og fortæller, at hun har kendt 24 konger i Danmark, hvorpå hun giver sig

til at opregne dem, lige op til kong Dan. Ved opfattelsen heraf har vi valget mellem den højeste pathos og det burlesk-komiske: er hun et overjordisk væsen, der har kendt Danmarks fjerneste fortid og nu fremstiller den lyslevende for den kåde hertug, — eller er hun en gammel kærling, på hvis bekostning tilskuerne skal le og som derfor skal fremstille sin alder i en aldeles eventyrlig belysning, ligesom vi ellers i folkesagnet finder heltens styrke, hurtighed, madlyst o. s. v. skildret i de mest fantastiske udtryk og billeder? — Visens øvrige indhold kan neppe lade os i tvivl om, at dette sidste er tilfældet og at det har været beregnet på en scene af høj komisk virkning at se kærlingen blive ved i det uendelige at opregne de konger hun har kendt. Men det mest komiske moment indtræder dog først i det øjeblik, da hun går over fra denne skildring til at tilbyde hertugen sin kærlighed og det i de mest påtrængende udtryk, til trods for hans indsigelse. Der lades ham intet andet valg end at give hesten sporerne for om muligt at slippe fra hende på den måde. Men heller ikke det lykkes; thi medens den unge mand farer hen ad den slagne landevej, snører hun sine sko og løber afsted over mark og sti, så de når Gottorp på én gang, just da thinget sættes.

Den gamle kærling kærer over hertugen for hans riddere og bønder; der siges ikke, hvad der er hendes kæremål, men af svaret ses dog, at hun har forlangt ægteskab af ham. Hertugen skyder sagen fra sig, han imødegår ikke hendes kæremål, men tilbyder hende en ridder af de tilstedeværende. Længe tænker kærlingen over dette vilkår; da sejrer hendes giftelyst, hun opgiver hertugen og trøster sig med, at hun dog vil blive kaldt frue som en ridders hustru. Her afbryder den længste afskrift af sangen, Vedel kender den kun til hvor kapløbet begynder.

Forhandlingen på thinge kan ej heller forstås uden fra et humoristisk synspunkt. Hertugen er stedt i en højst uheldig situation, han er udsat for kærlingens kæremål, alles øjne og

alles latter er vendt imod de to. Da afværger han alt ved at give anvisning på en af disse lattermilde riddere: enhver af dem vil være glad ved at få hende til hustru! Det forekommer mig at være det rimeligste, at sangen oprindelig har været fortsat: ridderen viser hende til sin svend, svenden til en bonde, bonden til en uselig stavkarl; hver gang overvejer hun, men giftelysten sejrer og hun nøjes med det mindre, indtil alt ender med et fornøjeligt ægteskab mellem to i alder og kår ligestillede.

Skulde denne opfattelse være rigtig, da må visen i sin helhed tænkes at være sungen ved en danseleg; koret har været „hertugens mænd“, til hvem omkvædet sigter: „her holde hertugens mænd“, nemlig på Gottorp, dér hvor scenen er i sangens anden halvdel; omkvædets andet led: „de komme ej end“ sigter derimod til hertugen og kærlingen og passer altså kun til første halvdel, hvor scenen er mest fattig og korets indblanding vanskeligere. Virkningen af denne scene på Åbenrå landevej har kunnet være i høj grad pudserlig: legens komiske figur, kærlingen, der ikke vil slippe den uforsigtige hertug, som vilde skæmte på hendes bekostning, men nu er i den største forlegenhed med hende, foredrager sine 24 konger, medens koret uafbrudt falder ind med sit „de komme ej end“. Så kommer de da endelig, og nu begynder kæremålet på thinge, der giver latteren idelig nye genstande, indtil det hele ender med almindelig tilfredshed og dans. — Uden tvang at få en dyb alvorlig betydning ind i disse scener må vistnok opgives som uoverkommeligt og da tillige som en forsyndelse mod det, der er deres sande mening og poetiske kraft.

VI. Liden Kirsten.

Folkevisen har knyttet et dobbelt niddingsværk til dronning Sofies navn og bedækket det med en skændsel, der endog fordunkler Bengerds. Hun forfølger den ulykkelige Tovelille,

som ejer kongens kærlighed, og bereder hende en ynkelig død i badstuen, og hun drager hans søster i fordærvelsen ved at få hende forført og grusomt straffet. Kong Valdemar ringeagtede hendes broder, da hun bejlede for ham til den skønne Kirsten, og nu skaffer hun ham oprejsning og sig selv en forfærdelig hævn ved at dåre den unge piges sind og lade bejleren blive hendes forfører; det skønne blomster er brudt og kongen selv skal træde det under fod; hun får sin vilje; broderen dræber sin søster og føler sin tunge brøde, — hvorledes skal han få bod for den? —

Gives der sådanne kvinder her på jorden? eller er det en genklang fra oldtidens vilde sagn om mennesker med ulvehjerter og lindormetanker? Vore fædre havde deres forestillinger om mennesket af mennesket selv, og når de fremstillede unaturlige lidenskaber og en umættelig hævntørst, var det fordi de havde mødt dem i livet og kendte dem af erfaring. Om kong Valdemars dronning var saledes, véd vi ikke tilvisse, men hendes rygte er ikke godt.

Krønikerne har intet overleveret os om liden Kirstens skæbne så lidt som om Tovelilles død; de befatter sig sjældent med kvinder og deres elskovshandel; vi må derfor se, hvorvidt vi ad anden vej kan komme til kundskab om viseemnets historiske forhold og dets værd som bidrag til vort kendskab til tiden og dens styrende mænd.

Sv. Grundtvig har i sin udførlige indledning til udgaven af de forskellige opskrifter af visen som det synes med fyldestgørende grunde eftervist, at det virkelig er en „vise om historiske personer“ og at de forskellige former af den, som findes såvel i alle Nordens lande som i Tyskland, Vendland og Skotland, er senere og mere eller mindre forvanskede gengivelser af det danske emne. Vi skal derfor ikke her komme tilbage til dette spørgsmål igen, men strax gå over til nærmere at undersøge, hvilke historiske personer sangen har sigtet til. At da kongen og dronningen er Valdemar den første og Sofie af Danmark, kan der ingen tvivl være om: Sofie nævnes i alle

danske former såvel som i de fremmede, og Valdemar nævnes i den ældste danske såvel som i de islandske og færøske former, medens de andre kun taler om „kongen“ eller „danerkongen“[1]; der var da heller ingen anden dronning Sofie her i landet i middelalderen end denne Valdemars hustru. Men derved har vi da tillige visen begrænset til et vist tidsrum (1157—82), indenfor hvilket handlingen nødvendigvis må falde.

Vanskeligere er det at få rede på de to andre personer, Buris og liden Kirsten, og med hensyn til dem turde de tidligere fortolkere have været på vildspor, hvor nær end fejltagelserne må indrømmes at have ligget.

Valdemar var som bekendt en søn af Knud Lavard og Ingeborg Haraldsdatter fra Rusland. Hans ældste søster Kirsten er vel kendt i historien: hun bortfæstedes kort efter faderens død af sin farbroder og svoger kong Erik Emune til den norske konge Magnus, Sigurd Jorsalsfarers søn, og da hun nogen tid efter havde nået den voxne alder, sendtes hun til Norge og tiltrådte sin dronningeværdighed (1133). Men inden året var omme kom hun tilbage til sit fædreland: under kong Eriks ophold ved det norske hof havde hun underrettet ham om de snarer, som her lagdes for ham, og Magnus forskød hende for denne utroskabs skyld; han elskede hende ikke, siger sagaen. Få år efter faldt kong Magnus i sine fjenders hænder og sattes blendet og lemlæstet i kloster; han kom endnu engang til at spille en rolle i de blodige borgerkrige som „Magnus den blinde“. Dronningen Kirsten Knudsdatter omtales ikke mere i historien; hendes broders tronbestigelse og ægteskab faldt 24 år efter hendes eget og hun var altså dengang en 40 år gammel.

Buris kaldes i de danske viseformer, forsåvidt som de indlader sig på at angive hans slægtskabsforhold, for Sofies broder, og det er et ikke uvæsenligt træk; thi hun frier for ham, styrer hans råd og bringes i det hele i nøje forhold til

[1] I tillæget er navnet Valdemar indført på forskellige steder (skønt det ikke forekommer i hdskr.), fordi det formentlig har fundets i den oprindelige vise.

ham, så hun forudsættes at ville bøde på hans forseelse eller føle hans straf. Den islandske vise derimod, der også er meget gammel og har bevaret såvel de øvrige navne som deres rette slægtskabsforhold, kalder ham kongens søskendebarn. Begge disse opgivelser kan sigte til historiske personer: dronningen havde virkelig en broder, som hed Boleslav, et polsk navn som hos os forandredes til Buris, og kongen havde en frænde af samme navn: de var næstsøskendebørn.

I den danske historie nævnes kun denne sidste; han var en søn af Sven Estridsons sønnesøn Henrik Skatelår og en broder til den Knud, der under kampen mellem kongerne Sven og Knud i lang tid gjorde Valdemar hertugdømmet i Sønderjylland stridigt. Buris stod ligesom hans broder på kong Knuds parti, men da dette efter hans mord i Roskilde sluttede sig til Valdemar og Sofie, deltog han med hæder i kampen mod Sven indtil dennes fald på Gradehede. Han belønnedes af Valdemar med rige gaver og store len, men denne vedblev bestandig at have ham mistænkt for selv at tragte efter kronen. Da kongen derfor 5 år efter gjorde sin bekendte rejse til Tyskland, tog han Buris med, forat ikke fristelsen til at benytte lejligheden til omvæltninger skulde blive ham for mægtig. Kort efter sin tilbagekomst oprettede Buris derpå et Cistercienserkloster i Tvisel ved Holstebro, „ihukommende sin faders og sine brødres hastige død“, for at have et tilflugtsted efter denne verdens farefulde løbebane (påske 1163). I et par år synes der nu at have været et godt forhold mellem de to frænder, Buris deltog med megen tapperhed i Vendertogene, ligesom han i det hele synes at have været en djærv og dygtig mand, hvis rygte kun senere fordunkledes ved hans ulykkelige skæbne. Anledningen til at kongen atter kom til at nære et bittert fjendskab til ham kom, da hæren på et Vendertog kårede den unge Knud til faderens efterfølger på tronen, en tysk skik, der var aldeles fremmed her i Norden og berøvede kongefrænderne den ret, som de hidtil havde haft til ved tronskiftet at optræde som kongsemner. Valdemar

havde neppe nogensinde glemt, at Buris var en søn af hin Henrik, som var med til at svige og myrde hans fader i Haraldsted skov, nu blussede hans mistænksomhed op og gjorde ham til hans uforsonlige fjende. Da stormændene kort efter i Roskilde blev kongebarnets håndgangne mænd, gentog Buris sin vægring, idet han ikke uden grund gjorde gældende, at det var en udenlandsk skik således at være edfæstet til tvende herrer: thi ingen kunde vide, om ikke Knud engang i tiden kunde sætte sig op imod sin fader og derved bringe sine mænd i den nødvendighed at bryde den ene ed for at kunne holde den anden. Endvidere udtalte han den mening, at kongen burde give sine frænder anselige og arvelige len som vederlag for at kongedømmet blev arveligt i hans slægt og unddragen deres kappestrid. Absalon mæglede et forlig mellem frænderne, således at Buris aflagde eden, men til gengæld fik store forleninger i Jylland, men brådden af denne strid var bleven siddende i begges hjerter. Kongens mænd kom snart under vejr med, at Buris stod i hemmeligt forbund med Normændene, og Valdemar tøvede ikke med at bringe den farlige mand i sikkerhed på Søborg; da det snart viste sig, at mistanken havde været grundet, idet Erling jarl kom herned efter aftale med Buris, blev denne sat i varigt fængsel, medens han selvfølgelig mistede sit len og sine ejendomme (1167); han efterlod sig ingen slægt.

En halv snes år efter fristede en anden kongefrænde samme skæbne for den samme forbrydelse: det var Erik Lams søn Magnus; han overbevistes om at have tragtet kongen efter livet og kronen, men Valdemar foretrak kun at straffe ham på friheden og han døde som det synes på Søborg.

Andet fortæller de samtidige kilder ikke om disse tvende mænd; men en tysk kronist fra midten af det følgende århundrede, Albert af Stade, har blandt mange andre fortællinger af den brogede overlevering også opbevaret et par beretninger om disse danske kongsemner. Ved året 1144 fortæller han nemlig om en datter af Herman af Winceburg med Ljudgard,

at hun ægtede en dansk høvding Magnus Burtius, der senere blev blendet og lemlæstet af kong Valdemar, medens hans hustru blev lemlæstet af en træl, der skar næsen af hende. Senere fortæller han derimod ved året 1163, at blandt Valdemars ledsagere til Tyskland var også Burius, som han selv senere lod drukne, fordi han stræbte efter kongemagten. Senere danske årbøger fortæller, at Buris blev blendet og lemlæstet.

For at forklare oprindelsen til disse beretninger, der utvivlsomt strider mod historien, har man taget sin tilflugt til fortællingen om den norske Magnus den blinde; fra ham synes traditionen at have overført den grusomme straf på de danske prætendenter. Det måtte da vel snarest være på Magnus Erikson, på grund af navnet, og den tyske kronikeskrivers navne tyder også på noget sådant; men i alle tilfælde må andre omstændigheder være komne til og have forvirret traditionen.

Medens nemlig den prætendent, der siges at være lemlæstet, kaldes Magnus Burtius og tydeligt nok må skelnes fra Buris, der ledsagede kongen til Tyskland og blev druknet, så henfører det danske sagn mishandlingen til denne sidste. Heller ikke synes det muligt, at Magnus kan have været gift med en datter af Ljudgard, således som udgiveren af Saxe har troet at kunne formode; thi han var jo selv hendes stifsøn med kong Erik. Vilde man altså tillægge Alberts fortællinger nogen betydning, måtte man lade konen og mishandlingen gå over til Buris, hvorimod da Magnus kunde tænkes at være den, som blev druknet. Men nu véd vi, at han først døde 12 år efter sin fængsling, og hans død er optegnet af årbøgerne uden nogen videre bemærkning. — Det er da vistnok det rigtigste helt at se bort fra disse efterretninger om de to mænds behandling og holde os til Saxes simple fortælling, at de blev satte i forvaring på Søborg, hvor de vistnok begge har siddet til deres død, medmindre de senere skulde have fået lov til at trække sig tilbage til et kloster, således som man har fortalt om Buris, at han skulde være kommen til Tvis.

Er der nu nogen sandsynlighed for, at det er denne Buris-visen omtaler? Det synes ikke at være tænkeligt. Havde Buris forført kongens søster, da kunde det dog vel neppe antages, at ikke Valdemar vilde have straffet det på en eftertrykkelig måde, og det bliver lige usandsynligt at tænke sig det begået først som sidst i de 10 år, frænderne levede sammen. Var det sket i begyndelsen af Valdemars regering, måtte forholdet mellem dem være bleven et ganske andet og der er ingen grund til at tro, at Saxe, der helt igennem stiller sig på kongens side, skulde have fortiet denne skændige gerning af hans fjende, der var ud over den første ungdom og ikke kunde finde nogen undskyldning for en sådan troloshed. Vilde man derimod tænke på den sidste tid før fængslingen, så denne altså var en straf for forførelsen, som man senere har villet fremstille sagen, så kommer det i en mærkelig modsigelse med Buris's giftermål, der netop må falde i denne tid, thi hans hustru var en datter af Ljudgard i et ægteskab efter Erik Lams død 1146, altså 1167 i det højeste henved 20 år gammel. Ligeledes måtte det vistnok ansés for umuligt, at ikke visen fra først af og i alle sine former skulde have fremhævet dette træk, at han strax efter blev fængslet, der jo da var et væsenligt led i begivenheden, medens vi nu ser straffen som et senere led i viseemnet, rimeligvis først føjet til det i en nyere tid. Vi må derfor opgive Buris Henriksøn som helt i denne sang.

Den danske vise kalder derimod Buris for dronning Sofies broder og hun havde ganske rigtig en broder af dette navn. Sofie var datter af den polske hertug Boleslav III's datter Sventoslava eller Rikiza, der var født i året 1106. Hun havde først ægtet Magnus Nilssøn af Danmark, med hvem hun havde sønnen Knud, der blev myrdet i Roskilde. Efter hans fald 1134 fik hun Volodar af Minsk, Sofies fader; hun var født i årene 1140—1142; thi 1157 ægtede hun Valdemar, efterat det er sagt om hende, at hun tre år tilforn var for ung til ægteskab. Endelig fik hun kong Sverker af Sverig, med hvem

hun havde to sønner, af hvilke den ene, og da vel den ældste, var opnævnt efter sin morfader Boleslav. At ægteskabsforholdet var således, fremgår af en notis i den såkaldte kong Valdemars jordebog, thi her siges om nogle godser i Sverig, at dem arvede kong Valdemar efter sin moder Sofie, men hun havde atter arvet dem efter sin broder Boleslav, og denne efter sin fader Sverker den gamle. I denne Boleslav, der i Danmark må have båret navnet Buris, genfinder vi da sikkerlig visens helt, liden Kirstens forfører.

Men hvem var denne Kirsten? kan det have været kong Magnus's enke? Det synes ikke troligt: hun var født før 1120 og han efter 1140, der var rimeligvis en forskel af 25 år mellem dem. Selv om det ikke er utænkeligt, at et kærlighedsforhold endda kunde have fundet sted, så er det dog aldeles umuligt, at nogen digter kunde gøre det til genstand for en sang.

Ikke des mindre er det afgjort, at visens liden Kirsten var kong Valdemars søster; thi når en enkelt opskrift gør hende til hans datter, er det åbenbart en senere forvanskning. Sv. Grundtvig har tænkt sig den udvej, at det kunde være en anden datter af Knud Lavard, født udenfor ægteskab i hertugens sidste tid. Men det bliver i så tilfælde vanskelig forklarligt, at Valdemar skulde have erkendt hende for sin søster, og, hvad der vejer endnu tungere, Knud døde endda mindst en halv snes år før Buris kan være født, og 27 år før sønnen blev konge; misforholdet i alder er altså endnu alt for påfaldende, til at vi ret vel kan tænke os „liden Kirsten“ som oprunden på denne måde.

Men der er jo endnu en anden udvej: Valdemar og Kirsten kan jo have haft forskellig fader og fælles *moder*. Ingeborg overlevede sin mand og forekommer endog udtrykkelig hos Saxe henved 7 år efter hans død, da høvdingen Kristjern vilde lade hendes unge søn kåre til konge efter farbroderen Erik Emunes drab. Dette modsatte hun sig nemlig og overlod ham kun sin søn mod det udtrykkelige løfte, at han ikke vilde

fremstille ham til valg, men kun minde folket om hans tilværelse. Der er nu ikke det mindste i vejen for at antage, at Ingeborg ved denne tid har været gift eller endog senere først er bleven gift, og at hun i dette ægteskab har haft en yngre datter ved navn Kirsten, hvad enten nu den ældre datter af dette navn imidlertid var død eller endnu levede; thi det er ikke ualmindeligt blandt almuen endnu den dag idag, at søskende får samme navn, idet de opkaldes efter forskellige slægtninge, som hedder ens[1]. Ingeborg fødte sin første datter et par år før 1120 og kan altså godt have født endog adskillige år efter 1140, og at højbårne kvinder søgte ægteskab i en fremrykket alder, har vi exempler nok på; Sventoslava var gift tre gange, som vi nylig så, Ljudgard ikke mindre, og Sofie giftede sig pàny efter næsten 25 års ægteskab med Valdemar. Men forholder dette sig således, så bliver viseemnet uden vanskelighed at bringe i forbindelse med historien; ligesom Sofies broder Buris var en halvvoxen karl, da hans søster blev dronning i Danmark, således kan kongens søster dengang have været et halvt barn, og moderens død kan have forårsaget, at hun kom til hove for under broderens værn og dronningens tilsyn at gøre sine første skridt i livet. Og i disse år eller ikke meget senere faldt da vel også hendes forførelse ved den svenske kongesøn, der rimeligvis nu og da opholdt sig ved det danske hof, medens hans ældre halvbroder Karl havde fulgt sin fader på tronen. Da denne broder senere hen blev myrdet ligesom faderen (1167), tog også Boleslav del i de politiske stridigheder og fandt få år efter sin død i kampen for kronen.

Opfattelsen af Buris's stilling er ikke ens i visens forskellige former; medens den islandske lader ham være en ligefrem forfører, der stiller sig syg, da han skal i leding og derfor bliver hjemme, men strax efter går til dans med pigerne, så er han i den længere danske viseform fremstillet som en

[1] Kierkegaards efterladte papirer I foran p. XXXVIII: af 4 døtre 3 Aner. Ældste d. arkivreg. IV 413 nr. 89: store Maren og lille Maren søstre.

svend, hvis hånd kongen ringeagter for sin søster: han vil skaffe hende en „hertug“ til mand, Buris er kun en „hestedreng“, en „hestetyv“, d. e. en træl, en svend af ringe kår. Da han imidlertid tillige siges at være dronningens broder, kan der hermed kun være ment, at han er såre ung og derfor endnu i en underordnet stilling ved hove, hvor enhver måtte tjene sig op nedefra; det er bekendt nok, hvorledes endnu den dag idag bonden og bondekarlen ser ned på den halvvoxne svend og med hvilket eftertryk ordet dreng bruges om ham, når der er tale om anliggender, som antages for at ligge over hans alder. Når visen derfor siger, at han vel ikke er meget „rig“, men dog turde være hendes lige, samt at kongen vil give hende til en „rigere“ ridder, så er der vistnok oprindelig herved tænkt på ordets gamle betydning „mægtig“, „formående“, ligesom når Kristus senere (v. 63) kaldes den rige: det er den mandige evne, den ridderlige øvelse, et vel erhvervet navn, som kongen vil kræve af sin måg, og det har Buris endnu ikke, han er en svend uden navn, der endnu ikke bør bejle til en højbåren kvinde.

Vi er ingenlunde berettigede til at tvivle om, at dette i virkeligheden var det historiske forhold, og at Kirstens forførelse var en hævn af dronningen over det hånlige afslag, hendes frieri på broderens vegne havde mødt. Lige overfor denne bestemte fremstilling af forholdet kan den islandske almindelige indledning ikke komme i betragtning; thi således omtrent måtte skjalden fremstille det, når han ikke kendte andet end selve forførelsen og hvad der fulgte på. Men historisk vished kan vi selvfølgelig ikke på nogen måde komme til, det må være os nok at se vejen ryddet for en ligefrem forståelse af digterens emne i sit forhold til den virkelige historie.

Af visen haves ikke mindre end 8 danske opskrifter, alle aftrykte i Sv. Grundtvigs store samling; dertil kommer forskellige norske og svenske tilligemed 5 islandske. Når talen er om at udfinde den oprindelige form, er der dog kun tre

væsenlig forskellige affattelser at vælge imellem, to danske og én islandsk, de andre er kun mere eller mindre udartede overleveringer. Hvad nu først den islandske angår, da bærer den præg af en utvivlsom alder; man ser strax, at den er båren ned gennem tiderne af et folk, som i høj grad er skikket til at fastholde overleveringen, og det kunde derfor synes, at vi her måtte vente at finde den oprindelige viseform. Dette er dog vistnok ikke tilfældet; tonen er så fremmed for hele vor middelalderlige visedigtning, at vi må antage, at det er gået med „liden Kirsten" som med „Tovelille", at nemlig emnet vel i en meget tidlig tid er overført til Island, men at det har fundet sin selvstændige behandling deroppe[1].

Det islandske „Soffíu kvæði" begynder med at føre de to søskendebørn kong Valdimar og Burisleif frem; én af dem skal fare i leding og loddet træffer den sidste, men han lader som han var syg og får kongen til at drage afsted; digteren véd, at Valdemars kampe gjaldt Venderne, ja i en enkelt opskrift siges han endog at være dragen ud imod kong Sven. Neppe er kongen borte, før Burisleif går did, hvor kvinderne danser, her forfører han liden Kirsten. Da kongen kommer hjem, modtager Sofie ham med den efterretning, at hans søster har født en svend og en mø, og der sendes folk ud for at hente hende til hove. Skildringen af de følgende scener minder stærkt om den danske vise; de kommer til gluggen og ser den unge moder med sine børn, men da de så trænger ind til hende, føler hun strax, hvilken udgang dette vil få, og uddeler sine ejendele til ternerne. Efter islandske visers og sagaers skik prøves hun længe af kongen uden at hendes tilstand opdages, end ikke mælken af hendes bryst bliver et fyldestgørende bevis imod hende, hun forklarer dens tilstedeværelse af sin hjertesorg ved at skilles fra sine terner. Endelig danser kongen hende til døde; den femte dag sprang blod-

[1] Sml. hvad der er sagt om den islandske Tovevise i mine „Bidrag til Nordens historie".

kilderne op i hende og hun udfriedes af sin pine; Valdemar angrede sin hårdhed og vendte sin vrede mod Sofie: aldrig kan han elske hende mere efter dette.

På dansk haves to hovedformer af visen, den ene bevaret i flere forskellige opskrifter, den anden kun i én, men så til gengæld den ældste af dem alle (i Karen Brahes foliohåndskrift fra 16. årh., Sv. Gr. 126 G). Det vil strax være påfaldende, at mange vers er fælles for begge former, uden at man på nogen måde tør påstå, at de er lånte det ene sted fra det andet, hele hovedpartiet er tvertimod begge steder væsenlig det samme og behandlet på samme måde, forskellen er ikke større end tidt og mange gange i forskellige opskrifter af samme vise; det må her huskes, at der ligger århundreder mellem tilblivelsen og optegnelsen. Men en nærmere betragtning af de større afvigelser vil føre til det resultat, at også disse meget let kan forklares af en forskellig overlevering, nogen dybere modsætning er ingensteds at finde.

Ser vi først på de to visers slutning, da lader det sig ikke nægte, at den er meget forskellig; medens den større (A) ender med Buris's straf, hans fængsling og lemlæstelse, går den kortere (G) ud på, at det var Sofie som led straffen, og det ved liden Kirstens datter Lucie, der femten år efter moderens død voldte dronningen den samme ynkelige hedenfart. Men undersøger vi disse partier nærmere, vil det snart vise sig, at de er senere tilføjede og det oprindelige viseemne aldeles uvedkommende. At ikke datterens hævn har noget at bestille på dette sted, fremgår alt af digtets indre natur, i forbindelse med et blik på de andre viseformer, såvel danske som fremmede: det er kun en senere opfunden hævn for at tilfredsstille retfærdighedsfølelsen og skaffe en lindring for den stærke forargelse og medynk, der må gribe enhver tilhører af liden Kirstens skæbne. Var denne slutning oprindelig, da kunde den ikke være glemt nogensteds, nu derimod findes den kun på dette ene sted og må altså forkastes. Vel sandt, at der findes en hel selvstændig sang om „Ludselille“ (Sv. Gr.

nr. 127), men denne skylder vistnok samme tanke sin oprindelse, den er en usand fortsættelse af Kirstenvisen, forfattet i en senere tid, om end måske den nu er gammel nok, og uden poetisk værd: den er ikke genfunden udenlands (thi det islandske vers, som nævner navnet Lucie, „Islenzk fornkvædi“ 52 F, er kun en forvanskning af sangen om Kirsten, A 13) og viser sig altså også herved som uægte.

Men fortællingen om den straf, som efter den længere viseform traf Buris, er ikke bedre afhjemlet; den kendes ikke af det islandske kvæde, den nævnes ikke i den kortere danske vise, ej heller i de norske og svenske former og den er oprindelig fremmed også på det sted, hvor den nu står. Lad os nemlig se lidt nærmere på den foreliggende vise. Efterat der er fortalt, hvorledes kong Valdemar, strax efter at have fuldendt sit grumme forehavende, gribes af anger og lader søsteren begrave i Vestervig kloster istedenfor at lægge hende som en uærlig kvinde på alfar vej, og efterat han ikke mindre har udtalt en dom over sig selv og sin medskyldige, dronningen: hende kan han ikke elske mere og sig selv pålægger han den bod at sidde i ensomt og mørkt fængsel, indtil synden er aftvættet, — efter denne stemningsrige afslutning fortælles der i de overleverede opskrifter om kongens hævn over Buris og dennes anger, der bringer ham til, lemlæstet som han er, at søge til hendes grav tidlig og silde, indtil det forundes ham at hvile ved hendes side[1]. Hvorledes skal dette forstås? Hvorledes kan digteren lade Valdemar afbryde sin vel grundede anger for at tage en grusom hævn over søsterens forfører? Enten måtte dette komme først eller det måtte blive helt borte. Således mangler det i de andre viseformer og ingensteds trænger vi mindre til det end her, hvor kongens anger finder et så klart og fyldigt udtryk: hvorledes skulde han i dette øjeblik have en tanke tilovers for Buris? Han står med de blodige svøber i sin hand, foran ham

[1] 126 A v. 132—43.

ligger den døde søster, han er greben af sin brøde, skulde han da tænke på hævn over andre? Slutningen vil desuden ikke blot øve gengæld over Buris, men også over dronningen, det er for at krænke hende, at kongen lader benene bryde på den letsindige ungersvend. Men Sofie er alt straffet i sin husbondes tungt følte udbrud: han kan aldrig mere blive hende af hjerte god; også fra Kirstens side har digteren ladet hende få en hård forbandelse med ind i sin fremtid: hun gav hende i sjælegave en kniv, „for hun forrådte mit unge liv“. Det er det ædle i digtet i sin oprindelige skikkelse, at det holder den blodige hævn borte og nøjes med at jage sværdet gennem de skyldiges tanker, netop som i den samtidige Tovevise, i hvilken kongen ligeledes straffes med en nedknugende anger, dronningen med hans kærligheds forlis. — Men ved således at fjerne de forskellige slutninger af visen, stanser vi på samme punkt, ved kongens anger, som også danner afslutningen i den islandske form, kun at dansk A her har bevaret de utvivlsomt ægte vers om den bod, Valdemar vil pålægge sig selv for om muligt at udsone sin skyld.

Den første begyndelse er ens i begge de danske former, dronningen frier for Buris og får afslag. Men dermed er også ligheden forbi; thi medens A fortsætter fortællingen og skildrer Sofies vel overvejede hævn, lader G hende strax åbenbare, at liden Kirsten går med Buris's barn. Spørgsmålet er nu, om dette sidste er det oprindelige og det første en senere udvidelse eller omvendt; spørgsmålet er med andre ord, hvilken form der er fuldstændig klar og afsluttet. Det kan da ikke nægtes, at dette kun kan siges om den længere; det bliver i den kortere uforklaret, hvorfor Sofie frier for sin broder, når Kirsten alt er forført, vi får hverken nogen oplysning om den enes eller den andens karakter og stilling til handlingen. Hvorfra skal vi få den rette sympathi for liden Kirsten, når det ikke vises os, at hun er et offer for Sofies ondskab, og at hun er dåret med runer og forvildende ord; hvad skal vi med Buris i denne forbindelse, hvor der slet ikke er brug for ham; thi

Kirsten er simpelt hen en forført pige, ligegyldigt af hvem: og hvorfra skal vi få målestokken for Sofies ondskab, når hendes brøde alene er den, at hun ikke er blidere end Valdemar og derfor ikke vil bede for hans søster, medens det dog af begyndelsen må se ud, som om hun har været i færd med at kaste kærlighedens kåbe over de unges fejltrin? Der kan ingen tvivl være om, at jo den form af visen, der giver den dybeste sammenhæng i handlingen, der helt til bunds forklarer personernes lidenskaber og giver alle forudsætninger for den mest poetiske opfattelse af karaktererne, der vækker den reneste medfølelse og den ædleste harme, tillige er den oprindelige, den der står digterens egen skabning nærmest. Det er imidlertid let at forstå, at denne indledning kunde gå tabt i tidens løb; man havde dens indhold i erindring, man kendte dronningens brøde af overleveringen, men de mange vers, som skildrede den og som kun forsinkede den egenlige handling i at komme frem, kunde nok udelades uden at skade det samlede indtryk, som dog var hentet fra det udførlige sagn, der udsprang af den oprindelige vise.

Skønt vi således formentlig i A har den oprindelige text bevaret i sin største renhed, sa kan vi dog komme den endnu nærmere ved en sammenligning med de andre opskrifter. Forholdet mellem disse er nemlig neppe således som af S. Grundtvig forudsat, at B—E skulde være bearbejdelser af A i rent literær forstand, tvertimod må de siges at være udsprungne af en fælles ældre kilde, som overgik dem alle i renhed og oprindelighed. En undersøgelse af visens hele gang i sine enkelte vers vil nemlig føre til det resultat, at der på ikke få steder er indskudt overflødige og forstyrrende vers, gentagelser eller aldeles ørkesløse udtalelser, der kun berøver fremstillingen sin klarhed og styrke. Enkelte af disse vers findes også i de andre opskrifter, men de fleste af dem savnes i en eller anden og viser derved opskrifternes uafhængighed af hinanden: thi de bærer ingenlunde præg af at være gjorte med en kritisk behandling for øje, der er taget med alt hvad man kunde

overkomme, og hvad der mangler har altså ikke været til i den sungne vise, som den forelå dengang og for disse optegnere. Det er ikke vanskeligt at udskille disse overflødige vers, tvertimod, de røber sig tilstrækkelig selv og det er forsavidt kun af underordnet betydning, om de tillige mangler i nogen af opskrifterne. Mest forskellig fra A er D, og her ser vi ret slående, hvor frit man har stillet sig til det overleverede, der er tilføjet mangfoldige vers uden spor af hjemmel og i den stærkeste strid med den middelalderlige tone og simpel poetisk sans; men her er tillige udeladt en del af de mistænkelige vers i A. I visen, som den er givet her i tillæget, er der dog ikke blot udskudt en del vers af A, men tillige optaget en del andre, dels i en noget afvigende form, dels helt manglende, fra de andre opskrifter, og da især efter D og G. Det omvendte er nemlig tilfældet for disse vers's vedkommende, at man strax ligesom føler deres oprindelighed, og intet er jo lettere at forstå, end at en så lang vise på sin gang gennem tiden måtte tabe mangt et godt vers eller få et og andet lemlæstet, når først rim og mening var tabt. Den her fremstillede text antages derfor at komme den oprindelige nærmere end nogen umiddelbart overleveret; at den alligevel muligen i mangt og meget kan stå denne fjernt, skal villig indrømmes, men den udgør dog formentlig en helhed, som vi kan være vel tjente med og som overalt giver fortællingen i en så ædel og smuk form, at det enkelte svarer til helheden og at den poetiske kraft og skønhedssans, som digteren har vist sig i besiddelse af ved viseemnets udformning, tillige kommer til sin ret i hele udførelsen.

Der står endnu tilbage at tale et par ord om visens omkvæd. I A lyder dette således: „under de roser to“ — „når andre jomfruer de sove, jeg sover ikke om aftenen“; det findes omtrent uforandret i B og C, der i det hele står A overordenlig nær. D har taget sit efter en anden bekendt vise: „Kirstenlille udaf Fyn“ — „så herlig kunde hun råde de

runer", og Peder Syv (E) har omtrent det samme. F har derimod et helt andet: „ved råd" — „så faverlig gange de piber imellem Roskild og Ribe", og G har det samme, kun at den deler det sidste i to og udelader det første „ved råd", der synes at være tankeløst overført fra den beslægtede vise om Tovelille. Grundtvig har eftervist, at dette omkvæd må være det oprindelige, da det genkendes i de fremmedes forvanskninger, medens A her har en udtalelse, der synes oprindelig at have haft hjemme i en almindelig elskovssang. Hvad nu G's omkvæd angår, da må det efter rimet oprindelig have lydt som her i tillæget opgivet: „så fagerlig gange de piber — imellem Roskilde og Riber", en form, der er meget gammel, siden imellem her fremkalder stedsnavnenes ejeform (i millum Róskeldu ok Ripar). Tanken i det synes at være den at danne en befriende modvægt mod visens sørgelige indhold: trindt om lande høres der lyd af fagre fløjter; der siges ikke, om det er til lyst eller sorg, sangeren kan udtrykke det som han vil, men helt igennem lyder disse toner med, de løfter stemningen, de smelter sammen med runelegen for at bedåre liden Kirstens hjerte og de giver sindet styrke til at bære skildringen af hendes nød og ubarmhjertige straf.

Thi det er vel overflødigt at gøre opmærksom på, hvor omskiftelig stemningen er i denne vise, hvor forskellig i sin indgang og sin udgang, hvorledes den udfolder sine billeder i brede skildringer, indtil spændingen voxer og påskynder udviklingen fra vers til vers, hvorledes medfølelsen med den unge kvinde afløses af frygt for hendes skæbne og frygten atter af harme, indtil vi oprøres i vort inderste ved synet af den grusomme dronning og den vanvittige konge. — Da Balder var nedsunken til Hel og Hermod kom derned for om muligt at føre ham tilbage, sagde dødsmøen: dersom alt i verden vil græde for ham, skal han atter se lyset: og alt græd, kun ikke en kvinde langt imod nord, hende var det ligegyldigt, om Balder var levende eller død. På samme måde gik det

liden Kirsten, da hun lå for sin broders fødder, alle græd og hun føler, at Valdemars sind vil formildes, om også Sofie vil ynkes over hende, om hun, der anklagede, også vil bede for hende; men Sofie er ubønhorlig ligesom Loke, thi ham var det, der sad i kvindeham for at fuldende hvad han havde begyndt på gudernes thing ved at give Høder misteltenen; hun har ikke i sinde at bede for en slegfred, end ikke da blodet flyder af den mishandlede pige kender hun til skånsel, end ikke tanken om, at det var hendes broder, som førte hende i ulykken, kan formilde hende, hun skyder hende fra sig med sin fod, og kongen slår det sidste fortvivlede slag, angest for sit eget værk, for på én gang at udslette dets spor.

Det er ikke uden virkning, at digteren fortsætter sin sang ud over liden Kirstens død, stemningen afdæmpes og vi forsones nogenlunde med det skete ved at se Valdemars anger og dronningens straf. Sofie vedbliver at være sig selv lig, hun vil have hende lagt under Ribe gade; men kongen har tænkt det anderledes, hun skal føres til klosteret og finde fred i døden efter sin forspildte ungdom. Hun var jo ikke uskyldig, lige så lidt som Tovelille, thi kun den, hvis sind alt er besmittet, kan lokkes ved runernes magt; men hun var dog så let at undskylde og tilgive, nu da hun havde lidt den skrækkelige straf, da hun midt i sin angest havde følt, at ingen hernede nu mere „undte hende vel", og derfor havde givet sin sjæl til den rige Krist. Hendes straf var ingenlunde uhørt; thi det var gammel skik i Danmark at gøre den faldne mø til trælkvinde, og trællens straf er det at „miste sin hud" under svøben; endnu langt ned i tiden lod adelige forældre deres døtre „indmure" (i fængslet), når de havde gjort slægten skam. Og Valdemar vil ikke fra først af dræbe sin søster, det er de senere opskrifters fejl at have opfattet det således; han vil tugte hende, men han henrives af sin vanvittige hidsighed, da han ser Sofies kolde foragt for hende,

og før han aner det, har hun udandet for hans fod. Men angeren indfinder sig derfor også strax; han vil søge bod i lønkamret og se at glemme det blik, hvormed hans ulykkelige søster lagde sin skæbne i hans hånd:

„dig selv jeg giver mine gårde bolde,
imeden du haver mit liv at volde!“

DE HISTORISKE FOLKEVISER OG NILS EBBESEN.

(1891.)

[Historisk Tidsskrift 6. R. 3. Bd. S. 58–107. — Her med enkelte Tilføjelser af Forfatteren.]

Professor Joh. Steenstrup har i sin bog om „Vore folkeviser fra middelalderen", der nærmere betegnes som „studier over visernes æstetik, rette form og alder", i et eget kapitel behandlet de historiske viser, deres alder og troværdighed m. m. Da der i dette kapitel rettes angreb på en række enkeltheder i tidligere af mig fremsatte anskuelser[1], uden at min opfattelse af den hele visegruppes karakter underkastes nogen drøftelse eller overhoved omtales, må jeg anse det for rigtigt at imødegå, hvad der i prof. Steenstrups arbejde forekommer mig at måtte vække betænkeligheder, og, da samtidig min opfattelse af Nils Ebbesens historiske forhold også fra anden side er bleven underkastet en kritik[2], særlig at samle mine bemærkninger om hans vise.

Prof. Steenstrup gennemgår i bogens første kapitler en række forhold i visernes formelle anlæg og forestillingskreds:

[1] I „Bidrag til Nordens historie i middelalderen" (1871) findes der afhandlinger om Valdemar Atterdag, Nils Ebbesen og middelalderens folkeviser om historiske personer. I det populære „Nordisk månedsskrift" (Odense 1875) kom hertil [illegible] bemærkninger til at forstå og vurdere viser af samme art (sml. s. 355 ff.).

[2] Af arkivsekretær A. Thiset, Hist. tidsskrift 6. række II (sml. 5. række V).

således om deres brug ved dansen, omkvædets betydning, rim og rytme: dernæst digterens personlige fremtræden („jeg"), hans udtryk for naturen, gudsforholdet osv., samt visernes stil og bygning. Der er i alle disse retninger lagt vægt på at skelne det oprindelige og ægte fra senere tiders forvanskninger og pahæng, såvel som at skille „romanviser" og andre afarter ud fra den ældre tids enfoldige visestil.

Der er i disse „studier" nedlagt et betydeligt arbejde, og selv om den mindre kyndige har ondt ved at bedømme, hvormeget af det nye der skyldes forfatteren og hvad der alt kan være fremsat af andre i vor egen eller fremmede literaturer, kan der ikke være tvivl om, at der her er vundet et godt grundlag for en mere indgående kritik af viserne i deres ved handskrifterne overleverede form, et grundlag, pa hvilket man kun kan ønske, at der måtte blive bygget videre, da jo disse viser hører til vor literaturs største skatte.

Bogens sidste tredjedel omhandler en række „historiske viser", således at her bl. a. de i de første kapitler indvundne resultater søges anvendte pa en række konkrete tilfælde, hvad der forresten alt spredt er tilfældet i det foregaende for mange andre visers vedkommende. Det er da en selvfølge, at der her er fremdraget værdifulde synspunkter for adskillige enkeltheder og bragt sammenhæng i meget af hvad der ved tidligere undersøgelser af denne art mere behandledes ud af en umiddelbar anskuelse og, om man vil, uvidenskabelige ræsonnementer.

Der synes imidlertid at være en ikke ringe forskel imellem behandlingsmaden i de første partier og den af de historiske viser. Medens vi hist møder en rigdom af iagttagelser, der ordnes og fremstilles med ro, ligesom de støttes til erfaringer fra andre literaturer, bliver fremstillingen ved de historiske viser, hvor jo alt det udenlandske svigter, springende og urolig, den saglige målestok for visernes bedømmelse skifter gang efter gang udseende, og vilkårligheden i forfatterens rent personlige skøn træder stærkt for dagen. At en stor del af fremstillingen har en spredt polemisk form, rettet tildels mod

Svend Grundtvig, Bugge og Storm, men dog især imod mig, synes yderligere at give dette kapitel en mindre heldig karakter.

Hovedspørgsmålet overfor disse viser er jo fra et historisk synspunkt dette, om og hvorvidt de har en selvstændig værd som kilder fra samtiden, altså først, om de overhoved er samtidige. Før vi imidlertid kan gå over til at prøve de kendetegn, som prof. Steenstrup anfører som skelnemærker mellem samtidige og senere digtede viser, ægte og uægte træk i det overleverede, vil det være nødvendigt at fæste opmærksomheden på det udgangspunkt, han herved har taget og som han synes at holde for hævet over enhver tvivl. Han går nemlig ud fra som givet, at den digter, som véd besked med sammenhængen i en historisk tildragelse, også vil sige os (den rette) besked derom. Spørgsmålet er altså kun, om vi har en samtidig, vel underrettet forfatter for os: er dette tilfældet, kan vi også stole på hans vises historiske karakter; viser det sig derimod, at han er galt underrettet, så er han ej heller samtidig. At jeg ved mine fortolkninger af viserne har taget et næsten modsat udgangspunkt, synes prof. Steenstrup helt at have overset, hvor omhyggeligt jeg end har gjort opmærksom derpå og søgt at drage det ind under en alsidig drøftelse. Havde han lagt mærke hertil, vilde han utvivlsomt i sagens interesse have underkastet det en sådan drøftelse, da jo dog de egenlige princip-spørgsmål ikke bør lades udenfor al betragtning ved siden af den detaillerede linje- og stavelse-kritik. Efter min opfattelse vil det ræsonnement, som ligger bagved prof. Steenstrups domme — eller flertallet af dem, thi de falder meget ulige —, vel i alt væsenligt kunne gøres gældende overfor krøniker og årbøger, men det er uanvendeligt ved fortællende digte af den art som vore folkeviser. Jeg har for at betegne dette kaldet dem „folkeviser om historiske personer“, ikke „historiske folkeviser“, og jeg har søgt vidtløftig at godtgøre, at de er fremgåede af en mere eller mindre fri poetisk produktion; deres forhold til den historiske virkelighed, således som forfatteren godt kan have kendt den, er ikke af

den umiddelbare art, som kan kræves af et kildeskrift, men af en mere sammensat og en finere natur, som det bliver vor sag i hvert enkelt tilfælde at efterspore. Da vi således i hele vor literære betragtning af disse viser er uenige om et grundforhold, som jeg selvfølgelig skal komme tilbage til, er de bemærkninger, som jeg skal tillade mig her at fremsætte om en række, af prof. Steenstrup behandlede viser, af meget forskelligt værd for min egen opfattelse af dem og væsenlig kun beregnede på at vise, hvilke vilkårligheder den naive opfattelse af et direkte forhold mellem virkelighed og viseindhold medfører, når den som her jævnlig kommer i konflikt med forfatterens meninger om visernes alder og værd, som i virkeligheden er hentede anden steds fra.

Endnu en anden omstændighed må her tages i betragtning. Jeg har, som jeg tror med rette, skelnet mellem viseemnets oprindelige udformning og den til os overleverede viseform[1]. Denne sidste er som regel overleveret os fra tiden omkring år 1600, og kun indre grunde kan yde os nogen garanti for, at vi i den har så langt ældre digte; næsten alle er de jo skæmmede af senere tilsætninger, forvanskninger og forglemmelser. Og ikke blot det; der kan i den overleverede form også være omdigtninger af ældre sange, nyere digteres forsøg pa at behandle samme emne selvstændigt, således som vi jo kender det fra den nyere tid. Som håndgribeligt bevis for en sådan omdigtning har jeg nævnet de ældste danske viseemners vandring til Island; det er ikke selve viserne der vandrer, men emnet; den islandske digter reproducerer det selvstændigt, efter sin og sit folks smag. Det er derfor ikke nok at det eftervises, at en opbevaret viseform er fra en forholdsvis sen tid; deraf følger endnu ikke, at ikke dens indhold, den i visen nedlagte opfattelse af personer og begivenheder, er langt ældre, samtidig, om man vil; vi har i det tilfælde to tidsaldres og to digteres samarbejde for os: den første har formet det poe-

[1] Bidrag, s. 179 ff. (s. 102).

tiske stof, den anden har, måske århundreder efter, anvendt det i den sang, som blev optegnet, medens den ældre gik i glemme. Alle tiders literatur viser os dette til overflod, sagn, eventyr, skuespil, viser og heltesange vandrer fra land til land og fra tidsalder til tidsalder, under stadig nye former. For at tage det nærmest liggende, har vi jo de gamle sagnkredse fra fastlandet i nordisk oldtids og middelalders dragt og vore egne myter og sagn i eventyrviser, altså lige så store eller større spring end der vilde være tale om ved en reproduktion f. e. 1400 eller 1500 af viser fra 1200. — Heller ikke til denne mulighed synes der at være taget hensyn i prof. Steenstrups overvejelser: han har kun villet karakterisere den overleverede form, uden at befatte sig med det spørgsmål, om det er den oprindelige, den til indholdet fuldt svarende, eller ej.

Visen om Erik Emuns drab (1137) er den, som behandler den ældste historiske tildragelse. En undersøgelse af dens enkeltheder fører forfatteren til det resultat, at den „på ingensomhelst måde" er samtidig: men den „og dens færøske fælle synes i alt fald at bringe den lære, at selv en i sen tid digtet historisk folkevise kan indeholde navne og oplysninger, som ikke blot ere rigtige, men tillige ukendte eller dog lidet kendte fra andre kilder" (s. 214). Det vilde efter denne udtalelse have forekommet mig forsigtigt, om det var bleven undersøgt, om visens forfatter ikke måtte mistænkes for at have haft et ældre forbilled, som havde tildannet emnet, og jeg vilde have følt mig bestyrket i en sådan formodning ved den omstændighed, at den er genfundet på Færøerne, hvortil ingen vise, som behandler tildragelser efter dronning Dagmars død, har fundet vej.

Den næste vise i rækken er den om kongemordet i Roskilde og den påfølgende kamp i Jylland (1157). Jeg har fremsat den mening, at vi i denne i alt væsenligt har bevaret den sang, som af en skjald blev sungen for hæren på selve slagdagen, og hvad prof. Steenstrup anfører herimod har ikke kunnet overbevise mig om noget andet. Visen giver i korte

træk en fortælling om de begivenheder, som gik forud for den givne situation, afgørelsen med våbenmagt mellem Valdemar og Sven. Knud var den (i Jylland) folkekære konge, hvis parti Valdemar nu skulde støtte sig til; søsteren Sofie var hans brud; Knuds drabsmænd var Sven og Ditlev: netop disse personer danner derfor handlingens midpunkt. I sine enkelte træk er visen netop så nær op til kildernes beretning og dog så selvstændig, som man med disse forudsætninger for øje kunde vente; en fri digterisk behandling kunde der jo her ikke være tale om. Af Saxo véd vi, at Valdemar straks ægtede Sofie for at hun ikke skulde falde i fremmede hænder, hvis han havde uheld. Men særlig betegnende forekommer slutningsafsnittet at være, hvor der (aldeles selvstændigt) berettes, at Valdemar og hans mænd drager omkring til stævne og ting for at ægge bønderne til at gribe til våben, ligesom der fortælles om Skjalmsønnerne efter Knud Lavards drab, — Saxo nøjes med at fortælle om Viborg landsting. I denne slutning bunder da også omkvædet, der — hvorledes det end er forvansket — tydeligt indeholder en opfordring til at samles til strid.

Steenstrups kritik af denne vise bevæger sig imellem de to yderpunkter, at det, der gives, er „alt for korrekt“, og at det er „ubekræftet“. Når Sven tilbyder „Nilaus“ sin søster, „er der heri en urigtighed, idet Sven ikke vides at have haft søstre“. Men véd vi da, at han ingen havde, siden det er en „urigtighed“? Og det hedder videre: „Imidlertid er dog denne part af visen, midlet, hvorved Ditlev lokkes til at udføre gerningen, stadig ubekræftet af historien, selv om den måtte være sand“ (s. 217 fl.). Så eftervises skildringens overensstemmelse med de skrevne kilder m. h. t. mordet i Roskilde og der sluttes: „I alt dette findes således intet, som særlig kan bringe os til at tænke på en samtidig. Visens forfatter har haft de samme kundskaber som de velbekendte kilder, men ikke mere“[1]. Af denne kritik fremgår der da

[1] Af enkeltheder i Steenstrups kritik imod mig skal jeg fremhæve følgende: Visen taler om „Esberns svoger“, hvad jeg rettede til „Esberns mág“; men dette findes

med tvingende nødvendighed dette ene, at det overhoved ikke kan være sandt, hvad Saxo fortæller om sangeren, der foredrog en vise om mordet. Thi hvorledes skulde denne vise vel have lydt? Havde han beskrevet begivenheden som den var foregaet og senere blev fortalt i de skriftlige kilder, så var det jo „alt for korrekt“, fortalte han andet og mere, så var det „ubekræftet“. Denne begivenhed kunde først besynges efter Saxo og Sven Ågesen, og så var det en dårlig vise!

For at kunne behandle den nærmest følgende sangkreds (dronning Sofie) i en anden sammenhæng springer jeg herefter til visen om kong Valdemars fangenskab (1223—26). Om denne vise påstår prof. Steenstrup imod mig, at den er af meget nyere oprindelse (c. 1500), og hvad han i den henseende anfører er vistnok fuldt overbevisende; det kommer os her til gode, at en sammenligning af så mange viser har givet en pålidelig målestok for en række ydre kendemærker. Her opstår dog for mig det spørgsmål, om ikke emnet har været tildannet i en tid, som lå begivenheden nær, thi den påstand, at sangen stammer fra „en slet historiker og en tarvelig rimer“, „der finder på at anbringe sin historiske viden tilsat med en god del opdigtelse i en vise“ (s. 260), forekommer mig at være en miskendelse af, hvad der i sig selv er poetisk, om det så digtes 1230, 1500 eller et hvilketsomhelst andet år. — men om smagssager er det jo vanskeligt at disputere. At denne digter har en anden tone end den latinske poet fra samtiden, forekommer mig at være en aldeles overflødig bemærkning af prof. Steenstrup, eftersom jo ingen mere ubetinget

ikke tilstedeligt, fordi måg som oftest eller nærmest betyder svigersøn. Begrebet svoger skulde altså slet ikke kunne udtrykkes? „Svigersøn“ er jo det principale led i alt slægtskab ved giftermål, det retstiftende; derfor forekommer ordet måg især i denne betydning i lovene; men det omfatter jo alle svigersønnens frænder. St. forkaster det imidlertid her for at sætte Snare i steden og således berøve visen en original efterretning. — Sønne (Sune) forandrer han til Tenne, hvorved et andet originalt træk udslettes. — Det benægtes, at Valdemar 1157 kunde kaldes „af hellig rod“, skønt han i forening med Sven, hans nuværende modstander, 11 år tilforn havde taget Knud Lavard op af graven som en helgen; hvor var det muligt, at man i en æggende sang imod Sven kunde undgå at minde derom?

end han måtte fordømme enhver dansk vise, som faldt ind i denne tone og vilde give sig ud for folkevise. Mig forekommer det, at der i digterens skildring af kongens længsel efter hjemmet, sønnernes anstrængelser for at samle løsesummen[1], og selve hjemfarten, da kongen fra fremmerstavn stirrer ud imod Danmarks strande, indtil „hans øjne runde i tåre". er nedlagt en poetisk opfattelse, som ingen „slet historiker og tarvelig rimer" så let finder på.

Viserne om kong Valdemars dronninger, Dagmar og Bengerd. lider en meget ulige behandling, uden at der, som det synes, anføres egenlige grunde derfor. Forfatteren finder skildringen af Dagmar som den blide elskelige dronning bekræftet af historiske træk, men det nævnes ikke, at visen lader hende blive givet bort af sin fader (der havde forskudt hustru og børn), eller at hun døde i barselseng med en dreng, som i virkeligheden var født af en anden moder, ligesom hun efter sin død kaldes til live igen af sin husbond. Hvad derimod Bengerd angår, vil forf. ikke lade det gælde, at hun har været forhadt og at man har ansét hende for ond og hård, skønt det ene synes afhjemlet lige så godt som det andet. Hendes folkelige navn (Ben-Gerd og Brigin-Hild) indeholder en fordømmelse, ligesom Dag-Mar en lovprisning, og den omstændighed, at hendes hoved i graven var vristet ud af sit rette leje, medens en sten var lagt i steden, tyder ikke på venlige tanker hos dem, der havde graven under deres tilsyn. Hvorledes endelig det, at skildringen af Bengerd er et poetisk modstykke til Dagmar, kan tyde på, at de er fra en forskellig tid. er ikke let at se; det modsatte forekommer at ligge nok så nær.

Prof. Steenstrups vilkårlighed i at vælge og vrage de historiske viser træder dog især klart for dagen, når man

[1] Sml. et brev fra 1220, der viser at grevinde Johanne af Flandern har opkrævet et gavestød til indløsning af grev Ferdinand (auxilium in redemptionem karissimi domini et mariti mei F. Fl. et U. comitis). Warnkönig, Flandrische Staats- u. Rechtsgesch. III. 2. Abth. s. 29.

sammenligner hans behandling af viserne om dronning Sofie og dem om marsk Stig: hvad der fortælles om den onde dronning i det 12. århundrede, henvises efter et rigoristisk forhør til fablernes verden, hvad der synges om den navnkundige marsk mødes med undskyldende overbærenhed, — en domfældelse her vilde da også have været alt for dristig.

Jeg har til sin tid søgt udførlig at eftervise de historiske træk, som danner grundlaget for viserne om Tovelille og liden Kirsten, og skal ikke her komme tilbage til dem, siden prof. Steenstrup ikke indlader sig på en samlet imødegåelse; jeg skal indskrænke mig til at vise, på hvor løs en grund hans kritik af visernes karakterskildring hviler.

Hvad handlingen i de to visekredse angår, mener han, at en slig „merovingisk grusomhed“ ikke hører hjemme hos os (s. 236). Der siges dog om kong Valdemar midt i en varm lovtale over alle hans store og gode egenskaber, at han var „grusom mod sine egne, mere end ret var“. St. gør med rette gældende, at der herved ikke skal tænkes på hans slægt; thi „sui“ bruges om kongens mænd, hans følge og hans hær. Men deri ligger da tillige, at det anførte udsagn ikke kan henføres til den imod hans fjender 1157 øvede grusomhed, ej heller til den hårdhed han øvede mod de skånske bønder og som Saxo omtaler i al spagfærdighed: thi hverken overvundne fjender eller bønder var „sui“. Kongen må også have víst en utilbørlig grumhed mod sine folk, og til dem hørte bl. a. Buris og Magnus, der, så vidt man kan skønne uden lov og dom, blev satte på Søborg; hvorledes man dér blev behandlet, véd vi af senere tilfælde. Det er jo bekendt nok, at man dengang og længe efter var fortrolig med de største råheder, hvor det gjaldt at straffe en afvæbnet fjende, og når Valdemar midt i en lovtale stemples som grusom, kan det ikke bortforklares. Det skal heller ikke skjules, at han havde víst sig troløs som han var grusom, thi ved løfter om gods og et godt giftermål lod han sig lokke til at forråde sin konge og nære frænde, det samme som Buris og Magnus senere anklagedes og, for-

udsat at de var overbeviste om det, med rette straffedes for. At Saxo, der søgte beskyttelse for sig og sit værk hos Valdemars og Sofies sønner, ikke fortæller om skyggesiderne i deres liv, kan vel ikke undre nogen; des mere har det at sige, når han, som jeg har gjort opmærksom på, anden steds i sin historie roser en dronning, fordi hun var blid og kærlig mod sin ægtefælles friller.

Men det drejer sig jo ikke om at konstatere, at visernes fortælling er bogstavelig sandhed, at Tove er bleven dræbt i badstuen og Kirsten under kongens svøbe; spørgsmålet er, om digteren har haft ret i at tiltro kong Valdemar og dronning Sofie et sind, der kunde føre til slige handlinger, og der er så vidt mig bekendt intet overleveret, som kunde tale derimod, adskilligt som taler derfor, — helt bortsét fra visernes eget vidnesbyrd.

Viserne om dronning Sofies grumhed forkastes altså; hvad ondt der siges om hende stemples som lige så uhistorisk, som hvad der siges om Bengerd. Men fra hvilken tid er da disse viser? Derom siger forfatteren intet. Er det da ikke mærkeligt, at vi genfinder dem på Island, som ikke har modtaget en eneste vise fra Danmark, hvis handling ligger efter 1200, og at de møder os her ikke i oversættelser, men i en selvstændig bearbejdelse ud fra selvsamme poetiske grundemne? Dette fortjener dog en forklaring; men kan der gives nogen anden og bedre end den gamle, at indvandringen af fremmede emner til Island er ophørt samtidig med, at den egenlige sagadigtning tog sit opsving, og at disse emner derfor må være ældre?

Overfor viserne om dronning Sofie kan stilles den række, som samler sig om marsken Stig Andersen.

Det er så sin egen sag at udelukke hele marsk Stig kredsen fra de historiske viser, og forfatteren har ej heller haft mod til det, skønt de kun kan reddes ved en skrigende inkonsekvens. „Resultatet af disse (undersøgelser)", hedder det (s. 288), „må fastslås således, at viserne vel ikke give

den historiske virkelighed, men dog heller ikke afvige længere fra den, end at vi godt kunne tænke os dem digtede i de nærmeste åringer efter mordet. At marsken stilles i forgrunden, stemmer fuldkomment med de virkelige forhold og samtidens tro. — Men digterne af disse viser have tillige grebet rygtet om, at forhold i marsk Stigs familie skulde have givet anledning til mordet, og her have de da udmalet sig situationen med digterisk frihed. At flyvende motiver fra andre traditioner iøvrigt ere blevne benyttede, er vel utvivlsomt.“

Med den målestok for øje, som er bleven anlagt på de ældre viser, er dette overordenlig liberalt, thi visernes anmodninger til at lægge bånd på vor virkelighedssans og vor historiske viden er meget store. Det kan endda gå med sangen: „Nu stander landen i våde“, skønt det er hårdt nok at tænke sig drabsmændene drage ligesom i flok og følge til Ribe, Jyllands største by, for at lade sig sy de munkedragter, der skal skjule deres forbrydelse; men overalt hvor Stig bliver hovedpersonen, glipper ethvert forsøg på at fastholde historien. Denne meddeler os, at ni adelsmænd blev dømte fredløse som delagtige i kongemordet, visen kender kun den ene; historien fortæller om politisk misfornøjelse, visen kender kun ét motiv, den forførte hustru. Denne modsætning, mener prof. Steenstrup, lader sig dog meget vel overvinde; kun på ét punkt går det noget trangt: „Det må indrømmes“, hedder det (s. 276), „at traditionen i én henseende gør marsken uret; han var måske ikke selv tilstede i Finnerup.“ — „I én henseende!“ Visen står, som vi vil få at se, aldeles parallel med den om Nils Ebbesen; ligesom i denne er helten (helt uhistorisk) gjort til eneste fører for drabsmændene; man tænke sig nu den mulighed, at en historisk kritik kom til det resultat, at visen om N. E. var samtidig og pålidelig historie, kun at det måtte „indrømmes“, at traditionen „i én henseende“ gjorde ham uret: han havde måske slet ikke selv været med i Randers!

Vi har da en historisk kritik af vore folkeviser, som i samme åndedræt og med samme sikkerhed, polemisk vendt

mod enhver afvigende mening, i visen fra 1157 finder „en urigtighed“ deri, at der tillægges Sven en søster, som ikke er historisk bekendt, og finder et eller andet „stadig ubekræftet af historien, selv om det måtte være sandt“, — medens visen om marsk Stig erklæres for samtidig, skønt den lader fru Ingeborg være handlingens drivfjeder og på trods af al historie lader marsken med sine folk udføre drabet og forkynde det på Skanderborg. Fremdeles en kritik, der finder viserne om Dagmar historiske, skønt de lader hende dø i barselseng, hvad der mildest talt er „ubekræftet af historien“, og hendes sjæl blive kaldt tilbage til legemet, medens visen om Bengerd, der giver et levende billed af hendes onde og hårde sind og lader dette, ligesom Dagmars fromme hjerte, få sin fortjente løn, forkastes som uægte. Endelig en kritik, som forkaster visen om dronning Sofies onde vilje til sin mands elskerinde og søster, medens visen om Nils Ebbesen, der så grovelig forsynder sig mod historien og tilmed mangler omkvæd (den betingelse, uden hvilken ellers ingen historisk vise undgår sin dødsdom), gøres til et formeligt sandhedsvidne imod de skriftlige kilder. Og alle disse domme fældes stykkevis, på grundlag af formelle ejendommeligheder, fortrin eller mangler ved de opbevarede håndskrifter[1], og på et personligt skøn om væsenligt og uvæsenligt, der synes at være så vilkårligt som vel muligt.

Det er min overbevisning, at man ikke vil kunne komme til en tilfredsstillende fortolkning af disse folkeviser, uden først at klare det grundspørgsmål, som jeg for 20 år siden fremdrog til drøftelse overfor Svend Grundtvigs bestræbelse for overalt at hævde visernes troværdighed i rent udvortes forstand. I alle tilfælde bliver det nødvendigt her at komme tilbage til, hvad jeg dengang fremsatte, for at få det rette udgangspunkt for undersøgelsen af Nils Ebbesens-visen.

I afhandlingen om „middelalderens folkeviser om histo-

[1] [Senere Tilføjelse:] Dette er især at fremhæve. I virkeligheden er disses former ubrugelige til den kritik, kun emnet (det væsenlige i fortællingen og opfattelsen) tåler at underkastes en virkelig kritik.

riske personer" henviste jeg først til hvad alt Anders Vedel udtaler: „Og hvis (hvilke) som kaldes historiske digt, de ere fast stykket historier, som ikke ere fuldkommeligen beskrevne med alle omstænde, som det sig burde. Thi poeten tager ikkun af den hele historie det besynderligste, som hannem vilder (behager) og tjener til sit forsæt. Dette danner han efter sin poetiske art og frihed og lader så hver dømme derom og tage deraf hvad hannem lyster." Ligeså siger N. M. Petersen, efter at have omtalt rimkrøniken: — „eller den (visen) er digtet *efter* en vis historisk begivenhed, og hensigten er ikke egenlig at fremstille denne, men at benytte den til poetisk brug, så at begivenheden ikke er hensigt, men middel, hvilket er den egenlige sande kæmpevise." — Disse almindelige udtalelser søgte jeg nærmere at præcisere og begrænse. Jeg kom da til det resultat, at den historiske folkevise i sin egenlige blomstringstid i emnernes behandling stod jævnsides med den omtrent samtidige islandske sagaliteratur, som en historisk digtning, bunden til det givne stof, men dog fri i sin benyttelse af det, i visen selvfølgelig langt friere end i den prosaiske fortælling, selv hvor denne behandler et fjernere liggende stof.

Visedigterens frihed, mente jeg, er en potensering af sagnets. „Har det ideelle element i begivenheden fået overhånd (i overleveringen)", hedder det (s. 169), „da vil det efterhånden stræbe at skaffe sig et fyldigere og simplere udtryk, end det i virkeligheden fra først af havde fået: det uvedkommende glemmes eller stilles i skygge, det „betegnende" udfolder sig, det vinder i klarhed og tiltager i omfang, enkelthederne skifter udseende og plads, og umærkeligt bliver helheden en anden. Er denne udvikling ubevidst og ligesom umærkelig for traditionens bærere, da står vi foran *sagnet:* er den forsætlig og udsprungen af den enkeltes bevidste vilje, da har vi *digtningen* . . ." „. . . Folket digter langsomt og ubevidst, som havet afsætter land: de faste former afslibes, de tilfældige mangler udfyldes, den golde grund begynder at

føde urter og blomster. Den enkelte derimod skaber bevidst, pludseligt, som de plutoniske kræfter: historiens faste skorpe brydes igennem, og der dannes himmelhøje bjerge dér, hvor der før var uanselige banker." Og om forskellen mellem de mere fuldendte sanggrupper og de mindre stort anlagte enkelte viser hedder det længere fremme: „Den rigtige opfattelse af de forskellige viser om historiske personer er derfor vistnok den, at det, de mest fuldendte nåede, tillige var det, som foresvævede dem alle, bevidst eller ubevidst."

Ved behandlingen af Toveviserne er jeg kommen nærmere ind på dette. Efter en udvikling af den danske og islandske vises fælles indhold hedder det: „Dette er da viseemnets tankegang; spørgsmålet er nu, om den er historisk eller ikke . . . Dette spørgsmål må, for at kunne besvares fyldestgørende, deles i to: er den historiske situation og de handlende personers karakter og forhold sand; og hvis dette er tilfældet, er da den ydre krisis i dette forhold historisk? Eller har omvendt denne begivenhed fundet sted, men i en anden sammenhæng og ifølge andre grunde?" Efter en længere udvikling af den formentlige sandhed i visens opfattelse af Valdemars karakter fortsættes derpå: „Der synes således at være aldeles overvejende grunde til at antage Tovevisens karakterskildring og dens hele givne situation for historisk sand. Heraf følger imidlertid ingenlunde, at også dens handling er historisk, at dette forhold også førte til denne krisis . . . . Digteren tiltager sig den ret at lade skæbnen udvikle sig efter hans retfærdighedsfølelse, eller efter den tankegang, han har fundet eller lagt i emnet; der kunde ingen vanskeligheder opstå heraf på en tid, da alle kendte de virkelige forhold og ikke søgte historisk oplysning men poetisk opløftelse i sangen." — Hertil slutter sig endelig, hvad der alt forhen er berørt om muligheden af, at det i samtiden skabte viseemne kan være optaget længe efter til fornyet behandling, så den overleverede form er ny, medens fortællingen er gammel: hånden er Esavs, men røsten Jakobs. — Det forekommer mig stadig, at en drøftelse

af disse spørgsmål vilde have været på sin plads i en ny værdsættelse af de enkelte historiske viser, og at det vilde have været nok så væsenligt at gå ind på dem som at kritisere en række enkeltheder i mine studier; står nemlig min opfattelse sin prøve, da betyder jo denne kritik lidet eller intet; kan den derimod kuldkastes, da er det unødvendigt at forfølge alle dens enkelte udslag.

Jeg skulde dog næppe være kommen tilbage til et ungdomsarbejde som mine forlængst afsluttede studier over de historiske folkeviser, men rolig have overladt dem som så meget andet til den skæbne, man vil unde dem i literaturen, hvis ikke hensynet til min opfattelse af Nils Ebbesen havde været. De polemiske sidehug af prof. Steenstrup er jeg så vant til og har jeg i så mange år fundet mig i, at de heller næppe nu vilde have givet mig pennen i hånd; men Nils Ebbesens historie har for mig en så stor interesse, ligesom den atter for nylig er bleven fremstillet af mig (i Biografisk leksikon) og derefter gjort til genstand for angreb fra anden side, at en klaring af de herhen hørende spørgsmål måtte forekomme mig at være i høj grad ønskelig. Det foregående er kun en nødvendig indledning hertil.

Prof. Steenstrup siger om Nils Ebbesens-visen (s. 297): „Den giver en skildring af begivenheden i Randers den 1. April 1340, der ikke blot levende tiltaler vor nationale følelse, men som virker ved en indre sandsynligheds magt og en mærkelig talende anskuelighed, hvorhos den, hvad der er vitterligt for alle, ikke har nogen kilde imod sig, der kunde bestemt bestride dens rigtighed.“

Efter hvad forhen er anført, ses det jo let, at der her anlægges en helt anden målestok end den, der bruges ved forskellige af de ældre viser; der tillægges digtets „indre sandsynlighed“ en selvstændig betydning, og den omstændighed,

at ingen kilde (formentlig) „bestemt bestrider dens rigtighed“, tages med i beregning til fordel for dens troværdighed. Det forekommer mig, at forfatteren efter det på marsk Stig-visen anvendte synspunkt ikke er berettiget til at tillægge dette sidste nogen betydning, thi dette samtidige digt har jo et hovedpunkt, som „bestemt bestrides“ af kilderne, skønt det har en „indre sandsynlighed“, hvis magt er nok så stor som det andets. På den anden side er det lige så vist, at det ikke er nok at eftervise, at de i visen nævnte mænd er historiske personer; thi det viser jo kun, at digteren har kendt disse navne, om man vil, har levet samtidig med dem, men aldeles intet om, hvorvidt han har haft til hensigt at meddele os den viden om deres forhold og handlinger, han selv har haft. For at få rede på de herhen hørende spørgsmål må vi se lidt nærmere på selve den overleverede vise.

Hvad der da først må være os påfaldende er den mangelfulde form, hvori den er overleveret os. Først dette, at den intet omkvæd har. Intet under, at prof. Steenstrup helt forbigår dette i sin udvikling af dens fremragende egenskaber, men kun i forbigående nævner det ved omtalen af omkvædet (s. 111). „Fælles for alle omkvæd er“, hedder det (s. 79), „at de anslå stemningen.“ Var der et sådant omkvæd om denne vise, hvorledes kunde det da gå tabt? Følte man ingen trang til at fastholde stemningen i en vise, der besynger en så enestående bedrift? Det hedder jo videre (s. 88): „Det må ganske sikkert hævdes som en hovedsætning, at en *folkevise altid har omkvæd*, og at enhver vise, som ikke har noget sådant, enten har i tidens løb sat det over styr eller også aldeles ikke er en ægte folkevise.“ Forf. har derefter gennemgået en række viser uden omkvæd og eftervist, at for deres vedkommende er det sidste tilfældet, de er ingen ægte folkeviser; det vilde for vurderingen af N. E.-visen have været heldigt, om også kontraprøven var bleven gjort, og det var bleven eftervist for enkelte eller i det mindste en enkelt af „de få andre“, at de skønt uden omkvæd dog er ægte folke-

viser. Det bliver altid en højst betænkelig sag for denne vise, at den i ingen af sine bevarede 5 handskriftformer (i 9 handskrifter) lige så lidt som i den overlevering, Vedel har kunnet opspore, har noget omkvæd. Har den aldrig haft noget — og dette synes unægtelig at ligge nærmest —, eller har den „sat det over styr"? „Her er nu tvende kar, og intet af dem er godt."

Dette skal jeg dog overlade andre at bedømme i en større sammenhæng og straks gå over til at omtale en anden mislighed, den nemlig, at visen er overleveret os i flere forskellige former. Allerede i min tidligere afhandling har jeg eftervist dette, uden at det er blevet optaget til drøftelse af prof. Steenstrup; jeg skal dog nu gå nærmere ind på dette spørgsmål, efterat jeg er vendt tilbage til undersøgelsen af det som væsenlig nyt.

Der haves da først to hovedformer af visen, af hvilke den ene kan betegnes som den almindelig gængse og kendte, den, Vedel har ladet trykke, og som desuden findes i de hos S. Grundtvig aftrykte håndskrifter A, C og D; den anden (S. Grundtvig B) har jeg antaget for oprindeligere, fordi den både i sit hele anlæg og i de fleste enkeltheder formentlig er både bedre bevaret, mere helstøbt og poetisk gennemskuelig (trykt i mine „Bidrag", s. 278). Vi skal nu se noget nærmere på dette forhold. Fælles for alle de overleverede former er den første halvdel (A 1—37, B 1—33): efter den korte indledning en samtale mellem greven og N. E. ved Randers strand, derpå en samtale mellem denne og hans hustru i hjemmet, hendes råd at dræbe greven og at skjule sit farlige ridt ved at lade hesteskoene vende. Derefter har B, i hvilken dette første parti er ulige bedst bevaret, følgende fremstilling, der dog afbrydes af forskellige indskud:

34. Det var Nilavs Ebbesen,
han taler til svende sine:
„Hvilke ville mig følge,
og hvilke ville nu fly?

35. Hvilke ville mig følge,
de række mig hånd på ny,
hvo som orlov have vil,
han sige mig det ret nu (så fri?)."

36. Op da stode de dannesvende,
de svared' deres herre frit:
„Vi ville nu med eder ride
og vove vort unge liv."

37. Så rede de i fruerlund,
der bunde de deres heste,
så ginge de i gården ind,
greve Gert så vilde de gæste.

41. Det var Nilavs Ebbesen,
han klapped' på døren med skind:
„Stander op, greve Gert,
og lader mig til eder ind!"

Derefter følger så en samtale, i hvilken Nils, der foregiver at være et bud fra grevens søn, bringer glædelige efterretninger, bl. a. at han selv er bleven hængt: dette gør greven uforsigtig:

46. De lukte op den greves dør,
at buddet skulde indgå,
da var det Nilavs Ebbesen,
han monne til sengen gå.

Greven giver nu gode ord og taler om forlig, men han bliver dræbt „over sengestokken", ɔ: sengens fjæl ud imod stuen. Slutningen er i håndskriftet forvansket: svarende til, at hestene bindes i fruerlund, har der utvivlsomt været et vers som A 67: „N. E. tren til sin hest" o. s. v., ligesom verset om kærlingen med de to brød da kan have endt sangen[1].

Som det vil ses, er denne form af visen aldeles uhistorisk i sit anlæg, men den har den fordel virkelig at være en helhed

[1] Sml. Steenstrup, s. 307 fl. — Versene om hans landflygtighed strider vistnok mod udtalelserne om dette vilkår overfor greven og hans hustru.

med „en indre sandsynligheds magt“: listen at vende hesteskoene svarer til, at man er på færde om natten og at helten lokker greven til at lade den faste dør åbne, og således også til de ord, greven bruger om sin modstander:

8 (Vedel 11). „Nils Ebbesen, du er en listig mand,
dertil er du from,
hvor du kan ikke overkomme,
der rider du lang vej om.“

Men ved siden af denne fremstilling er der vers, som tyder på en anden, der gik i stik modsat retning. Tiltalen til svendene er her ikke den jævne stilfærdige opfordring til at træffe sit valg og gå til et alvorsfuldt eventyr, men et stærkt opråb:

A 38. „I æde og drikke, I dannesvende,
I gøre eder fuld glade!
først denne nat forgangen er,
da fange vi dagen i stad.

39. Dagen kommer ej, før solen skin,
så få vi tidende ny,
så vil jeg på mine svende se,
hvilken fra sin herre vil fly.“

40 B 36.

Overfaldet skildres således:

51. Greven ud af vinduet så,
han så de blanke spjude:
„Så usel jeg til Danmark kom,
Nils Ebbesen holder der ude!“

52. De stødte på døren med skjold og spjud,
de nagler ginge alle i stykke:
„Est du herinde, grev Gert,
vi ville dig en skåle tildrikke!“

Her er helten altså til hest, og det er højlys dag; han kommer med en overvældende magt; straks greven ser ham,

er det ham klart, at spillet er tabt. Der er ikke tale om nogen list, Nils Ebbesen spørger truende: „er du herinde?" -- greven er ikke i sengen, men ved vinduet, og digteren lægger vægt på at få slået fast, at det er en dagens dåd[1].

Disse to fremstillinger skulde synes absolut uforenelige, i alle tilfælde er det sikkert, at de ikke kan have haft hjemme i samme oprindelige digtning. Alligevel er de splidsede sammen i alle visens opskrifter på den ene (B) nær; optagelsen af det nye har ikke hindret bibeholdelsen af det ældre.

Men alt i opskrift B findes der partier, som gør brud på helheden og ikke kan have været oprindelige i denne forbindelse. Mellem de ovenfor anførte vers 37 og 41 er indskudt den bekendte fortælling om svenden Trøst, der tager orlov, da de kommer til Randers bro, men dog tjener sin herre bedst „samme dag før aften"; alene dette sidste viser, at den hører hjemme i en sang, der henlagde drabet til dagen, og hele fortællingen er uforenelig med grevens ophold på „en gård". Hertil svarer atter et slutningsparti om broens tilintetgørelse efter drabet. Endvidere findes også her fortællingen om Ove Hase, der blev dræbt på Randers gade eller bro. Denne kamp, der skildres i miserable vers, falder usigelig mat efter grevens drab og kan sikkert ikke skyldes den oprindelige digter, som aldrig vilde have skæmmet sin fremstilling af en helstøbt bedrift med en sådan efterslæts-begivenhed[2].

I et andet håndskrift findes endelig begyndelsen af en iovrigt tabt episode om Nils Ebbesens ridt til Bygholm, til samtale med Knud Ebbesen, straks efter hans hustrus gode rad; desværre afbrydes håndskriftet netop på dette sted (E 25).

---

[1] A 44, i omtalen af svend Trøst, siges: „den *samme dag* før aften kom". 64: „greven *blev om dagen slagen* og ikke om natten med alle". D 23: „*først denne nat forgangen er, så vil N. E. ride*". Verset om „fåret bræged" osv. A har tankeløst beholdt verset om halshuggelsen „over sengestok" (57), medens C og D undgår det. Når der iovrigt i disse håndskrifter er tale om sengen, spiller den samme rolle som vor tids sofa: D 38: „vi sætte os neder på en seng" o. s. v.: sml. D 5 og 39: C 45: A 53. — At N. E. er til hest, ses ikke blot af A 51, men også af C 40: „N. E. selv til døren red".

[2] I min ældre afhandling havde jeg helt fjernet denne episode.

Der kunde vistnok rejses tvivl om, hvorvidt dagversene og disse indskud tilhører en selvstændig gammel vise, eller om de senere er tildigtede for at lempe på en alt for uhistorisk fremstilling. Der kan anføres adskilligt for hver af disse opfattelser. Vedels eksempel viser tilstrækkeligt, at man tillod sig senere forbedringer i retning af den historiske overlevering eller en bestemt tendens, og ingen vil kunne benægte, at det samme alt kan have fundet sted 100 år tidligere; på den anden side viser dobbeltheden i den samtidige fremstilling af drabet i Finnerup, at der også måtte kunne tænkes på noget lignende her. Når der imidlertid henses til den omstændighed, at visens første halvdel svarer nøje til grundlaget for formen B (natten og listen), ligger det dog nærmere at antage, at den gamle vise er kommen under behandling af en yngre slægt, som ikke vilde se Nils Ebbesen fremstillet som en mand, der sejrede ved sin list, men som den, der gik lige til målet og brød sig sin vej uden tanke om egen sikkerhed. Den historiske kundskab gik jo tildels i samme retning, og den havde desuden fortællingerne om Ove Hase og Randers bro.

Men hvorledes vi end vil opfatte sagen, bliver det vist, at den foreliggende form, således som Vedel og de med ham beslægtede handskrifter har den, er en sammenblanding af to grundforskellige fremstillinger, som det ikke er lykkedes at forsone, men som i virkeligheden på den mest forstyrrende måde bryder handlingens enhed. Vi skal nu i det enkelte se, hvorledes fortællingen skrider frem i denne traditionelle viseform, foreløbig uden hensyn til de historiske kilders beretninger.

Dobbeltheden begynder, som foran påvist, med opfordringen til svendene til at erklære sig; her har ingen af de opbevarede viseformer forsøgt nogen mægling, B står ene overfor alle de andre. Men straks efter begynder sammenblandingen. Skønt A senere lader N. E. „holde“ foran grevens dør, har den dog ikke villet bortkaste verset om, at hestene bindes i fruerlund: men hvad der gav god mening, når talen var om et overfald

på en gård, i hvis fruerlund hestene lades tilbage, bliver meningsløst, når man skal tænke på et ridt til Randers ved højlys dag. Hvad der har forført, sikkert ikke den første omdigter, men senere kompilatorer til at beholde dette vers, var rimeligvis den omstændighed, at der syd for Randers bro lå en herregård Fruerlund, så man kunde tro at finde en historisk tilknytning her. Men det er unægtelig en barok situation, at en flok ryttere om dagen kommer til en gård, med bagvendte hestesko for at skjule deres færd, og så sætter deres heste ind, før de drager over Randers bro. Hvilken opsigt måtte de ikke vække overalt, hvor de kom frem, uden hensigt og til den største fare for dem selv. Og så skulde endda Nils Ebbesen bagefter komme ridende til grevens dør![1]

Nu kommer optrinet ved Randers bro; Nils gentager sin opfordring til at tage orlov, og svend Trøst — (navnet dannet som „broder Rus" o. l.) — forlader ham for inden aften at tjene ham allerbedst.

Her viser der sig nu en dobbelt form for ordningen af det følgende vanskelige parti. A (og Vedel) tager ganske naivt først fortællingen om listen: „det var N. E. han klapper på døren med skind", og hele samtalen mellem greven i sengen og helten udenfor døren[2], for derefter pludselig at lade greven se ud af vinduet og Nils holde til hest udenfor, hvorefter så døren brydes og samtalen genoptages med det tragiske udfald.

---

[1] At den digter, som foretog visens omdannelse, ikke tænkte på at medtage verset om fruerlund, ses alt af scenen ved Randers bro. Da N. E. her opfordrer til at tage orlov, begærer svend Trøst „dertil saddel og hest". Dette falder i alle tilfælde langt naturligere, når det siges af en rytter, end hvis der var tale om at få tilladelse til at gå tilbage for at få en hest udleveret hos dem, der havde tilsyn med dem. N. E.s gentagne spørgsmål, om de vilde med, måtte jo (historisk) fornuftigvis være rettet til dem, da de forlod deres heste; den digter, som henlagde det til broen, havde ingen beretning om fruerlund.

[2] A har her bevaret et oprindeligt vers, der er tabt i B:

47. „Est du hertug Henriks bud,
du lad dig ikke forlange:
du mod mig imorgen i broderkloster
imellem messe og ottesange."

Opskriften D har derimod ikke slået sig til ro med denne rent udvortes sammenblanding af uforligelige elementer: den har udskilt den (mislykkede) list som en helhed for sig og overført den til en anden „smadreng“, der ligesom svend Trost tager orlov ved broen og ridderen uafvidende iler forud til grevens sovehus for at bane vej for sin herre. Først da han ingen veje kommer, bryder Nils, der imidlertid er kommen til stede, ind igennem døren. Derved er der virkelig opnaet en ny helhed, uden at noget af det oprindelige er gået helt tabt; men forsøget er dog næppe ret heldigt. — Karakteristisk er det, at N. F. S. Grundtvig har haft den umiddelbare følelse af, at den mislykkede list ikke var i visens ånd og helten værdig, hvorfor han har udeladt de pågældende vers i sin udgave[1].

Men står det således med visens indre sammenhæng og harmoni, så bliver det dog værre, når vi betragter den i forhold til de pålidelige historiske efterretninger om overfaldet i Randers.

Allerede den første halvdel af visen, der intet lader tilbage at ønske i poetisk henseende, må vække historiske betænkeligheder. Vi véd, at greven i Randers faldt i en hård sygdom, så han endog var opgiven; han kom sig dog igen, men var endnu sengeliggende, da overfaldet skete. Dette stemmer ikke ret vel med samtalen ved Randers strand og det straks efter, samme nat eller den følgende dag, udførte overfald. Og denne umiddelbare sammenhæng er her ikke tilfældig; thi kun dét, at hævnen følger umiddelbart på fornærmelsen og undsigelsen, kan poetisk og historisk motivere, at Nils henvender sig til sine huskarle, således som flokken netop er sammensat i det øjeblik; nogle dages betænkningstid vilde jo medføre en anden fremgangsmade, et valg af deltagere og en vragen indenfor den tilfældige flok. Jeg ser her helt

[1] Danske kæmpeviser (1847) s. 66.

bort fra de historiske kilders efter min mening bestemt afvigende opgivelse[1].

Dernæst foregår toget til Randers om dagen, i fuldt optog, hvad der jo forrykker hele handlingens karakter. Så er der den forunderlige list at vende hesteskoene, der er meningslos, både fordi hestene ikke medtages til gerningsstedet, og fordi en sådan forholdsregel om dagen matte henlede folks opmærksomhed på denne ryttertrop som en flok dårer eller forbrydere.

Forholdet med Randers bro er i realistisk belysning simpelthen en umulighed. Nils Ebbesen kan ikke være uvidende om, at tilbagetoget over denne bro er hans eneste chance for at slippe godt fra dette foretagende, og det kan ikke være en enkelt drengs påfund, ligesom det ikke kan være hans værk, at broen kastes i vandet. Denne fremstilling er kun mulig, fordi visen slet ikke kommer ind på den historiske situation i Randers, men holder denne i tåget ubestemthed. Nils Ebbesen træffer greven i et ubevogtet hus; han har tid nok til først at forsøge en list og, da den mislykkes, at bryde ind til sin fjende, der føler sig afmægtig overfor ham. Der forhandles nu om, at han skal nojes med at betragte greven som sin fange og altså føre ham bort med sig ud af byen o. s. v. Når vi nu véd, at Gert dengang havde en hær på 4000 mand omkring sig[2], og at Nils møder med 47 mand midt inde i fjendens lejr; at greven kaldte folk til sig ud af vinduet, skønt det var den vanskeligste tid af døgnet, lige før daggry, — så er den frejdighed, hvormed digteren tilmed henlægger en sådan scene til midt om dagen, i sandhed imponerende. At han så endda lader heltene trække sig tilbage

[1] Herom i det følgende. Hvad notisen i den såkaldte Sjællandske krønike (Ser. r. D. VI 524) angår: quem (N. E.) ipse (comes) prius diffidaverat (at greven forud for drabet havde undsagt Nils), da tror jeg ikke, at man tør tillægge denne kilde synderlig betydning om en begivenhed, som ojensynligt ligger den fjernt i rum, næppe heller umiddelbart nær i tid; den henfører f. eks. heltens fald til 1342. (Sml. D. Schäfer, Dän Ann. u. Chr., s. 67.) Havde en undsigelse fundet sted, matte vel de nojagtigere samtidige optegnelser have nævnt det. For opfattelsen af visen er det jo ligegyldigt.

[2] Ser. r. D. II 392.

med trommehvirvel gennem byen, synes at nærme sig til det burleske[1]. Endnu kommer kampen med Ove Hase, for yderligere at forsinke tilbagetoget, og endelig overraskelsen med den faldende bro!

Der skal i sandhed en stærk konstitution til at kalde dette for en historisk fortælling eller endog finde, at det „virker ved en indre sandsynligheds magt og en mærkelig talende anskuelighed, hvorhos den (skildringen), hvad der er vitterligt for alle, ikke har nogen kilde imod sig, der kunde bestemt bestride dens rigtighed“. Det forekommer mig, at man snarere kunde sige, at visen i denne blandede form og sammenholdt med de historiske efterretninger segner under sine modsigelsers og umuligheders vægt. —

For at få det rette blik for Nils Ebbesens-visens oprindelige anlæg, er det imidlertid nødvendigt at løsrive sig fra disse pinlige detailler. Den bør først og fornemmelig sammenstilles med marsk Stig-viserne, af hvilke den, som jeg tidligere i korte træk har påvist, er en efterligning.

Fortællingen i den kortere marsk Stig-vise er denne: marsken drager på kongens bud i leding; men medens han er borte, forfører kongen hans hustru. Han kommer hjem, fru Mettelil modtager ham med grād og opfordrer ham til hævn:

22. Det var unge hr. marsk Stig,
han råber over al sin gård:
„I stander op nu, alle mine mænd!
I drage eders brynjer på!“

— — — — — — — — — — —

24. Det var konning Erik,
han ud af vinduet så:
„Hisset ser jeg hr. marsk Stig,
han holder på ganger grå.“

[1] Også den oprindelige vise har trommen (B 51), men her har den sin naturlige plads. Her må det fuldbyrdede drab forkyndes for de sovende vægtere, og ridderen er sikker nok på alligevel at kunne undslippe i natten, da hestenes vendte sko snart vil vildlede forfølgerne: man vil følge de spor, der vender udad fra gården, skønt de i virkeligheden viser den vej, han kom, medens han undviger ad den vej, hvis spor vender indad.

Det kommer derefter til forhandlinger, som ender med kongens drab og marskens landflygtighed.

Den længere vise udmaler dette med det højeste mesterskab, idet den foruden de i den kortere givne motiver også benytter og omdanner dem i en helt forskellig sang: „Nu stander landet i våde". Fortællingens gang er her denne: Marsken har onde drømme, som hans hustru, fru Ingeborg, søger at bortforklare; han drager i leding, kongen forfører hende, og hun ægger sin mand til hævn. Denne henvender sig da til kongen „på breden ting", de kommer i ordstrid, og det ender med en undsigelse. Nu kommer hans hustrus frænde, ung Rane, marsk Stig til hjælp; kongen lokkes på jagten til en ensom hytte, hvis gådefulde beboerske spår hans nære død, og derfra til Finnerup lade. Af frygt for marsken beder kongen Rane lukke døren vel, men denne sviger ham og lader den være åben. Næppe er de komne til ro, før „fru Ingeborgs bud" banker på, og „de" kaster sig over den dårlig skjulte konge; det er marsken og hans svende. Derefter følger scenerne på Skanderborg, hvor drabet forkyndes for dronningen, og med den hævnede hustru i „hans egen gård"; endelig landflygtigheden og opførelsen af Hjelm.

Nils Ebbesens-visen svarer led for led til dette viseemne, kun at den er fyldigere end den ældre, mindre rig end den yngre form. Indledningen er en kort fremhævelse af en ond spådom om grevens færd til Danmark; samtalerne ved Randers strand og i „hans egen gård" står jævne med Stigs undsigelse på tinge og hans hustrus opfordring til hævn; at de kommer i den modsatte orden, har jo sin grund i den simplere handling, i hvilken fornærmelsen ligger i selve samtalen, ikke forud for den. Ridtet til grevens gård, drabet og undsigelsen har de samme træk som marskens overfald i Finnerup, kun simplere og kortere[1]. Men hvad der er hovedsagen, grundopfattelsen er den selv samme: det er en enkelt adelsmand,

[1] Der ses her helt bort fra en æstetisk vurdering af de i det enkelte helt forskellig og mesterlig skildrede scener i N. E.-visen.

der, efter at være fornærmet af sin overmand, undsiger ham og fælder ham ved et overfald i forening med sine svende. Dette hovedpunkt kan vi ikke komme bort fra.

Og hvad melder så historien om kong Eriks drab? Rigets højeste domstol dømte 9 navngivne adelsmænd skyldige i det: de opregnes efter rang, så vi intet kan slutte af den orden, hvori dommen eller krønikerne nævner dem, grev Jakob af Halland var den fornemste, derefter kom marsken (Stig), derefter de andre riddere, endelig de menige adelsmænd. Senere blev det godtgjort, at marsken slet ikke havde været med i Finnerup.

Af hvilken grund skal da visens fremstilling stå til troende, når den på samme måde gør Nils Ebbesen med sine svende til handlingens eneste bærer i Randers, medens det er vitterligt og uimodsigeligt, at marsk Stig-visen til trods for sin samtidighed er uhistorisk? Nils Ebbesens-visen står i alle henseender tilbage for den om marsken; den betegner, som jeg alt tidligere har holdt pa, en begyndende nedgang i visedigtningen; hvis den er samtidig, er den i alle tilfælde overleveret i en mangelfuld og tvetydig form, og den har talrige træk, som den umulig kan have hentet fra det virkelige liv. Af hvad grund skal vi da tro dens pastand om, at N. E. stod ene med sin bedrift, medens ingen drister sig til at sige det samme om Stig Andersen?

Grunden til, at man så nødig vil opgive den nedarvede forestilling om overfaldet i Randers, er selvfølgelig den, at medens de samtidige kilder tvinger os til at opgive marsk Stig-visernes fremstilling, giver de fattigere kilder om Nils Ebbesen, hvis sag jo ikke blev pådømt af nogen domstol, færre og formentlig mindre tvingende tilknytningspunkter. Vi skal nu se, om der dog ikke i disse fattige kilder findes tilstrækkelige indicier til at slå fast, at det forholdt sig med Nils Ebbesen som med Stig Andersen, at han kun var én af flere hovedmænd i sin bedrift, og at drabsmændene i Randers

ikke kom som enkeltmands svende, men som frie fæller i en politisk sammenslutning.

Den samtidige danske kronike siger, at Nils Ebbesen kom til Randers med 47 „socii", fæller, ledsagere; dette udtryk udelukker vel ikke muligheden af at forstå det som tjenere, men det ligger dog langt nærmere at forstå det som selvstændige mænd, der har underkastet sig hans førerskab. Den lybske kronike udtaler sig dog langt tydeligere: „Do de Denen horden, dat de greve ghenesen was, do sammelden sik erer wol sestich kundighe man; de quemen to Randorshus in der nacht des sonnavendes vor judica." Her er det umuligt at tænke på de svende, der tjener i enkelt mands gård; det er „60 kyndige mænd" „af de danske", der „samler sig". Ordet „kundighe" har jeg ment skulde særlig betyde „stedkendte"; det kan dog også meget vel, som prof. St. foretrækker, være „listig" e. l.; ligeledes betyder det „bekendt" [1]. Men hvilken betydning man end her vil tillægge det, er det øjensynligt, at disse mænd betegnes med en fælles egenskab, som på en eller anden måde udmærkede (eller skæmmede) dem og gjorde dem skikkede til deres forehavende. Det er altså ikke en tilfældig, men en udvalgt samling af mænd. Med udtrykket „sammelden sik" kan jævnføres hvad der fortælles om sørøverne: „dusse gesellen, de sik so vorsammelden, dewile se nicht up besoldunge dehneden, sondern up der egene eventuhre, nöhmeden se sik Victalien Broders" (s. 494): det er de enkelte uafhængige mænd, der også her danner et frit broderskab til fælles foretagender.

Hvorledes vil man desuden tænke sig, at et sådant overfald under de givne forhold sættes i værk? De kommer ind i byen som vagthold, altså vel i mindre delinger, og de samles i et stenhus for herfra at skride til angreb i det belejlige øjeblik. Hvad var det for et hus? Var der store huse, tilmed stenhuse, i Randers, som ikke var belagte med indkvartering

[1] Samme forfatter (Detmar, ved Grautoff), I 222: he jagede sinen wech, de eme kundich was.

under en besættelse af 4000 mand, af hvilke dog vel så mange som muligt søgte bolig i byen? Hvorledes kunde da dette stenhus i hemmelighed holdes rede til dem, så de ikke opdagedes i utide? De må dog vel her have haft medvidere og have forberedt alt i tide. Og broens planker; skulde de kastes i vandet under et tilbagetog, måtte dette dog vel også være forberedt. Når den danske krønike fortæller, at Nils ved sit overfald havde 47 fæller, medens den lybske oplyser, at c. 60 danske samlede sig, kan forskellen i disse opgivelser måske bero på, at den sidste tæller også de bymænd med, der var indviede i planen og udførte deres del af den fælles bedrift.

Vi skal nu se, hvilke træk andre samtidige kilder indeholder til oplysning af dette forhold.

Ved forliget i Spandau, 3 uger efter drabet, måtte den vordende konge Valdemar love ikke at forsvare dem, „de greue Gerharde gemordet hebben, vnde scholn ire vient wesen und alle der de se vordeidingen". Ved mødet i Lybek efter påske påstår grevens sønner, at hertug Valdemar af Sønderjylland var medvider i deres faders død: „dat he hedde mede beweten eres vaders dot, greven Gherdes, unde hedde untholden de mordere to Sunderborch uppe sime hus". Det måtte han fralægge sig med ed, efter den nedsatte voldgiftsrets kendelse. Hele denne forhandling med anklage, forsvar og dom er jo fuldstændig umulig, hvis visens fremstilling er rigtig og der er tale om enkelt mands pludselige hævn. I drabssagen 1286—87 er der aldrig tale om andre end standspersoner; de svende eller drenge, der kan være brugte ved udførelsen, ligger under det niveau, hvorpå slige sager føres. Når der derfor fortælles, at Holstenerne efter sejren ved Skanderborg, 2. Nov. 1340, hævnede sig på drabsmændene, må der også være tænkt på bekendte standspersoner: „darmede blef dot ere hovetman, de greven Gherde morde, unde tve sine brodere; de worden sat al dot uppe hoghe rade mit den anderen, de

darmede weren. Also warde wroken de vrome doghentaftighe greve Ghert."

Så kommer endelig det af Hvidtfeld anførte brev fra 1351, hvis formentlig rette betydning jeg først har eftervist i min artikel i „Biografisk leksikon": „Dog finder jeg af en kvittans, som greve Henrik og greve Klavs have udgivet år 1351 til her Johan Limbek, at han haver betalt dem 500 mark lybske, som han haver annammet af her Sti Andersson, og han haver sonet fore, om deres faders død, hvorfore de kvitlader forskrevne her Johan Limbek, dog at her Sti Andersson hannem betaler igen"[1]. Senere kommer han tilbage til dette brev og opgiver dets datum, d. 16. Oktober (s. 505). Denne „sone" må sættes i forbindelse med de samtidige politiske begivenheder. I det nævnte år kom det nemlig til et brud mellem kong Valdemar og de jydske stormænd, der nu sluttede forbund med greverne, deres hidtilværende modstandere. Henimod årets slutning søgte man at komme til et forlig med kongen på et møde i Kalundborg; men det mislykkedes. Den omtalte sone falder altså sammen med forbundet mellem greven og den jydske adel og herved bliver den da også først forståelig. Der kunde jo ikke være tale om at betale bøder for mænd, som var faldne på deres gerninger, altså i dette tilfælde Nils Ebbesen og de andre drabsmænd, som faldt og blev lagte på hjul ved Skanderborg. Når greverne alligevel holdt på, at der måtte gå en sone m. h. t. grevens drab forud for et forbund, så viser det bedre end noget andet, at det var adelen i Jylland som stand, der kendtes solidarisk ansvarlig for grevens drab. Og dette har da formentlig også fået sit udtryk ved den foretagne sone, idet Stig Andersen til Bjørnholm, fordum grev Gerts marsk i Jylland og som sådan adelens naturlige repræsentant[2], forpligtede sig til at betale 500 mark til Johan Limbek af Søgård og Trøjborg på grevens vegne. —

---

[1] Hvidtfeld I 469. Han tilføjer: „hvilket er et tegn til, at Nils Ebbesens slægt og venner have måt bøde for samme greve, han ihjelslog"

[2] Hist. tidsskrift, 4. række, III 604 fl.

Når hr. Thiset af den forholdsvis ikke betydelige „mandebod" slutter, at deltagerne i drabet har været uanselige mænd og, selv om de var adelsmænd, snarest har stået i tjenesteforhold til Nils Ebbesen (II 649), så ligger der heri den misforståelse, at der var tale om en mandebod i almindelig forstand. Dertil kunde den jydske adel sikkert ikke bringes, at anerkende, at der skulde bødes fyrstelig mandebod for den (efter deres påstand) i åben fejde dræbte greve: en sådan indrømmelse vilde have været en ydmygelse, som greverne ingen midler havde til at tilføje deres tidligere modstandere. Der kunde derimod nok være tale om at give dem nogen oprejsning for at få en sag bilagt, der stod i vejen for et forbund, og det var da naturligt, at repræsentanterne for den jydske og den holstenske adel enedes om en sone, en mindre, rund sum, ved hvilken dette mellemværende blev afsluttet, uden at de to korporationer for fremtiden kunde lade hinanden noget høre i den anledning.

Ingen kan som bekendt være dommer i sin egen sag, og således kan jeg jo heller ikke gøre fordring på her at have det sidste ord. Men jeg kan ikke nægte, at det forekommer mig mærkeligt, at historikere af fag med alle de anførte kendsgerninger for øje kan foretrække visens opfattelse af Nils Ebbesen for alle andre kilder, samtidig med at de nødes til at forkaste visen om Stig Andersen og drabet i Finnerup lade.

Ved siden af de i det foregående omhandlede spørgsmål har det vistnok kun liden interesse, hvad der ud over den historiske bedrift kan vides om Nils Ebbesen. Da dette imidlertid er blevet stærkt fremdraget i anledning af et par linjer i min fremstilling i „Biografisk leksikon", skal jeg ikke unddrage mig den forpligtelse også i den henseende at forklare mig nærmere, så meget mere som jeg godt forstår den fortrydelse, hvormed man altid er vidne til kuldkastelsen af et formentlig vel sammentømret og smukt opført hus.

Det er hr. arkivsekretær Thiset, som fra først af har op-

taget dette spørgsmål til nærmere behandling i et par afhandlinger om Nils Ebbesens slægtskabsforhold og formentlige forekomst i et par breve fra Vendelbo sysselting[1]. Ingen kan være mere villig end jeg til at erkende hr. Thisets omfangsrige og sikre kundskabsfylde i retning af dansk adelsgenealogi og hvad dermed står i forbindelse: jeg behøver næppe i den henseende at bruge mange forsikringer, da omstændighederne har givet mig lejlighed til i gerningen at anerkende hans virksomhed. Men selv den bedst underrettedes kundskab stanser dér, hvor kilderne svigter, og hr. Thiset har ikke med held bestået den fristelse, som synes så uimodståelig for genealoger, at ville vide mere, endog ikke så lidt mere, end kilderne tilsteder. Vor adelsgenealogi har et stort og taknemligt virkefelt i de sidste 4 århundreder; længere tilbage begynder det at gå trangt, og i midten af det 14. århundrede er de kendte navne og især de kendte slægtskabsforhold så få[2], at der udkræves en meget alvorlig selvbegrænsning for ikke her at fare vild, på samme måde som de bedst udrustede videnskabsmænd i forrige århundrede gjorde for den fjernere middelalders, eller de endnu ældre for oldtidens vedkommende.

Hvad nu særlig hr. Thisets afhandling om Nils Ebbesen angår, da lider den uimodsigeligt af to fejl: mangelen på forståelse af de vanskeligheder, der er forbundne med kildernes, særlig folkevisens rette vurdering, og det frie spillerum, der i den gives alle hånde formodninger og slutningsrækker m. h. t. slægtskabsforhold, traditioner osv. At prof. Steenstrup slutter sig til hans hele bevisførelse og dens resultater, forandrer selvfølgelig ikke dette forhold.

Det første spørgsmål, der her må besvares, er da dette, om den i to aktstykker, henholdsvis fra 1343 og 1347,

[1] Hist. tidsskrift, 5. række V og 6. række II.

[2] Thiset siger selv (5. r. V 444): „En nøjere kritik vil da også vise, at alle vore stamtavler i virkeligheden ere temmelig ens; de ere fyldige og pålidelige for tiden efter 1450, hvorimod de kun for de færreste slægters vedkommende række ud over denne tid, og de efterretninger, de da bringe, ere lige sparsomme i omfang som i indhold.“

nævnte Nils Ebbesen er den historiske helt af dette navn, eller ikke[1].

Brevet fra 1347 er et vidnesbyrd fra Vendelbo sysselting, i hvilket der udsiges, at Esger Ebbesen Krog på samme ting på Nils Ebbesens arvingers vegne pantsatte visse garde til Torkel Hval for 23 mark sølv, hvorimod denne omvendt oplod den forstnævnte på Nils Ebbesens børns vegne andet gods, som forhen var tilskødet en vis Lamin Jakobsen på Nils Ebbesens vegne, medens han skulde beholde andet, af denne sidste modtaget gods.

Brevet fra 1343 er ligeledes et vidnesbyrd fra Vendelbo sysselting, udstedt af Torkel Hval og gående ud på, at denne førte fyldestgørende tingsvidne på at have tilskødet en vis Lamin på Nils Ebbesens vegne visse garde på det vilkår, at Nils Ebbesen skulde yde ham fuldt vederlag i andet gods, efter to navngivne og tilstedeværende ridderes skøn. Gjorde han ikke det, skulde handelen gå tilbage. De her nævnte garde (Arnstorp og Smidstorp) er de samme, som 1347 at Torkel Hval tilskødes Nils Ebbesens børn.

Det er tilvisse en fristende lejlighed til at få den historiske Nils Ebbesen anbragt på en stamtavle, der her frembyder sig, og enhver vil kunne forstå, at en nidkær genealog giver efter for den. Det forekommer mig dog, at alt for store betænkeligheder her er at overvinde, til at man kan indlade sig på dette forsøg. Først den, at brevet af 1343 vanskeligt kan forstås anderledes end at Nils Ebbesen dengang endnu er i live. Læses dette brev uden forudfattet mening om de deri optrædende personer, vil ingen falde på at tro, at den nævnte Nils er død: der siges ikke blot ikke noget derom, men hele den betingede form, hvori opfyldelsen af det givne løfte omtales, viser at spørgsmålet endnu er åbent. Hvorfor i al verden skulde Torkel Hval også have ventet i over 2 år efter Nils's død med at få den sluttede aftale bekræftet, når det gjaldt

[1] Brevene findes trykte i Danske magazin, 3. række V 86 ff.

om at sikre sig overfor arvingerne? thi at der ikke i de år skulde have været holdt ting på grund af politiske uroligheder, som hr. Thiset mener, beror på en fuldstændig miskendelse af de historiske forhold, vel særlig i denne egn, der fra sommeren 1340 var i kongens fredelige besiddelse. Tingsvidnet synes ganske simpelt at være taget enten for at afhjemle en nylig ikke på tinge foretagen handel[1], eller fordi Nils Ebbesen nu vilde unddrage sig sin forpligtelse, vel snarest det sidste. Havde han derimod nu været død, måtte vel forpligtelsens overgang til børnene have været antydet. Sammenholder man de to breve, synes det klart, at der 1343 har været strid om handelen, medens denne bringes til udførelse på børnenes vegne efter hans død 1347.

Det må dog indrømmes, at selv det meget usandsynlige ikke er umuligt, og det kan derfor ikke med sikkerhed påstås, at den i brevet nævnte Nils Ebbesen ikke alt var død før 1343. Men der måtte da føres et stærkt sandsynlighedsbevis for, at denne mand er helten fra Randers, som faldt 1340.

Hr. Thiset anfører i den retning først navnets sjældenhed, eller, som det første gang hed, det enestående navn. I den anden afhandling er der alt kommen en, måske to N. E. til[2], og Tyge Becker mener, at det var almindeligt. Både Nils og Ebbe (Jep, d. e. Jakob, i det senere folkesprog) forekommer i alle tilfælde hyppigt nok. Men i alle tilfælde er det alt for voveligt at drage slutninger af denne art. Mon nogen har en bestemt forestilling om, hvor stor en brøkdel af de samtidige voksne adelsmænd vi overhoved kender af navn? Der var dengang vel næppe det sogn, som ikke havde en eller flere „hovgarde“, og der var 1100 sogne i Jylland; selv om nu mange af disse gårde var forenede på enkelte stormænds hænder, så fandtes der jo også talrige „yngre sønner“ uden sædegarde.

[1] [Senere Tilføjelse:] Måske endog på samme ting, da tilskødning fandt sted pr. kommissionær og altså ikke kunde fuldbyrdes ved et skøde. De to voldgiftsdømmere er jo selv tilstede.

[2] H. t. 6. r. II 665: 1365 på Rinds herredsting; 1377 kong Olavs handfæstning. I brevet fra 1347 er der en Ebbe Nilssen, som ikke er søn af hovedmanden N. E.

Af et brev fra 1358 ses det, at der fra Als og Sundved var mødt henved 40 adelsmænd i Sønderborg, men dette område er kun en tresindstyvende del af Nørrejylland. Det forekommer mig da indlysende, at navnets sjældenhed ingen støtte kan yde for undersøgelsen.

Men, siges der så videre, navnene Povl Glob, Anders Frost og Ove Hase, der forekommer i visen, tilhører den slægtkreds, som brevenes Nils Ebbesen repræsenterer, nemlig Strangesønnerne. Værdien af det store arbejde, hr. Thiset har gjort for at oprede disse forhold, skal ingenlunde miskendes; men jeg tør dog ikke i denne forbindelse tillægge det nogen større vægt. Povl Glob nævnes 1347 som en af forloverne for Nils Ebbesen og menes at være beslægtet med ham; en Strange Ebbesen, hvis forhold til Nils dog er aldeles ubekendt, siges nemlig i „slægtebøger" at have været gift med „Oluf Globs datter", og en Eler Elersen, der henføres til Strangesønnernes slægt, tog arv sammen med Povl Glob. Disse beviser forekommer mig egenlig ikke at sige meget. Anders Frost fører derimod selv Strangesønnernes segl[1] og Ove Hases datter antages med en høj grad af sandsynlighed at have været gift med en mand af denne slægt.

Men hvilken betydning har så dette for visen om Nils Ebbesen?

„Hr. Bugge", d. e. Nils Bugge på Vosborg, senere på Hald, nævnes i denne uden at bringes i personligt forhold til helten. Greven vil dutte denne på, at han har været i Bugges gård med 100 mænd, men Nils afviser det som en usand bagvaskelse. Derpå vil han have ham til at ride til samme Bugge i sit ærende, thi denne har undsagt ham; han tror altså forsikringen om, at der ingen lønlig forbindelse er imellem dem, og det samme er digterens tanke. I samtalens løb sigtes endvidere Povl Glob og Anders Frost for at stå i ledtog med Bugge og at have undsagt greven, og tilsidst beskylder denne

[1] Danmarks adels årbog 1888, s. 63. 66. 69.

Nils Ebbesen for det samme. Nils gør harmfuldt indsigelse, både for sit eget vedkommende og for de andre: de har haft ret til at opsige ham deres tjeneste. På dette spørgsmål kommer det så til et brud.

Men der ligger jo da slet intet i disse navne andet end at det er bekendte jydske adelsmænd; de bringes ikke i noget personligt forhold til Nils Ebbesen. Det er sikkert ikke tilfældigt, at navnene betegner særlig fremragende mænd, dog, så vidt det ses, snarest fra en noget senere tid: Povl Glob hørte til de rigeste og mægtigste mænd i Ty og Vendsyssel, Anders Frost blev senere ridder og marsk, og Nils Bugge er bekendt nok som fører i kampen mod kongen 1351 og senere. Det er jo til denne eller snarere en noget senere tid, vi må henføre visen om Nils Ebbesen, hvis samtidigheden kan fastholdes; derpå tyder de mindre historiske forsyndelser, selv dér hvor forfatteren ingen interesse har af at tildanne sit emne, ligesom man også må tænke sig i det mindste nogen tid hengået efter begivenheden, før den kan omdigtes med en stærk tendens[1]. Hvad under da, at disse navne alt bringes ind i fortællingen fra 1340, hvad enten de har haft med den at gøre eller ej. Der kan intet sluttes af disse navnes forekomst i visen om et personligt eller slægtskabsforhold til den historiske Nils Ebbesen.

Med Ove Hase forholder det sig anderledes. Efter den samtidige lybske krønike faldt der på Nils Ebbesens vej ud af byen en tysk ridder ved navn Henrik van Vittinghoven, hvis herberge var i nærheden. Den danske krønike siger, at der faldt to bekendte riddere foruden andre, men deres navne nævnes ikke. Endelig fortæller den i året 1448 skrevne hol-

[1] B 44 (A 48) siger N. E.: „Kolding er bestoldet og Ribe det er brændt", hvad der skal være en glædelig tidende for greven; men begge disse slotte var 1340 i hans hånd. — Reinhardt, Valdemar Atterdag, s. 200: „Den anskuelse om herremandens personlige selvbestemmelsesret, som kæmpevisen lægger N. E. i munden under hans ordveksel med grev Gert, turde i virkeligheden have været et udtryk for den jydske adels opfattelse af sin stilling ikke blot lige overfor den fremmede panthaver, men desværre også lige overfor den nationale konge."

stenske kronike, at den ridder, som faldt, var en Jyde ved navn Hase.

Det er bekendt, at denne krønike vrimler af upålidelige overleveringer og aldeles forvanskede beretninger, og den har da også på dette sted en gal datum (18. Marts istedenfor 1. April). Men det navn, den giver den danske helt, „Negels Jebssis", tyder på en dansk kilde, og navnet Hase stammer da vel fra den samme, medens andre træk er holstensk bagtalelse. Om denne danske kilde nu er visen — der dog ikke har navnet Jebses eller Jepsen — eller en anden senere tradition, kan vel næppe afgøres; da imidlertid den hele episode i visen gør bestemt indtryk af at være et senere påhæng, er det måske det sandsynligste, at de to opbevarede efterretninger har en fælles ældre kilde.

Men lad os gå ud fra, at viserne er samtidige, og at den form, hvori Ove Hase kaldes Nils Ebbesens „svoger", er den rette, hvad beviser så dette for den sidstes vedkommende? Selv om de to var beslægtede ved giftermål, hvad jo svoger betyder, så siger dette jo intet om, på hvilken af de mange mulige måder det fandt sted. Navnet Hase (eller rettere Has) findes som bekendt i et af håndskrifterne, de andre har Hals (Kalles); men denne tekst, der altså vel skulde være den mest pålidelige, lader ridderen sige, at han „har Nils's frænke" (C 51). Efter hr. Thiset skulde slægtskabet med Strangesønnerne imidlertid hidrøre fra, at Ove Hases datter var gift med en mand af denne slægt. — Tingen er, at vi véd så grumme lidt om alle disse forhold og at det materiale, vi har til en nærmere bestemmelse, de indbyrdes uenige visetekster (D kalder ham „søstersøn"), er så slet som vel muligt.

Men, hedder det videre, efter gamle optegnelser tilhørte den historiske Nils Ebbesen slægten Strangesøn[1] eller Bild

[1] [Senere Tilføjelse:] Begravelse i Vestervig: Nils og Ellef Ebbesen (Hist. tidsskr. 5. r. V 456; 6. r. II 656); men dette var ikke (eller ikke eneste) tradition ved 1520 og længe før; sml. Kr. Pedersens fortælling om graven for Rostok (S. Grundtvigs folkeviser III 484).

(der førte samme våben). Andre optegnelser henførte ham imidlertid til slægten Galt[1]. Det forekommer mig, at man her er inde pa gyngende grund. Da der i begyndelsen af det 14. århundrede ofte nævnes en Ebbe Galt, kan man have taget anledning deraf til at gøre Nils til hans søn, og da der noget senere bevislig var en Nils Ebbesen af slægten Bild, har det måske været nok til at sætte ham ind i denne familie. Efter det af hr. Thiset fremdragne tror jeg dog, at man bør foretrække at tænke på den sidste som Nils Ebbesens slægt; men i virkeligheden vides der intet herom og endnu mindre følger deraf, at det er manden fra 1343 og 1347. For yderligere at vise det aldeles usandsynlige heri, skal jeg nu gå over til at fremdrage de træk i det om Nils Ebbesen overleverede, som tyder i en helt anden retning end ad Vendsyssel til.

Her kan da først med rette gøres gældende, at al sandsynlighed taler imod, at en mand fra landet nord for fjorden skulde have sat sig i spidsen for et foretagende som det pågældende; man kender jo Vendelboernes forhold i tidligere tid og deres hele undtagelsesstilling. Vel kan adelen ikke i den henseende have været sa énsidig stillet som almuen; men det vilde dog have været højst besynderligt, om en mand fra Vendsyssel skulde have stået i spidsen for en sammenslutning af mange mænd i Randersegnen, som først og fremmest måtte have en ubetinget tillid og fortrøstning til deres fører ved dette tilsyneladende afsindige foretagende. Lige sa besynderligt vilde det være, om en Vendelbo havde følt sig kaldet til at vove sit liv på denne bedrift, så længe greven ikke var kommen ham og hans syssel nærmere på livet. Jeg tror, enhver Jyde vil være enig med mig i, at Nils Ebbesen og hans fæller må have hørt til dem, der rent lokalt følte sig kaldede til at bringe denne sag i orden[2].

[1] Hist. tidsskrift 5. r. V 448. 454. 6. r. II 661. Langebek holdt ham for en Galt (D. atlas IV 15. 363).

[2] Uden al tvivl var den ene af grevens sønner kommen længere nordpå; det vilde vistnok have ligget nærmere for Vendelboerne at tage sig af ham.

Det samme har visens digter forudsat. Greven spørger Nils (B 6):

hvor så lide de Sønderjyder
og så dine rige frænder?

Jeg har alt tidligere henpeget på, hvor karakterløst dette spørgsmål falder i de andre opskrifters forandring til „Nørrejyder" o. l. Der er jo ikke tale om folk i hertugdømmet, men om de Jyder, der bor sønden for „Randers strand"; om dem spørger greven ganske naturligt en mand, der hører hjemme iblandt dem, og som har sine frænder i de egne.

Endvidere har et vildfarende, tilfældig opbevaret vers, som før nævnt, det træk, at N. E., straks efter at have rådført sig med sin hustru, rider til Bygholm ved Horsens for at „byde Knud Ebbesen ud"; man kan sikkert ikke andet end gå ud fra, at dette netop er en af de „rige frænder", der nu skal tages på råd; to brødre faldt jo med ham ved Skanderborg. At drabsmændene forlader Randers over broen sydpå, var påbudt af omstændighederne; men den danske krønike siger, at de også kom ind i byen sønderfra (villam per pontem intravit, Ser. r. D. II 392); for denne forfatters bevidsthed må det også have stået, at Nils hørte hjemme syd for byen.

Om den *historiske* Nils Ebbesen haves der da også i virkeligheden udenfor de skriftlige kilder og folkeviser kun en eneste gammel og pålidelig efterretning, nemlig den lokale overlevering om hans hjemsted i Noring Ris ved Frisenborg. Hr. Thiset søger at gøre denne tradition tvivlsom og berøve den al betydning, men den slægttavle-gymnastik, hvormed sagens simple sammenhæng skydes i baggrunden, er her uden al værdi[1].

[1] Th. viser (s. 663), at „Noringris hovgård" 1617 med andet bøndergods solgtes af fru Marie Belov, og han fortsætter da: „går jeg ud fra, at fru M. B. har arvet dette gods efter sin moder Lisbet Skram, denne atter efter sin fader Lavrids Skram og farfader Erik Skram, som kan have fået det efter sin moder Anna Gyrstinge, hvis fader Oluf Mortensen mulig har arvet det efter sin moder Johanne Nilsdatter, der atter kan have haft dette gods efter sin fader hr. Nils Kristjernsen til Kølby, hvis

Allerede Svend Grundtvig har slående eftervist, at det beror på en senere tids løse literære kombinationer, når man har villet fremstille sagen således, som om der var to forskellige overleveringer om Nils Ebbesens hjemstavn. Kun „Noring Ris hovgård“ i Folby sogn og det derværende voldsted udpeges af en ældgammel tradition, men for dens vedkommende er vidnesbyrdene til gengæld mange og gode. Først er der sognepræstens indberetning til Ole Worm af år 1623:

„Gamle bønder siger, efter deres forfædres sagn, at udi Sabro herred på en gård udi Ris, liggende i Folby sogn, som kaldes hovgård (Hoffgård), skulde have boet Nils Jepsson, som ihjelslog greve Gert udi Randers, hvorom i kæmpeviserne; hos samme gård ses endnu store grøfter og gamle rudera, hvor synes nogen bygning at have standen.“ [1]

S. Grundtvig gør med rette opmærksom på, at der intet „literært“ er i denne optegnelse; præsten véd ikke af, at stedet hos Hvidtfeld kaldes Nørreris, ellers måtte han jo have bemærket det for at fjerne en nærliggende betænkelighed hos Worm, når gården her kun kaldes Ris; han henviser kun til kæmpeviserne og bruger samme navn for helten som Vedel, der ikke nævner gården. At dette sagn skulde have haft nogen tilknytning i den daværende ejers opstigende familieforhold, er der intet spor til. Men ved de udtryk, præsten bruger, føres overleveringen langt op i det 16. århundrede.

Denne selvstændige, af literaturen uberørte tradition mødes med efterretningen hos Kornelius Hamsfort, der kalder drabsmanden „Nicolaus Jepsøn de Norengrise“ [2], ligesom gården på det eneste sted, hvor nogen vise nævner den, kaldes „Norinsris“

fader igen var hr. Kristjern Nilssen,“ — og der endes så med dennes fader Nils Sebbesen, i 14. århundrede, som kan have givet anledning til sagnet om Nils Ebbesen! Dette ganske vist på sin vis forbavsende behændighedsstykke tager prof. Steenstrup au serieux: „Endelig har hr. Thiset gjort det ikke usandsynligt, at Nørringris (d. e. Noringris) — ejedes af en Nils Sebbesen“ o. s. v. (s 314).

[1] S. Grundtvigs folkeviser, III 490. Danske samlinger, 2. r. VI 151

[2] Ser. r. D. I 304. Han har fulgt den holstenske kronike (eller dens ældre danske kilde?) m. h. t. dagen, d 18. Marts.

(A 67). Hvidtfeld derimod har som bekendt Nørreris, en form, som også har indsneget sig i nyere afskrifter af en optegnelse af Hamsfort[1]. Ingen vil dog kunne miskende, at overgangen (ved fejlhuskning) fra Noring til Nørre i et stednavn er meget let at forklare, medens den modsatte er så godt som umulig. Men af disse samstemmende vidnesbyrd er det klart, at overleveringen i det 16. århundrede opgav Noring Ris som Nils Ebbesens hjemstavn.

Navneformen Nørreris, der ved Hvidtfeld kom ind i literaturen længe før Noring, førte imidlertid i forrige århundrede til en literær sagndannelse, idet fortællingen om Nils Ebbesen da knyttedes til en gard af dette navn i Roum sogn, nordvest for Randers. Det nævnes efter S. Grundtvig første gang 1740 i en herredskrønike, dog således at forfatteren Testrup knytter heltens navn til en borgplads „Brattingsborg“, der da efter kæmpevisen bringes i forbindelse med Hald. Derefter er det kommen ind i Hofmans Fundationer, med udtrykkelig påberabelse af navnet hos Hvidtfeld og idet den formentlige ejendomsgard (Nørreris) holdes ude fra denne borg (Brattingsborg), hvor N. E. skulde have „søgt sikkerhed“. Danske atlas endelig fortæller, at „nogle holder for“, at N. E. var opkaldt efter denne bondegård, der ikke vides at have været herregård eller har spor af befæstning (IV 656, sml. 209).

Dertil kommer så de to breve med Nils Ebbesens navn, vedrørende gods i Åbo syssel, i hvilket Noring Ris ligger. Det ene er udstedt på Åbo sysselting 1337 af selve Nils Ebbesen, der vedgår på anden mands vegne at have pantsat Stig Andersen noget gods; måske har Hvidtfeld kendt noget mere til denne sag, siden han fortæller, at Nils havde haft en trætte med Stig for greven, og at han havde følt sig forurettet ved en dom, som gik ham imod.

Det andet brev er et tingsvidne, udstedt på Viborg

[1] Hvidtfeld I 467. Hamsforts Odense bispekrønike har i Ser. r. D. VII 230: Nøreris, men den ældre omhyggeligere udgave i Dän. Bibl. IX 418 har Norriis.

landsting 1338 og lydende på en tilskødning af gods, liggende i Åbo syssel[1]. —

Det forekommer mig i høj grad pietetsløst uden mindste grund at opgive dette eneste sikre grundlag for en tilknytning af den historiske Nils Ebbesen til et bestemt sted, blot for at gribe efter en sæbeboble af en slægttavle. Kan heraldik og genealogi give os nye bidrag til oplysning om en af fædrelandets bedste sønner, vil det være alle velkomment; men når disse videnskaber under deres forsøg på at magte en måske uløselig opgave giver sig til at vende op og ned på historiske kilder, folkeviser, traditioner og dokumenter, så må de vises tilbage indenfor deres rette grænser. Det kan interessere os at få at vide, om Nils Ebbesen var en Strangesøn, og vi vil gerne tro det, når kun der tilvejebringes nogen sandsynlighed derfor; men vi vil sandelig ikke for den sags skyld opgive et eneste træk af det, vi forhen vidste eller endnu måtte kunne få sikker rede på.

---

[1] Ældste danske arkivregistraturer III 365. — Det sidste brev findes i original i rigsarkivet og i Langebeks diplomatarium; sml. Suhm XII 293.

INDHOLD.

Afhandlinger vedrørende Nordens historie i middelalderen. I.

